

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

**ΠΜΣ: «ΝΕΟΤΕΡΟΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ: ΙΣΤΟΡΙΑ,
ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ»**

ΚΟΛΟΚΥΘΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

**Συλλαβίζοντας την ουτοπία : Από τη Ρωσία των ναρόντικων στη
Φεβρουριανή Επανάσταση (1881-1917), οικονομικές, κοινωνικές και
πολιτικές πτυχές μιας εξέλιξης.**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Άννα Μαχαιρά

ΙΩΑΝΝΙΝΑ, 2022

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Π.Μ.Σ.: «ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ – ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΙΣΤΟΡΙΑ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ
ΙΣΤΟΡΙΑ

ΚΟΛΟΚΥΘΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

Συλλαβίζοντας την ουτοπία : Από τη Ρωσία των ναρόντικων στη Φεβρουριανή
Επανάσταση (1881-1917), οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές πτυχές μιας εξέλιξης.

Εξεταστική Επιτροπή:

1. Παπαστεφανάκη Λήδα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
2. Σφήκας Αθανάσιος, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
3. Μαχαιρά Άννα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

ΙΩΑΝΝΙΝΑ, 2022

Πίνακας Περιεχομένων

	Σελίδα
Πρόλογος	5
Εισαγωγή	6
Παραγωγική ανάπτυξη και κοινωνικές αναταράξεις (18 ^{ος} – 19 ^{ος} αιώνας).	15
Α. Οι σχέσεις παραγωγής στην ύπαιθρο.	15
Β. Οι πρώτες εστίες βιομηχανικής παραγωγής.	18
Γ. Ιστορικό των εξεγέρσεων και των ανατρεπτικών κινήματων.	22
Ενότητα Ι - Οι εξελίξεις στο πεδίο της οικονομίας 1881-1917	31
Κεφάλαιο Ι Α. Η αγροτική οικονομία	32
Ι Αα. <i>Δίψα για γη και κρατικά ημίμετρα: 1881-1917.</i>	26
Ι Αβ. <i>Παραγωγή και φορολόγηση αγροτικών νοικοκυριών.</i>	43
Κεφάλαιο Ι Β. Ο μετασχηματισμός της ρωσικής βιομηχανίας: 1881-1917	49
Ι Βα. <i>Ο δασμολογικός πόλεμος Ρωσίας-Γερμανίας.</i>	49
Ι Ββ. <i>Η ανάπτυξη της ρωσικής βαριάς βιομηχανίας τη δεκαετία του 1890.</i>	53
Ι Βγ. <i>Από την ύφεση στην οικονομία του πολέμου (1900-1917).</i>	57
Κεφάλαιο Ι Γ. Τραπεζικό σύστημα, δανεισμός και νομισματική κυκλοφορία	68
Ι Γα. <i>Οι βάσεις τους ρωσικού τραπεζικού συστήματος.</i>	68
Ι Γβ. <i>Πιστωτική και διπλωματική σύγκλιση με τη Γαλλία.</i>	70
Ι Γγ. <i>Το τραπεζικό σύστημα το διάστημα 1899-1917.</i>	75
Ενότητα ΙΙ - Οι εξελίξεις στο πεδίο της κοινωνίας 1881-1917	80
Κεφάλαιο ΙΙ Α. Η φτώχη αγροτιά	81
ΙΙ Αα. <i>Ο κόσμος του φτωχού αγρότη.</i>	81
ΙΙ Αβ. <i>Οι αγροτικές εξεγέρσεις στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.</i>	84
Κεφάλαιο ΙΙ Β. Η εργατική τάξη	96
ΙΙ Βα. <i>Όροι συγκρότησης, εργασίας και συνείδησης.</i>	96
ΙΙ Ββ. <i>Οργάνωση και κινητοποίηση των εργατών το διάστημα 1904-1914.</i>	104
Κεφάλαιο ΙΙ Γ. Αγρότισσα κι εργάτρια	117
ΙΙ Γα. <i>Η γυναίκα στο χωριό.</i>	117
ΙΙ Γβ. <i>Η γυναίκα στη βιομηχανική πόλη.</i>	119
Ενότητα ΙΙΙ - Η ανάπτυξη των επαναστατικών ιδεολογιών και κομμάτων 1881-1917	128
Κεφάλαιο ΙΙΙ Α. Η πύρρεια νίκη της Ναρόντναγια Βόλια (1881-1890)	129
Κεφάλαιο ΙΙΙ Β. Η ανάδυση του ρωσικού μαρξισμού (1883-1899)	135
ΙΙΙ Βα. <i>Πρώτοι πυρήνες και πάλη με την παράδοση των ναρόντνικων.</i>	135
ΙΙΙ Ββ. <i>Ανάδυση του οικονομισμού και αποτυχία συγκρότησης κόμματος.</i>	142
Κεφάλαιο ΙΙΙ Γ. Η συγκρότηση των Σοσιαλιστών-Επαναστατών (1893-1905)	147
ΙΙΙ Γα. <i>Το κόμμα των Σοσιαλιστών-Επαναστατών.</i>	147
ΙΙΙ Γβ. <i>Πολιτικές θέσεις, ιδεολογία και πορεία ως το 1905.</i>	150

Κεφάλαιο III Δ. ΣΔΕΚΡ (1900-1906): Μπολσεβίκοι και Μενσεβίκοι.	157
III Δα. <i>Η Ίσκρα γίνεται ο συλλογικός οργανωτής της σοσιαλδημοκρατίας.</i>	157
III Δβ. <i>Το 2^ο Συνέδριο του ΣΔΕΚΡ (1903).</i>	162
III Δγ. <i>Μπολσεβίκοι και Μενσεβίκοι.</i>	167
Κεφάλαιο III Ε. Πλημμυρίδα και άμπωτη: το κόμμα των σοσιαλιστών-επαναστατών το διάστημα 1906-1912	173
III Εα. <i>Υιοθέτηση επίσημου προγράμματος και νέες προβληματικές.</i>	173
III Εβ. <i>Οι Σοσιαλιστές-Επαναστάτες εν μέσω σοβαρών τριγμών.</i>	180
Κεφάλαιο III ΣΤ. ΣΔΕΚΡ(1906-1912): Μια διαρκώς ετοιμόρροπη ενότητα	186
III ΣΤα. <i>Κοινό κόμμα-Διαφορετικοί προσανατολισμοί.</i>	186
III ΣΤβ. <i>«Διαλυτισμός» και «Θεοπλασία».</i>	195
III ΣΤγ. <i>Η πορεία προς την οριστική διάσπαση.</i>	200
Κεφάλαιο III Ζ. Οι μπολσεβίκοι το διάστημα 1912-1917	203
III Ζα. <i>Νόμιμη και παράνομη δουλειά.</i>	203
III Ζβ. <i>Οι μπολσεβίκοι απέναντι στον ιμπεριαλιστικό πόλεμο.</i>	208
Κεφάλαιο III Η. Οι σοσιαλιστές-επαναστάτες το διάστημα 1912-1917	213
Κεφάλαιο III Θ. Οι μενσεβίκοι το διάστημα 1912-1917	219
Συμπεράσματα	227
Επίλογος	231
Παράρτημα πηγών	232
Κατάλογος χαρτών	243
Κατάλογος πινάκων	243
Βιβλιογραφία	245

Πρόλογος

Η παρούσα μελέτη δεν θα ήταν η ίδια αν δεν είχα την τύχη να δεχτώ τη βοήθεια αρκετών ανθρώπων που με διάφορους τρόπους με ενθάρρυναν και με ενίσχυσαν στα πλαίσια της έρευνας και της συγγραφής της. Πρώτα απ' όλα θέλω να ευχαριστήσω την κα Δημοπούλου Παρασκευή, απόφοιτη του Κρατικού Πανεπιστημίου της Αγίας Πετρούπολης, που με εισήγαγε στον υπέροχο κόσμο της ρωσικής γλώσσας, με κατήυθνε στην μετάφραση των ρωσικών πηγών και πολύ συχνά προέβη σε χρησιμότες διορθώσεις και προσθήκες. Συνάμα όμως δεν ξεχνώ και την επιβλέπουσα καθηγήτρια μου, την κα Άννα Μαχαιρά, για την ιώβεια υπομονή που επέδειξε απέναντι στην μακρόχρονη ολοκλήρωση της παρούσας μελέτης και τις πολύ σημαντικές της παρατηρήσεις, που με βοήθησαν να εμπλουτίσω το αρχικό μου κείμενο και να αντιληφθώ έγκαιρα ορισμένες παραλείψεις ή αστοχίες.

Επίσης θέλω να ευχαριστήσω τους απόφοιτους του μεταπτυχιακού τμήματος του τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων «*ΝΕΟΤΕΡΟΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ: ΙΣΤΟΡΙΑ, ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ*» Νίκο Μπαλατσό και Αργύρη Τασούλα για τις χρήσιμες συμβουλές και κατευθύνσεις που μου έδωσαν προκειμένου να ολοκληρώσω την έρευνα και την εκπόνηση της μελέτης αυτής. Συνάμα χρωστάω ένα ακόμη ευχαριστώ στην Κορνηλία, τη Λένα, την Αναστασία και το Δημήτρη που με βοήθησαν στην εύρεση χρήσιμης βιβλιογραφίας στη βιβλιοθήκη της Φιλοσοφικής Σχολής του ΕΚΠΑ.

Κλείνοντας το μεγαλύτερο ευχαριστώ το χρωστάω στους γονείς μου, Παναγιώτη και Παναγιώτα, που με στήριξαν ηθικά όλα αυτά τα χρόνια της έρευνας και της εκπόνησης, πιστεύοντας σταθερά ότι θα τα καταφέρω. Τους είμαι σταθερά ευγνώμων για όλα όσα μου επέτρεψαν και επιτρέπουν ελεύθερα να μαθαίνω, να διεκδικώ και να δημιουργώ.

Εισαγωγή

Η ιστορία της ύστερης τσαρικής Ρωσίας (1881-1917) συνιστά ένα επιστημονικό αντικείμενο που μελετήθηκε διεξοδικά κατά τον 20^ο αιώνα. Αναμφίβολα η μελέτη του συγκεκριμένου αντικειμένου δεν ήταν αποκομμένη από το ενδιαφέρον και την προσπάθεια κατανόησης του άμεσου παρελθόντος της Σοβιετικής Ένωσης, που συνιστούσε το διάδοχο κράτος της Αυτοκρατορίας πασών των Ρωσιών, και το οποίο προήλθε εξ' αυτής μέσω της Οκτωβριανής Επανάστασης (1917).

Η ιστορική έρευνα ωστόσο επικεντρώθηκε σε διαφορετικές πτυχές των τελευταίων δεκαετιών της τσαρικής Ρωσίας κάθε φορά, εκφράζοντας τη διαφοροποίηση και την εξέλιξη των ιστοριογραφικών τάσεων κυρίως στη Δύση και δευτερευόντως στην ίδια τη Ρωσία μετά το 1991. Σε αδρές γραμμές θα μπορούσαμε να πούμε ότι μέχρι και τη δεκαετία του 1960 στη Δύση η ιστοριογραφία αναφορικά με την ύστερη τσαρική Ρωσία εστίαζε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και την περίοδο του Α' ΠΠ για να σταθεί κυρίως στην Οκτωβριανή Επανάσταση και τα παρελκόμενα της. Στο επίκεντρο βρισκόταν το κόμμα των μπολσεβίκων και ο Λένιν ως ηγέτης των μαζών. Υπό το ίδιο περίπου πρίσμα λειτουργούσε και η σοβιετική ιστοριογραφία, που βρισκόταν κάτω από την αιγίδα και τον ιδεολογικό έλεγχο της ΚΕ του ΚΚΣΕ. Τη δεκαετία του 1960 όμως στη Δύση αναπτύχθηκε μια νέα ιστοριογραφική προσέγγιση με ιδιαίτερη έμφαση στην κοινωνική ιστορία των τελευταίων χρόνων της τσαρικής Ρωσίας και των γεγονότων του 1917. Οι νέες «κοινωνικές» προσεγγίσεις των σοβιετολόγων Robert V. Daniels, Alexander Rabinowitch, Rex A. Wade και Marc Ferro εστίασαν πλέον στο ρόλο των ίδιων των μαζών ως υποκειμένων της επανάστασης ενώ ταυτόχρονα μελέτησαν τις σχέσεις της κοινωνικής βάσης όχι μόνο με το κόμμα των μπολσεβίκων αλλά και με άλλα κόμματα, όπως λ.χ. τους καντέτους ή τους εσέρους. Αντίστοιχες κατευθύνσεις άρχισαν να αντανakλούν και τα μεγάλης εμβέλειας δυτικά ιστορικά έντυπα για την ρωσική και σοβιετική ιστορία, *Soviet Studies* και *Slavic Review*. Αυτή η πλημμυρίδα σημαντικών βιβλίων και άρθρων από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 έως τις δεκαετίες του 1970 και του 1980 άλλαξε ριζικά τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε την επανάσταση και παρουσίασε μια πολύ πιο πλούσια και πιο περίπλοκη ιστορία¹.

---

¹ Wade, Rex A., «The Revolution at One Hundred: Issues and Trends in the English Language Historiography of the Russian Revolution of 1917», *Journal of Modern Russian History and Historiography* 9.1, Leiden, Netherlands 2016, σελ. 15.

Από τη δεκαετία του 1990 κι έπειτα, τα τελευταία χρόνια της τσαρικής Ρωσίας όπως και η επανάσταση του 1917 άρχισαν να μελετώνται στη Δύση υπό ένα νέο ιστοριογραφικό πρίσμα, στο οποίο κυριαρχεί η σημειωτική και έχει δεχτεί ισχυρές επιρροές από τη γλωσσολογία. Στο ιστοριογραφικό επίκεντρο τίθενται όροι όπως «μπουρζουαζία», «σύντροφος», «πολίτης», «εργάτες» κ.α. αλλά και ο ιδιαίτερος ρόλος που έπαιξαν οι συγκεκριμένοι όροι στην πολιτική σκηνή, λειτουργώντας είτε ενοποιητικά είτε διχαστικά στα πλαίσια των κοινωνικών αγώνων και εξελίξεων. Σε αυτή τη νέα ιστοριογραφική προσέγγιση σημαίνοντα θέση κατέχουν οι ιστορικοί Orlando Figes and Boris Kolonitskii μέσα από το κοινό τους βιβλίο με τίτλο: «Interpreting the Russian Revolution: The Language and Symbols of 1917» που εκδόθηκε το 1999. Άλλοι μελετητές επέκτειναν τη συζήτηση των πολιτισμικών και γλωσσικών παραγόντων. Ο Μάικλ Χίκι διερεύνησε τη γλώσσα των υπαλλήλων του λευκού γιακά και άλλων μη προλεταριακών ομάδων στη μελέτη του για το πώς ο ταξικός λόγος και οι ταξικές ταυτότητες επιβλήθηκαν τόσο γρήγορα στο Σμόλενσκ, υπονομεύοντας τις προοπτικές για οποιαδήποτε ευρεία κοινωνική πολιτική ενότητα στην αντιμετώπιση των ζητημάτων που έθεσε η επανάσταση². Στη Ρωσία, μια παράλληλη εξέλιξη ήταν αυτό που μερικές φορές αναφέρεται ως «ανθρωπολογική στροφή», μια στροφή των προβολέων από τους επαναστατικούς ακτιβιστές, τα κόμματα και τις ιδεολογίες προς την καθημερινή ζωή και τον απλό άνθρωπο. Ο Σεργκέι Ιάροφ διερευνά πώς οι άνθρωποι προσαρμόστηκαν στη γλώσσα, τα στερεότυπα και τους κανόνες του παιχνιδιού της νέας σοβιετικής τάξης, εστιάζοντας στις μορφές επιχειρηματολογίας, την πολιτικοποίηση του λόγου και του ελεύθερου χρόνου, τη συνεργασία μεταξύ διανόησης και κυβέρνησης και την παρακμή της εργατικής διαμαρτυρίας. Η Oksana Nagornaia ανασυνθέτει την εμπειρία των Ρώσων στρατιωτών και αξιωματικών που έγιναν αιχμάλωτοι πολέμου (POWs) στη Γερμανία, δείχνοντας πώς δημιούργησαν περιορισμένους χώρους αυτονομίας, ακόμη και όταν διχάζονταν από παράγοντες όπως ο βαθμός επαφής με την πολιτική κοινωνία, την εθνικότητα, την πολιτική, και το διαφορικό προνόμιο³.

Η παρούσα μελέτη αντιμετωπίζει το θέμα της εξέλιξης των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών διαδικασιών της περιόδου 1881-1917, που δημιούργησαν προοδευτικά τις συνθήκες για την έκρηξη της επανάστασης του 1917 και την κατοπινή ίδρυση της

---

² Στο ίδιο, σελ. 19.

³ Smith, S. A. «The Historiography of the Russian Revolution 100 Years On», *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, vol. 16 no. 4, Bloomington, Indiana 2015, σελ. 736-737.

ΕΣΣΔ. Εξ ου και ο τίτλος της εργασίας που επιχειρεί κάπως «λογοτεχνικά» να αποδώσει την σταδιακή κατάκτηση βημάτων (συλλαβίζοντας) στον ορίζοντα της σοσιαλιστικής επανάστασης και των μεταβολών του τρίπτυχου: οικονομία-κοινωνία-πολιτική (ουτοπία).

Η παρούσα εργασία δομείται πάνω σε τρία ερευνητικά ερωτήματα:

1. Ποιο είναι το περίγραμμα των οικονομικών σχέσεων που διαμορφώνονται στη ρωσική γεωργία και βιομηχανία κατά την εξεταζόμενη περίοδο (1881-1917);
2. Η έκρηξη των ετών 1905-1906 όπως κι εκείνη των αρχών του 1917 είναι περισσότερο απότοκο της προπαγανδιστικής και οργανωτικής δουλειάς των επαναστατικών κομμάτων και λιγότερο προϊόν της κοινωνικής δυσαρέσκειας ή το αντίστροφο; Πως συνδέεται το αυθόρμητο με το συνειδητό στοιχείο;
3. Γιατί ενώ η Ρωσία είναι κατά βάση ένα αγροτικό κράτος, το εργατικό και κατά συνέπεια το σοσιαλδημοκρατικό της κίνημα αποκτά πρωταγωνιστικό ρόλο σε κρίσιμες καταστάσεις;

Η πρώτη ενότητα (οικονομία), που αφορά το πρώτο ερευνητικό ερώτημα, χωρίζεται ουσιαστικά σε τρία κεφάλαια, τα οποία μελετούν πιο συγκεκριμένα το ζήτημα της γαιοκτησίας στην αυτοκρατορία και τα ιδιαίτερα του χαρακτηριστικά, την αναδιάρθρωση της ρωσικής βιομηχανίας μετά το 1890 και την ανάπτυξη του τραπεζικού συστήματος στη χώρα. Τα κύρια ζητήματα που μας απασχόλησαν ήταν: α) η κυριαρχία των φεουδαρχικών και ημι-φεουδαρχικών σχέσεων στη γη ως το 1917, β) η εξάρτηση της ρωσικής βιομηχανίας και πίστης κυρίως από το γαλλικό κεφάλαιο και γ) η σημαντική συγκέντρωση της βιομηχανίας γύρω από ορισμένους αστικούς πυρήνες (συνδικάτα και τραπεζ) παρόλο που η αυτοκρατορία είναι κράτος αγροτικό.

Η δεύτερη ενότητα, που συνδέεται με το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα, διακρίνεται σε τρία ακόμη κεφάλαια, καθένα από τα οποία μελετά τις κοινωνικές τάξεις και ομάδες που αποτέλεσαν προοδευτικά την κοινωνική δύναμη ανατροπής του τσαρισμού ως το Φεβρουάριο του 1917, ημερομηνία που θέτει ουσιαστικά το χρονικό όριο της παρούσας μελέτης. Αναλυτικότερα τα ζητήματα που μας απασχόλησαν εδώ αφορούσαν: α) την ανάπτυξη της επαναστατικής δράσης και συνείδησης της φτωχής αγροτιάς, β) την πολιτικοποίηση των αγώνων του ρωσικού προλεταριάτου και γ) τη συμβολή των γυναικών στην περαιτέρω πρόοδο του εργατικού κι ανατρεπτικού κινήματος.

Η τρίτη και τελευταία ενότητα, που αφορά το τρίτο ερευνητικό ερώτημα, χωρίζεται σε εννέα κεφάλαια που μελετούν την εξέλιξη του ναροντικισμού – μιας μορφής ρωσικού μαρξισμού με ιδιαίτερη έμφαση στον ρόλο της αγροτικής κοινότητας (μικρ) – και της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας, που οριζόταν κυρίως από τα ορθόδοξα μαρξιστικά πρότυπα της δυτικής Ευρώπης. Αναλυτικότερα στην ενότητα αυτή, η έρευνα επικεντρώνεται στα ακόλουθα ζητήματα: α) ο μετασχηματισμός του ναροντικισμού και η συγκρότηση του κόμματος των σοσιαλιστών-επαναστατών, β) η ανάπτυξη της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας και η συγκρότηση του Σοσιαλδημοκρατικού Εργατικού Κόμματος Ρωσίας (ΣΔΕΚΡ) καθώς και η προοδευτική του διάσπαση του τελευταίου σε δυο τάσεις (μπολσεβίκοι-μενσεβίκοι) και γ) η πορεία των προαναφερθέντων πολιτικών δυνάμεων από την επανάσταση του 1905 ως και το Φεβρουάριο του 1917, οι συγκρούσεις με το τσαρικό πολιτικό καθεστώς και η στάση τους απέναντι στα κόμματα της ρωσικής αστικής τάξης. Παρά τις επιμέρους διαφορές τους τα προαναφερθέντα κόμματα αντιμετωπίζονται ως όμορες δυνάμεις μιας και τα τρία αναφέρονταν σε κάποιο σοσιαλιστικό ιδανικό, ανήκαν στην Β΄ Σοσιαλιστική Διεθνή (1889-1914) κι ακόμη επικαλούνταν και δρούσαν υπέρ της ανατροπής του τσαρισμού με πρόθεση την εγκαθίδρυση μιας σοσιαλιστικής τάξης πραγμάτων στη Ρωσία. Γι' αυτό και στα πλαίσια της παρούσας μελέτης τείνουν να αποκαλούνται εν συνόλω «επαναστατικά κόμματα».

Το μείζον πρόβλημα με το οποίο ήρθε αντιμέτωπη η παρούσα έρευνα ήταν το ότι η μεγάλη πλειονότητα των πηγών της είναι ξενόγλωσση (ρωσικά, αγγλικά, γαλλικά και ιταλικά). Αυτό ακριβώς απαιτούσε, δίπλα στην καθαρά ιστορική έρευνα, την συστηματική και προσεκτική μετάφραση των πηγών, προκειμένου η ιστορική έρευνα να είναι έγκυρη και αξιόπιστη.

Η παρούσα μελέτη στοχεύει συνεπώς σε μια όσο το δυνατόν πληρέστερη μελέτη της πορείας της τσαρικής Ρωσίας από το τελευταίο περίπου τέταρτο του 19^{ου} αιώνα ως και το 1917, από τη σκοπιά των ανατρεπτικών κοινωνικών τάξεων και πολιτικών δυνάμεων. Επιχειρείται μάλιστα μια συσχέτιση των αντικειμενικών συνθηκών (οικονομία και κοινωνία) με τις υποκειμενικές συνθήκες (ιδεολογίες και πολιτικά κόμματα) προκειμένου να μπορέσουμε να αντιληφθούμε με πληρότητα το πως η σοσιαλιστική ουτοπία κατάφερε να μετουσιωθεί σε υπαρκτό γεγονός τον Οκτώβριο/Νοέμβριο του 1917. Επομένως η πρωτοτυπία αυτής της έρευνας συνίσταται στο ότι αξιοποιεί ένα σημαντικό αριθμό πρωτογενών πηγών (οικονομικά και πολιτικά

ντοκουμέντα), συχνά άγνωστων στο ελληνικό κοινό, ενώ την ίδια ώρα εξετάζει και αναδεικνύει από κοινού τις διεργασίες στην οικονομία, την κοινωνία και την πολιτική που οδήγησαν στα επαναστατικά γεγονότα του 1917 υπό ένα μακροϊστορικό πρίσμα, γεγονός που δεν συνηθίζεται στα πλαίσια μιας μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας. Η οπτική γωνία ωστόσο είναι πολύ συγκεκριμένη και εστιάζει ξεκάθαρα στο ρόλο αλλά και στη θέση της εργατικής τάξης και της φτώχης αγροτιάς εντός αυτών των διεργασιών.

Για την εκπόνηση της παρούσας μελέτης λήφθηκαν υπόψη οι εξής πηγές:

Δημοσιευμένες πηγές

Α) Τα αρχεία της τσαρικής Στατιστικής Υπηρεσίας, που είναι διαθέσιμα στο ψηφιακό αποθετήριο проект «Исторические материалы» (<http://istmat.info/about>)

Β) Τα πολιτικά και ιδεολογικά ντοκουμέντα του κόμματος των μενσεβίκων καθώς και των σοσιαλιστών-επαναστατών, που είναι διαθέσιμα στο ψηφιακό αποθετήριο Электронная Библиотека Исторических Документов.

(<http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/3-seriya-politicheskie-partii-rossii-konets-xix-pervaya-tret-hh-veka-dokumentalnoe-nasledie>)

Γ) Δημοσιευμένες έντυπες συλλογές εγγράφων αναφορικά με τη νομοθεσία της ύστερης τσαρικής αυτοκρατορίας, τα ντοκουμέντα του μπολσεβίκικου κόμματος, τα κινήματα της εργατικής τάξης και της φτώχης αγροτιάς, ιδίως το διάστημα 1905-1917 κ.α.

Εξωτερική αξιολόγηση πηγών

Αναφορικά με τα αρχεία της Τσαρικής Στατιστικής Υπηρεσίας (Ежегодники России 1904-1916), πρόκειται για υλικό του τσαρικού Υπουργείου Εσωτερικών (Министерство внутренних дел-МВД), το οποίο έχει ψηφιοποιηθεί και έχει αναρτηθεί στο αποθετήριο проект «Исторические материалы». Ανάλογο υλικό είναι το αρχείο «Обзор деятельности Центрального Статистического Комитета по статистике землевладения и сельско-хозяйственной статистики в период 1863-1912гг» (Επισκόπηση των δραστηριοτήτων της Κεντρικής Στατιστικής Επιτροπής για τις στατιστικές ιδιοκτησίας γης και τις γεωργικές στατιστικές κατά την περίοδο 1863-1912) όπως και το αρχείο «Труды Центрального Статистического Управления,

Поурездные итоги Всероссийской Сельско-Хозяйственной и Поземельной переписи 1917 года по 57 губерниям и областям Том V» (Εργασίες της Κεντρικής Στατιστικής Διαχείρισης, Περιφερειακά αποτελέσματα της Πανρωσικής Απογραφής Γεωργίας και Γης του 1917 για 57 επαρχίες και περιοχές Τόμος V) που δημοσιεύτηκε από το Υπουργείο Εσωτερικών της Προσωρινής Κυβέρνησης το πρώτο εξάμηνο του 1917. Τη δημοσίευση του στατιστικού αρχειακού υλικού του συγκεκριμένου αποθετηρίου την έχει αναλάβει ο καθηγητής Στατιστικής στο πανεπιστήμιο του Ορενμπουργκ (Оренбургский государственный университет) Цыпин Александр Павлович.

Περνώντας τώρα στα ντοκουμέντα του κόμματος των μενσεβίκων (Тютюкин С. В. (επιμ), *Меньшевики. Документы и материалы. 1903 — февраль 1917 гг*) και των σοσιαλιστών-επαναστατών (Ерофеев Н.Д., Шелохаев В.В. (επιμ), *Партия социалистов-революционеров. Документы и материалы. 1900—1922* Том 1,2) από το ψηφιακό αποθετήριο Электронная Библиотека Исторических Документов, αξίζει να επισημανθεί ότι πρόκειται για μέρος αρχειακού υλικού που εκδόθηκε το διάστημα 1991-2005 στα πλαίσια της σειράς «Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века. Документальное наследие» (Πολιτικά κόμματα της Ρωσίας. Τέλη 19^{ου} – πρώτο τρίτο 20^{ου} αιώνα. Τεκμηριωμένη κληρονομιά). Το έργο αυτό ανέλαβε ο εκδοτικός οίκος РОССПЭН, που ειδικεύεται στην έκδοση ακαδημαϊκών βιβλίων στη Ρωσία. Αυτό ακριβώς το υλικό σε ψηφιοποιημένη μορφή είναι αναρτημένο στο αποθετήριο Электронная Библиотека Исторических Документов που λειτουργεί υπό την αιγίδα του Российское историческое общество (Ρωσική Ιστορική Εταιρεία).

Στη συνέχεια περνάμε στις πηγές που είναι έντυπες. Αναλυτικότερα, ο τόμος υπό την επιμέλεια του Paxton John: «Imperial Russia - A Reference Handbook» εμπεριέχει ένα πλήθος στατιστικών και χρονολογικών πινάκων που αφορούν τη ρωσική ιστορία από τον 16^ο ως και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ο Paxton εξέδιδε στη Μεγάλη Βρετανία το έντυπο *The Statesman's Year Book*, το οποίο δημοσίευε στατιστικά δεδομένα για την πολιτική, την κοινωνική και την οικονομική κατάσταση όλων των κρατών του κόσμου, από το 1969 ως το 1990.

Ο τόμος «Imperial Russia: A Source Book, 1700-1917» περιλαμβάνει πολιτικά ντοκουμέντα αντιπολιτευόμενων πολιτικών δυνάμεων προς το τσαρικό καθεστώς,

διατάγματα των τσαρικών αρχών καθώς και νόμους που αφορούν την περίοδο 1700-1917. Ο Dmytryshyn, που επιμελήθηκε την έκδοση του, ήταν καθηγητής Ιστορίας στο Portland State University των ΗΠΑ με ειδίκευση στην ιστορία της τσαρικής Ρωσίας.

Ο τόμος «From Supplication to Revolution – A Documentary Social History of Imperial Russia» εμπεριέχει ντοκουμέντα φορεών όλων των κοινωνικών τάξεων της τσαρικής Ρωσίας σε σχέση με συγκεκριμένα πολιτικά γεγονότα ή πολιτικές του τσαρικού καθεστώτος κατά την εξεταζόμενη χρονική περίοδο. Την έκδοση του ανέλαβε ο καθηγητής Ιστορίας Gregory L. Freeze στο Brandeis University των ΗΠΑ που ειδικεύεται στην ιστορία της Ρωσίας.

Ο τόμος «Resolutions and Decisions of the Communist Party of the Soviet Union Volume 1_ The Russian Social Democratic Labour Party 1899 - October 1917» περιλαμβάνει ντοκουμέντα του Σοσιαλδημοκρατικού Εργατικού Κόμματος Ρωσίας (ΣΔΕΚΡ), τόσο των μπολσεβίκων όσο και των μενσεβίκων και εκδόθηκε υπό την επιμέλεια του Ralph Carter Elwood. Ο Elwood (1936-2018) υπήρξε Καναδός ιστορικός με ειδίκευση στην ρωσική ιστορία των τελών του 19^{ου} και των αρχών του 2^{ου} αιώνα, εξέδωσε 9 συνολικά ιστορικά έργα για τη συγκεκριμένη περίοδο ενώ υπήρξε εκδότης των *Canadian Slavonic Papers/Revue canadienne des slavistes* το διάστημα 1975-1980 και πρόεδρος τους τη διετία 1981-1982.

Ο τόμος «The Russian Social-Democratic Labour Party, 1899–1904_ Documents of the 'Economist' Opposition to Iskra and Early Menshevism» περιέχει ντοκουμέντα της σοσιαλδημοκρατικής ομάδας των οικονομιστών που εναντιώθηκε προγραμματικά στην πλειοψηφία του Σοσιαλδημοκρατικού Εργατικού Κόμματος Ρωσίας (ΣΔΚΕΡ) το διάστημα 1899-1904. Τη μετάφραση και την επιμέλεια των σχετικών ντοκουμέντων του ανέλαβε ο ιστορικός Richard Mullin που ολοκλήρωσε το διδακτορικό του στο Πανεπιστήμιο του Sussex το 2010 και η διατριβή του αφορούσε τις σχέσεις ανάμεσα στο ΣΔΚΕΡ, το Λένιν και το κομματικό όργανο του ΣΔΚΕΡ, την Ίσκρα.

Ο εικοστός έκτος τόμος της σειράς «Полное собрание законов Российской Империи. 1906 г», (Πλήρης συλλογή των νόμων της Ρωσικής Αυτοκρατορίας) εκδόθηκε από το κρατικό τυπογραφείο της τσαρικής Ρωσίας το 1909 στην Αγία Πετρούπολη και περιλαμβάνει το σύνολο των νόμων που εξέδωσαν οι τσαρικές αρχές το 1906.

Οι τόμοι των απάντων του Λένιν (3, 5, 15, 18 και 26) όπως και τα δυο μεμονωμένα έργα του (Δυο ταχτικές της σοσιαλδημοκρατίας στη σοσιαλιστική επανάσταση και Επαναστατικός τυχοδιωκτισμός) εκδόθηκαν από τις εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή και Πρόγkρες που υπάγονται στο Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας ενώ την ευθύνη των συγκεκριμένων εκδόσεων φέρει το Ιστορικό Τμήμα της ΚΕ του ΚΚΕ.

Κατόπιν όλων των παραπάνω λοιπόν κρίνω ότι οι πηγές που αξιοποιώ στην παρούσα εργασία είναι έγκυρες είτε γιατί αφορούν δημόσια έγγραφα της τσαρικής Ρωσίας είτε επειδή πρόκειται για ντοκουμέντα που έχουν επιμεληθεί και μεταφραστεί από τα ρωσικά από αναγνωρισμένους ιστορικούς και μελετητές της νεότερης ρωσικής ιστορίας.

Εσωτερική αξιολόγηση πηγών

Αναφορικά με τα αρχεία του Υπουργείου Εσωτερικών της τσαρικής Ρωσίας όσο και της Προσωρινής Κυβέρνησης, θα μπορούσα να πω ότι δεδομένου πως δεν υπάρχουν διαθέσιμα σε δυτικές πηγές, όσο τουλάχιστον έχει πέσει στην αντίληψη μου, η αξία τους είναι σημαντική. Το ίδιο ακριβώς ισχύει και για τα πολιτικά ντοκουμέντα που έχει επιμεληθεί και εκδώσει ο εκδοτικός οίκος РОССΠЭН.

Όλες οι υπόλοιπες πηγές, των οποίων η έκδοση έχει επιμεληθεί και πραγματοποιηθεί εκτός της Σοβιετικής Ένωσης και της Ρωσίας, κρίνω ότι προφανώς και εκφράζουν τις πολιτικές και ιδεολογικές πεποιθήσεις της εποχής στην οποία καταγράφηκαν και δεν είναι ουδέτερες ως προς τα επίδικα ζητήματα της εποχής τους, είτε προέρχονται από τις τσαρικές αρχές είτε είναι υλικό των επαναστατικών κομμάτων και οργανώσεων. Αυτό ωστόσο δεν μειώνει την ερευνητική τους αξία αλλά υπογραμμίζει την ανάγκη κριτικής τους αξιοποίησης στα πλαίσια της παρούσας εργασίας.

Σε αυτό λοιπόν το πλαίσιο κρίνω ότι οι πηγές που χρησιμοποιώ είναι αξιόπιστες για την ιστορική μου έρευνα και αποτελούν υλικό που μπορώ να αξιοποιήσω κριτικά για να απαντήσω στα ερευνητικά ερωτήματα που έχω θέσει.

Προς διευκόλυνση του αναγνώστη

1 πουντ = 16,380 κιλά

1 ντεσιατίνα=10.925 τ.μ.

1 κυβική σάζινα = 2,13 μ³

Όλες οι ημερομηνίες που αναπαράγονται στην παρούσα μελέτη ανήκουν στο Ιουλιανό Ημερολόγιο, του οποίου οι ημερομηνίες βρίσκονται 13 μέρες πίσω από εκείνες του εφαρμοζόμενου σήμερα Γρηγοριανού.

Παραγωγική ανάπτυξη και κοινωνικές αναταράξεις (18^{ος}-19^{ος} αιώνας).

A. Οι σχέσεις παραγωγής στην ύπαιθρο.

Η Ρωσία καθ' όλο τον 19^ο αιώνα είναι μια χώρα κατεξοχήν αγροτική με φεουδαρχική παραγωγική δομή⁴. Η συντριπτική πλειονότητα του πληθυσμού της είναι αγρότες, θεσμικά και πρακτικά δεμένοι στη γη των αριστοκρατών-ευγενών, των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων και της τσαρικής, αυτοκρατορικής οικογένειας. Με απλά λόγια οι Ρώσοι αγρότες ήταν και παρέμειναν δουλοπάροικοι ως το 1861. Ήταν υποχρεωμένοι να παρέχουν δωρεάν εργασία και εισφορές σε είδος στους χωροδεσπότες τους ενώ όσο πλησιάζουμε στο 1861 οι εμπράγματα εισφορές των αγροτών δειλά-δειλά μετατρέπονταν σε χρηματικές εισφορές. Την ίδια ώρα οι αγρότες δεν διέθεταν προσωπική ελευθερία αλλά μπορούσαν να πωληθούν είτε μεμονωμένα είτε και ως μέρος της αγροτικής έκτασης στην οποία ήταν δεσμευμένοι.

Τα όρια της συγκεκριμένης κοινωνικής και οικονομικής δομής φάνηκαν ανεπαρκή και ξεπερασμένα κατά τον Κριμαϊκό πόλεμο (1853-1856) όταν η Ρωσία ηττήθηκε από τη συμμαχία Βρετανίας-Γαλλίας-Οθωμανικής Αυτοκρατορίας λόγω της καθυστέρησης της χώρας έναντι των αντιπάλων της· οι κληρωτοί της ήταν κυρίως δουλοπάροικοι δίχως ιδιαίτερη στρατιωτική εκπαίδευση, ο ρωσικός οπλισμός ήταν ξεπερασμένος ενώ το συγκοινωνιακό δίκτυο της χώρας ήταν υποτυπώδες και οι σιδηρόδρομοι κάλυπταν μόνο τη σύνδεση Μόσχας-Αγίας Πετρούπολης. Η ανάγκη για μεταρρυθμίσεις που θα θωράκιζαν τη διατήρηση της τσαρικής εξουσίας ήταν πλέον επιτακτική. Κατόπιν τούτου λοιπόν ο τσάρος Αλέξανδρος ο Β' εισήγαγε τη χειραφέτηση των δουλοπάροικων για να δρομολογηθεί ο εκσυγχρονισμός του κράτους και να ξεπεραστούν οι οικονομικές και κοινωνικές αδυναμίες του. Η χειραφέτηση απομάκρυνε περίπου 23.000.000 αγρότες από τη δουλική πρόσδεση τους σε περίπου

---

⁴ Η φεουδαρχία στη Ρωσία παγιώνεται με αυτή τη μορφή από τα μέσα του 17ου αιώνα όταν το κράτος της Μόσχας, ο πυρήνας της κατοπινής τσαρικής αυτοκρατορίας, άρχισε να επεκτείνεται προς τον νότο, στον οποίο κυριαρχεί ο εύφορος τύπος της μαύρης γης. Ο έλεγχος των νέων γαιών διασφαλίστηκε με την πρόσδεση των αγροτών στις μεγάλες γαιοκτησίες του κράτους και των ευγενών-χωροδεσποτών. Στα χρόνια της εξουσίας της Μεγάλης Αικατερίνης (1762-1796) το δέσιμο των αγροτών στις μεγάλες ιδιοκτησίες γης των ευγενών επεκτάθηκε και στην Ουκρανία, όπου μέχρι τότε ο αγροτικός της πληθυσμός γνώριζε σημαντική ανεξαρτησία και μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων.

Για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με την εξέλιξη της ρωσικής φεουδαρχίας βλ. Bushkovitch Paul, *Ιστορία της Ρωσίας*, Αιώρα, Αθήνα 2016, σελ. 202-212; Κατσόβσκα-Μαλιγκούδη Γιάννα, *Η αυτοκρατορική Ρωσία (1613-1917)*, Gutenberg, Αθήνα 2008, σελ. 151-158 και Bartlett, R. (ed.), *Land commune and peasant community in Russia: Communal forms in imperial and early Soviet society*, Palgrave Macmillan, New York 1990, σελ. 7-44.

104.000 αριστοκράτες-ιδιοκτήτες γης, στών οποίων τις ιδιοκτησίες ζούσαν οι πρώτοι⁵. Άλλοι περίπου τόσοι αγρότες θα χειραφετηθούν την τριετία 1863-1866 από τις γαίες που ανήκουν στο κράτος και την τσαρική οικογένεια.

Ωστόσο το ζήτημα της χειραφέτησης των δουλοπάροικων δεν μπορεί να γίνει πλήρως κατανοητό αν δεν προηγηθεί μια διάκριση των γαιών της Ρωσικής Αυτοκρατορίας με βάση την ποιότητα και την παραγωγικότητα τους, δεδομένου ότι αυτά ακριβώς τα χαρακτηριστικά καθόρισαν το αγροτικό ζήτημα και μετά την απελευθέρωση των δουλοπάροικων. Πλην των παγωμένων και άγονων εδαφών στα παράλια του Αρκτικού Ωκεανού (τούνδρα) και της ερήμου της Κεντρικής Ασίας (σημερινό Καζακστάν, Τουρκμενιστάν και βόρεια παράλια της Κασπίας Θάλασσας) τα εδάφη της τσαρικής Ρωσίας χωρίζονταν σχηματικά σε τρεις ζώνες βλάστησης και αγροτικής δυναμικής. Η βορειότερη (55^{ος} – 70^{ος} παράλληλος) που εκτεινόταν από την ευρωπαϊκή Ρωσία ως και τον Ειρηνικό Ωκεανό με κυρίαρχη βλάστηση τα δάση κωνοφόρων, γνωστή ως τάιγκα, δεν καλλιεργούνταν ιδιαίτερα καθώς οι κλιματολογικές συνθήκες που επικρατούσαν και επικρατούν σ' αυτήν, δεν επιτρέπουν πλούσιες σοδειές λόγω του έντονου παγετού και ψύχους. Η επόμενη ζώνη που καταλάμβανε σχεδόν ολόκληρο το ευρωπαϊκό τμήμα της αυτοκρατορίας και εκτεινόταν μέχρι το δυτικό κομμάτι της Σιβηρίας (σχηματικά μεταξύ του 58^{ου} και του 55^{ου} παράλληλου) επέτρεπε την καλλιέργεια της γης αλλά δεν απέφερε πλούσιες σοδειές λόγω της ποιότητας του εδάφους. Στην ευρεία πυκνοδασώδη ζώνη, στο κεντρικό μέρος της ευρωπαϊκής Ρωσίας, το γόνιμο έδαφος καταλαμβάνει μικρή μόνο έκταση, διότι τα πιο αποδοτικά στρώματα του βρίσκονται σε τέτοιο βάθος, που το απλό αλέτρι του αγρότη δεν θα μπορούσε να τα φέρει στην επιφάνεια⁶. Η επόμενη ζώνη είναι εκείνη της στέπας που καταλάμβανε ιδίως τα εδάφη της σημερινής Ουκρανίας και εκτεινόταν μέχρι και τη δυτική και κεντρική Σιβηρία. Τα εδάφη της στέπας, ως επί το πλείστον πεδινά, ήταν και είναι ιδιαίτερα γόνιμα λόγω του πλούσιου σε ιχνοστοιχεία εδάφους, που λόγω του έντονα σκούρου χρώματος του είναι γνωστό και ως «μαύρη γη». Εστιάζοντας στο ευρωπαϊκό κομμάτι της αυτοκρατορίας, παρατηρούμε ότι η δουλοπαροικία ως οικονομικός και κοινωνικός θεσμός επικρατούσε ιδίως στη δεύτερη ζώνη και κυρίως στη στέπα.

---

⁵ Emmons Terence, «The Peasant and the Emancipation», στο συλλογικό τόμο *The Peasant in Nineteenth-Century Russia*, Stanford University Press, Stanford 1968, σελ. 41. Επιμέλεια από Wayne S. Vucinich.

⁶ Κατσόβσκα-Μαλιγκούδη Γιάννα, *Η μεσαιωνική Ρωσία*, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2013, σελ. 12.

Με βάση τις συμπληρωματικές διατάξεις στη χειραφέτηση του 1861 οι αγρότες αποκτούν μια αρκετά περιορισμένη ελευθερία καθώς είναι πια προσδεμένοι στις αγροτικές τους κοινότητες. Η ρωσική αγροτική κοινότητα (*obschina* ή *mir*) αυτοδιοικείται από το συμβούλιο των αρχηγών κάθε οικογένειας (*starostya*) το οποίο διαθέτει μια σειρά αρμοδιοτήτων. Πρώτα απ' όλα είναι ο μεσάζοντας κοινότητας και κράτους αναφορικά με τη φορολογία. Στην αγροτική κοινότητα υπάρχει συλλογική ευθύνη για την φορολογία κι όταν ένα μέλος ή μια οικογένεια αδυνατεί να πληρώσει τους φόρους που της αναλογούν, η ευθύνη πληρωμής μεταφέρεται σε όλα τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας. Η βασική αρμοδιότητα της κοινότητας ωστόσο αφορά τη διανομή της γης. Με εξαίρεση το σπίτι κάθε οικογένειας, τον περιβάλλοντα αυλόκηπο και όσα βοηθητικά κτίρια ενέχει αυτός, όλη η γη της κοινότητας είναι συλλογική περιουσία και υποβάλλεται σε αναδιανομή ανά τακτά χρονικά διαστήματα. Το πως διευθετεί τον οικογενειακό κλήρο (*nadel*)⁷ η κάθε κοινότητα είναι ζήτημα που άπτεται πολλών παραγόντων. Το κράτος επιχειρεί να διατηρήσει την *obschina* ως κοινοτική και φορολογική μονάδα στην ύπαιθρο ενώ σιγά σιγά, αφήνει περιθώρια για την ιδιωτική νομή της κοινοτικής γης και την εισαγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής στην ύπαιθρο⁸.

Η χειραφέτηση των αγροτών, παρόλες τις ποιοτικές αλλαγές που επέφερε, δεν συνιστούσε ωστόσο και μια μεταμόρφωση, αν όχι άμβλυνση, των ταξικών σχέσεων στην ύπαιθρο αναφορικά με τη γη. Οι κοινότητες ήταν υποχρεωμένες να πληρώνουν αποζημίωση στο κράτος για τη γη που απαλλοτριώθηκε εις βάρος των ιδιωτών αριστοκρατών σε βάθος 60 χρόνων. Οι ευγενείς κράτησαν τις καλύτερες ποιοτικά εκτάσεις γης και μάλιστα τις μεγαλύτερες. Με αυτό τον τρόπο οι μεγάλες ιδιοκτησίες γης παραμένουν σχετικά σταθερές παρά τις μερικές απαλλοτριώσεις ενώ η τάξη των ευγενών εξακολουθεί να διαφεντεύει την ύπαιθρο δίχως ωστόσο να έχει δεμένη την αγροτιά στις εκτάσεις της. Η ανάγκη για χρήμα οδηγεί τους φτωχούς αγρότες στην ενοικίαση γαιών από τους ευγενείς ενώ οι συχνές δυσχέρειες της παραγωγής τους

---

⁷ Ο όρος *nadel* αποτυπώνει την έκταση γης που ανήκει σε κάθε αρχηγό οικογένειας. Το μέγεθος κάθε *nadel* καθορίζεται από το συμβούλιο της κοινότητας με βάση ορισμένες σταθερές: α) διαθέσιμη κοινοτική γη, β) ποιότητα διαθέσιμης κοινοτικής γης, γ) μέγεθος δεδομένης οικογένειας και δ) πληθυσμιακά δεδομένα της κοινότητας.

⁸ Αναφορικά με τον μετασχηματισμό της αγροτικής κοινότητας μετά το 1861 βλ. Bartlett Roger, *Land Commune and Peasant Community in Russia*, Palgrave Macmillan, New York 1990, σελ. 86-105; Blum Jerome, *The end of the Old Order in rural Europe*, Princeton University Press, Princeton 1978, σελ. 241-281 και Shanin Teodor, *Russia as a developing society vol. 1*, Yale University Press, New Haven 1985, σελ.150-173.

αναγκάζουν να χρεωθούν στους πιο ευκατάστατους συγχωριανούς τους. Η χειραφέτηση παρά τις όποιες προοδευτικές εξαγγελίες εγκαινιάζει την καπιταλιστική ανισότητα στη γαιοκτησία ενώ παράλληλα εντείνει μεταξύ των αγροτών τη «δίψα για γη».

Β. Οι πρώτες εστίες της βιομηχανικής παραγωγής.

Παρ' όλη όμως την πρωτοκαθεδρία της αγροτικής παραγωγής στην ρωσική οικονομική δραστηριότητα του 18ου και 19ου αιώνα, μπορούμε να διαπιστώσουμε μια αργή αλλά σταθερή ανάδυση καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής στη βιοτεχνία, το εμπόριο και τη βιομηχανία.

Η εκβιομηχάνιση του ρωσικού κράτους ξεκινά ουσιαστικά στα χρόνια του Μεγάλου Πέτρου (1689-1725) , όταν ως στόχος της κεντρικής πολιτικής τέθηκε ο εκσυγχρονισμός της παραγωγής και των θεσμών με βάση τα τότε δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα. Το κράτος όφειλε να αποκτήσει μια επάρκεια σε παραγωγικές δυνάμεις προκειμένου να καλύψει τις αμυντικές του ανάγκες και να μην υστερεί, στο μέτρο των δυνατοτήτων του, έναντι των υπόλοιπων ευρωπαϊκών κρατών, ιδίως των γειτονικών όπως λ.χ. η Σουηδία.

Βασικός πυλώνας της πρώτης αυτής εκβιομηχάνισης ήταν η μεταλλευτική δραστηριότητα στην οροσειρά των Ουραλίων . Ο Μ. Πέτρος συγκροτεί τις πρώτες κρατικές μονάδες εξόρυξης και επεξεργασίας σιδήρου στην περιοχή, έχοντας κυρίως στο νου του την αμυντική επάρκεια της χώρας σε κανόνια, όπλα κ.α. Οι αρχικά κρατικές μονάδες μεταλλουργίας στα Ουράλια στα χρόνια της εξουσίας της κόρης του Πέτρου, Ελισάβετ Πετρόβνα (1741-1761), αρχίζουν να μεταβιβάζονται σε ευγενείς, προκειμένου το κράτος να απεμπλακεί από το μονοπώλιο της παραγωγής δίχως να εξαιρούνται κινήσεις πατρωνίας έναντι συγκεκριμένων ευγενών. Όλα τα διατάγματα του Πέτρου σχετικά με τη δουλοπαροικία ίσχυσαν εκ νέου όπως και η άδεια στους εργοστασιούχους μη ευγενούς καταγωγής να αγοράζουν δουλοπάροικους για τα εργοστάσια τους. Λίγο αργότερα, το δικαίωμα αυτό εξαρτήθηκε από τον όγκο της παραγωγής⁹.

---

⁹ Муравьева Л.А, «Экономика в период царствования Елизаветы Петровны (1741 - 1761 гг.)» (Η οικονομία την περίοδο της ηγεμονίας της Ελισάβετ Πετρόβνα 1741-1761), *Финансы и кредит*, №34 (322), Москва 2008, σελ. 70.

Μιας και δεν μπορούμε ακόμα να μιλάμε για ρωσική εργατική τάξη, τα μεταλλεία και οι υψικάμινοι των Ουραλίων λειτουργούν χάρη στην εργασία δουλοπάροικων, επιταγμένων στρατιωτών αλλά και φυλακισμένων. Ο κυρίαρχος τύπος παραγωγικής μονάδας είναι η μανιφακτούρα, δηλαδή η παραγωγική μονάδα όπου επικρατεί ο χειροτεχνικός τρόπος παραγωγής. Αξίζει μάλιστα να αναφερθεί ότι οι ιδιοκτήτες ευγενείς των μεταλλείων δίπλα στην υποχρεωτική αγροτική αγγαρεία των δουλοπάροικων τους, συχνά τους δεσμεύουν και με την επιβολή αγγαρείας στις σήραγγες εξόρυξης ή στην τήξη του σιδήρου. Προς τα τέλη ωστόσο του 18ου αιώνα αρκετές ιδιωτικές μονάδες παρακμάζουν, έτσι το κράτος αναγκάζεται να τις επαναφέρει στον έλεγχο του. Ωστόσο η παραγωγική τους δυναμική ακόμα και στη διάρκεια των χρόνων που εστιάζει η παρούσα μελέτη, παραμένει αρκετά απαρχαιωμένη. Οι ρωσικές μανιφακτούρες σιδήρου στα Ουράλια δεν κατάφεραν να εισάγουν τις τεχνολογικές καινοτομίες που συγκλόνισαν την βιομηχανική εξέλιξη στη Δυτική Ευρώπη και τις Ηνωμένες Πολιτείες: όπως η σύντηξη του άνθρακα, η ψύξη, η έλαση σιδήρου, η θερμή υψικάμινος, ο μετατροπέας και ο φούρνος ανοικτής εστίας. Η τεχνολογία παρέμεινε σε εξαιρετικά χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης. Στα Ουράλια κυριαρχούσαν οι φούρνοι με κάρβουνο και οι χειροτεχνικές μέθοδοι παραγωγής¹⁰.

Ένας εξίσου σημαντικός πυλώνας πρώιμης βιομηχανίας στο ρωσικό κράτος ήταν οι μονάδες κλωστοϋφαντουργίας και επεξεργασίας λιναριού στην ευρύτερη περιφέρεια της Μόσχας, γνωστή και ως κεντρική βιομηχανική περιοχή. Στην περίπτωση αυτή ωστόσο η πρωτοβουλία άνηκε στους ιδιώτες και όχι στο κράτος. Η περιφέρεια της Μόσχας γνώρισε την μαζική κλωστοϋφαντουργία μετά την κατάκτηση του Αστραχάν¹¹ ενώ η δική της παραγωγή προϊόντων κλωστοϋφαντουργίας άρχισε να ακμάζει κατά το β' μισό του 18ου αιώνα, συγκροτώντας εμπορικά δίκτυα που έφταναν μέχρι την Ασία. Ανασταλτικός παράγοντας για την πλήρη ανάπτυξη της εγχώριας παραγωγής καθίσταται η εισαγωγή βρετανικών υφασμάτων στις αρχές του 19ου αιώνα. Η κατάσταση αυτή θα αλλάξει ωστόσο από τη δεκαετία του 1840, όταν πλέον η Βρετανία θα εκκινήσει την εξαγωγή βιομηχανικού εξοπλισμού αλλά και κεφαλαίων, που θα τονώσουν και θα εκσυγχρονίσουν σημαντικά τη μοσχοβίτικη κλωστοϋφαντουργία.

---

¹⁰ Falkus M.E, *The Industrialization of Russia 1700-1914*, The Macmillan Press Ltd, London 1972, σελ. 30.

¹¹ Το χανάτο του Αστραχάν ήταν ένα μογγολικό κράτος που προέκυψε το 1466 μ.Χ. από τη διάλυση της μογγολικής Χρυσής Ορδής και απλωνόταν στις εκβολές του ποταμού Βόλγα με πρωτεύουσα την πόλη του Αστραχάν. Το 1556 το ρωσικό κράτος κατέλαβε το Αστραχάν και το ενσωμάτωσε στην επικράτεια του.

Τότε ξεκινά και η σταδιακή μετάβαση από τη μανιφακτούρα στη σύγχρονη βιομηχανική μονάδα, μόνο που τη μερίδα του λέοντος τη διαθέτει η οικιακή παραγωγή, που συχνά λειτουργεί με τη σχέση *kustar*, όπου στα πλαίσια της οι αγρότες αναλάμβαναν την παραγωγή υφασμάτων, ρούχων, εργαλείων κ.α. στο σπίτι τους είτε στα πλαίσια βιοτεχνικών συνεταιρισμών είτε επί μισθώσει για εμπόρους.

Στις ρωσικές μονάδες κλωστοϋφαντουργίας εργάζονται κυρίως δουλοπάροικοι, κατά το πρότυπο των Ουραλίων ενώ από το δίκτυο των εμπόρων και ορισμένων δουλοπάροικων, που πετυχαίνουν μια προοδευτική συσσώρευση πλούτου, συγκροτείται σιγά σιγά η αστική τάξη των Μοσχοβιτών κλωστοϋφαντουργών, σημαντική μερίδα των οποίων την συγκροτούσαν παλαιόπιστοι¹². Το σύστημα της οικιακής εργασίας *kustar* θα εξακολουθήσει βέβαια να υπάρχει στα χρόνια που εμβαθύνει η παρούσα μελέτη, με μια σταδιακή ωστόσο σμίκρυνση στο βαθμό που επικρατούν οι βιομηχανικές μονάδες με την συνεπαγόμενη συγκεντροποίηση της παραγωγής. Η προσωρινή κρίση που θα βιώσει η μοσχοβίτικη κλωστοϋφαντουργία τη δεκαετία του 1880 θα επισημάνει τον καίριο ρόλο που παίζει το κράτος στην προστασία της εγχώριας παραγωγής, μέσω της επιβολής προστατευτικών δασμών. Σε αντιδιαστολή με την κλωστοϋφαντουργία της Μόσχας, αντίστοιχες μονάδες λειτουργούσαν στην Πολωνία, όπου είχαν μεταναστεύσει αρκετοί ειδικευμένοι υφαντουργοί από την Σιλεσία και τη Βοημία. Στα κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα η περισσότερη παραγωγή ήταν μικρής κλίμακας και, εάν υπήρχε κάποια συγκέντρωση, αυτή επιτυγχανόταν χάρη στην εξουσία της Αυλής (*dvorets*), γεγονός που δεν επηρέασε ουσιαστικά τις τεχνικές και ήταν γενικά ήσσονος σημασίας¹³.

Ένας ακόμη βιομηχανικός πυρήνας βρισκόταν στην ανατολική Ουκρανία, όπου λειτουργούσαν αρκετά ορυχεία άνθρακα και σιδήρου στην περιοχή του Ντονμπάς και του Ντονέτσκ. Στην περιοχή είχαν κινηθεί ορισμένα ξένα κεφάλαια αλλά και Ρώσοι μηχανικοί που είχαν αναλάβει, δίπλα σε ξένους και Ρώσους κεφαλαιούχους, τη διεύθυνση των εξορυκτικών μονάδων. Από αυτό το κράμα παραγόντων θα

---

¹² Ομάδα ορθόδοξων Ρώσων που δεν δέχτηκε τις μεταρρυθμίσεις του πατριάρχη Νίκωνα (1652-1666) αναφορικά με τη νέα μετάφραση του ευαγγελίου από τα ελληνικά, την τροποποίηση του σημείου του σταυρού (από κλείσιμο δύο δαχτύλων σε κλείσιμο τριών δαχτύλων) και την γενικότερη προσπάθεια ελέγχου της λατρείας από το κράτος. Οι χριστιανοί αυτοί εκδιώχθηκαν από την επίσημη ορθόδοξη εκκλησία της Ρωσίας, συνιστούσαν πλέον δεύτερης κατηγορίας πολίτες και συχνά εκτοπίστηκαν στη Σιβηρία. Μεγάλο μέρος τους ζούσε στην περιοχή της Μόσχας.

¹³ Crisp Olga, *Studies in the Russian Economy before 1914*, Macmillan Press, London: New York 1976, σελ. 60.

συγκροτηθεί το 1874 η Νότια Ένωση Παραγωγών Άνθρακα και Σιδήρου, με σκοπό να διασφαλισθούν τα συμφέροντα των εξορυκτικών-μεταλλουργικών εταιρειών της Ουκρανίας τόσο απέναντι στον κρατικό μηχανισμό όσο και στην εισαγωγή άνθρακα και σιδήρου από το εξωτερικό.

Η πρωταρχική βιομηχανική συγκρότηση του ρωσικού κράτους γίνεται αντιληπτή σε μια σειρά εργοστασίων και βιομηχανικών μονάδων που αφορούσαν και άλλους παραγωγικούς τομείς πέρα από τη μεταλλουργία ή την υφαντουργία. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις μονάδες παραγωγής ζάχαρης που βρίσκονταν κυρίως σε ουκρανικό έδαφος, τις μικρές ιδιωτικές πετρελαιοπηγές στο Αζερμπαϊτζάν, τα αποστακτήρια οينوπνευματωδών στην περιφέρεια της Μόσχας αλλά και τα κρατικά εργοστάσια παραγωγής πολεμικού υλικού στη Μόσχα, την Τούλα, την Αγία Πετρούπολη και αλλού. Ο συνολικός αριθμός των βιομηχανικών επιχειρήσεων αυξήθηκε από περίπου 2.400 το 1804 σε πάνω από 15.000 το 1860. Ωστόσο, ένας Σοβιετικός ιστορικός έχει υπολογίσει ότι ο αριθμός αυτών των εργοστασίων που απασχολούσαν δεκαέξι ή περισσότερους εργάτες αυξήθηκε μόνο από περίπου 1.200 σε 2.818 κατά τη διάρκεια της περιόδου¹⁴.

Η ανάδυση των ιδιωτικών επιχειρήσεων περνούσε μέσα από την έγκριση του κρατικού μηχανισμού που έθετε αρκετούς γραφειοκρατικούς περιορισμούς. Ο επιχειρηματικός νόμος του 1836 (που ποτέ δεν τροποποιήθηκε ουσιαστικά μέχρι την ανατροπή του καθεστώτος το 1917) περιόριζε την ευθύνη των επενδυτών και των διευθυντών ενώ επίσης απαιτούσε ότι κάθε επιχείρηση επί προτάσει έπρεπε να γίνει αποδεκτή από τα υπουργεία αλλά και από τον ίδιο τον τσάρο. Αυτό το δεδομένο θα καθορίσει εν πολλοίς τη στάση των εγχώριων επιχειρηματικών κύκλων, οι οποίοι τείνουν να επιδίδονται σε εισοδισμό στον κρατικό μηχανισμό ή να αξιοποιούν στα διοικητικά συμβούλια των εταιρειών τους πρώην ανώτατους κρατικούς αξιωματούχους ή στελέχη τραπεζών, προκειμένου να εξασφαλίσουν ασφαλή δίκτυα χρηματοδότησης και αδειοδότησης από τις αρμόδιες κρατικές υπηρεσίες. Η ρωσική αστική τάξη είναι πρακτικά πολύ μικρή και αδύναμη μπροστά στο τσαρικό κράτος, γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο κινείται εντός των ορίων που θέτει το τσαρικό καθεστώς, με άλλα λόγια ο ρόλος του κράτους στην οικονομική ζωή της χώρας είναι κομβικός. Η υποτυπώδης αυτή βιομηχανική υποδομή, σ' ένα κράτος κατεξοχήν αγροτικό και αχανές, θα

---

¹⁴ Falkus M.E, *ό.π.*, σελ. 42.

γνωρίσει σημαντικούς ρυθμούς ανάπτυξης μετά την απελευθέρωση των δουλοπάροικων το 1861. Τέτοιας υφής ήταν η οικονομική και κοινωνική κατάσταση της τσαρικής Ρωσίας μέχρι και τις αρχές του 1890.

Γ. Ιστορικό των εξεγέρσεων και των ανατρεπτικών κινημάτων.

Οι αδυναμίες όμως του πολιτικού καθεστώτος να διαχειριστεί συχνά την κατάσταση και οι ενδογενείς αντιφάσεις στην οικονομία προκαλούσαν ενίοτε την αντίδραση των αγροτικών μαζών αλλά και μέρους των υπόλοιπων κοινωνικών τάξεων, που αντιμετώπιζαν το ζήτημα των αγροτών ως την πηγή όλων των κακοδαιμονιών της χώρας.

Η μεγαλύτερη αγροτική αναταραχή στη ρωσική ιστορία ξέσπασε ήδη στα χρόνια της Μεγάλης Αικατερίνης, πριν ακόμη αρθεί η δουλοπαροικία, όταν ένας πρώην αξιωματικός του στρατού, ο Εμελιάν Πουγκατσιόφ ξεσήκωσε τις περιοχές μεταξύ Ουραλίων και Βόλγα τη διετία 1773-1775. Η εξέγερση του Πουγκατσιόφ χρησιμοποιούσε ως βασικό εργαλείο κινητοποίησης των αγροτικών μαζών την άρση της δουλοπαροικίας ενώ σηματοδεύτηκε από τη δολοφονία χιλιάδων αξιωματούχων και γαιοκτημόνων. Στις διακηρύξεις του ο Πουγκατσιόφ υποσχόταν σε όλους ελευθερία και παροχή κτημάτων¹⁵. Οι αγροτικές μάζες που τον ακολούθησαν προέβαιναν την ίδια ώρα σε κλοπές και εμπρησμούς των περιουσιών των ευγενών ενώ πίσω από την μαζική τους συμμετοχή βρισκόταν η προώθηση της δουλοπαροικίας από τις τσαρικές αρχές στα νότια εδάφη μόλις λίγα χρόνια πριν.

Η ωμή καταστολή της εξέγερσης το 1775 επομένως δεν σήμανε την κάμψη των αγροτικών ταραχών στην υπόλοιπη χώρα. Χαρακτηριστικό είναι ότι επί του τσάρου Νικολάου του 1^{ου} (1826-1854) σημειώθηκαν αρκετές αγροτικές εξεγέρσεις και αναταραχές που πυροδοτούνταν από τα αδιέξοδα της δουλοπαροικίας. Ωστόσο όλες αυτές οι ταραχές δεν διακρίνονταν από την εκπόνηση ενός συγκεκριμένου πολιτικού προγράμματος. Απεναντίας ξεδιπλώνονταν ως επιθέσεις του αγροτικού όχλου στις μεγάλες περιουσίες των ευγενών, μέχρι να κατασταλούν από τις τσαρικές αρχές. Με απλά λόγια δηλαδή η αγροτιά δεν προχώρησε ποτέ στην συγκρότηση ενός δικού της πολιτικού και οικονομικού προγράμματος παρά τις επιμέρους της εκρήξεις. Το κενό αυτό επιχείρησαν σταδιακά να το καλύψουν δυνάμεις που προέρχονταν από τις πιο

---

¹⁵ Κατσόβσκα-Μαλιγκούδη Γιάννα, *ο.π.*, σελ. 120.

προνομιούχες κοινωνικές τάξεις αλλά έβλεπαν στην αγροτιά ένα σύμμαχο για τον εκσυγχρονισμό του κράτους και την ανατροπή της τσαρικής απολυταρχίας.

Το επαναστατικό κίνημα στη χώρα εκκίνησε πρακτικά από τα πιο προοδευτικά στοιχεία της τάξης των ευγενών. Αρκετοί αξιωματικοί του ρωσικού στρατού που συμμετείχαν στους Ναπολεόντειους Πολέμους (1803-1815) ήρθαν από πρώτο χέρι σε επαφή με την κληρονομιά της Γαλλικής Επανάστασης και τις φιλελεύθερες αλλαγές στη δυτική Ευρώπη και σταδιακά τις ασπάστηκαν. Γυρνώντας πίσω στη Ρωσία συγκρότησαν μυστικές ενώσεις και εταιρείες, συνήθως κατά τα μασονικά πρότυπα, όπου μελετούσαν τα δυτικά πολιτικά πρότυπα και οραματίζονταν μια αντίστοιχη αλλαγή για τη χώρα τους. Στην Αγία Πετρούπολη, όπου στρατοπέδευαν τα περισσότερα συντάγματα της Φρουράς, αρκετές εκατοντάδες αξιωματικών σύστησαν τη Βόρεια Εταιρεία, με σκοπό να ανατρέψουν τη μοναρχία και να καθιερώσουν μια συνταγματική πολιτεία¹⁶. Όταν λοιπόν παρουσιάστηκε ένα μικρό κενό εξουσίας, λίγες μέρες πριν να αναλάβει ο τσάρος Νικόλαος ο 1^{ος}, οι αξιωματικοί της Φρουράς των Ανακτόρων, ευγενείς οι περισσότεροι, αποφάσισαν να δράσουν. Στις 14 Δεκεμβρίου του 1825, ανήμερα της στέψης του Νικολάου, υποκίνησαν ανταρσία περίπου 3.000 στρατιωτών της Φρουράς στην πλατεία Γερουσίας της Αγίας Πετρούπολης, πολύ κοντά στα Χειμερινά Ανάκτορα. Πρακτικά όμως η κίνηση τους στερούνταν σχεδίου και συντονισμού και γρήγορα κατεστάλη από τις πιστές στο νέο αυτοκράτορα δυνάμεις, που ήταν συντριπτικά υπέρτερες. Το κίνημα αυτό έμεινε γνωστό ως κίνημα των Δεκεμβριστών. Την καταστολή του κινήματος ακολούθησε η εκτέλεση αρκετών στρατιωτών καθώς και ο εκτοπισμός των Δεκεμβριστών αξιωματικών στη Σιβηρία για περίπου τρεις δεκαετίες.

Η αποτυχία του κινήματος των Δεκεμβριστών όμως δεν σήμαινε και τη σίγαση των φωνών που διεκδικούσαν ένα άλλο μέλλον για τη Ρωσία, πολύ πιο συμβατό με εκείνο της φιλελεύθερης Δύσης. Οι προβληματισμοί των Δεκεμβριστών άρχισαν να απασχολούν από το 1831 τον κύκλο ευγενών περίξ του αριστοκράτη Στάνκεβιτς στη Μόσχα, όπου και ήταν έντονη η μελέτη των έργων του Γερμανού φιλοσόφου Χέγκελ. Από τον κύκλο αυτό ξεπήδησαν δυο σπουδαίοι πολιτικοί στοχαστές που επηρέασαν τους κατοπινούς Ρώσους ριζοσπάστες, ο Αλεξάντερ Χέρτσεν (1812-1870) και ο Μιχαήλ Μπακούνιν (1814-1876). Ο Χέρτσεν υπήρξε πρωτοπόρος του ρωσικού

---

¹⁶ Bushkovitch Paul, *Ιστορία της Ρωσίας*, εκδόσεις Αιώρα, Αθήνα 2016, σελ. 168.

σοσιαλισμού μα και σταθερός υπέρμαχος της ελευθερίας των δουλοπάροικων, της κοινοκτημοσύνης της γης αλλά και του εκδημοκρατισμού της χώρας. Εμικρές στη δυτική Ευρώπη από το 1847 εξέδιδε τη ριζοσπαστική εφημερίδα «Κολοκόλ» (ρωσ. η Καμπάνα) η οποία κατάφερε να περνά παράνομα εντός Ρωσίας και να επηρεάζει τις θέσεις όσων αντιτίθονταν στο τσαρικό καθεστώς, αυτό ωστόσο δεν σήμαινε ότι ο ίδιος αποδεχόταν πλήρως τα ιδεολογικά σχήματα της Δύσης. Απεναντίας στο διάβα της ζωής του επιχείρησε να συνταιριάξει τον δυτικό σοσιαλισμό με εκείνα τα σχήματα της ρωσικής κοινωνίας, που θα τον καθιστούσαν εφικτό και πραγματοποιήσιμο στη χώρα του, δίχως η δική του εκδοχή να υποτιμά το στοιχείο της προσωπικότητας καθώς η εξέγερση του Χέρτσεν εναντίον του δυτικού φιλισταϊσμού συνδέθηκε ακριβώς με την ιδέα της προσωπικότητας. Είδε στην Ευρώπη την αποδυνάμωση και, τελικά, την εξαφάνιση της προσωπικότητας. Ο μεσαιωνικός ιππότης αντικαταστάθηκε εντέλει από έναν καταστηματοάρχη. Έψαχνε τη σωτηρία από τον θριαμβευτικό φιλισταϊσμό σε έναν Ρώσο αγρότη, σε ένα γκρι παλτό από δέρμα προβάτου. Ο Ρώσος χωρικός είναι περισσότερο προσωπικότητα από τους Δυτικούς αστούς, ακόμα κι αν είναι σκλάβος. Συνδυάζει την προσωπική αρχή με την κοινοτική. Η προσωπικότητα είναι το αντίθετο της εγωιστικής απομόνωσης · είναι δυνατή μόνο στην κοινότητα. Απογοητευμένος στη Δυτική Ευρώπη, ο Χέρτσεν πιστεύει στη ρωσική αγροτική κοινότητα. Ο σοσιαλισμός του Χέρτσεν είναι λαϊκός και ταυτόχρονα ατομικιστικός¹⁷.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται περίπου και ο Μπακούνιν, ο οποίος οραματίζεται μια ομοσπονδία των ρωσικών αγροτικών κοινοτήτων ως τον «ρωσικό σοσιαλισμό» την ίδια ώρα που υμνεί τη δημιουργική δύναμη της καταστροφής απέναντι στα κακώς κείμενα του τσαρικού καθεστώτος. Και οι δυο τους θα επηρεάσουν βαθύτατα τα ανατρεπτικά κινήματα της Ρωσίας ακόμα και μετά το θάνατο τους.

Μετά τον κύκλο του Στάνκεβιτς, από τη δεκαετία του 1840, το επαναστατικό κίνημα της Ρωσίας σταδιακά κυριαρχείται από τα μεσαία στρώματα της κοινωνίας και ιδίους τους όψιμους ευγενείς, τους μεσαίους αλλά και τους κατώτερους υπαλλήλους των κρατικών υπηρεσιών. Εντός αυτών των πλαισίων προκύπτει ο κύκλος του Πετρασέφσκι. Ο Μιχαήλ Βασίλιεβιτς Μπουτάσοβιτς-Πετρασέφσκι (1821-1866) εργαζόταν ως μεταφραστής και διερμηνέας στο ρωσικό υπουργείο Εξωτερικών και ήταν οπαδός του Γάλλου ουτοπικού σοσιαλιστή Σαρλ Φουριέ. Ήταν υπέρμαχος της

---

¹⁷ Бердяев Н, *Русская идея (Η ρωσική ιδέα)*, СПб.: Азбука-классика, Санкт-Петербург 2008, σελ. 94.

φιλελευθεροποίησης του πολιτικού καθεστώτος αλλά και της απελευθέρωσης των δουλοπάροικων. Το διαμέρισμα του, χώρος συγκέντρωσης στοχαστών με πολιτικές και κοινωνικές ανησυχίες αποτέλεσε ένα φυτώριο νέων διανοούμενων και ριζοσπαστικών ρευμάτων σκέψης στα μέσα του 19ου αιώνα όπου είναι έντονη η μελέτη και ο στοχασμός πάνω στις θέσεις του Γάλλου ουτοπικού σοσιαλιστή Φουριέ¹⁸. Ο Φρανσουά Μαρί Σαρλ Φουριέ (1772-1837), ήταν Γάλλος φιλόσοφος και ένας από τους προπάτορες του ουτοπικού σοσιαλισμού. Βασική του πρόταση ενάντια στην ανάδυση της αστικής κοινωνίας ήταν η συγκρότηση συνεταιριστικών κοινοτήτων στην ύπαιθρο, οι οποίες έμειναν γνωστές ως φαλανστήρια. Στα φαλανστήρια κυρίαρχο οικονομικό ρόλο παίζει η αγροτική παραγωγή ενώ την ίδια ώρα εντός τους συνυπάρχουν πλούσιοι και φτωχοί. Κατά τον Φουριέ όλοι οι μετέχοντες στο φαλανστήριο είναι υποχρεωμένοι να εργαστούν, αν και ο καθένας θα πρέπει να αναλαμβάνει μια εργασία συμβατή με τα ενδιαφέροντα του, ενώ όλοι πρέπει να αποζημιώνονται με βάση τις ανάγκες τους, μοντέλο που για τα μέλη του κύκλου ήταν αρκετά συμβατό με την κοινωνική και οικονομική εμπειρία της ρωσικής αγροτικής κοινότητας. Οι μετέχοντες στον κύκλο, μεταξύ αυτών και ο κατοπινός μεγάλος συγγραφέας Φέοντορ Ντοστογιέφσκι, εκκινούν από τις θέσεις του Φουριέ και σταδιακά αρχίζουν να στοιχειοθετούν ένα πρόγραμμα διεκδίκησης πολιτικών ελευθεριών για τον λαό της Ρωσίας. Τα σχέδια τους όμως γίνονται γνωστά, συλλαμβάνονται και εκτοπίζονται το 1849.

Από τη δεκαετία του 1850 και μετά αρχίζει να αναδύεται ως πρωτοπορία της ρωσικής επαναστατικής σκέψης και δράσης η λεγόμενη «διανόηση», γνωστή ως *ιντελιγκέντσια*¹⁹ που συσπειρώνει κυρίως νέους άνδρες και νέες γυναίκες που ασκούν αστικά επαγγέλματα, όπως εκείνα του δασκάλου, του γιατρού, του δικηγόρου κ.α. ενώ σημαντικό μέρος της διανόησης αποτελούν οι φοιτητές. Χαρακτηριστικό της *ιντελιγκέντσια* είναι το ότι δεν περιορίζεται σε γόνους μιας συγκεκριμένης κοινωνικής τάξης, όπως συνέβαινε μέχρι τότε με τα προηγούμενα ρεύματα ριζοσπαστικής σκέψης στη χώρα, αλλά αφορά μια πλειάδα κοινωνικών καταβολών. Με άλλα λόγια στην *ιντελιγκέντσια* συνυπάρχουν γόννοι ευγενών, κρατικών αξιωματούχων, μεσαίων

---

¹⁸ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Buber Martin, *Paths in Utopia*, Syracuse University Press, Syracuse NY 1996, σελ.16-21.

¹⁹ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την εξέλιξη και το προφίλ της ρωσικής *ιντελιγκέντσια* βλ. Nahirny Vladimir, *The Russian Intelligentsia*, Transaction Books, New Brunswick 1983, σελ. 69-144; Rosenthal, Bernice Glatzer, Martha Bohachevsky-Chomiak, and Marian Schwartz, *A revolution of the spirit crisis of value in Russia, 1890-1924*, Fordham University Press, New York 1990, σελ. 135-186 και Offord, D, *The Russian Revolutionary Movement in the 1880s*, Cambridge University Press, Cambridge 1986, σελ. 8-35.

στρωμάτων, αγροτών ακόμη και παπάδων. Ιδιαίτερο μάλιστα χαρακτηριστικό της διανόησης σε σύγκριση με τα προηγούμενα ρωσικά ριζοσπαστικά ρεύματα είναι η καθοριστική συμμετοχή των γυναικών²⁰. Το πιο βασικό στοιχείο της όμως καθώς κι εκείνο που συσπειρώνει ιδιαίτερα τα μέλη της, είναι η αντίθεση της στην υπάρχουσα τάξη πραγμάτων, δηλαδή την ρωσική απολυταρχία. Προσδιορίζεται πάνω απ' όλα από την απόρριψη μιας «ακίνητης» δημόσιας τάξης και από το «επαναστατικό» πνεύμα που αντιπαραθέτει σ' αυτήν²¹.

Στο νέο αυτό ρεύμα υποχωρεί η μελέτη του Χέγκελ και του Φουριέ έναντι της εμφάνισης στις φυσικές επιστήμες, ιδίως κατά τη δεκαετία του 1850, η οποία θεωρείται ως η μόνη δυνατή να μεταγγίσει τον ορθολογισμό και την πρόοδο. Στη δεκαετία του 1860 πλέον ενισχύεται εντός της διανόησης ο νιχιλισμός (μηδενισμός) που εμφυσά την απόρριψη κάθε συμβατικής αρχής από τη νεολαία και τη συγκρότηση κοινοβίων και φοιτητικών κύκλων με αναφορές στη συνεταιριστική οικονομία και την πολιτική ριζοσπαστικοποίηση. Πτυχές αυτών των προσανατολισμών της νεολαίας και των διανοούμενων απέδωσαν με γλαφυρότητα μια σειρά λογοτεχνικά έργα της περιόδου με πιο ενδεικτικά το «Πατέρες και γιοί» του Ιβάν Τουργκένιεφ, το «Τι να κάνουμε» του Νικολάι Τσερνισέφσκι καθώς και «Οι Δαιμονισμένοι» του Φέοντορ Ντοστογιέφσκι. Οι φοιτητικές ομάδες των δεκαετιών του 1850 και 1860 συγκεντρώνονται στις μεγάλες πόλεις με πανεπιστήμια και τείνουν να είναι ιδιαίτερα εσωστρεφείς, καθώς δεν διεκδικούν ακόμη ένα πολιτικό όραμα που θα αφορά τους καταπιεσμένους της ρωσικής κοινωνίας, ιδίως τη φτωχή αγροτιά και το νεοεμφανιζόμενο αλλά συνάμα μικρό προλεταριάτο. Από τα γραπτά τους ξεπηδάει επίσης ένας ασυνήθιστος ανθρώπινος τύπος, ο «νέος άνθρωπος», ασκητικός, αυστηρός, μοναχικός, η μοίρα του οποίου είναι αδιαχώριστη της κολεκτίβας²². Η αλλαγή πορείας της διανόησης θα έρθει στα τέλη της δεκαετίας του 1860 περίπου, όταν η νεολαία θα επηρεαστεί βαθύτατα από τρεις Ρώσους διανοητές με έντονη πολιτική ρητορική και

---

²⁰ Για τη συμβολή των γυναικών στην ιντελιγκέντσια βλ. Stites Richard, *The Women's Liberation Movement in Russia: Feminism, Nihilism and Bolshevism, 1860-1930*, Princeton University Press, Princeton 1978, σελ. 115-155; Wagner William, «The Trojan Mare: Women's Rights and Civil Rights on Late Imperial Russia» στο συλλογικό τόμο *Civil Rights in Imperial Russia*, Oxford University Press, Oxford 1989, σελ. 65-84. Επιμέλεια από Olga Crisp και το Glickman Rose L., *Russian Factory Women: Workplace and Society 1800-1914*, University of California Press, Berkeley 1984, σελ. 219-241.

²¹ Καρέφ ντ' Ενκώς Ελέν, *ο.π.*, σελ. 47.

²² Στο ίδιο, σελ. 50

στόχευση στα κακώς κείμενα της χώρας. Πρόκειται για τους Μιχαήλ Μπακούνιν, γνωστό από τον κύκλο του Στάνκεβιτς, τον Πιοτρ Τκάτσεφ και τον Πιοτρ Λαβρόφ.

Ο Μιχαήλ Μπακούνιν, πατέρας της ευρωπαϊκής αναρχίας, έβλεπε ως λύση στα αδιέξοδα του τσαρισμού την συγκρότηση μιας συνομοσπονδίας των αγροτικών κοινοτήτων μακριά από τον καταναγκασμό και τον συγκεντρωτισμό των σύγχρονων του κρατικών οντοτήτων. Βασικό στοιχείο της συλλογιστικής του απέναντι στον «παλιό κόσμο» ήταν το ότι *το πάθος για την καταστροφή είναι στην ουσία πάθος δημιουργικό*. Ο Πιοτρ Τκάτσεφ (1844-1886) με επιρροές από τον ιακωβινισμό και τον μαρξισμό θεωρούσε ότι η πολιτική αλλαγή δεν ήταν δουλειά των πολλών. Απεναντίας φορέας της αλλαγής αυτής έπρεπε να είναι μια κλειστή ομάδα συνειδητών επαναστατών που με συνωμοτικό τρόπο θα πάρει την εξουσία προς όφελος των πολλών. Η επανάσταση λοιπόν δεν θα μπορούσε να αναμένεται από τα κάτω, απεναντίας θα έπρεπε να διεξαχθεί από τα πάνω, από τη διανοήση ή από εκείνο το μικρό της μέρος που αντιλαμβάνοταν την αληθινή φύση των μαζών²³. Σχεδόν σαν να συμπληρώνει τον Τκάτσεφ, ο Πιοτρ Λαβρόφ (1823-1900) τόνιζε ότι η διανοήση οφείλει να δια φωτίσει τις αγροτικές μάζες, τους απόκληρους της ρωσικής κοινωνίας, προκειμένου όμως αυτοί οι τελευταίοι να πάρουν την κατάσταση στα χέρια τους, κι εκεί ακριβώς διέφερε εμφαντικά από τον Τκάτσεφ²⁴.

Μέσα λοιπόν από τις επιρροές αυτές η ιντελιγκέντσια αναβαπτίστηκε και ουσιαστικά απέρριψε την απομονωτισμό των δεκαετιών του 1850 και 1860 προκειμένου να ριχτεί στον πολιτικό αγώνα της αφύπνισης των αγροτικών μαζών εναντίον του τσαρικού καθεστώτος. Πρώτο σκαλί σ' αυτό τον αναπροσανατολισμό ήταν η συγκρότηση μιας φιλεκπαιδευτικής και προπαγανδιστικής ομάδας φοιτητών και νεολαίας, η οποία αποσκοπούσε να διαμορφώσει εντός της ετοιμοπόλεμους ακτιβιστές προκειμένου στο άμεσο μέλλον εκείνοι να αναλάβουν πολιτική δράση δουλειάς μέσα στις αγροτικές κυρίως και τις εργατικές δευτερευόντως μάζες. Η ομάδα αυτή έμεινε γνωστή ως «κύκλος των τσαϊκοβιστών» και συγκροτήθηκε πέριξ του διανοητή Νικολάι Τσαϊκόφσκι στις αρχές της δεκαετίας του 1870.

---

²³ Offord, D, *The Russian Revolutionary Movement in the 1880s*, Cambridge University Press, Cambridge 1986, σελ.15.

²⁴ Ο Λαβρόφ νοιαζόταν κυρίως να προωθήσει μια νέα κοινωνική δομή με τη μεταφορά της ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής από την προνομιά μείωση προς τις μάζες παρά να αποδώσει τον διοικητικό μηχανισμό σε μια νέα κυβέρνηση.
Στο ίδιο, σελ. 10.

Πλέον εντός της διανόησης άρχιζε να διαμορφώνεται εκείνο το πλέγμα πολιτικών και ιδεολογικών θέσεων που έμεινε γνωστό ως ναροντικισμός και θα ωριμάσει σταδιακά μέσα στην δεκαετία του 1870. Οι ναρόντικοι αποφασίζουν να κινηθούν προς το λαό (ναρόντ στα ρωσικά), να μείνουν δίπλα στους αγρότες που ήδη μετρούσαν μια δεκαετία σχετικής ελευθερίας και απόλυτης εξαθλίωσης και κυρίως να τους πείσουν ότι το τσαρικό καθεστώς δεν μπορεί να τους προσφέρει τίποτα – γι' αυτό και πρέπει να το ανατρέψουν. Μιας και επρόκειτο κυρίως για νέους και νέες της πόλης, οι ναρόντικοι, περίπου 1.000 σε ολόκληρη τη χώρα, άφησαν τις πόλεις το καλοκαίρι του 1874 και εγκαταστάθηκαν στα κοντινά τους χωριά, συχνά φιλοξενούμενοι σε φτωχούς αγρότες. Για να μην προκαλέσουν τη δυσπιστία των αγροτών ήταν ντυμένοι με φτωχικά ρούχα, έδειχναν ζήλο να μετάσχουν στις αγροτικές δουλειές κι όσο μπορούσαν, προπαγάνδιζαν την ανάγκη της ανατροπής της απολυταρχίας από τους αγρότες. Αυτοί όμως δύσκολα πείθονταν, ιδίως όταν έμπαινε το ζήτημα αναξιοπιστίας του τσάρου. Τότε ακριβώς πολλοί αγρότες άρχιζαν να υποψιάζονται τους νεοφερμένους και τους κατήγγειλαν στις αρχές με επακόλουθο τις συλλήψεις και τις διώξεις των πρώτων ναρόντικων.

Παρά το ανθρωποκυνηγητό και τις δίκες που ακολούθησαν εναντίον των ναρόντικων, το κίνημα προς το λαό επαναλήφθηκε το 1878 σε μικρότερη κλίμακα και με μηδενική επιτυχία. Πρακτικά η σύγκρουση των επαναστατικών προθέσεων της ναρόντικης διανόησης συγκρούστηκε μετωπικά με την πραγματικότητα. Μιας και η τελευταία δεν μπορούσε να αλλάξει άμεσα, έπρεπε να αναθεωρηθούν ορισμένες πτυχές του ναροντικισμού.

Πρώτη στροφή του ναροντικισμού στάθηκε η οργάνωση των δυνάμεων του σε ένα πολιτικό σχήμα, το οποίο δεν είναι μια ακόμη εκδοχή κύκλου συζητήσεων και προπαγάνδας. Ήδη από το 1876 όσοι ναρόντικοι έχουν γλιτώσει τη φυλάκιση συγκροτούν τη «Ζεμλιά ι Βόλια» (ρωσ. Γη κι Ελευθερία) την πρώτη καθαρά ναρόντικη πολιτική οργάνωση. Μιας και το τσαρικό καθεστώς απαγορεύει οποιαδήποτε πολιτική κίνηση έξω απ' αυτό, είναι σαφές ότι η «Ζεμλιά ι Βόλια» κινείται εντός της παρανομίας και διαρκώς κινδυνεύει από τις επιχειρήσεις των αρχών.

Η δεύτερη στροφή του ναροντικισμού αφορούσε την ολοένα και μεγαλύτερη συμπάθεια προς την άσκηση τρομοκρατίας προκειμένου να καμφθεί ο τσαρικός μηχανισμός. Αυτή βέβαια η στροφή δεν αφορούσε το σύνολο της «Ζεμλιά ι Βόλια».

Εντός της οργάνωσης μπορεί η πλειοψηφία κάποιων δεκάδων στελεχών να έβλεπε την δολοφονία κρατικών αξιωματούχων ως θετική για την κινητοποίηση των μαζών, υπήρχε όμως και η μειοψηφία που παρέμενε σταθερά προσκολλημένη στην παραδοσιακή προπαγάνδα και την υποκίνηση αγροτικών ταραχών. Η συμβίωση των δυο τάσεων καθώς περνούν τα χρόνια καθίσταται ολοένα και πιο δύσκολη. Εντέλει το 1879 η «Ζεμλιά ι Βόλια» διασπάστηκε σε δυο ξεχωριστές οργανώσεις: στην «Τσιόρνι Περεντέλ» (ρωσ. Μαύρη Αναδιανομή) που ενσωμάτωνε τους πιο μετριοπαθείς ναρόντικους κι όσους συντάσσονταν με τις παραδοσιακές μεθόδους πάλης, και την «Ναρόντναγια Βόλια» (ρωσ. Λαϊκή Βούληση) που συσπείρωνε την πλειοψηφία και προσανατολιζόταν περισσότερο στην τρομοκρατία και την οργάνωση με βάση τα ιακωβινικά πρότυπα. Η «Ναρόντναγια Βόλια» σχεδόν από την ίδρυση της συγκρότησε ομάδες κρούσης, κρυφά εργαστήρια παραγωγής εκρηκτικών ενώ έθεσε εξ αρχής στο στόχαστρο τον τσάρο Αλέξανδρο τον Β'. Μέσα στη διετία 1879-1880 οργάνωσε αρκετές απόπειρες εναντίον της ζωής του ενώ μια – δυο φορές έφτασε σχεδόν στο στόχο της. Μόλις το φθινόπωρο του 1880 η Ναρόντναγια Βόλια αξιοποίησε κάποιες επαφές της εντός του στρατεύματος μέσω συμπαθούντων υπαξιωματικών και προέβη στη συγκρότηση της στρατιωτικής της «αδελφής οργάνωσης», η οποία σε περίπτωση δολοφονίας του τσάρου έπρεπε να συνδράμει την «πολιτική» Ναρόντναγια Βόλια, προκειμένου να ανατραπεί ο τσαρισμός και να διευκολυνθεί η εξέγερση των μαζών²⁵.

Οι ναρόντικοι στο ιδεολογικό επίπεδο φαίνεται όμως ότι δεν προχώρησαν σε σαφείς διαχωρισμούς και τομές. Παρέμειναν σταθερά προσκολλημένοι στο ιδανικό της αγροτικής κοινότητας, με αρκετούς να την οραματίζονται ως το μελλοντικό διοικητικό κύτταρο της νέας ρωσικής κοινωνίας. Παράλληλα όμως επιχείρησαν και μεμονωμένα ανοίγματα προς την εργατική τάξη, η οποία μέχρι τότε ήταν εμφαντικά μικρότερη της αγροτιάς. Ως προς την επαύριο μιας επιτυχούς απόπειρας εναντίον της ζωής του τσάρου, η Ναρόντναγια Βόλια διέθετε μια αρκετά απλουστευμένη πρόβλεψη · η κινητοποίηση των μαζών θα έφερνε στο προσκήνιο την ανάγκη για μια Συντακτική Συνέλευση που θα εγκαθίδρυε στη χώρα ένα καθεστώς φιλελεύθερο και έννομο.

---

²⁵ Τα βασικά χαρακτηριστικά της στρατιωτικής οργάνωσης ήταν τα ακόλουθα: θα οικοδομούνταν όπως και η γενική οργάνωση από τα πάνω, δηλαδή κεντρίστικα οργανωτικά προβλεπόταν να παραμείνει ανεξάρτητη και διαχωρισμένη από το υπόλοιπο κόμμα. Επικεφαλής θα βρισκόταν μια κεντρική επιτροπή αξιωματικών που διορίστηκε από την Εκτελεστική Επιτροπή και θα πειθαρχούσε σε αυτήν. Φίγκνερ Βέρα, *Νύχτα πάνω από τη Ρωσία – Ελευθερία ή Θάνατος*, εκδόσεις Υπερσιβηρικός, Αθήνα 2013, σελ. 130.

Η μόνη σταθερά του ναροντικισμού φαίνεται ωστόσο ότι ήταν η πάγια αποστροφή απέναντι στον καπιταλισμό, τάση που ήταν πλειοψηφική τότε στις τάξεις των Ρώσων διανοητών. Ομολογουμένως η βαθιά ριζωμένη εχθρότητα απέναντι στον καπιταλισμό ήταν διάχυτη στη Ρωσία, ακόμη και μεταξύ των συντηρητικών διανοητών, οι οποίοι συχνά έτρεφαν την αριστοκρατική απέχθεια για τους αστούς ή την αποστροφή του χωροδεσπότη της επαρχίας για το βιομηχανικό αστικό τοπίο²⁶.

Αρκετοί ναρόντικοι είχαν μάλιστα αναπτύξει επικοινωνία με τον Μαρξ δι' αλληλογραφίας μετά την έκδοση του πρώτου τόμου του Κεφαλαίου στα ρωσικά το 1872. Το ζήτημα που έθεταν διαρκώς ήταν η δυνατότητα αποφυγής του καπιταλιστικού σταδίου για τη Ρωσία και η πιθανότητα μιας απευθείας μετάβασης στον σοσιαλισμό μετά την ποθητή ανατροπή του τσαρισμού. Ο Μαρξ δεν ήταν αρχικά ιδιαίτερα σαφής στις απαντήσεις του αλλά σταδιακά σκιαγραφούσε την αναγκαιότητα της μετάβασης και από το καπιταλιστικό στάδιο, προκειμένου στο μέλλον να οριστικοποιηθούν οι συνθήκες για την επικράτηση του σοσιαλισμού. Ακόμα κι έτσι όμως ο σοσιαλισμός που αντιπροσώπευε το κίνημα του ναροντικισμού ήταν κομμένος και ραμμένος στα μέχρι τότε ρωσικά μέτρα και σταθμά. Οι ναρόντικοι έβλεπαν δηλαδή τον σοσιαλισμό περισσότερο με τον τρόπο που τον αντιλαμβάνονταν ο Χέρτσεν, ο Μπακούνιν και ο Λαβρόφ και λιγότερο με τον τρόπο που τον όριζε ο Μαρξ. Το σοσιαλιστικό όραμα του ναροντικισμού ήταν μια συνομοσπονδία ελεύθερων αγροτικών κοινοτήτων με σποραδική αναδιανομή και συλλογική ιδιοκτησία της γης, μακριά από τα καπιταλιστικά τετελεσμένα της Δυτικής Ευρώπης και των ΗΠΑ. Μέχρι και το 1881 ο ναροντικισμός συνιστά το ηγεμονικό επαναστατικό ρεύμα σκέψης στη Ρωσία ενώ ο μαρξισμός διαθέτει εξαιρετικά περιορισμένο ακροατήριο.

---

²⁶Offord, D, *ό.π.*, σελ. 5.

Ενότητα Ι

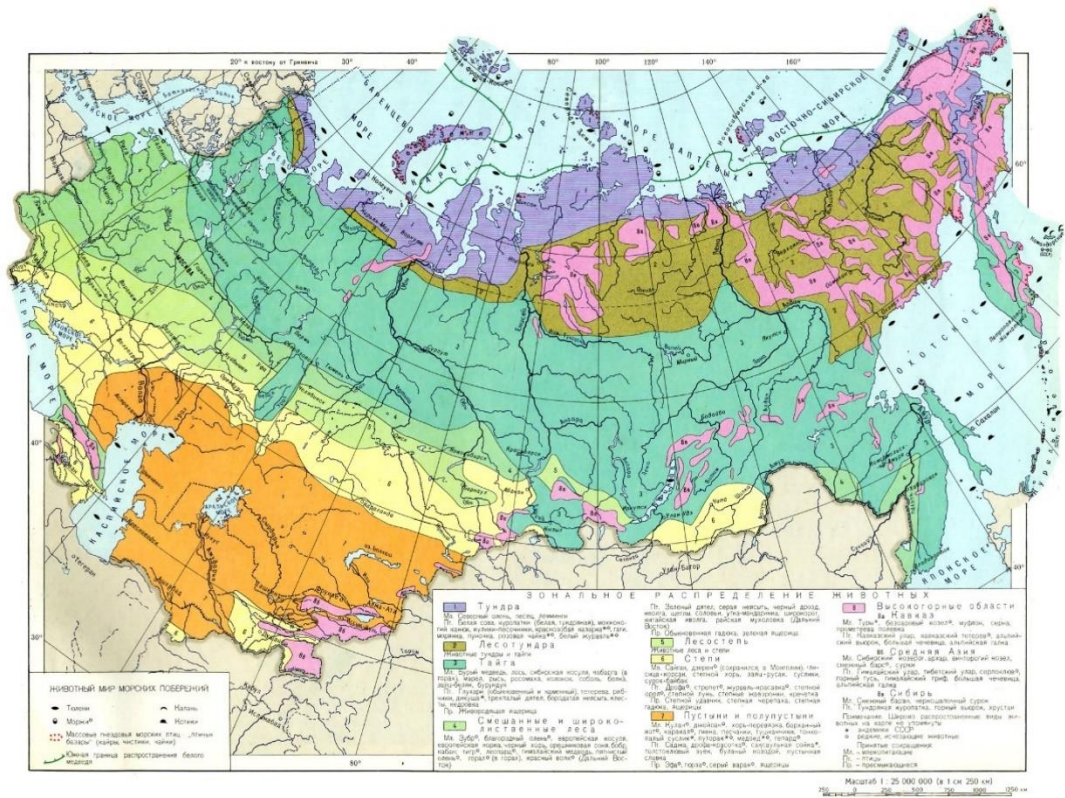
Οι εξελίξεις στο πεδίο της οικονομίας

1881 – 1917

Κεφάλαιο I Α

Η αγροτική οικονομία

I Αα. «Δίψα για γη» και κρατικά ημίμετρα: 1881-1917

Χάρτης 1: Ζώνες βλάστησης στα εδάφη της τέως Σοβιετικής Ένωσης, με κίτρινο και ανοικτό πράσινο επισημαίνονται τα εδάφη της στέπας στα οποία κυριαρχεί η «μαύρη γη», με σκούρο πράσινο και μπλε οι εκτάσεις των κωνοφόρων δασών και της τάιγκα, με μωβ η τούνδρα και με πορτοκαλί οι ερημικές εκτάσεις.

Πηγή: Зоогеографическая карта СССР (Χάρτης πανίδας και χλωρίδας της ΕΣΣΔ) ,χ.χ, στο site <http://geography.su> (ημερομηνία ανάκτησης:7/9/2021).

Παρά την καθολικότητα της εφαρμογής της απελευθέρωσης των δουλοπάροικων το 1861 και τη διατήρηση της αγροτικής κοινότητας, το καθεστώς της γαιοκτησίας δεν ήταν το ίδιο σε όλη την έκταση των ευρωπαϊκών εδαφών της τσαρικής Ρωσίας. Κατ' αρχάς μετά το 1861 οι χωρικοί των κοινοτήτων μπορούσαν να αποκτήσουν γη εκτός της κοινότητας. Τα αγροτικά νοικοκυριά και οι αγροτικές κοινότητες είχαν την ελευθερία να αγοράζουν ιδιωτική γη από εξω-κοινοτικές πηγές. Αυτή η ιδιόκτητη γη είχε μικρή σημασία για την ευρεία πλειοψηφία των Ρώσων χωρικών αλλά προσέφερε μια μορφή συγκέντρωσης πλούτου για μερικούς στο πλουσιότερο κοινωνικό στρώμα²⁷.

²⁷ Shanin Teodor, *Russia as a “developing society” – The roots of otherness: Russia’s turn of century volume 1*, Yale University Press, New Haven 1985, σελ. 76.

Στις περιοχές της βόρειας Ρωσίας και της Βαλτικής ναι μεν ίσχυε η συλλογική ιδιοκτησία της αγροτικής κοινότητας αλλά στην πράξη ορισμένοι αγρότες διέθεταν γη εκτός της κοινότητας και πριν το 1861. Περίπου το ίδιο καθεστώς ίσχυε και στις περιοχές των Ουραλίων και της Σιβηρίας. Εκεί η αγροτική κοινότητα είχε ανακύψει από εποίκους στα πλαίσια της αρχικής ανάπτυξης (της διανομής) της γης από τον 16^ο αιώνα και έλαβε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάτω από την επιρροή των τοπικών συνθηκών. Η κοινότητα εκεί προέκυψε κάτω από συνθήκες αφθονίας της γης και απουσίας των χωροδεσποτών-ευγενών²⁸.

Χάρτης 2 : Οι εκτάσεις μαύρης γης στα ευρωπαϊκά εδάφη της τσαρικής Ρωσίας. Όσο πιο σκούρο είναι το χρώμα των εκτάσεων τόσο πιο αποδοτική είναι η καλλιέργειά τους.

Πηγή: Докучаев В, Схематическая карта черноземной полосы Европейской России (Σχηματικός χάρτης των εδαφών μαύρης γης της ευρωπαϊκής Ρωσίας), Коллекция карт каф. Географии почв ф-та Почвоведения МГУ им. М.В. Ломоносова, Москва 1883 στο <https://eurasian-soil-portal.info/maps/ru/chnozomy-rossii/> (ημερομηνία ανάκτησης: 7/9/2021).

²⁸ Aleksandrov Vadim, «Land of the Re-allotment in the Peasant Communes of Late-Feudal Russia» στο συλλογικό τόμο *Land Commune and Peasant Community in Russia*, Palgrave Macmillan, London 1990, σελ. 40. Επιμέλεια από Bartlett Roger.

Η κατάσταση της γαιοκτησίας ήταν ωστόσο πιο πειστική στις περιοχές της «μαύρης γης» (γνωστές και ως Κεντρική Αγροτική Περιοχή) για μια σειρά λόγους, με πρωταρχικό τον περιορισμό των αγροτικών ιδιοκτησιών σε έκταση μετά το 1861. Οι περιοχές αυτές στην ευρωπαϊκή Ρωσία οριοθετούνται σχηματικά μεταξύ της δυτικής Ουκρανίας και του Βόλγα, με βορειότερο όριο την περιοχή της Μόσχας και νοτιότερο τα παράλια της Μαύρης Θάλασσας και τον Καύκασο. Παρόλο που οι Ρώσοι χωρικοί διατηρούσαν και καλλιεργούσαν περισσότερη κατ' άτομο γη απ' ότι οι αγρότες των περισσότερων ευρωπαϊκών χωρών, τα κτήματα τους ήταν μικρότερα από εκείνα που καλλιεργούσαν πριν τη χειραφέτηση όσο βέβαια ήταν και ο συνολικός αριθμός των εκτάσεων που τους αποδόθηκε τότε. Είχαν υπάρξει κέρδη για ορισμένες περιοχές και ομάδες (λ.χ. οι πρώην δουλοπάροικοι του στέμματος) αλλά στις περισσότερες αγροτικές περιοχές της Ευρωπαϊκής Ρωσίας και της Ουκρανίας παρουσιάζονταν απώλειες γαιών από 10 ως 40% με τα υψηλότερα ποσοστά να σημειώνονται στις γόνιμες και παραχώδεις επαρχίες της μαύρης γης στο Μέσο Βόλγα και τη βόρεια Ουκρανία²⁹.

Η «δίψα για γη» στις περιοχές της μαύρης γης γινόταν ακόμα πιο πειστική λόγω της ταχύτατης δημογραφικής μεγέθυνσης που δυνητικά περιόριζε περαιτέρω τους ήδη συρρικνωμένους οικογενειακούς κλήρους των αγροτικών κοινοτήτων. Από το 1877 ως το 1897 ο αγροτικός πληθυσμός αυξήθηκε κατά 25% και την ίδια αύξηση σημείωσε και κατά τα επόμενα 20 χρόνια. Η γη υπό αγροτική ιδιοκτησία αυξήθηκε μόλις κατά 15% το 1905 και κατά 19% το 1916. Το μέσο μέγεθος μιας ιδιοκτησίας αγροτικού νοικοκυριού έπεσε από τις 13,2 ντεσιατίνες (145,2 στρέμματα) το 1887 σε 10,4 ντεσιατίνες (114,4 στρέμματα) το 1905³⁰. Όπως όμως θα δούμε και παρακάτω τα πραγματικά μεγέθη των κλήρων των αγροτικών νοικοκυριών ήταν πολύ μικρότερα από αυτά που αποτυπώνει ο μέσος όρος. Η παρακμή του ελέγχου των ευγενών πάνω στην καθημερινή ζωή των αγροτών μετά το 1861 οδήγησε σε μια «πυρηνοποίηση» των αγροτικών νοικοκυριών καθώς όταν αφέθηκε σ' αυτούς η κατάσταση, οι Ρώσοι χωρικοί έτειναν να συγχρονίζουν την πυρηνική οικογένεια με την καλλιεργούμενη έκταση ενώ ο αριθμός των νοικοκυριών μεγάλωνε αναλόγως³¹. Υπό αυτούς τους όρους λοιπόν η «δίψα για γη» διαρκώς μεγάλωνε και ήταν δυνητικά ένας σοβαρός λόγος

---

²⁹ Rogger Hans, *Russia in the age of modernization and revolution 1881-1917*, Longman ed., New York 1989, σελ. 76.

³⁰ Στο ίδιο, σελ. 76.

³¹ Shanin Teodor, *ό.π.*, σελ. 71.

αγροτικών ταραχών στις περιοχές της μαύρης γης, ιδίως αν οι πολιτικές και οικονομικές συγκυρίες στη χώρα ήταν πειστικές, όπως έγινε τη διετία 1905-1906.

Τη δεκαετία του 1880 οι τιμές της γης σημείωσαν μια σχετική πτώση στην αγοραπωλησία λίγων ντεσιατίνων ενώ για την πώληση περισσότερων οι τιμές εμφάνισαν αύξηση με αποτέλεσμα η αγοραπωλησία γης να είναι ελάχιστα ευκολότερη για την πλειοψηφία των αγροτών, γεγονός που διατηρούσε σχετικά αναλλοίωτη τη μεγάλη γαιοκτησία των ευγενών. Η δυνατότητα αγοράς γης πρακτικά ήταν εφικτή κυρίως στους εύπορους χωρικούς των κοινοτήτων που ήταν η μειοψηφία και συχνά προσπορίζονταν κέρδη από μη αγροτικές εργασίες (λ.χ. τοκογλυφία, βιοτεχνία κ.α). Το γεγονός αυτό μπορούμε να το καταλάβουμε καλύτερα ιδίως αν λάβουμε υπόψη ότι κατά μέσο όρο το ετήσιο εισόδημα μιας αγροτικής οικογένειας ήταν περίπου ίσο με την τιμή μιας ως πέντε ντεσιατίνων το 1887.

Πίνακας 1. Διακύμανση της τιμής γης ανά ντεσιατίνες σε 47 κυβερνεία της ευρωπαϊκής Ρωσίας (1882-1887).

Ντεσιατίνες	Τιμή έκτασης το 1882 σε ρούβλια	Τιμή έκτασης το 1887 σε ρούβλια
1 ως 5	103,07	98,96
5 ως 10	66,13	83,09
10 ως 25	42,91	55,02
25 ως 50	35,45	47,24
50 ως 100	34,80	42,17
100 ως 250	31,70	42,25
250 ως 500	33,96	42,51
500 ως 1.000	28,41	42,50
1.000 ως 2.000	27,96	37,07
2.000 ως 3.000	20,37	32,56
3.000 ως 4.000	23,95	26,58
4.000 ως 5.000	21,35	21,49
5.000 ως 10.000	14,19	16,51
Άνω των 10.000	19,52	8,11

Πηγή: Αντλήθηκαν στοιχεία από τον ομώνυμο πίνακα του αρχείου Министерство внутренних дел, *Обзор деятельности Центрального Статистического Комитета по статистике землевладения и сельско-хозяйственной статистики в период 1863-1912гг* (Επισκόπηση των δραστηριοτήτων της Κεντρικής Στατιστικής Επιτροπής για τις στατιστικές ιδιοκτησίας γης και τις γεωργικές στατιστικές κατά την περίοδο 1863-1912), С.Петербург 1913, σελ. 54. Το αρχείο είναι ολόκληρο διαθέσιμο στο διαδίκτυο. Ημερομηνία ανάκτησης: 7/9/2021. <http://istmat.info/node/23854>.

Με αυτό τον τρόπο οι μεγάλες ιδιοκτησίες γης παραμένουν σχετικά σταθερές παρά τις μερικές απαλλοτριώσεις ενώ η τάξη των ευγενών εξακολουθεί να διαφεντεύει την ύπαιθρο δίχως ωστόσο να έχει δεμένη την αγροτιά στις εκτάσεις της. Η ανάγκη για χρήμα οδηγεί τους φτωχούς αγρότες στην ενοικίαση γαιών από τους ευγενείς ενώ οι συχνές δυσχέρειες της παραγωγής τους αναγκάζουν να χρεωθούν στους πιο ευκατάστατους συγχωριανούς τους. Πρακτικά μέχρι το 1906 οι αριστοκράτες ως τάξη χάνουν προοδευτικά ένα ποσοστό των ιδιοκτησιών τους ενώ η γαιοκτησία όλων των άλλων εγχώριων ιδιοκτητών ενισχύεται. Αν όμως λάβουμε υπόψη την τα μεγέθη των επιμέρους κοινωνικών τάξεων και ιδίως εκείνα των αγροτών, που συνιστούν τη συντριπτική πλειοψηφία της ρωσικής κοινωνίας, η συνολική αύξηση της γαιοκτησίας τους δεν είναι ιδιαίτερα σημαντική κατ' άτομο ή ακόμα και κατά οικογένεια.

Πίνακας 2. Μεταβολές στη γαιοκτησία σε ιδιοκτησίες και ντεσιατίνες ανά κοινωνική τάξη το διάστημα 1877 – 1905 σε 50 κυβερνεία της ευρωπαϊκής Ρωσίας.

Κοινωνική τάξη	Ιδιοκτησίες το 1905	Ντεσιατίνες το 1905	Μέση ιδιοκτησία το 1905	Ιδιοκτησίες το 1877	Ντεσιατίνες το 1877	Μέση ιδιοκτησία το 1877
Ιδιωτική ιδιοκτησία						
Ευγενείς	107.247	53.169.008	495,8	114.632	73.076.789	637,5
Ιερείς	9.840	337.206	34,3	7.634	185.510	24,3
Έμποροι	22.897	12.906.795	563,7	12.621	9.789.883	775,7
Μικροαστοί	84.901	3.763.822	44,3	57.998	1.908.999	32,9
Αγρότες	490.393	13.214.025	26,9	282.810	5.787.570	20,5
Λοιποί	36.735	2.213.372	56,9	4.498	272.745	60,6
Ξένοι	868	352.438	406,0	929	478.981	515,6
Σύνολο	752.881	85.956.666	114,0	481.122	91.500.477	190,2
Ενώσεις και συνεταιρισμοί	74.648	15.778.677	211,4	-	2.481.589	-
Αγροτικοί συνεταιρισμοί	53.016	7.654.006	144,4	4.661	764.595	164,0
Σύνολο ιδιωτικής ιδιοκτησίας	827.529	101.735.343	122,8	-	93.982.066	-

Πηγή: Αντλήθηκαν στοιχεία από τον ομώνυμο πίνακα του αρχείου Министерство внутренних дел, Обзор деятельности Центрального Статистического Комитета по

статистике землевладения и сельско-хозяйственной статистики в период 1863-1912гг (Επισκόπηση των δραστηριοτήτων της Κεντρικής Στατιστικής Επιτροπής για τις στατιστικές ιδιοκτησίας γης και τις γεωργικές στατιστικές κατά την περίοδο 1863-1912), С.Πετερбурґ 1913, σελ. 88. Το αρχείο είναι ολόκληρο διαθέσιμο στο διαδίκτυο. Ημερομηνία ανάκτησης: 7/9/2021. <http://istmat.info/node/23854>.

Σύμφωνα με τα επίσημα δεδομένα της Κεντρικής Στατιστικής Υπηρεσίας του τσαρικού κράτους (βλ. τον προηγούμενο πίνακα) στην ευρωπαϊκή Ρωσία το 1877 οι ευγενείς έλεγχαν το 80% των αγροτικών γαιών πλην όσων ανήκαν σε συνεταιρισμούς (73.076.789 ντεσιατίνες σε σύνολο 91.500.477) ενώ το 1905 το ποσοστό κατοχής τους έπεσε στο 61% (53.169.008 ντεσιατίνες σε σύνολο 85.956.666). Αντίστοιχα οι αγρότες που έλεγχαν το 6,5% της αγροτικής γης το 1877 (5.787.570 ντεσιατίνες σε σύνολο 91.500.477) μόλις που τριπλασίασαν το ποσοστό τους ως το 1905, φτάνοντας στο 15% (13.214.025 ντεσιατίνες σε σύνολο 85.956.666). Με άλλα λόγια οι ευγενείς εξακολουθούσαν να διατηρούν υπό τον έλεγχο τους τη μερίδα του λέοντος της αγροτικής γης ενώ η αγροτιά αύξαινε ήπια τη γαιοκτησία της παρόλο που αριθμητικά ξεπερνούσε κατά πολύ την κοινωνική τάξη των ευγενών.

Δίπλα όμως σε όλα τα παραπάνω, αξίζει να επισημανθεί λίγο πιο διεξοδικά ότι οι αγρότες των κοινοτήτων δεν είναι όλοι το ίδιο αναφορικά με το οικονομικό τους προφίλ, όπως έχει ήδη αναφερθεί συνοπτικά και παραπάνω. Απεναντίας διαπιστώνεται μια ισχυρή τάση διαστρωμάτωσης μεταξύ τους, με διεύρυνση του στρώματος των φτωχών αγροτών όσο πλησιάζουμε στο έτος 1900. Σ' αυτό το συμπέρασμα μας κατευθύνουν σημαντικά τα πορίσματα των στρατιωτικών απογραφών των αλόγων που πραγματοποιήθηκαν στην ευρωπαϊκή Ρωσία κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα.

Πίνακας 3. Στρατιωτική απογραφή των αλόγων σε 49 κυβερνεία της ευρωπαϊκής Ρωσίας το διάστημα 1888-1891 (του κυβερνείου Άρχαγγελσκ συμπεριλαμβανομένου).

Ομάδες νοικοκυριών	Αγροτικά νοικοκυριά	Ποσοστό %
Χωρίς άλογο	2.765.970	27,3%
Με 1 άλογο	2.885.192	28,5%
Με 2 άλογα	2.240.574	22,2%
Με 3 άλογα	1.070.250	10,6%
Με 4 και πάνω άλογα	1.154.674	11,4%
Σύνολο	10.116.660	100%

Πηγή: Λένιν Β.Ι, *Απαντα – Τόμος 3*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2012, σελ. 142.

Πίνακας 4. Στρατιωτική απογραφή των αλόγων σε 48 κυβερνεία της ευρωπαϊκής Ρωσίας το διάστημα 1896-1900 (πλην του κυβερνείου Άρχαγγελσκ).

Ομάδες νοικοκυριών	Αγροτικά νοικοκυριά	Ποσοστό %
Χωρίς άλογο	3.242.462	29,2%
Με 1 άλογο	3.361.778	30,3%
Με 2 άλογα	2.446.731	22,0%
Με 3 άλογα	1.047.900	9,4%
Με 4 και πάνω άλογα	1.013.416	9,1%.
Σύνολο	11.112.287	100%

Πηγή: Λένιν Β.Ι, *Απαντα – Τόμος 3*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2012, σελ. 142.

Αν συγκρίνουμε τους δυο αυτούς στατιστικούς πίνακες μπορούμε να βγάλουμε σημαντικά συμπεράσματα για τις ταξικές ανισότητες που αναδύονταν στα πλαίσια της αγροτιάς. Για να το καταφέρουμε αυτό όμως θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι η αγορά και η συντήρηση αλόγων αποτελεί ένδειξη οικονομικής ευρωστίας στα πλαίσια της αγροτικής οικονομίας. Πρώτον γιατί το κεφάλαιο αγοράς και συντήρησης των αλόγων είναι πολύ υψηλότερο απ' ό τι για όλα τα άλλα οικόσιτα ζώα, την ίδια ώρα που η κατοχή πολλών αλόγων υποδηλώνει την κτήση περισσότερης γης, μιας και περισσότερα άλογα σημαίνουν συνήθως μεγαλύτερη ανάγκη ζώων για όργωμα και μεταφορές, στοιχείο που αποτελεί κομβική ποιοτική διαφοροποίηση μεταξύ φτωχών και πλούσιων χωρικών. Πρώτα απ' όλα η αύξηση κατά ένα περίπου εκατομμύριο των αγροτικών νοικοκυριών το συνολικό διάστημα 1888-1900 είναι σχετικά ίση με την αύξηση των νοικοκυριών δίχως άλογο το ίδιο διάστημα, που είναι και ο βασικός πυρήνας της φτωχής αγροτιάς, αν σε αυτή συμπεριλάβουμε βέβαια και τα νοικοκυριά με 1 άλογο. Πρακτικά δηλαδή η αύξηση των αγροτικών νοικοκυριών κατά την δοσμένη περίοδο σε αδρές γραμμές συμπίπτει με την αύξηση των φτωχών νοικοκυριών που δεν είχαν καθόλου άλογα (27,3% το διάστημα 1888-1891 και 29,2 % το διάστημα 1896-1900). Την ίδια ώρα όμως περιορίζονται αριθμητικά τα νοικοκυριά που είναι τα πιο εύπορα (λ.χ. νοικοκυριά με 3 άλογα: 10,6% του συνόλου το διάστημα 1888-1891 και 9,4% επί του συνόλου του διάστημα 1896-1900 και νοικοκυριά με 4 και πάνω άλογα: 11,4% του συνόλου το διάστημα 1888-1891 και 9,1% του συνόλου το διάστημα 1896-1900), γεγονός που αποτυπώνει ξεκάθαρα την σχετική αριθμητική ελάττωση των πλούσιων νοικοκυριών που βρίσκονται στην κορυφή. Παράλληλα παρατηρείται μια μικρή πτώση του ποσοστού των νοικοκυριών με 2 άλογα που αποτελεί την μέση τιμή ενώ αυξάνονται τα νοικοκυριά με 1 άλογο κατά 1,8%, που βρίσκονται μεταξύ της ξεκάθαρα φτωχής αγροτιάς (χωρίς άλογο) και της μέσης τιμής. Ουσιαστικά δηλαδή εντός των αγροτικών κοινοτήτων το διάστημα 1888-1900 παρατηρείται μια συμπίεση

της οικονομικής κατάστασης της αγροτιάς προς τα κάτω, με αύξηση κυρίως των νοικοκυριών δίχως άλογο και δευτερευόντως εκείνων με ένα μόνο άλογο, τάση που αποτυπώνει φτωχοποίηση και ένταση των ταξικών ανισοτήτων όσο κινούμαστε προς τα χαμηλότερα στρώματα της αγροτιάς.

Το ξέσπασμα της επανάστασης του 1905, που ξεδιπλώθηκε με ιδιαίτερη ένταση στην ύπαιθρο, έθεσε γι' ακόμη μια φορά ενώπιον των τσαρικών αρχών το ζήτημα της διαχείρισης του ζητήματος της γης. Μόνο που αυτή τη φορά δεν δρομολογείται η εκ νέου απαλλοτρίωση των μεγάλων ιδιοκτησιών αλλά η διάλυση της αγροτικής κοινότητας και των δεσμεύσεων που αυτή ενείχε. Επομένως μιλάμε για ημίμετρα και όχι μέτρα για την επίλυση του ζητήματος της γαιοκτησίας, τα οποία ξεδιπλώθηκαν το διάστημα 1905-1911 και έμειναν γνωστά ως «μεταρρύθμιση Στολίπιν»³². Τέτοιου είδους ημίμετρο ήταν αρχικά το διάταγμα ακύρωσης των δόσεων αποπληρωμής για τους αγρότες, της 16^{ης} Νοεμβρίου 1905.

Η ακύρωση των δόσεων αποπληρωμής – 6 Νοεμβρίου 1905 (απόσπασμα).

Κατόπιν σκέψης, αποφασίσαμε: 1. Να μειώσουμε στο μισό, από την 1^η Ιανουαρίου 1906, και να παύσουμε εντελώς μετά την 1^η Ιανουαρίου 1907 τις δόσεις αποπληρωμής από τους αγρότες για την γη που πριν τη χειραφέτηση άνηκε σε ευγενείς, το κράτος και το Στέμμα.

2. Να ενισχύσουμε τα έσοδα της Τράπεζας γης των Αγροτών, προκειμένου να της δώσουμε τη δυνατότητα να προσφέρει καλύτερους όρους για δάνεια στους φτωχούς αγρότες για την αγορά επιπρόσθετης γης»³³.

Με απλά λόγια λοιπόν το ζήτημα της γης επ' ουδενί δεν λύνεται αλλά έμμεσα παραπέμπεται στις καλένδες. Αναμφίβολα δε η προοδευτική κατάργηση των δόσεων αποπληρωμής συνιστά ένα μέτρο δυνητικής εκτόνωσης της λαϊκής δυσαρέσκειας, το

---

³² Για μια διεξοδικότερη μελέτη και αποτίμηση της αγροτικής μεταρρύθμισης του Στολίπιν βλ. Никулин П.Ф., «Основные направления и итоги Столыпинской аграрной реформы 1906-1916 гг.» (Θεμελιώδεις κατευθύνσεις και αποτελέσματα της αγροτικής μεταρρύθμισης του Στολίπιν 1906-1911), *Вестник Томского Государственного университета №1(17)*, Томск 2012, σελ. 5-12; Пефтиев Владимир Ильич, «Аграрная реформа Столыпина: с чего она начиналась и как воспринималась?» (Η αγροτική μεταρρύθμιση του Στολίπιν: από που εκκίνησε και πώς έγινε αντιληπτή;), *Ярославский педагогический вестник 1 (3)*, Ярослав 2014, , σελ. 39-44; Kabytov P.S., Barinova E.P., «Petr A. Stolypin and the Russian Nobility», *Science Journal of Volgograd State University Vol. 24. № 3*, Volgograd 2019, σελ. 79-91 και Macey, D. A. J., *Government and peasant in Russia, 1861-1906: The prehistory of the Stolypin reforms*, Northern Illinois University Press, Dekalb, Ill. 1987.

³³ Dmytryshyn Basil (ed.), *Imperial Russia – A source book, 1700 – 1917*, Dryden Press, Hinsdale IL 1974, σελ. 385.

οποίο όμως δεν ήταν από μόνο του αρκετό να επιλύσει ριζικά τις διαφορές που προέκυπταν λόγω της ανισότητας στην γαιοκτησία.

Η σταθεροποίηση του τσαρικού καθεστώτος από το 1906 έδωσε την δυνατότητα στον Στολίπιν να εκκινήσει τη μεταρρύθμιση του που δεν στρεφόταν εναντίον των δικαιωμάτων των ευγενών αλλά απεναντίας επιχειρούσε να ολοκληρώσει το πνεύμα της χειραφέτησης του 1861, διαλύοντας σταδιακά την αγροτική κοινότητα. Η διάλυση της αγροτικής κοινότητας σήμαινε στην πράξη τη διαμόρφωση ενός κλίματος που θα επέτρεπε την ανάπτυξη των καπιταλιστικών σχέσεων στον τομέα της γεωργίας και ιδίως την ανάδυση των ατομικών αγροτικών ιδιοκτησιών εκτός των κοινοτήτων, με προσανατολισμό τη σταδιακή συγκρότηση μιας ευρείας τάξης αγροτών-μικροϊδιοκτητών, οι οποίοι θα ήταν πιστοί στο τσαρικό καθεστώς και δεν θα μπορούσαν εύκολα να εξεγερθούν εναντίον του λόγω της ανέχειας τους. Αυτή η εξέλιξη ωστόσο απαιτούσε τον προσδιορισμό όσων κοινοτικών γαιών χρησιμοποιούσε η επιμέρους αγροτική οικογένεια προκειμένου να μπορέσει να λάβει τον αντίστοιχο τίτλο ιδιοκτησίας, με τον όρο η συλλογική γη της κοινότητας να μην έχει υποβληθεί σε αναδιανομή (ανακατανομή) από το 1882 και μετά.

Διάταγμα της 9^{ης} Νοεμβρίου 1906 – Αναφορικά με τους αγρότες που αφήνουν την αγροτική κοινότητα (απόσπασμα).

1. Κάθε ιδιοκτήτης, ο οποίος διαθέτει εκμισθωμένο αγροτεμάχιο σύμφωνα με το κοινοτικό δίκαιο, μπορεί ανά πάσα στιγμή να απαιτήσει την ενίσχυση της προσωπικής ιδιοκτησίας που του αναλογεί από την καθορισμένη γη.
2. Στις κοινότητες, όπου δεν υπήρξε ανακατανομή της γης κατά τα 24 έτη που προηγούνται της υποβολής αίτησης από μεμονωμένους ιδιοκτήτες κατοικιών για να μεταβούν από την κοινοτική σε ατομική ιδιοκτησία, κάθε τέτοιος ιδιοκτήτης θα πρέπει να έχει επιβεβαιώσει ως ατομική ιδιοκτησία του όχι μόνο τον κήπο της κουζίνας (*usadebnyĭ uchastok*), αλλά και όλες τις εκμεταλλεύσεις κοινοτικής γης που κατέχει μόνιμα εκτός από εκείνες που νοικιάζει [...] ³⁴.

---

³⁴ Министерство юстиции, Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Третье. Том XXVI. Отделение 1. 1906 г. (Πλήρης συλλογή νόμων της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Συνέλευση τρίτη. Τόμος XXVI. Τμήμα 1.196), Государственная типография, Санкт-Петербург 1909, σελ. 970-971. Ο τόμος είναι ολόκληρος διαθέσιμος στο διαδίκτυο. Ημερομηνία ανάκτησης: 7/9/2021. <https://runivers.ru/lib/book3139/10028/>

Με άλλα λόγια, με βάση το συγκεκριμένο διάταγμα, σπάει στην πράξη η συλλογική ιδιοκτησία της κοινότητας και πριμοδοτείται η αναγνώριση ιδιοκτησίας στη γη που εκμεταλλεύεται κάθε οικογένεια από τα συλλογικά κοινοτικά κτήματα.

Ο στρατηγικός στόχος της αγροτικής μεταρρύθμισης του Στολίπιν ήταν να επιλύσει το ζήτημα της γης, να αυξήσει τις παραγωγικές δυνάμεις της γεωργίας, να βελτιώσει την ευημερία της αγροτιάς και, τελικά, να ενισχύσει την οικονομική και κρατική δύναμη της Ρωσίας. Αλλά στα πρώτα χρόνια της αγροτικής μεταρρύθμισης, στις συνθήκες της επανάστασης και της μετα-επαναστατικής ζύμωσης, οι άμεσοι, εγχώριοι στόχοι της πολιτικής βρέθηκαν στο προσκήνιο προκειμένου να σταθεροποιήσουν την κοινωνικοπολιτική κατάσταση στην ύπαιθρο και να δημιουργήσουν στην επαρχία μια κοινωνική βάση υπέρ της μοναρχικής απολυταρχίας στο πρόσωπο των πλούσιων ιδιοκτητών γης. Το πλάνο των μεταρρυθμιστών ήταν ότι ο χωρικός-γαιοκτήμονας, έχοντας γίνει ιδιοκτήτης, πρέπει καταρχήν να έχει την τάση να προστατεύει όλα τα ιδιωτικά ακίνητα, συμπεριλαμβανομένης της ιδιωτικής του ιδιοκτησίας³⁵. Με άλλα λόγια η αγροτική μεταρρύθμιση του Στολίπιν για τη γη επιδιώκει τη δημιουργία ενός κοινωνικού στρώματος αγροτών-ιδιοκτητών, διαλύοντας παράλληλα την αγροτική κοινότητα, προκειμένου να συγκροτηθεί στην ύπαιθρο μια κοινωνική ομάδα που θα ταυτιστεί με την κοινωνική γαλήνη και δεν θα ελκύεται από την προπαγάνδα των επαναστατών. Τα όρια ωστόσο της κίνησης αυτής ήταν σαφή όσο η γη των ευγενών έμπαινε ξανά στο απυρόβλητο.

Η σταδιακή κάμψη των αγροτικών ταραχών μέσα στο β' εξάμηνο του 1906³⁶ δεδομένης και της οξείας καταστολής από πλευράς της ρωσικής απολυταρχίας, σταθεροποιεί την τσαρική πολιτική αναφορικά με την άρση της συλλογικής κοινοτικής ιδιοκτησίας στην ύπαιθρο. Με βάση τις συμπληρωματικές διατάξεις της 14^{ης} Ιουνίου 1910 αναγνωρίζεται εκ νέου η δυνατότητα ιδιωτικής κτήσης κοινοτικής γης και η εν γένει διάλυση της κοινότητας σε ατομικά νοικοκυριά. Κατοχυρώνεται ωστόσο η από κοινού χρήση των βοσκότοπων, των δασών και των λιβαδιών. Παράλληλα υφίσταται μέριμνα για την ενοποίηση των διάσπαρτων μεριδίων γης (ζώνες καλλιεργούμενης

---

³⁵ Никулин П.Ф, «Основные направления и итоги Столыпинской аграрной реформы 1906-1916 гг.» (Θεμελιώδεις κατευθύνσεις και αποτελέσματα της αγροτικής μεταρρύθμισης του Στολίπιν 1906-1911), *Вестник Томского Государственного университета №1(17)*, Томск 2012, σελ. 6.

³⁶ Για τις αγροτικές ταραχές των ετών 1905-1906 βλ. Baynac Jacques, *Les Socialistes – Révolutionnaires*, Éditions Robert Laffont, Paris 1979, σελ. 107-118 και Anweiler Oskar, *The Soviets: The Russian Workers, Peasants, and Soldiers Councils, 1905-1921*, Pantheon Books, New York 1975, σελ. 47-48.

γης), που μέχρι τότε κατείχε κάθε οικογένεια, σε ενιαίες και συμπαγείς οικογενειακές ιδιοκτησίες. Στο έργο αυτό καλείται να συνδράμει η Τράπεζα γης των Αγροτών που είναι το αρμόδιο ίδρυμα πώλησης αγροτεμαχίων με σκοπό τη διευκόλυνση στη συγκρότηση ενιαίων ιδιοκτησιών. Στο ίδιο πνεύμα κινείται και το διάταγμα της 29^{ης} Μαΐου 1911.

Παρά τις όποιες προσπάθειες του τσαρικού καθεστώτος η έξοδος των αγροτών από τις κοινότητες δεν ήταν μαζική και στην πραγματικότητα αφορούσε ένα μειοψηφικό κομμάτι της αγροτιάς. Απεναντίας η μεγάλη πλειοψηφία των αγροτών προτίμησε να παραμείνει στις κοινότητες στα πλαίσια του συστήματος *padel*, γεγονός που έμμεσα δείχνει ότι η έξοδος δεν ήταν ούτε εύκολη ούτε εφικτή για τους περισσότερους αγρότες παρά τις προσδοκίες του τσαρικού καθεστώτος για το αντίθετο. Σε γενικές γραμμές εκτός της κοινότητας κινήθηκαν όσοι αγρότες βρίσκονταν σε καλύτερη οικονομική κατάσταση και μπορούσαν να σταθούν στα πόδια τους, δηλαδή κυρίως οι εύποροι. Αυτοί όμως συνιστούσαν τη μειοψηφία. Περίπου το 10% του συνόλου, δηλαδή 1,25 εκατομμύρια αγροτικές οικογένειες πράγματι δημιούργησαν τις δικές τους ενοποιημένες φάρμες, περιφράσσοντας το 8,85% όλων των κατανεμημένων (πρώην κοινοτικών) γαιών. Μόνο 320.000 από αυτές άφησαν την αγροτική κοινότητα για να εγκατασταθούν στα δικά τους αυτόνομα νοικοκυριά. Αυτοί έτειναν να έχουν περισσότερα άλογα και μοσχάρια, να προχωρούν σε μεγαλύτερες καλλιέργειες και να είναι πιο ανοικτοί στην καινοτομία απ' ό,τι οι γείτονες τους στα πλαίσια της αγροτικής κοινότητας³⁷. Επίσης υπήρχαν κι εκείνοι οι χωρικοί που εγκατέλειψαν την κοινότητα πουλώντας τα μερίδια γης που τους αναλογούσαν για να μετεγκατασταθούν στις πόλεις.

Για τη μεγάλη πλειοψηφία των αγροτών όμως η έξοδος από την κοινότητα, ακόμη κι αν είχαν καταφέρει να αποκτήσουν ενοποιημένες εκτάσεις γης, ήταν επισφαλής για μια σειρά λόγους και γι' αυτό εντέλει δεν πραγματοποιούνταν. Η πιθανότητα να χάσουν την ανθρώπινη και την υλική βοήθεια που προσέφερε η κοινότητα ήταν παράγοντας αναχαίτισης. Αυτό το γεγονός εξηγεί γιατί η μεταρρύθμιση ήταν ελάχιστα πετυχημένη στις φτωχότερες και πολυπληθέστερες επαρχίες, ειδικά σε αυτές της Κεντρικής Αγροτικής Περιοχής³⁸.

---

³⁷ Rogger Hans, *ό.π.*, σελ. 244-245.

³⁸ Στο ίδιο, σελ. 245.

I Αβ. Παραγωγή και φορολόγηση αγροτικών νοικοκυριών

Η «δίψα για γη» είναι ένα γεγονός με βαρύνουσα σημασία για την κατανόηση της ρωσικής αγροτικής οικονομίας το διάστημα 1881-1917. Ωστόσο η σταδιακή διάλυση των αγροτικών κοινοτήτων συνοδεύτηκε από μια σημαντική αύξηση της αγροτικής παραγωγής, καθώς η απόκτηση σταθερών οικογενειακών κλήρων – έστω και περιορισμένων -σαφώς και έδινε κίνητρα στην αγροτιά να διευρύνει τις καλλιέργειες της.

Αναφορικά με την εξέλιξη που αναφέραμε παραπάνω, αξίζει να σημειωθεί η προοδευτική αύξηση της παραγωγής της χώρας σε σιτηρά το διάστημα 1885-1910, όπου ενδεικτικά παρατηρούμε δεκαπλασιασμό της παραγωγής σίκαλης και μεγαλύτερα ποσοστά αύξησης για την παραγωγή σιταριού και κριθαριού. Οι διακυμάνσεις ωστόσο του έτους 1891 και εν μέρει του 1900 μας υπογραμμίζουν ότι η πρόοδος αυτή δεν ήταν γερά δομημένη και εξαρτιόνταν από μια σειρά παραγόντων, όπως οι κλιματικές συνθήκες (1891) σε συνδυασμό με την επέκταση του σιδηροδρομικού δικτύου (1895) και τις κοινωνικές ταραχές (1905) που προκάλούσαν εμφανείς μειώσεις της παραγωγής.

Πίνακας 5: Παραγωγή βασικών σιτηρών ανά πενταετία το διάστημα 1885-1910 σε 50 κυβερνεία της ευρωπαϊκής Ρωσίας.

	Σίκαλη (χειμερινή και θερινή παραγωγή)	Σιτάρι (χειμερινή παραγωγή)	Σιτάρι (θερινή παραγωγή)	Κριθάρι
1885	117.817,9	13.040,1	16.834,8	16.840,5
1890	113.065,7	13.248,1	22.510,9	27.396,4
1891	83.750,0	9.919,9	8.412,0	23.567,5
1895	1.113.346,2	168.310,1	317.288,6	279.421,4
1900	1.285.244,6	125.208,8	405.118,4	248.860,4
1905	976.430,5	218.128,0	531.736,3	362.456,7
1910	1.163.512,7	229.478,8	687.757,3	490.250,6

Πηγή: Αντλήθηκαν στοιχεία από τον ομώνυμο πίνακα του αρχείου Министерство внутренних дел, *Обзор деятельности Центрального Статистического Комитета по статистике землевладения и сельско-хозяйственной статистики в период 1863-1912гг.* (Επισκόπηση των δραστηριοτήτων της Κεντρικής Στατιστικής Επιτροπής για τις στατιστικές ιδιοκτησίας γης και τις γεωργικές στατιστικές κατά την περίοδο 1863-1912.), С.Петербург 1913, σελ. 93-95. Το αρχείο είναι ολόκληρο διαθέσιμο στο διαδίκτυο. Ημερομηνία ανάκτησης: 7/9/2021. <http://istmat.info/node/23854>

Εστιάζοντας στα ρωσικά σιτηρά αξίζει να αναφέρουμε ότι μεγάλο μέρος τους, όχι το μεγαλύτερο, προοριζόταν για τη διεθνή αγορά, ενώ το υπόλοιπο προωθούνταν στην εσωτερική αγορά. Προηγουμένως όμως ένα μέρος δεσμευόταν και για τη συντήρηση του αγροτικού πληθυσμού που το παρήγαγε όπως και για τη συντήρηση των οικόσιτων ζώων κάθε αγροτικού νοικοκυριού. Οι περιοχές στις οποίες κυριαρχούσε η παραγωγή σιτηρών ήταν η Ουκρανία, η κεντρική περιοχή της ευρωπαϊκής Ρωσίας καθώς και η περιοχή του μέσου Βόλγα (κυβερνεία Σιμπίρσκ, Σαμάρα και Σαράτοφ), οι οποίες είναι ιδιαίτερα εύφορες λόγω του μαύρου – πλούσιου σε θρεπτικά συστατικά εδάφους τους (μαύρη γη).

Στις περιοχές που η γη δεν ήταν ιδιαίτερα εύφορη και οι κλιματικές συνθήκες δεν επέτρεπαν την καλλιέργεια σιτηρών αναπτύχθηκαν καλλιέργειες άρρηκτα συνυφασμένες με την βιομηχανική παραγωγή, στην οποία έβρισκαν εύκολη και προσοδοφόρα διέξοδο. Πρόκειται για την περίπτωση της καλλιέργειας λιναριού και κάνναβης. Η καλλιέργεια της κάνναβης συγκεντρωνόταν στις επαρχίες του Σμόλενσκ, του Μογκίλεφ, του Τσερνιγκόφ και στην Κεντρική Αγροτική Ζώνη³⁹. Παράλληλα ιδιαίτερη άνθηση γνώριζε η καλλιέργεια ζαχαρότευτλων για την παραγωγή ζάχαρης, ιδίως στη δυτική Ουκρανία. Την καλλιέργεια σιτηρών και προϊόντων για βιομηχανική χρήση συμπλήρωνε η καλλιέργεια λαχανικών και φρούτων που ήταν ιδιαίτερα αναπτυγμένη στην περιφέρεια των πόλεων με το πλεονέκτημα της άμεσης πρόσβασης στις αγορές τους.

Οι περιορισμοί ωστόσο της αγροτικής παραγωγής ήταν σημαντικοί και σχετιζόνταν άμεσα με το καθεστώς γαιοκτησίας. Στα αγροτικά νοικοκυριά των κοινοτήτων η χρήση χημικών λιπασμάτων και αγροτικών μηχανών ήταν αρκετά περιορισμένη – αν όχι μηδενική. Βασική αιτία ήταν η έλλειψη οικονομικών πόρων για την εξασφάλιση τους αλλά και η περιορισμένη κρατική υποστήριξη των νοικοκυριών αυτών, ιδίως μέχρι το 1910. Την έλλειψη χημικών λιπασμάτων αντισταθμιζε πρόχειρα η εφαρμογή της αμειψισποράς⁴⁰ και αρκετά συχνά της τριζωνικής καλλιέργειας, που ήταν τεχνικές

---

³⁹ Blum Jerome, *Lord and Peasant in Russia from the Ninth to the Nineteenth Century*, Princeton University Press, Princeton 1961, σελ.334.

⁴⁰Πρόκειται για την εναλλαγή καλλιεργειών στο ίδιο έδαφος προκειμένου το χώμα να αναπληρώνει τις ουσίες που χάνει σε κάθε μεμονωμένη καλλιέργεια. Η πιο συνηθισμένη μορφή αμειψισποράς είναι η τριζωνική καλλιέργεια όπου μια δεδομένη καλλιεργήσιμη έκταση περνά μια συγκεκριμένη τριετή αλληλουχία σποράς και αγρανάπαυσης. Τον πρώτο χρόνο καλλιεργείται σιτάρι και μετά ακολουθεί αγρανάπαυση, το δεύτερο χρόνο καλλιεργείται βρώμη και κατόπιν ακολουθεί ξανά αγρανάπαυση ενώ την τρίτη χρόνια καλλιεργείται βρώμη και σιτάρι και κατόπι έπεται γι' ακόμη μια φορά αγρανάπαυση.

εμπλουτισμού των αγροτικών γαιών προηγούμενων αιώνων και τεχνολογικών δεδομένων. Τα όρια αυτών των πρακτικών διαφαίνονταν σε ακραίες κλιματολογικές και καιρικές συνθήκες, που συχνά οδηγούσαν σε σιτοδεία και λιμούς, ακριβώς όπως έγινε τη διετία 1891-1892 και το 1910. Την ίδια ώρα η χρήση λιπασμάτων και αγροτικών μηχανών ήταν περισσότερο εφικτή, αν και όχι πάντα υπαρκτή, στις μεγάλες ιδιοκτησίες που είτε ανήκαν σε ευγενείς είτε αφορούσαν νοικοκυριά που είχαν αποχωρήσει από τις κοινότητες με τα μέτρα του Στολίπιν και διέθεταν την αντίστοιχη οικονομική δυνατότητα.

Αναφορικά με τη συνεταιριστική καλλιέργεια, αυτή ευνοήθηκε από τις μεταρρυθμίσεις του Στολίπιν (1906-1911) και σε ένα βαθμό πριμοδότησε τον εκσυγχρονισμό της αγροτικής παραγωγής με βάση τις επιστημονικές εξελίξεις της εποχής και τη χρήση σύγχρονων αγροτικών μηχανών (λ.χ. θεριστικές, αλωνιστικές κ.α.). Ως το 1914 υπήρχαν 17.000 αγροτικοί συνεταιρισμοί με τη συμμετοχή 8 ή 9 εκατομμυρίων ανθρώπων, με το κίνημα των συνεταιρισμών να συμπεριλαμβάνει περίπου το ¼ όλων των αγροτικών νοικοκυριών της χώρας⁴¹. Αρκετοί συνεταιρισμοί λειτουργούσαν βάσει της ειδίκευσης σε ένα συγκεκριμένο αγροτικό προϊόν ενώ συχνά η συμμετοχή σ' αυτούς ενείχε την υποχρεωτική αγορά μετοχών και ομολογιών προκειμένου να εξασφαλιστεί η βιωσιμότητα του εγχειρήματος.

Η φορολόγηση των αγροτικών νοικοκυριών ήταν μια διαδικασία που γνώρισε σημαντικές αλλαγές από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ως και το 1916. Πρώτα απ' όλα αξίζει να σημειωθεί ότι η φορολόγηση στη Ρωσία ως το 1861 αντιμετώπιζε τις κοινωνικές ομάδες ως φορολογικά σύνολα, από τα οποία απαιτούνταν ένα συνολικό ποσό που έπρεπε να αποδοθεί ως φόρος στο κράτος. Στην περίπτωση δε των αγροτών η αγροτική κοινότητα και συγκεκριμένα η συνέλευση της φρόντιζε να επιμερίζει τις φορολογικές υποχρεώσεις όσων δεν μπορούσαν να πληρώσουν το μερίδιο τους, επιβάλλοντας την απόδοση του στους πιο εύπορους αγρότες της κοινότητας.

Από τα χρόνια του Μεγάλου Πέτρου (1722) εφαρμόστηκε στους αγρότες κεφαλικός φόρος που δεν ίσχυε για καμία άλλη κοινωνική ομάδα της αυτοκρατορίας. Η απελευθέρωση όμως των δουλοπάροικων το 1861 και η ανάδυση των καπιταλιστικών σχέσεων στην ύπαιθρο επέβαλαν τον εκσυγχρονισμό της φορολόγησης των αγροτών

---

⁴¹ Barnett Vincent, *The Revolutionary Russian Economy 1890-1940 ~ Ideas, debates and alternatives*, Routledge, London: New York 2004, σελ. 35.

μέσα από την κατάργηση του φόρου αυτού. Από το 1883 ως το 1887 ο φόρος αυτός προοδευτικά καταργήθηκε, με εξαίρεση την Σιβηρία όπου ίσχυσε μέχρι το 1897⁴².

Οι φόροι που αντικατέστησαν τον κεφαλικό φόρο ήταν οι φόροι που αφορούσαν την αστική και την αγροτική ιδιοκτησία, ο φόρος επί των επιχειρήσεων όπως και ο φόρος για την κατοχή διαμερισμάτων του έτους 1893 και όλοι τους ήταν αξιοσημείωτοι ακριβώς γιατί έθεταν καθολικά κριτήρια όπως λ.χ. την ιδιοκτησία, το εισόδημα και τον τύπο της κατοικίας στον καθορισμό της φορολογικής πολιτικής.

Η κατάργηση του κεφαλικού φόρου για τους αγρότες συνδυάστηκε ωστόσο από τις δόσεις αποπληρωμής προς το κράτος για την αγορά μεριδίων όσων γαιών των ευγενών έμπαιναν σε διαδικασία πώλησης. Συμπληρωματικά σε αυτά αυξήθηκαν οι άμεσοι φόροι των αγροτών, που προσδιορίζονταν με βάση τις λωρίδες γης που καλλιεργούσαν και την εκτιμώμενη απόδοση της παραγωγής τους από τους αρμόδιους φορείς του κράτους. Οι ιδιοκτησίες των ευγενών είχαν υπαχθεί στον φόρο γαιοκτησίας το 1875 αλλά ως το 1906 η γη των αγροτών παρέμενε σε μια ειδική κατηγορία που ίσως να πλήρωνε περισσότερο από το δεκαπλάσιο εκείνου που πλήρωναν οι άλλες κοινωνικές τάξεις. Τα μερίδια γης των αγροτών απέδιδαν το 90% όλων των άμεσων φόρων⁴³.

Η φορολογική πίεση των αγροτών δεν ήταν όμως αισθητή μόνο στο πλαίσιο της άμεσης αλλά και σε εκείνο της έμμεσης φορολογίας. Από το 1860 ως και το 1880 τέθηκαν έμμεσοι φόροι στο αλκοόλ, τον καπνό, τη ζάχαρη, το αλάτι και την κηροζίνη τα οποία βάρυναν ιδίως την αγροτιά που αποτελούσε την πλειοψηφία του πληθυσμού. Η αιτιολόγηση του έμμεσου φόρου για το αλκοόλ από τις κρατικές αρχές έφερνε ως άλλοθι τον έλεγχο της κατανάλωσης και την προστασία των ηθών του λαού αν και στην πραγματικότητα ο συγκεκριμένος φόρος ήταν σημαντική πηγή εσόδων για το κράτος. Από το 1880 ακόμη και η κυβέρνηση πείστηκε από τα δικά της φτωχά στατιστικά ότι η κατανάλωση αυξανόταν, τουλάχιστον στη Μεγάλη Ρωσία, και το Υπουργείο Οικονομικών ενίσχυσε τους περιορισμούς στη λιανική πώληση ενώ αύξησε τον έμμεσο φόρο από 4 σε 11 ρούβλια την κούπα⁴⁴. Στην τσαρική Ρωσία οι έμμεσοι φόροι ξεπερνούσαν σε αναλογία τους άμεσους, γεγονός που αποτύπωνε εμφαντικά την

---

⁴² Plaggenborg S., «Tax policy and the question of peasant poverty in tsarist Russia, 1881-1905», *Cahiers du monde russe: Russie, Empire russe, Union soviétique, États indépendants*) vol. 36, no. 1/2, Lyon 1995, σελ. 56.

⁴³ Rogger Hans, *ό.π.*, σελ. 77.

⁴⁴ Kotsonis Yanni, *States of Obligation – Taxes and Citizenship in the Russian Empire and Early Soviet Republic*, University of Toronto Press, Toronto 2014, σελ. 111.

φορολογική εκμετάλλευση των φτωχών κοινωνικών στρωμάτων από το κράτος την ίδια ώρα που η γαιοκτητική αριστοκρατία φορολογούνταν αρκετά ήπια αναλογικά με την περιουσιακή της δύναμη. Εξετάζοντας εν συνόλω την περίοδο 1880-1901 μπορεί κανείς να δει ότι οι έμμεσοι φόροι υπερδιπλασιάστηκαν ενώ οι άμεσοι φόροι αυξήθηκαν λίγο παρακάτω από 1/3⁴⁵.

Οι πιέσεις που δέχτηκε το τσαρικό καθεστώς κατά την επανάσταση του 1905 το υποχρέωσαν να άρει τις δόσεις αποπληρωμής των αγροτών για τη γη που είχαν λάβει μέσω της Τράπεζας Γης των Αγροτών, προετοιμάζοντας το κατάλληλο κλίμα για την μεταρρύθμιση του Στολίπιν. Ωστόσο δέκα χρόνια αργότερα, το 1916, οι οικονομικές πιέσεις που δημιουργούσε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος υποχρέωσαν το τσαρικό καθεστώς να επεκτείνει τον φόρο εισοδήματος και στους αγρότες, φόρος που μέχρι τότε ίσχυε μόνο για τον αστικό πληθυσμό.

Η κήρυξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου το καλοκαίρι του 1914 είχε ως αποτέλεσμα την διακοπή των εμπορικών συναλλαγών της Ρωσίας με τη Δυτική Ευρώπη, γεγονός που έπληξε άμεσα τις εξαγωγές σιτηρών. Η παραγωγή τους άρχισε να μειώνεται όχι μόνο επειδή η διάθεση τους περιορίστηκε στην εσωτερική αγορά αλλά και γιατί τα εργατικά χέρια στην ύπαιθρο ήταν πλέον λιγότερα μιας και μεγάλο μέρος του ανδρικού πληθυσμού είχε κληθεί στο στράτευμα. Η σταδιακή δυσλειτουργία και παράλυση του σιδηροδρομικού δικτύου, που πλέον κάλυπτε κυρίως στρατιωτικές ανάγκες, όπως και ο φόβος κρατικών επιτάξεων απλά περιόρισαν ακόμη περισσότερο την παραγωγή σιτηρών.

Η οριακή αυτή κατάσταση έδειχνε πως θα οδηγούσε σε κοινωνική έκρηξη αν παρατεινόταν επί μακρόν ο πόλεμος. Ιδίως στην ύπαιθρο η πίεση του πολέμου και οι συνεπακόλουθοι περιορισμοί υποδαυλιζόνταν από την ανισοκατανομή των πόρων και ιδίως της γης. Η πίεση ήταν αφόρητη για τα νοικοκυριά που βασίζονταν στα δικά τους εργατικά χέρια εν αντιθέσει με εκείνα τα οποία εξασφάλιζαν εργατικά χέρια δια της μίσθωσης. Τα πρώτα ήταν ως επί το πλείστον αγροτικά νοικοκυριά των κοινοτήτων ενώ τα δεύτερα αφορούσαν τις μεγάλες ιδιωτικές γαιοκτησίες που ανήκαν είτε σε ευγενείς είτε σε πλούσιους αγρότες, που είχαν εγκαταλείψει παλιότερα την κοινότητα τους. Η κατάσταση ήταν ιδιαίτερα αφόρητη στις περιοχές της μαύρης γης όπου η δημογραφική έκρηξη των προηγούμενων δεκαετιών συμπιέζε τα φτωχά αγροτικά

---

⁴⁵ Στο ίδιο, σελ. 283.

νοικοκυριά, που ήδη είχαν διώξει κάποια μέλη τους στις πόλεις επειδή δεν μπορούσαν να τα συντηρήσουν λόγω ένδειας πόρων. Ιδιαίτερα σε μια χώρα όπως η Ρωσία, όπου η εντατική καλλιέργεια (χρήση χημικών λιπασμάτων και επιστημονική διαχείριση της γης) δεν ήταν διαδεδομένη, η μόνη διέξοδος που απέμενε για τη φτωχή αγροτιά ήταν η εκτατική καλλιέργεια⁴⁶, που σε βάθος χρόνου θα την έστρεφε εναντίον των μεγάλων ιδιοκτησιών γης. Η σταθερά αυτή θα παίζει σημαίνοντα ρόλο στην κινητοποίηση της φτωχής αγροτιάς μετά την Φεβρουαριανή επανάσταση του 1917 και θα ξεσπάσει με έντονο δυναμισμό από το καλοκαίρι του 1917 και μετά.

Πίνακας 6. Μέσος αγρός κατ' άτομο σε ντεσιατίνες (1 ντεσιατίνα: 10,925 στρέμματα) σε συγκεκριμένα κυβερνεία της ευρωπαϊκής Ρωσίας. Στον πίνακα αναγράφονται μόνο οι αρόσιμες γαίες (terres arables/ пашни) ανά τύπο αγροτικού νοικοκυριού, τόσο της αγροτικής κοινότητας όσο και εκτός αυτής, όπως και ο συνολικός πληθυσμός κάθε τύπου νοικοκυριού ανά κυβερνείο. Ο λόγος μεταξύ αυτών των δυο αποτυπώνει τον μέσο αρόσιμο αγρό κατ' άτομο και στις δύο περιπτώσεις νοικοκυριού.

Κυβερνείο	Γαίες εντός κοινοτήτων (ντεσιατίνες)	Πληθυσμός εντός κοινοτήτων	Κτήση κατ' άτομο (ντεσιατίνες)	Γαίες εκτός κοινοτήτων (ντεσιατίνες)	Πληθυσμός εκτός κοινοτήτων	Κτήση κατ' άτομο (ντεσιατίνες)
Άρχαγγελσκ	81.189	383.471	0,21	1.600	3.086	0,51
Μόσχα	452.049	1.559.881	0,28	26.517	35.067	0,75
Βλαντίμιρ	1.205.342	1.563.409	0,77	78.196	18.514	4,22
Κίεβο	1.622.922	3.123.831	0,51	792.984	130.354	6,08
Σαμάρα	4.602.564	3.307.229	1,39	1.017.957	43.551	23,37
Σαράτοφ	3.096.658	2.718.881	1,13	969.243	51.752	18,72
Σμπέρσκ	1.739.633	1.852.516	0,93	283.803	19.644	14,44
Τβερ	2.727.320	1.992.616	1,36	725.551	34.826	20,83

Πηγή: Αντλήθηκαν στοιχεία από τους πίνακες του αρχείου της τσαρικής Στατιστικής Υπηρεσίας Министерство внутренних дел, *Поездные итоги Всероссийской Сельско-Хозяйственной и Поземельной переписи 1917 года по 57 губерниям и областям (Αποτελέσματα μετ' επιστροφής της απογραφής της Ρωσικής Γεωργίας και Γης του 1917 για 57 επαρχίες και περιοχές)*, Москва 1923, σελ. 2-5, 12-17, 42-49, 58-65, 102-113 και 118-125. Ημερομηνία ανάκτησης: 7/9/2021. Ολόκληρο το τεκμήριο είναι διαθέσιμο στο διαδίκτυο, <http://istmat.info/node/29782>.

⁴⁶ Πρόκειται για την καλλιέργεια που πραγματοποιείται με τη βαθμιδωτή αύξηση των καλλιεργούμενων εδαφών σε αντιδιαστολή με την εντατική καλλιέργεια που δεν βασίζεται στη διεύρυνση των καλλιεργούμενων γαιών αλλά στον εμπλουτισμό τους μέσω της λίπανσης και της αμειψισποράς.

Κεφάλαιο I Β

Ο μετασχηματισμός της ρωσικής βιομηχανίας: 1890-1917

I Βα. Ο δασμολογικός πόλεμος Ρωσίας-Γερμανίας.

Η εικόνα της ρωσικής βιομηχανίας κατά τη δεκαετία του 1880 δεν αποκλίνει ιδιαίτερα από εκείνη που περιγράφηκε στο εισαγωγικό κεφάλαιο. Ωστόσο για να κατανοήσουμε καλύτερα την εξέλιξη της στις αρχές της δεκαετίας του 1890, θα πρέπει να την εξετάσουμε υπό το πρίσμα των εμπορικών σχέσεων Γερμανίας-Ρωσίας ως το 1894, γιατί ακριβώς η μετεξέλιξη των σχέσεων αυτών ευνόησε τη μεγέθυνση της ρωσικής βιομηχανίας στα επόμενα χρόνια. Οι συγκεκριμένες σχέσεις δεν ήταν βέβαια άσχετες με την διπλωματική προσέγγιση των δυο κρατών κατά το β' μισό του 19^{ου} αιώνα⁴⁷.

Μέχρι το 1894 οι διμερείς εμπορικές σχέσεις μεταξύ Γερμανίας και Ρωσίας αφορούσαν την εξαγωγή ρωσικών σιτηρών στη Γερμανία και ακολούθως την εισαγωγή γερμανικών βιομηχανικών προϊόντων στη Ρωσία, κυρίως αγροτικών μηχανών. Η εισαγωγή μηχανών αυξήθηκε κατακόρυφα κατά τις περιόδους των βιομηχανικών εξελίξεων και στις υψηλότερες φάσεις της (1878-1880, 1898-1900 και 1911-1913) ξεπέρασε σημαντικά την εισαγωγή βαμβακιού, ωθώντας το στη δεύτερη θέση [...] Η Γερμανία, με τη σειρά της, εισήγαγε από τη Ρωσία γεωργικά προϊόντα, κυρίως σιτηρά, και όχι τόσο για τη δική της κατανάλωση όσο για μεταποίηση και μεταγενέστερη μεταπώληση⁴⁸. Ωστόσο αυτές οι εμπορικές σχέσεις δεν επέτρεπαν στη Ρωσία να αναπτύξει τη δική της βιομηχανική δυναμική και να αντλήσει επενδύσεις για την κατασκευή μηχανών και άλλων συναφών βιομηχανικών προϊόντων στο έδαφος της, γεγονός που επέτεινε τη βιομηχανική της καθυστέρηση.

Η αφορμή για τον επαναπροσδιορισμό των γερμανο-ρωσικών οικονομικών δεσμών δόθηκε από τη γερμανική πλευρά στο β' μισό της δεκαετίας του 1880, όπου και ήδη είχε εκδηλωθεί δυσκολία των εγχώριων παραγωγών σιτηρών να πουλήσουν την

---

⁴⁷ Για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με τις ρωσο-γερμανικές σχέσεις κατά την εξεταζόμενη περίοδο βλ. LeDonne, John P, *The Russian empire and the world, 1700-1917: the geopolitics of expansion and containment*, Oxford University Press, New York 1997, σελ. 264-288 και Lowe, J., *The great powers, imperialism, and the German problem, 1865-1925*, Routledge, London 1994, σελ. 44-54.

⁴⁸ Эльчин Гамзаевич Алиев, and Мамишев Вагиф Имамгулаевич, «Причины и влияние торговых пошлин на развитие производства: таможенная война России и Германии (1892–1912)» (Οι αιτίες και η επιρροή των εμπορικών δασμών στην ανάπτυξη της παραγωγής: ο δασμολογικός πόλεμος Ρωσίας και Γερμανίας 1892-1912), *Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Экономические науки, no. 1 (187)*, Санкт-Петербург 2014, σελ. 157-158.

παραγωγή τους δεδομένου του ανταγωνισμού που αντιμετώπιζαν από την εισαγωγή φτηνότερων σιτηρών από τις ΗΠΑ και τη Ρωσία. Ήδη το 1883, τα κοινωνικά έσοδα από τον γεωργικό φόρο άρχισαν να μειώνονται καταστροφικά. Το 1885 έφερε στην αυτοκρατορία έλλειμμα 174 εκατομμυρίων μάρκων, με αποτέλεσμα να προκύψει τριβή μεταξύ της αυτοκρατορίας και των παραγωγικών αγροκτημάτων, που επίσης υπέφεραν από την κρίση⁴⁹. Η γερμανική κυβέρνηση για να υπερβεί το συγκεκριμένο αδιέξοδο εφάρμοσε μια σειρά προστατευτικών μέτρων υπέρ της εγχώριας παραγωγής, επιβάλλοντας δασμολόγιο έναντι των εισαγόμενων σιτηρών, γεγονός που έθιγε άμεσα τα οικονομικά συμφέροντα της ρωσικής πλευράς. Το 1885, με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου του Βερολίνου, οι δασμοί στην εισαγωγή σιτηρών αυξήθηκαν 3 φορές και άρχισαν να ανέρχονται σε 3 μάρκα ανά 100 κιλά εμπορευμάτων ενώ το 1887 5 φορές⁵⁰. Η κυβέρνηση του Βερολίνου υλοποίησε τις επιθυμίες του Αγροτικού Κόμματος εισάγοντας έναν Διαφοροποιημένο Δασμό το Φεβρουάριο του 1892, το πιο σημαντικό αποτέλεσμα του οποίου ήταν να αυξήσει αισθητά τους φόρους επί της ρωσικής αγροτικής παραγωγής, ειδικά των σιτηρών, παρότι οι υφιστάμενοι δασμοί ήταν ήδη υψηλοί⁵¹. Αυτή ήταν ουσιαστικά και η απαρχή του δασμολογικού πολέμου μεταξύ Γερμανίας και Ρωσίας.

Με την εφαρμογή του Διαφοροποιημένου Δασμού, στη Ρωσία ενδυναμώθηκε και εντέλει επικράτησε η αντίληψη ανταπάντησης έναντι των γερμανικών μέτρων με τη δημιουργία ενός εξίσου υψηλού δασμολογίου για την υπεράσπιση της εγχώριας αγροτικής παραγωγής. Ωστόσο δίπλα σ' αυτήν εκφράστηκε και το αίτημα για αποδέσμευση της Ρωσίας από την βιομηχανική εξάρτηση που είχε έναντι της Γερμανίας. Εκφραστής και θιασώτης της πολιτικής αυτής ήταν ο Σεργκέι Βίτε που ανέλαβε το ρωσικό Υπουργείο Οικονομικών το 1892 και ασπαζόταν τις αρχές του «εθνικιστή οικονομολόγου» Λιστ, τις οποίες ακολουθούσε πιστά η γερμανική πλευρά μέσω του προστατευτισμού και των υψηλών δασμών. Ακολουθώντας τον Λιστ, ο Βίτε συμφωνούσε στο ότι, για να γίνει πλήρως σύγχρονη, η Ρωσία πρέπει να ξεφύγει από το καθεστώς της ως «καθαρά αγροτικού» έθνους, που υπόκειται στην αυτοκρατορική

---

⁴⁹ Хальгартен Георг, *Империализм до 1914 года (Ο ιμπεριαλισμός μέχρι το 1914)*, Издательство Иностранной Литературы, Москва 1961, σελ. 90.

⁵⁰ Жильцова Ю.В., Жильцова А.В., «Русско-германская таможенная война и торговые договоры 1893 и 1904 годов. Часть I» (Ο ρωσο-γερμανικός δασμολογικός πόλεμος και οι εμπορικές συμφωνίες των ετών 1893-1904), *Международный бухгалтерский учет*, Т. 21, № 7, Москва 2018, σελ. 854.

⁵¹ Johnston, Charles, «The Russo-German Tariff War», *The Economic Journal*. 4, no. 13, Oxford 1894, σελ. 136-137.

ηγεμονία των πιο ανεπτυγμένων εθνών και να γίνει αντίθετα μια χώρα βασισμένη στη μεταποίηση, το εμπόριο και τη γεωργία. «... Το καθαρά αγροτικό έθνος δεν μπορεί να αναπτύξει πλήρως το εσωτερικό και το εξωτερικό του εμπόριο, τα μέσα επικοινωνίας και τον εμπορικό του στόλο. Δεν μπορεί να επιτύχει σημαντικές επιτυχίες στην πνευματική, κοινωνική και πολιτική ανάπτυξη, δεν μπορεί να αποκτήσει πολιτική σημασία ανάλογη με τη θέση που του παρέχεται από τη φύση, δεν είναι σε θέση να επηρεάσει τον πολιτισμό και την πρόοδο των οπισθοδρομικών λαών και να δημιουργήσει αποικίες», έγραφε ο Βίτε, περιγράφοντας το όραμά του για την εκκολαπτόμενη αυτοκρατορική πολιτεία⁵². Δεδομένης αυτής της κατάστασης, ο Βίτε ήδη από την άνοιξη του 1893 πέτυχε την έγκριση ενός νόμου, σύμφωνα με τον οποίο επικυρώθηκε το δασμολόγιο του 1891 και ο Υπουργός Οικονομικών έλαβε το δικαίωμα, με την έγκριση του τσάρου και σε συμφωνία με τον Υπουργό Εξωτερικών, εάν ήταν απαραίτητο, να αυξήσει τους δασμολογικούς συντελεστές για τις χώρες που καθιστούσαν τη Ρωσία πιο ευνοημένη στις εξαγωγές της, ειδικά των σιτηρών⁵³. Στο στόχαστρο βρισκόταν σαφέστατα η Γερμανία.

Η όξυνση του δασμολογικού πολέμου όμως δεν μπορούσε να βοηθήσει ούτε τη μία ούτε και την άλλη χώρα μακροπρόθεσμα, δεδομένων των μακροχρόνιων εμπορικών τους δεσμών. Εντέλει μετά από μια σειρά διαπραγματεύσεων, επιτεύχθηκε μια διμερής εμπορική συμφωνία μεταξύ Γερμανίας και Ρωσίας τον Ιανουάριο του 1894, η οποία σε βάθος χρόνου και παρά την σχετική ψύχρανση των διπλωματικών τους σχέσεων, φαίνεται ότι ευνόησε περισσότερο τη Ρωσία και λιγότερο τη Γερμανία. Παρά τις αυξανόμενες πολιτικές διαφορές εκείνη την εποχή και την εντατικοποίηση της γεωπολιτικής αντιπαλότητας μεταξύ τους, οι ρωσο-γερμανικές εμπορικές σχέσεις συνέχισαν να αναπτύσσονται δυναμικά. Έτσι, κατά την περίοδο από το 1889 έως το 1913, σύμφωνα με τις γερμανικές στατιστικές, η εξαγωγή αγαθών από τη Ρωσία στη Γερμανία αυξήθηκε περισσότερο από 2,5 φορές (από 519 εκατομμύρια σε 1 δισεκατομμύριο 425 εκατομμύρια μάρκα) και η εξαγωγή γερμανικών προϊόντων στη Ρωσία - 5 φορές (από 174 εκατομμύρια σε 880 εκατομμύρια μάρκα)⁵⁴.

---

⁵² Wcislo Francis William, *Tales of imperial Russia the life and times of Sergei Witte, 1849-1915*, Oxford University Press, Oxford 2011, σελ. 111-112.

⁵³ Гаврилов К. В., «Тамозженный протекционизм С. Ю. Витте» (Ο δασμολογικός προστατευτισμός του Σ. Γ. Βίτε), *Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина, no. 4 (Экономика)*, Санкт-Петербург 2009, σελ. 129.

⁵⁴ Котов Борис Сергеевич, «Российско-германские торговые отношения на рубеже XIX-XX вв. (на примере хлебной торговли)» (Οι ρωσο-γερμανικές εμπορικές σχέσεις στο μεταίχμιο του 19^{ου}-20^{ου}

Η ανάδυση του προστατευτισμού τόσο εκ μέρους της Γερμανίας όσο και εκ μέρους της Ρωσίας δεν συνιστούσε μεμονωμένο φαινόμενο κατά την συγκεκριμένη ιστορική περίοδο. Απεναντίας, κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, η συγκρότηση του διεθνούς καπιταλισμού σε μονοπωλιακή βάση (ιμπεριαλισμός) επέβαλλε εκ των πραγμάτων μια αναπροσαρμογή των μέχρι τότε οικονομικών πολιτικών τόσο στο εσωτερικό (λ.χ. προστατευτικοί δασμοί) όσο και στο εξωτερικό (λ.χ. απόκτηση πρώτων υλών μέσω της κατοχής αποικιών, οικονομικός έλεγχος ασθενέστερων οικονομικά κρατών κα). Με άλλα λόγια η ανάδυση του μονοπωλιακού καπιταλισμού στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, όπου το βιομηχανικό και το τραπεζικό κεφάλαιο συγχέονται και συγκροτούν το χρηματιστικό κεφάλαιο, είχε ανάγκη την προστασία της εγχώριας παραγωγής προκειμένου να προστατεύσει τη δική του οικονομία από τις παρεμβάσεις των αντίπαλων καπιταλιστικών κρατών. Αυτό ωστόσο δεν απέκλειε ούτε τη συνεργασία των επιμέρους εθνικών μονοπωλίων αλλά ούτε και τη διεξαγωγή του ελεύθερου εμπορίου, αρχή που τηρούσε κυρίως η Μεγάλη Βρετανία⁵⁵.

Πίνακας 7. Ρωσικοί δασμοί σε διάφορες κατηγορίες εισαγωγών.

	Τρόφιμα	Πρώτες ύλες και ημι- επεξεργασμένα προϊόντα	Επεξεργασμένα προϊόντα	Όλα τα προϊόντα
1894	73%	24%	27%	31%
1896	72%	27%	25%	32%
1898	80%	33%	28%	37%
1900	81%	25%	25%	33%
1902	96%	31%	28%	40%

αιώνα στο παράδειγμα του εμπορίου σιτηρών), *Россия и современный мир, no. 1 (102)*, Москва 2019, σελ. 15.

⁵⁵ Για τις βασικές αρχές και την ιστορική εξέλιξη του ιμπεριαλισμού κατά την εξεταζόμενη περίοδο βλ. Чепраков В.А., *Идейно-Политические течения империализма (Ιδεολογικά και πολιτικά ρεύματα του ιμπεριαλισμού)*, Мысль, Москва 1975, σελ. 67-97; Уэллс Гарри, *Прагматизм - Философия Империализма (Πραγματισμός, η φιλοσοφία του ιμπεριαλισμού)*, Издательство Иностранной Литературы, Москва 1955, σελ. 11-27; Тарле Евгений Викторович, *Европа в эпоху империализма 1871-1919 (Η Ευρώπη την εποχή του ιμπεριαλισμού 1871-1919)*, Госиздат, Москва 1928, σελ. 56-88; Φλιτούρης Λάμπρος Α., *Αποικιακές αυτοκρατορίες: η εξάπλωση της Ευρώπης στον κόσμο 16ος-20ος αι.*, Ασίνη, Αθήνα 2014, σελ. 233-261; Λένιν Β.Ι., *Ιμπεριαλισμός – Ανώτατο στάδιο του Καπιταλισμού, Σύγχρονη Εποχή*, Αθήνα 2013, σελ. 72-102 και Hobson A. John, *Ιμπεριαλισμός_Μια μελέτη*, Εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα 2013, σελ.43-86.

Πηγή: Paxton, John, *Imperial Russia: a reference handbook*, Palgrave, Basingstoke 2001, σελ. 107.

Υπό αυτό το πρίσμα λοιπόν στη Ρωσία αυξάνεται αισθητά το δασμολόγιο έναντι των εισαγωγών, που πέρα από την προστασία της μέχρι τότε εσωτερικής αγροτικής παραγωγής, θα διαμορφώσει προοδευτικά θετικούς όρους για τη μεγέθυνση της ρωσικής βιομηχανίας στο αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα. Η δασμολογική επιβάρυνση των τροφίμων ξεπερνούσε κατά πολύ εκείνη των επεξεργασμένων-βιομηχανικών προϊόντων, περίπου 3:1) καθώς η αδύναμη βιομηχανία της τσαρικής Ρωσίας είχε ανάγκη την εισαγωγή βιομηχανικού εξοπλισμού από το εξωτερικό για να μπορέσει να στηρίξει τόσο την αγροτική όσο και τη δική της παραγωγή. Η λήψη προστατευτικών μέτρων υπέρ της εσωτερικής παραγωγής, η σταδιακή απομάκρυνση από την γερμανική οικονομική επιρροή και η προσέγγιση με τη Γαλλία για την εξεύρεση κεφαλαίων θα δημιουργήσουν εκείνο το άκρως θετικό πλαίσιο για την ανάπτυξη της ρωσικής βιομηχανίας κατά τη δεκαετία του 1890. Υπεύθυνος για την εξέλιξη αυτή, όπως μάλιστα προαναφέρθηκε, ήταν ο Σεργκέι Βίτε, υπουργός Οικονομικών της τσαρικής Ρωσίας το διάστημα 1892-1905.

I Ββ. Η ανάπτυξη της ρωσικής βαριάς βιομηχανίας τη δεκαετία του 1890.

Καθοριστικός παράγοντας για την κινητοποίηση των ξένων κεφαλαίων, προκειμένου αυτά να επενδυθούν στη Ρωσία, είναι η νέα πολιτική του ρωσικού κράτους για την επέκταση του σιδηροδρομικού δικτύου της χώρας, που μέχρι τότε άνηκε κυρίως σε ιδιώτες. Μέχρι το 1880 οι περισσότεροι σιδηρόδρομοι της Ρωσίας κατασκευάστηκαν και λειτουργούσαν στο πλαίσιο ιδιωτικών εταιρειών, αν και συχνά αυτές ευνοούνταν από κρατική υποστήριξη με τη μορφή εγγυήσεων και επιδοτήσεων⁵⁶. Μέσα από μια πολύ καλά μεθοδευμένη προωθητική προσπάθεια στο γαλλικό τύπο, ο Βίτε προπαγανδίζει τις τεράστιες ευκαιρίες κέρδους που φέρουν τα ορυχεία άνθρακα και σιδήρου της Ουκρανίας εν όψει της επέκτασης των σιδηροδρόμων της χώρας. Η σύναψη δανείων για το σκοπό αυτό με γαλλικές τράπεζες θέλγει τα μεσαία στρώματα του Βελγίου και της Γαλλίας προκειμένου να αγοράσουν ρωσικά ομόλογα εταιρειών, δανείων και σιδηροδρόμων, με έντονη την πεποίθηση σε σταθερά και πλούσια μερίσματα. Άλλωστε τα γαλλικά δίκτυα επενδύσεων στη ρωσική βιομηχανία ήταν ήδη

---

⁵⁶ Falcus M. E, *The industrialization of Russia 1700 – 1914*, The Macmillan Press, Hampshire: London 1972, σελ. 55.

ενεργά πριν τη δεκαετία αυτή. Έτσι τα ορυχεία άνθρακα και σιδήρου της Ουκρανίας μπαίνουν σε μια νέα φάση λειτουργίας και μεγέθυνσης με ώθηση όμως από το εξωτερικό.

Ενισχυμένοι από την τροπή αυτή, επιχειρηματικοί και τραπεζικοί φορείς του εξωτερικού αποκτούν μεγαλύτερα μερίσματα των ήδη υπαρχόντων ορυχείων, εκμισθώνουν γαίες πλούσιες σε κοιτάσματα άνθρακα και σιδήρου για να εγκαινιάσουν καινούρια και συμβάλλουν στη συγκρότηση μεγάλων και σύγχρονων εξορυκτικών και μεταλλουργικών μονάδων σε μεγάλο μέρος της Ουκρανίας κυρίως, όπως στις περιοχές της Γκορλόβκα, της Μακέεβκα και του Μπερέστοβο – Κρίνκα. Αντίστοιχη ροή ξένων κεφαλαίων κινείται και προς τις εξορυκτικές εγκαταστάσεις πετρελαίου στον Καύκασο, στις οποίες μέχρι τότε κυριαρχούσαν οι μικρές τοπικές επιχειρήσεις. Το ρωσικό κράτος ασκούσε άμεσο έλεγχο πάνω στην πετρελαϊκή βιομηχανία μέχρι το 1872 όταν, σε μια κομβική αλλαγή πολιτικής, δημοπράτησε παραγωγικά οικόπεδα και τις γειτονικές τους περιοχές σε ιδιώτες⁵⁷.

Η κυριαρχία του γαλλικού κεφαλαίου στην περιοχή γίνεται νωρίς αντιληπτή· από τις 16 μεγάλες εξορυκτικές και μεταλλουργικές βιομηχανίες, οι 9 είναι γαλλικών συμφερόντων. Μεταξύ αυτών οι Société d' industrie houillère de la Russie méridionale, Société houillère de Berestovo - Goloubovka – Bogodouchono και Société de Krivoi Rog. Πίσω από αυτές βρίσκονται γαλλικοί τραπεζικοί κολοσσοί όπως η Société Générale, ο όμιλος Paribas, η Crédit Mobilier κ.α. που παράλληλα εξασφαλίζουν υπέρογκα δάνεια στο ρωσικό κράτος κάθε φορά που οι προϋπολογισμοί του δεν είναι ισορροπημένοι. Όλοι γνωρίζουν ότι το πρώτο από αυτά τα δάνεια (500 εκατομμύρια χρυσά φράγκα) εκκίνησε τον Δεκέμβριο του 1888, δύομισι χρόνια πριν από την πολιτική συμφωνία της 27ης Αυγούστου 1891. Ακολούθησαν δεκαπέντε σημαντικές αποστολές, μεταξύ 1889 και 1913. Το σύνολο έφτασε τα 9.800 εκατομμύρια χρυσά φράγκα. Το 1914, το 80% του ρωσικού δημόσιου χρέους που είχε εγγραφεί στο εξωτερικό ήταν στα χέρια των Γάλλων⁵⁸.

Η εξέλιξη αυτή είναι αμοιβαία επωφελής για τη Γαλλία και τη Ρωσία και τονώνει προοδευτικά τους διπλωματικούς τους δεσμούς. Από τη μία δίνεται η δυνατότητα στα

---

⁵⁷ Moser Nat, *Oil and the Economy of Russia, From the Late-Tsarist to the Post-Soviet Period*, Routledge, London: New York 2018, σελ. 14.

⁵⁸ Renouvin Pierre, «Les relations franco-russes à la fin du XIXe siècle et au début du XXe siècle», *Cahiers du monde russe et soviétique*, vol. I, n°1, Lyon 1959, σελ. 136.

αδρανή γαλλικά κεφάλαια να επενδυθούν σε μια πρόσφορη ξένη αγορά που προστατεύεται από υψηλούς προστατευτικούς δασμούς και γνωρίζει μια σημαντική εκβιομηχάνιση κατά τόπους. Από την άλλη το ρωσικό κράτος εξασφαλίζει μια σταθερή πηγή κεφαλαίων, που το ίδιο δεν διέθετε, προκειμένου να εξελίξει τη βιομηχανία και το σιδηροδρομικό του δίκτυο δίχως την εξάρτηση από τη γειτονική της Γερμανία, που έχει επιδείξει επιθετική δασμολογική πολιτική έναντι των ρωσικών εξαγωγών σιτηρών και μέσω των εξαγωγών της στη Ρωσία περιορίζει τις δυνατότητες βιομηχανικής ανάπτυξης για την τελευταία.

Πίνακας 8. Άμεσες επενδύσεις γαλλικών κεφαλαίων στη Ρωσία σε εκατομμύρια φράγκα (ιδιωτικές εταιρείες)

Έτος	Συνολικό ποσό	Ορυχεία	Πετρέλαιο	Μεταλλουργία	Υφαντουργία	Τράπεζες
1888	219,8	31,2	17,9	70,6	14,6	19,5
1889	225,8	-	-	74	-	-
1890	244,2	41,2	20,9	-	19,8	-
1891	310,5	85	-	76,9	22,8	29,3
1892	332,7	-	37,9	-	-	34,5
1893	343,5	91,8	-	77,6	23,6	-
1894	369,8	109,8	-	-	-	37,5
1895	400,6	129,8	-	81,8	-	-
1896	458,9	136,8	47,5	108,5	-	-
1897	541,0	167,5	51,5	133	24,9	47,6
1898	732,9	208,6	59,5	218,7	32	-
1899	803,3	247,6	65,8	234,9	40	50
1900	921,6	274,1	-	298,8	55	-

Πηγή: Girault René, *Emprunts russes et investissements français en Russie, 1887-1914*, IGPDE, Paris 1991, σελ. 85.

Η εξέλιξη αυτή έχει ως αποτέλεσμα την εκρηκτική μεγέθυνση της ρωσικής παραγωγής λιθάνθρακα, σιδήρου, χάλυβα αλλά και πετρελαίου, όπως παρουσιάζεται και στον ακόλουθο πίνακα της τσαρικής Στατιστικής Υπηρεσίας.

Πίνακας 9. Παραγωγή της εξορυκτικής βιομηχανίας στη Ρωσία το διάστημα 1860 – 1910 σε πουντ (1 πουντ = 16,380 κιλά)

	1860	1880	1900
Σίδηρος	11.690.391,00	17.830.531,00	29.875.712,00
Χάλυβας	97.420,00	18.761.098,00	135.282.908,00
Λιθάνθρακας	7.288.887,00	200.784.874,00	986.327.140,00
Πετρέλαιο και πετρελαϊκά παράγωγα	584.000,00	29.444.248,00	602.235.064,00

Πηγή: Αντλήθηκαν στοιχεία από τον ομώνυμο πίνακα του αρχείου Министерство внутренних дел, *Обзор деятельности Центрального Статистического Комитета по разным отраслям статистики в период 1863-1912гг.* (Επισκόπηση των δραστηριοτήτων της Κεντρικής Στατιστικής Επιτροπής σε διάφορους κλάδους στατιστικών κατά την περίοδο

1863-1912), C.Πετερδυργ 1913, σελ. 9. Το αρχείο είναι ολόκληρο διαθέσιμο στο διαδίκτυο. Ημερομηνία ανάκτησης: 7/9/2021, <http://istmat.info/node/23854>.

Το πόσο καθοριστικό γεγονός ήταν για την ανάπτυξη της ρωσικής βαριάς βιομηχανίας η προσέλκυση γαλλικών κεφαλαίων γίνεται αντιληπτό από τα μεγέθη της ανάπτυξης των επιμέρους κλάδων της εξορυκτικής βιομηχανίας. Από το 1880 ως το 1900 η εξόρυξη σιδήρου έφτασε από τα 17.830.531 πουντ στα 29.875.712 (+67,5%), η εξόρυξη χάλυβα από τα 18.761.098 πουντ στα 135.282.908 (+621%) και η εξόρυξη λιθάνθρακα από τα 200.784.874 πουντ στα 986.327.140 (+391,2%).

Οι φρενήρεις ρυθμοί παραγωγής για την εξορυκτική και μεταλλουργική βιομηχανία τη δεκαετία του 1890 είχαν μια σειρά από θετικές εξελίξεις στη ρωσική οικονομία. Πρώτα απ' όλα διευκόλυναν την κατασκευή περαιτέρω σιδηροδρομικών γραμμών, συνδέοντας καλύτερα και ταχύτερα τις διάσπαρτες εσωτερικές αγορές. Έτσι όχι μόνο η βιομηχανία αλλά και η γεωργία μπορούσε να μεγεθυνθεί καθώς η διακίνηση των προϊόντων γινόταν πλέον ταχύτερη, ασφαλέστερη και συνεπώς φτηνότερη. Παράλληλα η ανάπτυξη της εξορυκτικής και μεταλλουργικής βιομηχανίας δημιούργησε την ανάγκη περαιτέρω εξειδίκευσης των εγχώριων βιομηχανικών εργασιών με σκοπό την καλύτερη δυνατή λειτουργία των δυο πρώτων. Γι' αυτό το λόγο στη δεκαετία του 1890 παρατηρείται μια παράλληλη μεγέθυνση της χημικής βιομηχανίας, της βιομηχανίας τσιμέντου αλλά και της κατασκευής βιομηχανικού εξοπλισμού σε διάφορα βιομηχανικά κέντρα της χώρας, όπως λ.χ. η Αγία Πετρούπολη, η περιφέρεια της Μόσχας, η Πολωνία αλλά και η Ουκρανία. Η πιο θεαματική εξέλιξη ωστόσο είναι η ταχύτατη εξάπλωση του σιδηροδρομικού δικτύου της χώρας. Μεταξύ των ετών 1890 και 1900, το συνολικό μήκος των σιδηροδρομικών γραμμών της Ρωσικής Αυτοκρατορίας αυξήθηκε από 30.600 σε 56.500 χλμ⁵⁹. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Υπερσιβηρικού σιδηρόδρομου που ξεκίνησε να κατασκευάζεται το 1891 και ολοκληρώθηκε εντέλει 25 χρόνια αργότερα, το 1916. Η νέα αυτή σιδηροδρομική αρτηρία συνέδεε την ευρωπαϊκή Ρωσία με τις ακτές του Ειρηνικού Ωκεανού στο Βλαδιβοστόκ, διαπερνώντας ολόκληρη τη Σιβηρία. Το γεγονός ότι ένα σκέλος της περνούσε, κατόπι συμφωνίας, μέσα από την Κίνα, θα σταθεί ένας από τους

---

⁵⁹Gatrell Peter, *Government, industry and rearmament in Russia, 1900 – 1914: The last argument of tsarism*, Cambridge University Press, Cambridge 1994, σελ. 14.

παράγοντες εμπλοκής της Ρωσίας στους ιμπεριαλιστικούς ανταγωνισμούς της Άπω Ανατολής με αποκορύφωμα τον ρωσοϊαπωνικό πόλεμο του 1904-1905.

Ωστόσο οι ξένες, κυρίως γαλλικές, επενδύσεις δεν έχουν μια διευρυμένη κατεύθυνση αλλά μονοπωλούν κυρίως το χώρο της Ουκρανίας και ιδίως τις ανατολικές της ανθρακοφόρες περιφέρειες. Η περιοχή του Ντονέτσκ αποσπά τη μερίδα του λέοντος: το 1890 αντιπροσώπευε το ήμισυ της ρωσικής παραγωγής (για την ακρίβεια κατά 49,9%) ενώ το 1900 το ποσοστό της ξεπερνά μακράν τα 2/3 (69,5%)⁶⁰.

Οι επενδύσεις αυτές βέβαια δεν θα μεταβάλλουν μόνο το ύφος και το μέγεθος της παραγωγής στην Ουκρανία. Η πλημμυρίδα ξένων επενδύσεων θα φέρει πλειάδα ξένων μηχανικών και διευθυντών στις αναπτυσσόμενες βιομηχανίες, στις οποίες προηγουμένως συνέπρατταν ως επί το πλείστον Ρώσοι υπήκοοι, μηχανικοί και κεφαλαιούχοι. Αυτή η αναγκαστική συνύπαρξη ξένων και ντόπιων, ειδικών και κεφαλαιούχων, θα αποτελέσει μια γέφυρα μεταβίβασης τεχνογνωσίας και επιχειρηματικών πρακτικών διοίκησης, που αναμφίβολα θα επηρεάσει εκσυγχρονιστικά τους όρους λειτουργίας της εγχώριας βιομηχανίας.

I Βγ. Από την ύφεση στην οικονομία του πολέμου (1900-1917).

Από τα μέσα όμως του 1899 είναι εμφανείς κάποιες δυσκολίες στην ανεύρεση πόρων για περαιτέρω επενδύσεις στη Ρωσία. Το μεγαλύτερο κίνδυνο επενδυτικής στενότητας σαφέστατα αντιμετωπίζουν οι μεγάλες βιομηχανίες εξόρυξης και μεταλλουργίας, που μεγεθύνουν την παραγωγή και τις δραστηριότητες τους κυρίως χάρη σε ξένα κεφάλαια κατά τη δεκαετία του 1890. Στο ενδεχόμενο αυτό συμβάλλει αρνητικά και η προοδευτική ολοκλήρωση του Υπερσιβηρικού σιδηρόδρομου, που μέχρι τότε δέσμευε μεγάλες παραγγελίες άνθρακα και χάλυβα εκ μέρους του κράτους. Η κρίση στο χώρο ξεσπά εν τέλει το 1900 και σε πρώτη φάση θα ολοκληρωθεί το 1903.

Είναι ενδεικτικό το ότι η κρίση άρχισε να γίνεται αισθητή για πρώτη φορά στη Ρωσία, όπου ήδη το 1899 ξεκίνησαν μεγάλες πτωχεύσεις, όπως των εταιρειών von Derviz και Mamontov, οι οποίες έκαναν φοβερή εντύπωση στο κοινό και στη συνέχεια συνέβαλαν στην δημιουργία πανικού στη ρωσική αγορά χρήματος. Εκτός από το γεγονός ότι η Ρωσία είχε μια μάλλον στενή βάση για την ανάπτυξη της βιομηχανίας, εξαρτιόταν και σε μεγάλο βαθμό από το ευρωπαϊκό κεφάλαιο καθώς όλη η βαριά της βιομηχανία

---

⁶⁰Girault René, *Emprunts russes et investissements français en Russie, 1887-1914*, IGPDE, Paris 1991, σελ. 263.

στηρίχτηκε ακριβώς σ' αυτό τη δεκαετία του 1890 για να αναπτυχθεί. Το 1899, λόγω του ξεσπάσματος του πολέμου των Μπόερς⁶¹, προέκυψε μεγάλη ένταση στις ευρωπαϊκές αγορές χρήματος, η οποία εντέλει οδήγησε στην πώληση με ζημιά των ρωσικών κινητών αξιών και, κατά συνέπεια, σε πτώση των επιτοκίων τους. Η εξέλιξη αυτή σύντομα μεταφέρθηκε εντός της Ρωσίας με υποτίμηση των μετοχών και την χρεοκοπία αρκετών επιχειρήσεων, ιδίως στον εξορυκτικό τομέα. Ο αριθμός των μετοχών που ήταν εισηγμένες στο Χρηματιστήριο της Αγίας Πετρούπολης επίσης μειώθηκε απότομα από 190 το 1899 σε 127 το 1902. Ήδη στο δεύτερο μισό του 1899, η παραγωγή άρχισε να μειώνεται σε έναν αριθμό κλάδων της ρωσικής βιομηχανίας⁶².

Η κρίση χρηματοδότησης που μετεξελίχθηκε σε βιομηχανική κρίση συνεχίστηκε με ιδιαίτερη ένταση την τριετία 1900-1903 με τον τομέα της μεταλλουργίας να αντιμετωπίζει τις μεγαλύτερες δυσκολίες. Στο Χάρκοβο η μεταλλουργική εταιρεία του Alckevskii κατέρρευσε, παρασύροντας μαζί της αρκετές τράπεζες της Αγίας Πετρούπολης, μεταξύ αυτών τη Διεθνή Εμπορική Τράπεζα του A.J. Rothstein. Την επόμενη χρονιά (1902) η ύφεση διευρύνθηκε πλήρως στην βιομηχανία σιδήρου και ατσαλιού της Ουκρανίας ενώ υπήρξαν ορισμένες ενδείξεις ανάκαμψης σε άλλες βιομηχανίες. Κατά τη διάρκεια της ύφεσης έκλεισαν περίπου 2.400 εταιρείες και περίπου 90.000 εργάτες βρέθηκαν εκτός δουλειάς⁶³.

Η αντίδραση του ρωσικού κράτους είναι άμεση. Η κεντρική Κρατική Τράπεζα δανείζει ορισμένες τράπεζες και επιχειρήσεις, για να πετύχει μια προσωρινή σταθεροποίηση της παραγωγής και των τιμών. Η ουσιαστική ωστόσο αντιμετώπιση της κρίσης στη βαριά βιομηχανία θα έρθει με τη συγκεντροποίηση της, μέσω της συγκρότησης βιομηχανικών συνδικάτων. Στη διαδικασία αυτή την πρωτοβουλία την έχουν μεγάλοι γαλλικοί τραπεζικοί όμιλοι, όπως η Société Générale και η Union Parisienne, που ελέγχουν μεγάλο μέρος μερισμάτων των ανώνυμων εταιρειών βαριάς

---

⁶¹ Ο δεύτερος πόλεμος των Μπόερς (1899-1902) αφορούσε από τη μία πλευρά τους ολλανδικής καταγωγής κατοίκους της Νότιας Αφρικής, που διεκδικούσαν την αυτονομία τους, και από την άλλη τη Βρετανική Αυτοκρατορία που ήθελε να τους υποτάξει στα πλαίσια της αποικίας της Νότιας Αφρικής. Μέχρι το 1900 και οι δύο αυτόνομες δημοκρατίες των Μπόερς (Οράγγη και Τρανσβάλ) βρίσκονταν στα χέρια των Βρετανών αλλά προηγήθηκαν δύο χρόνια σκληρού ανταρτοπόλεμου μέχρι την τελική υποταγή των Μπόερς στη Βρετανική Αυτοκρατορία.

⁶² Гринин Леонид Ефимович, Коротаев Андрей Витальевич, *Глобальный кризис в ретроспективе: Краткая история подъемов и кризисов: от Ликурга до Алана Гринспена (Η παγκόσμια κρίση εκ των υστέρων. Σύντομο ιστορικό ανάπτυξης και κρίσεων. Από τον Λυκούργο στον Άλαν Γκρίνσπεν)*, Книжный дом «Либроком», Москва 2010, σελ. 103.

⁶³ Von Laue. T. H. (1974). *Sergei Witte and the industrialization of Russia*, Atheneum, New York 1974, σελ. 213.

βιομηχανίας που προέκυψαν στη δεκαετία του 1890. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της «Société générale de l'industrie minière et métallurgique en Russie», γνωστή και ως «Omnium» που ελέγχεται από την Société Générale. Συγκροτημένο το 1897 με πρωτοβουλία της Société Générale σε συνεργασία με την Société Générale de Belgique και την αυστριακή Länderbank, το Omnium ανέλαβε τον έλεγχο αρκετών βιομηχανικών εταιρειών που βρίσκονται στη λεκάνη άνθρακα του Ντονέτσκ και συγκεκριμένα ήταν χορηγός τριών εταιρειών: της Société générale des hauts fourneaux, forges et aciéries en Russie (Εργοστάσιο Μακέεβκα), της Société minière et industrielle de Rutcenko (Ρουτσένκο) και της Compagnie de l'industrie minière de Goloubovka (Γκολουμπόβκα). Πατρνάροντας αυτήν την μετοχική χρηματοοικονομική εταιρεία, η Société Générale ελπίζει, επιπλέον, να τοποθετήσει στη Γαλλία τους τίτλους εταιρειών που υποστηρίζονται από το Omnium⁶⁴..

Το ρωσικό κράτος για να περιορίσει την κρίση, δίνει την έγκριση του κι έτσι συγκροτούνται τα πρώτα ρωσικά συνδικάτα. Πρώτα συγκροτείται η Prodameta, το συνδικάτο μεταλλουργίας. Η Prodameta, που συγκροτήθηκε το 1902, περιλάμβανε περίπου 30 μεταλλουργικές εταιρείες της νότιας Ρωσίας κυρίως, αλλά και από τις κεντρικές περιοχές και την Πολωνία, και μολονότι αντιπροσώπευαν μόλις το 17% του συνολικού αριθμού των ρωσικών μεταλλουργικών εταιρειών, συγκροτούσαν το 88% της παραγωγής ποικίλου σιδήρου, το 82% της παραγωγής χαλυβδόφυλλων και τυπικού σιδήρου καθώς και το 74% της παραγωγής τροχών και αξόνων⁶⁵. Η άμεση επίδραση του συνδικάτου ήταν η αύξηση της τιμής των προϊόντων, όπως του χαλυβδόφυλλου, που το διάστημα 1901-2 είχε πουληθεί για σχεδόν 1,40 – 1,45 ρούβλια το πουντ. Προς το τέλος του 1902 πουλήθηκε για 1,50 ρούβλι και η τιμή το διάστημα 1903-4 είχε αυξηθεί περίπου στο 1,7 ρούβλι το πουντ⁶⁶. Ακολουθεί το συνδικάτο παραγωγών αμαξοστοιχιών ή Prodvagon, το 1904, το συνδικάτο εξόρυξης άνθρακα του Ντονέτσκ ή Produgol, το 1906 και τα συνδικάτα εξόρυξης χαλκού (Med) και μεταλλουργίας των Ουραλίων (Krovlya) το 1907.

---

⁶⁴ Xavier Breuil, Camille Rey, «La Russie aux archives historiques de la Société générale. Présentation et perspectives de recherche» στο συλλογικό τόμο *La France et les Français en Russie. Nouvelles approches (1815-1917)*, Publications de l'École nationale des chartes, Paris 2011, σελ. 89. Επιμέλεια από Annie Charon, Bruno Delmas, Armelle Le Goff.

⁶⁵ Moser Nat, *Oil and the economy of Russia - From the Late – Tsarist to the Post-Soviet Period*, Routledge, London: New York 2018, σελ. 34 – 35.

⁶⁶ Gatrell Peter, *ό.π.*, σελ. 57.

Η συγκρότηση ωστόσο βιομηχανικών ενώσεων στη ρωσική βαριά βιομηχανία δεν ήταν πρωτάκουστο γεγονός στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Το πρώτο καρτέλ στη Ρωσία συγκέντρωνε τους παραγωγούς σιδηροδρομικών ραγών. Την 1η Ιουνίου 1882, πέντε εργοστάσια (Putilov, Briansk, Warsaw Steel, Huta – Bankova και Alexandron) υπέγραψαν μια συμφωνία για να συγκροτήσουν μια ένωση (soinz) για να δεσμεύσουν όλες τις παραγγελίες για σιδερένιες ράγες και να τις μοιράσουν μεταξύ των μελών της ένωσης⁶⁷. Μάλιστα αντίστοιχες κινήσεις είχαν γίνει παλιότερα και στην παραγωγή ζάχαρης.

Οι κινήσεις αυτές οδήγησαν σε μια προσωρινή σταθεροποίηση της βαριάς βιομηχανίας, η οποία φάνηκε ότι ευνοούνταν και από τις πολιτικές εξελίξεις του 1904, όταν οι ιμπεριαλιστικές βλέψεις της Ρωσίας στην Κίτρινη Θάλασσα⁶⁸, με σημείο αιχμής το λιμάνι του Πορτ Άρθουρ, την οδήγησαν σε πόλεμο με την Ιαπωνία. Οι ρυθμοί ανάπτυξης των εξορυκτικών και μεταλλουργικών μονάδων πράγματι επανήλθαν σχετικά στην προ του 1900 εποχή, μέσω των κρατικών παραγγελιών πολεμικού υλικού, που δεν μπορούσαν να το καλύψουν επαρκώς τα κρατικά εργοστάσια πολεμικής βιομηχανίας. Η συνολική βιομηχανική παραγωγή αυξήθηκε κατά περίπου 8% το 1904, δεδομένης και της βελτίωσης που είχε ήδη εκκινήσει τον προηγούμενο χρόνο. Όπως ήταν αναμενόμενο η εξόρυξη, η μεταλλουργία, η κατασκευή μηχανών και βασικών χημικών όπως και οι κατασκευές εμφάνισαν μια αξιοσημείωτη πρόοδο στην παραγωγή, η οποία το 1904 ήταν κατά 12% μεγαλύτερη από εκείνη της προηγούμενης χρονιάς⁶⁹.

Οι πιέσεις του πολέμου ωστόσο σε συνδυασμό με τις ήττες του ρωσικού στρατού και ναυτικού, προβλημάτισαν το σύνολο των κοινωνικών τάξεων της Ρωσίας. Το μακελειό της Ματωμένης Κυριακής⁷⁰ πυροδότησε την γενικευμένη εξέγερση σε όλη τη χώρα, που κλιμακώθηκε στη ρωσική επανάσταση του 1905. Ο πολλαπλασιασμός των απεργιών και η γενικευμένη παραγωγική παράλυση που προκλήθηκε τη διετία 1905 -

---

⁶⁷ Grant A. Jonathan, *Big Business in Russia – The Putilov Company in late Imperial Russia, 1868-1917*, University of Pittsburg Press, Pittsburg 1999, σελ. 139.

⁶⁸ Η θαλάσσια περιοχή που βρίσκεται ανάμεσα στις βορειοανατολικές ακτές της Κίνας και τη χερσόνησο της Κορέας. Η Ρωσία εποφθαλμιούσε την επέκταση στην περιοχή, καθώς τα δικά της λιμάνια στον Ειρηνικό Ωκεανό παρέμεναν αποκλεισμένα από πάγους για μεγάλο μέρος του χρόνου.

⁶⁹ Gatrell Peter, *ό.π.*, σελ. 77.

⁷⁰ Την Κυριακή 9 (Ν.Η:22) Ιανουαρίου 1905, ένα πλήθος απεργών εργατών της Αγίας Πετρούπολης με επικεφαλής τον ιερέα Γεώργιο Γκαπόν, κινήθηκε ειρηνικά προς τα Χειμερινά Ανάκτορα ζητώντας δικαιοσύνη και δικαιώματα από τον τσάρο. Οι αστυνομικές δυνάμεις άνοιξαν πυρ εναντίον του πλήθους, σκοτώνοντας δεκάδες και τραυματίζοντας εκατοντάδες. Το γεγονός αυτό προκάλεσε γενικευμένη έκρηξη οργής στη ρωσική κοινωνία, γενίκευση των απεργιών σε όλη τη χώρα και οδήγησε στην επανάσταση του 1905.

1906, επαναφέρουν σε κρισιακή κατάσταση τη βαριά βιομηχανία ενώ παράλληλα δοκιμάζουν τα όρια βιομηχανικών τομέων, που μέχρι τότε δεν είχαν πληγεί από την χρηματιστική κρίση της περιόδου 1900 – 1903, όπως λ.χ. η κλωστοϋφαντουργία και η επεξεργασία τροφίμων.

Πίνακας 10. Διακυμάνσεις στην εξόρυξη σιδήρου – άνθρακα και στην παραγωγή χάλυβα (σε πουντ/1 πουντ = 16,380 κιλά) το διάστημα 1900 – 1907.

	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907
Σίδηρος	29.875.712	23.340.444	18.035.277	17.035.277	15.951.445	9.786.515	15.410.624	9.493.582
Χάλυβας	135.282.908	136.015.727	133.308.675	148.615.717	168.869.572	138.364.610	118.274.187	163.075.056
Άνθρακας	986.327.140	1.008.952.118	1.005.240.271	1.090.872.841	1.197.106.906	1.139.714.707	1.326.453.821	1.587.329.236

Πηγή: Αντλήθηκαν στοιχεία από τους στατιστικούς πίνακες αναφορικά με την εξορυκτική βιομηχανία (добычи и производства продуктовъ горнозаводской промышленности въ Россiи) των αρχείων της τσαρικής Στατιστικής Υπηρεσίας ежегодники των ετών 1904, 1905, 1906, 1907, 1908, 1909 και 1910. Τα αρχεία είναι ολόκληρα διαθέσιμα στο διαδίκτυο. Ημερομηνία ανάκτησης: 7/9/2021. <http://istmat.info/node/21366>.

Η ανασυγκρότηση του τσαρικού καθεστώτος τη διετία 1906 – 1907 οδήγησε προοδευτικά σε μια σταθεροποίηση της εγχώριας βιομηχανίας. Ωστόσο η σταθεροποίηση αυτή προέκυψε παράλληλα με τη δυνατότητα εκπροσώπησης των βιομήχανων, με πιο αναβαθμισμένους όρους, στην πολιτική και οικονομική ζωή της χώρας. Παράλληλα η δημιουργία της Ένωσης Βιομηχανίας και Εμπορίου το 1906 διεύρυνε τους μηχανισμούς παρέμβασης των εγχώριων βιομηχανικών συμφερόντων, δίνοντας τους τη δυνατότητα να γνωμοδοτούν και να επηρεάζουν την κοινή γνώμη υπέρ των βιομηχανικών δραστηριοτήτων όλης της χώρας, εκπροσωπώντας ταυτόχρονα όλες τις βιομηχανίες της χώρας (περιφέρεια Μόσχας, Πολωνία, Ουκρανία, Ουράλια και Αγία Πετρούπολη).

Στην περίοδο αυτή η κλωστοϋφαντουργία εξακολουθεί να είναι ο πιο δυναμικός τομέας της εγχώριας βιομηχανίας, δεδομένο που θα διατηρηθεί ως και το 1914. Ωστόσο, πλην της βαριάς βιομηχανίας για την οποία ήδη είπαμε αρκετά, στα χρόνια αυτά υπάρχουν εξελίξεις και σε άλλους βιομηχανικούς τομείς. Στη δεκαετία του 1900

διευρύνεται η παραγωγή και η διάθεση ηλεκτρικού ρεύματος, που είχε τις απαρχές της στη δεκαετία του 1890, όντας όμως στρατιωτικό μονοπώλιο. Η παραγωγή και χρήση της ηλεκτρικής ενέργειας περιορίζεται κυρίως στα δυο μεγάλα αστικά κέντρα, τη Μόσχα και την Αγία Πετρούπολη, και καλύπτει κυρίως βιομηχανικές ανάγκες. Η χρήση ηλεκτρικής ενέργειας στους δημόσιους χώρους είναι περιορισμένη λόγω της κατανάλωσης αερίου στο δημόσιο ηλεκτροφωτισμό ενώ στα ατομικά νοικοκυριά, όπου υπάρχει η οικονομική ευχέρεια, κυριαρχεί η χρήση της κηροζίνης. Αν βέβαια συγκριθεί με τις πρωτοπόρες βιομηχανικές χώρες της εποχής, η εγχώρια παραγωγή ηλεκτρικού ρεύματος είναι αρκετά ισχνή και αποτυπώνει με σαφήνεια τα όρια της εκβιομηχάνισης στην τσαρική Ρωσία, που βασιζόταν σχεδόν εξολοκλήρου στον άνθρακα για την εξασφάλιση ενέργειας.

Πίνακας 11. Παραγωγή ρεύματος και κατανάλωση, εθνική σύγκριση.

Χώρα	Σταθμοί	Megawatt (MW)	Κιλοβατώρες/άτομο
Ρωσία (1913)	220	300	16
Γερμανία (1913)	4.040	2.100	320
Βρετανία (1912)	1.240	1.240	-
Σουηδία	7.191	7.191	1.300
ΗΠΑ (1912)	5.135	5.135	500

Πηγή: Coopersmith Jonathan, *The Electrification of Russia, 1880-1926*, Cornell University Press, Ithaca: New York 2016, σελ. 47.

Πέρα όμως από την παραγωγή ηλεκτρικού ρεύματος αξίζει να αναφερθούμε και στην εξόρυξη πετρελαίου, η οποία συγκεντρωνόταν στην περιοχή του Μπακού, τη σημερινή πρωτεύουσα του Αζερμπαϊτζάν. Ως το 1872 οι πετρελαιοπηγές της περιοχής βρίσκονταν υπό τον έλεγχο του κράτους, το οποίο όμως από τότε ξεκίνησε να τις παραχωρεί σε ιδιώτες, γεγονός που έδωσε τεράστια ώθηση στην εξόρυξη και τη διύλιση του πετρελαίου. Το 1883 η παραγωγή του αργού πετρελαίου ήταν εικοσαπλάσια από εκείνη του 1872. Τα διωλιστήρια του Μπακού, με προεξέχοντα εκείνα του Nobel, που αντιπροσώπευε το 55% της παραγωγής κηροζίνης, είχαν πετύχει τον εξοστρακισμό των αμερικανικών εισαγωγών από τη ρωσική αγορά⁷¹. Η δραστηριοποίηση μάλιστα της εταιρείας Nobel, της οικογένειας του γνωστού Σουηδού εφευρέτη και εισηγητή των ομώνυμων βραβείων, στον Καύκασο φαίνεται ότι ευνοούσε

⁷¹ Mckay, John P, «Restructuring the Russian Petroleum Industry in the 1890s: Government Policy and Market Forces» στο συλλογικό τόμο *Economy and Society in Russia and the Soviet Union, 1860-1930, essays for Olga Crisp*, St. Martin's Press, New York 1992, σελ.88. Επιμέλεια από Edmondson, Waldron.

την εισαγωγή καινοτόμων δράσεων και τεχνικών στην εκεί άντληση και επεξεργασία του πετρελαίου. Το κράτος επέτρεπε στον Σουηδό Ludwig Nobel και την εταιρεία του να εισάγουν τεχνικές και εμπορικές καινοτομίες κι έτσι να δημιουργήσουν μια μεγάλη επιχείρηση που απειλούσε με καταστροφή πολλές εταιρείες. Παραδείγματος χάρη, η πετρελαϊκή εταιρεία των αδερφών Nobel έλαβε την άδεια να κατασκευάσει τον πρώτο οικονομικό αγωγό μεταφοράς αργού πετρελαίου από τα πηγάδια της στα διυλιστήρια του Μπακού παρά την έντονη αντίθεση των Αζέρων μεταφορέων που δικαιολογημένα φοβούνταν για την επιβίωση τους⁷².

Παρ' όλα αυτά όμως, με το ξέσπασμα της επανάστασης του 1905 η πτώση της παραγωγής ήταν ιδιαίτερα σημαντική καθώς πέρα από την αποδιοργάνωση που έφεραν τα επαναστατικά γεγονότα, αρνητικά επέδρασαν σ' αυτήν και οι εθνοτικές διαμάχες μεταξύ Αζέρων και Αρμένιων, που είχαν ως αποτέλεσμα την καταστροφή αρκετών πετρελαϊκών εγκαταστάσεων. Το 1910 ο οίκος των Ρότσιλντ άφησε την B.N.I.T.O (μτφ. Πετρελαϊκή Εταιρεία Κασπίας και Μαύρης Θάλασσας), που την είχε ιδρύσει ήδη από το 1883 στον Καύκασο, και την οποία εξαγόρασε η Royal Dutch Shell, ολλανδο-βρετανικών συμφερόντων. Το 1913, η Royal Dutch Shell κατείχε επίσης επτά άλλες εταιρείες παραγωγής, οι μεγαλύτερες από τις οποίες ήταν οι Russkii Groznenskii Standart, Severno-Kavkaznoye και Kavkaz⁷³. Με άλλα λόγια μετά την επανάσταση του 1905 η πετρελαιοπαραγωγή του Καυκάσου οδηγήθηκε σε περαιτέρω συγκεντροποίηση, όπως ακριβώς είχε οδηγηθεί η βαριά βιομηχανία μετάλλου και η εξόρυξη μετά την εκδήλωση της πιστωτικής κρίσης των αρχών του 20^{ου} αιώνα με τη συγκρότηση των βιομηχανικών συνδικάτων.

Το διάστημα 1908-1912 η ρωσική βιομηχανία γνωρίζει μια σταδιακή ανάκαμψη, η οποία προκύπτει τόσο από τη σταθεροποίηση του τσαρικού καθεστώτος και την υποτίμηση της αξίας της εργασίας όσο και μέσω των εξοπλιστικών προγραμμάτων της κυβέρνησης που αρχικά μονοπωλούν τα κρατικά εργοστάσια αλλά στη συνέχεια αποδίδονται εν μέρει και σε ιδιωτικές παραγωγικές μονάδες. Το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό όμως της περιόδου αυτής είναι η κορύφωση της συγκέντρωσης στη βιομηχανία, τάση που εκκίνησε με την συγκρότηση των τραστ και των συνδικάτων λίγα χρόνια νωρίτερα. Ιδιαίτερα ευνοημένη βγαίνει πλέον η βαριά βιομηχανία της

---

⁷² Mckay, John P., «Baku Oil and Transcaucasian Pipelines, 1883-1891: a Study in Tsarist Economic Policy», *Slavic Review* Vol. 43, No. 4, Cambridge 1984, σελ. 607.

⁷³ Moser Nat, *Oil and the economy of Russia - From the Late – Tsarist to the Post-Soviet Period*, Routledge, London: New York 2018, σελ. 32.

Αγίας Πετρούπολης που είναι στενά συνδεδεμένη με το γαλλικό κεφάλαιο που εδράζει στην πόλη και την καθιστά το πιο προνομιούχο πεδίο επιχειρηματικότητας έναντι εκείνου της Ουκρανίας, της Μόσχας αλλά και της Πολωνίας.

Η κήρυξη του Α' Π.Π. το καλοκαίρι του 1914 βρίσκει σχετικά προετοιμασμένη την πολεμική βιομηχανία της χώρας. Τα εξοπλιστικά προγράμματα της κυβέρνησης τα προηγούμενα χρόνια δεν κάλυπταν σημαντικά τις προσδοκώμενες ανάγκες του πολέμου ενώ σύντομα παρουσιάστηκαν σημαντικές ελλείψεις σε οπλισμό και εξοπλισμό. Προς αντιστάθμισμα της ροπής αυτής η τσαρική Ρωσία ζητά εξοπλισμούς από τις υπόλοιπες δυνάμεις της Αντάντ (Γαλλία και Μεγάλη Βρετανία), οι οποίοι φτάνουν συνήθως όταν έχουν ήδη εμφανιστεί καινούριες ανάγκες.

Ενώ οι ρωσικές στρατιωτικές δυνάμεις αναγκάζονται σε υποχώρηση λίγο πριν το καλοκαίρι του 1915 και τα δυτικά εδάφη της αυτοκρατορίας (Πολωνία, δυτική Λευκορωσία και Βαλτική) περνούν υπό γερμανικό έλεγχο, το ζήτημα των ελλείψεων οπλισμού καθίσταται εκρηκτικό. Σε μια προσπάθεια συγκράτησης της κατάστασης συγκροτείται το Ειδικό Συμβούλιο, ως μια συνεργασία μεταξύ του δημοσίου και των μεγάλων εταιρειών βαριάς βιομηχανίας και πίστωσης, προκειμένου να συντονιστεί καλύτερα η παραγωγή και διανομή του πολεμικού υλικού. Η κυριαρχία των εταιρειών της Αγίας Πετρούπολης στο Συμβούλιο αποτυπώνει την δεσπόζουσα θέση τους στην οικονομική ζωή της χώρας. Στις τέσσερις συνεδριάσεις που πραγματοποιήθηκαν μεταξύ της 27ης Μαΐου ως την 13η Ιουνίου, ήταν παρόντες έντεκα συμπεριλαμβανομένων των προέδρων των διοικητικών συμβουλίων τριών μεγάλων εμπορικών τραπεζών της Αγίας Πετρούπολης καθώς και ο πρόεδρος μιας τέταρτης. Η Ρωσική Εταιρεία Εργοστασίων Πυρομαχικών (RAOAZ) αντιπροσωπεύτηκε από τέσσερις στους έντεκα μετέχοντες ενώ η Ρωσική Εταιρεία για την κατασκευή οβίδων, ο όμιλος Κολομνά, Σόρμωβο και Πουτίλοφ, οι Μεταλλουργίες της Αγίας Πετρούπολης και η βιομηχανία μηχανών Φοίνιξ διέθεταν από δύο η καθεμιά⁷⁴.

Σε μια κίνηση αντεπίθεσης η αστική τάξη της κεντρικής Ρωσίας με επίκεντρο την κλωστοϋφαντουργία και την βαριά βιομηχανία της Μόσχας προωθεί ολοένα και πιο πιεστικά τη συγκρότηση επιτροπών για τον συντονισμό της παραγωγής και διανομής πολεμικού υλικού. Σε αυτή την κίνηση μάλιστα δεν αποκλείει τη συμμετοχή της

---

⁷⁴ Siegelbawm H. Lewis, *The Politics of Industrial Mobilization in Russia, 1914-17: A Study of the War-Industries Committees*, Palgrave Macmillan, London 1983, σελ. 38.

βιομηχανίας της Αγίας Πετρούπολης, επιχειρώντας έναν ελιγμό που θα της επιτρέψει να μην χάσει πλήρως τη δυνατότητα τόνωσης της παραγωγής της στη συγκυρία του πολέμου. Εντέλει μέσα στον Ιούνιο του 1915, κι ενώ έχει ήδη εκκινήσει η συγκρότηση επιτροπών της πολεμικής βιομηχανίας σε μια σειρά ρωσικές πόλεις, συγκροτείται ως κέντρο συντονισμού τους η Κεντρική Επιτροπή Πολεμικής Βιομηχανίας (TsVKP) με έδρα την Αγία Πετρούπολη, γεγονός που συνιστά επιτυχία της αστικής τάξης της Μόσχας. Το κράτος συνεχίζει ωστόσο να παράγει την πλειοψηφία του πολεμικού υλικού στα δικά του εργοστάσια και αφήνει ένα μόνο μέρος της παραγωγής να διοχετευθεί στην TsVKP.

Πίνακας 12. Διανομή των πολεμικών παραγγελιών, Ιούλιος 1914-Μάιος 1916.

Τμήμα	Αξία παραγγελιών σε ρούβλια – σύνολο (Ιούλιος 1914-Ιούλιος 1915)	Αξία παραγγελιών σε ρούβλια - σύνολο (Ιούλιος 1915-Μάιος 1916)	Παραγγελίες στην TsVKP -μέρος του συνόλου
Κύρια Διεύθυνση Πυροβολικού	1.284.336.286	2.316.865.590	128.310.317
Έδρα Γενικού Επιτελείου	2.101.827.511	1.556.914.970	100.772.970
Κύρια Διεύθυνση τεθωρακισμένων	280.986.360	349.880.591	30.295.127
Υγειονομικό	28.628.842	20.805.843	1.975.143

Πηγή: Siegelbawm H. Lewis, *ό.π.*, σελ. 90 (δεν αξιοποιήθηκαν όλα τα δεδομένα του πίνακα).

Η TsVKP μαζί με τον συντονισμό της παραγωγής και διανομής του πολεμικού υλικού μέσα στο φθινόπωρο του 1915 προπαγανδίζει τη συγκρότηση εργατικών επιτροπών δίπλα στις επιτροπές πολεμικής βιομηχανίας κάθε πόλης. Παρά τις διακηρύξεις περί πατριωτικής ενότητας μεταξύ εργοδοσίας και εργατών, ζητούμενο των κορυφών των επιτροπών της πολεμικής βιομηχανίας είναι ο μέγιστος δυνατός συντονισμός της παραγωγής και η εξασφάλιση εργατικών χεριών σε μια συγκυρία όπου η πλειοψηφία των ανδρών εργατών έχει καταταγεί στο στρατό και πολεμάει. Απλά στην παρούσα συνθήκη οι εργατικές επιτροπές δίνουν το στίγμα μιας κάποιας συμμετοχής των εργατών στις αποφάσεις. Το πόσο ανίσχυρες ήταν οι επιτροπές αυτές φάνηκε από το μπαράζ διώξεων και διάλυσης που υπέστησαν μέσα στο 1916 από τις τσαρικές αρχές.

Όσο προχωρά το 1916 τα όρια του τσαρικού μηχανισμού αναφορικά με τη διεξαγωγή του πολέμου και την διαχείριση της εμπόλεμης κατάστασης δείχνουν να είναι πλήρως ανεπαρκή. Το σιδηροδρομικό δίκτυο παραπαίει κι ως εκ τούτου η τροφοδοσία των πόλεων με τρόφιμα, των βιομηχανιών με πρώτες ύλες και του μετώπου με πολεμοφόδια ολοένα και χειροτερεύει. Οι πόλεις στενάζουν από την πείνα, τα εργοστάσια κλείνουν το ένα μετά το άλλο ενώ η κατάσταση στο μέτωπο είναι απελπιστική. Στο κλείσιμο του 1916 κι ενώ το απεργιακό κίνημα της εργατικής τάξης ολοένα και φουντώνει, η αστική τάξη της Ρωσίας αντιλαμβάνεται ότι μπορεί να υπάρξει και χωρίς την τσαρική απολυταρχία. Η υλοποίηση αυτού του συμπεράσματος θα γίνει επιτακτικότερη το πρώτο δίμηνο του 1917.

Πίνακας 13. Ρωσικές επιχειρήσεις ανάλογα με το μέγεθος του μετοχικού τους κεφαλαίου το 1911 (στην επόμενη σελίδα).

A – Αριθμός εταιρειών, B – Κεφάλαιο σε εκατομμύρια ρούβλια.

Πηγή: Crisp Olga, *Studies in the Russian Economy before 1914*, Macmillan Press, London: New York 1976, σελ. 39.

Βιομηχανικοί τομείς	Μέχρι 0,5		Από 0,5 ως 1,0		Από 1,0 ως 2,0		Από 2,0 ως 5,0		Από 5,0 ως 10,0		Πάνω από 10,0		Σύνολο	
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
(I) Βιομηχανικές επιχειρήσεις	360	124	344	264,1	226	352,1	200	653,3	75	540,5	23	346,1	1.228	2.280,1
Εξόρυξη-Μεταλλουργεία	31	11,4	50	40,7	38	59,7	58	193,1	37	263,9	17	238,1	231	806,9
Πρώτα Μετάλλων-Μηχανές	58	19,6	41	30,7	19	29,2	22	73,5	10	62,4	1	30,0	151	245,4
Βιομηχανία τσιβελών - τσιμέντου	22	7,0	24	17,0	8	10,6	10	25,1	1	5,0	-	-	65	64,7
Χημικά	36	12,2	18	13,2	15	23,5	8	24,7	2	15,0	1	18,0	80	106,6
Κλωστοϋφαντουργία	36	14,7	75	59,7	68	109,2	72	245,6	19	152,6	3	45,0	273	626,8
Τρόφιμα	107	37,2	104	77,2	48	70,9	20	57,3	4	25,6	1	15,0	284	238,2
Κρέατα	15	5,0	5	4,1	7	11,4	5	16,9	1	6,0	-	-	33	43,4
Πρώτα Ψιλάς	26	8,2	10	8,2	9	15,5	3	11,0	-	-	-	-	48	42,9
Χαρτί-Εκτύπωση	29	8,7	17	13,3	14	22,1	2	6,1	1	10,0	-	-	63	6,02
(II) Εμπορικές επιχειρήσεις	63	19,7	53	44,9	31	47,4	5	16,1	6	50,4	-	-	158	178,5
Σύνολο	423	143,7	397	309,9	257	399,5	205	669,4	81	590,9	23	346,1	1.386	2.458,6
Ως ποσοστό %	30,4	5,8	28,8	12,5	18,5	16,2	14,8	27,3	5,9	24,1	1,6	14,1	100	100

Κεφάλαιο Ι Γ

Τραπεζικό σύστημα, δανεισμός και νομισματική κυκλοφορία

Ι Γα. Οι βάσεις του ρωσικού τραπεζικού συστήματος.

Η πρώτη ίδρυση τραπεζών, όπως και η έκδοση χαρτονομίσματος, στη ρωσική αυτοκρατορία ανάγεται στον 18^ο αιώνα. Στη Ρωσία, υπήρχαν τα ακόλουθα κρατικά πιστωτικά ιδρύματα, που δημιουργήθηκαν τον δέκατο όγδοο αιώνα: θησαυροφυλάκια ασφαλείας, εντολές δημόσιας φιλανθρωπίας, η Κρατική Τράπεζα Αναθέσεων και η Τράπεζα Κρατικών Δανείων. Παρά τις διαφορές στη δημιουργία και τους σκοπούς αυτών των ιδρυμάτων, οι επιχειρήσεις που πραγματοποιούσαν ήταν ουσιαστικά οι ίδιες. Οι παθητικές πράξεις συνίσταντο στην αποδοχή καταθέσεων και οι ενεργητικές - στην παροχή δανείων που κατοχυρώνονται από κατοικημένα κτήματα⁷⁵. Οι πρώτες τράπεζες ως αμιγώς κρατικά ιδρύματα εξυπηρετούν κυρίως τις ανάγκες δανεισμού των ευγενών, υπογραμμίζοντας έτσι ποια είναι η κυρίαρχη τάξη εντός του κράτους. Το 1754, ιδρύθηκε η Τράπεζα Δανείων, η οποία πραγματοποιεί τις λειτουργίες της προς δύο κατευθύνσεις. Από τη μία δίνει δάνεια σε ιδιοκτήτες γης με ασφαλιστικό αντίκρισμα τους δουλοπάροικους τους ενώ από την άλλη δίνει δάνεια στους εμπόρους, με ασφάλεια τα εμπορεύματα στις τελωνειακές αποθήκες του λιμανιού της Αγίας Πετρούπολης⁷⁶. Η τράπεζα παρείχε δάνεια προς τους ευγενείς για ακίνητα, σπίτια και κατασκευές για έως 20 χρόνια με επιτόκιο 8% ετησίως και προς τον αστικό πληθυσμό για έως 22 έτη με επιτόκιο 7%⁷⁷. Η πρώτη και μοναδική για μεγάλο χρονικό διάστημα, εμπορική τράπεζα ιδρύεται μόλις το α' μισό του 19^{ου} αιώνα, με την συγκρότηση ιδιωτικών πιστωτικών ιδρυμάτων στη χώρα να μην επιτρέπεται ως και τα μέσα του ίδιου αιώνα περίπου.

Οι κρατικές τράπεζες από το 18^ο αιώνα ως το 1860 βιώνουν ένα μονότονο κύκλο δραστηριότητας, που μπορεί να σκιαγραφηθεί ως εξής: χρεωκοπία – εξυγίανση –

---

⁷⁵ Муравьева Л.А., «Банковская система России в первой половине XIX в» (Το τραπεζικό σύστημα της Ρωσίας στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα), *Финансы и кредит*, no. 33 (465), Москва 2011, σελ.74.

⁷⁶ Сиренко Ю. О., «История развития банковского дела, как отражение истории развития экономики страны» (Ιστορία της ανάπτυξης της τραπεζικής δραστηριότητας, σαν αντανάκλαση της ιστορίας της οικονομίας της χώρας), *Экономика и бизнес: теория и практика*, no. 11-2, Новосибирск 2018, σελ.84.

⁷⁷ Топорнин Николай Борисович, «Особенности институционального развития и правового регулирования банковской системы Российской империи» (Ιδιομορφίες της θεσμικής ανάπτυξης και της διαχείρισης του τραπεζικού συστήματος της Ρωσικής Αυτοκρατορίας), *Журнал российского права*, no. 6 (258), Москва 2018, σελ. 140.

ανασύνθεση, όπου τον ρόλο παρέμβασης τον παίζει μονοσήμαντα ο τσαρικός κρατικός μηχανισμός. Αυτό τον κύκλο λειτουργίας θα κλείσει η ίδρυση της Αυτοκρατορικής ή Κρατικής Τράπεζας το 1861, που θα εξυγιάνει και θα συγχωνεύσει όλα τα προηγηθέντα κρατικά πιστωτικά ιδρύματα. Η Κρατική Τράπεζα θα παραμείνει το βασικό όργανο ρύθμισης της δημόσιων οικονομικών ως το 1917 ενώ συχνά θα ρυθμίζει και την λειτουργία των κατοπινών ιδιωτικών και συνεταιριστικών πιστωτικών ιδρυμάτων, παρεμβαίνοντας αρκετά συχνά στο εσωτερικό και τις λειτουργίες τους. Συσσωρεύοντας πόρους με τη βοήθεια ενός ευρέος δικτύου υποκαταστημάτων (136 υποκαταστήματα και γραφεία έως το 1914) και χρησιμοποιώντας ταμειακά κεφάλαια, χρηματοδότησε την εθνική οικονομία σε μεγάλη κλίμακα (η έκδοση συναλλαγματικών και δανείων με εγγύηση έως το 1914 ανήλθε σε 1,072 εκατομμύρια ρούβλια)⁷⁸. Παράλληλα η Κρατική Τράπεζα καθίσταται άμεσα και το μοναδικό τραπεζικό ίδρυμα της χώρας που έχει το δικαίωμα έκδοσης χαρτονομίσματος ενώ οι πόροι του εδράζονται άμεσα στο Κρατικό Θησαυροφυλάκιο. Κατόπιν τούτου καταλαβαίνουμε λοιπόν ότι ο ρόλος του τσαρικού καθεστώτος είναι καθοριστικός και στην λειτουργία του πιστωτικού δικτύου της χώρας. Για παράδειγμα το σύστημα της ρωσικής οικονομικής διαχείρισης είχε επικεφαλής τον Υπουργό των Οικονομικών και υπό του υπουργού λειτουργούσαν διάφορα τμήματα όπως το κρατικό θησαυροφυλάκιο, το τμήμα εσόδων φορολογίας, το τμήμα των τελωνειακών εσόδων, το τμήμα των σιδηροδρομικών υποθέσεων και η πίστωση⁷⁹.

Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα περίπου το τσαρικό καθεστώς νομοθετεί τη δυνατότητα ίδρυσης ιδιωτικών πιστωτικών ιδρυμάτων στη χώρα. Τα ιδρύματα αυτά αρχικά θα δέχονται μόνο καταθέσεις ενώ σταδιακά θα επεκτείνουν τον κύκλο των εργασιών τους, με πιστώσεις, επενδύσεις στη βιομηχανία και εκδίδοντας ασφάλιστρα επιχειρήσεων. Έτσι από απλές τράπεζες καταθέσεων αρχικά καταλήγουν προοδευτικά μεικτά τραπεζικά ιδρύματα. Αυτή βέβαια είναι μια κοινή ευρωπαϊκή εξέλιξη.

Το 1882 ιδρύεται η Τράπεζα Γης των Αγροτών ενώ λίγο αργότερα, το 1885, ιδρύεται η Τράπεζα Γης των Ευγενών, προκειμένου να καλύψουν κάπως καθυστερημένα τις ανάγκες της χειραφέτησης των αγροτών και της απαλλοτρίωσης της γης των ευγενών.

---

⁷⁸ Петров Юрий Александрович, «Коммерческие банки и экономическое развитие России в конце XIX - начале XX века» (Οι εμπορικές τράπεζες και η οικονομική ανάπτυξη της Ρωσίας στα τέλη του 19ου – αρχές 20ου αιώνα), *Экономическая история*, no. 3, Саранск 2010, σελ. 26-27.

⁷⁹ Barnett Vincent, *The Revolutionary Russian Economy 1890-1940 ~ Ideas, debates and alternatives*, Routledge, London: New York 2004, σελ. 35.

Και τα δυο ιδρύματα θα παραμείνουν υπό το στενό έλεγχο της Κρατικής Τράπεζας και του εκάστοτε Υπουργού Οικονομικών. Αναλυτικότερα, η Τράπεζα Γης των Ευγενών αποσκοπεί στην παροχή αποζημιώσεων στους ευγενείς, των οποίων η γη απαλλοτριώθηκε ενώ η Τράπεζα Γης των Αγροτών έχει ως σκοπό την παροχή γης στους αγρότες και την λήψη των σχετικών τους χρηματικών εισφορών. Μεταξύ των ετών 1906 – 1915 πάνω από 4 εκατομμύρια ντεσιατίνες γης αγοράστηκαν από αγρότες με αυτό τον τρόπο, εν συγκρίσει με λιγότερο από 1 εκατομμύριο κατά την προηγούμενη δεκαετία⁸⁰.

Δίπλα στις τράπεζες αυτές θα προκύψουν προοδευτικά ήσσονα πιστωτικά ιδρύματα που υπάγονται σε τοπικούς συνεταιρισμούς, καλύπτοντας μικρότερες ανάγκες δανεισμού τόσο στο χωριό όσο και στην πόλη.

Ι Γβ. Πιστωτική και διπλωματική σύγκλιση με τη Γαλλία.

Περνώντας τώρα στο πεδίο του δανεισμού του κράτους, όπως ήδη έχει γίνει αντιληπτό το τσαρικό καθεστώς είναι βασικά ένα αγροτικό κράτος, το οποίο προσπορίζει τα έσοδα του από την επιτυχία της εγχώριας σοδειάς και τη θέσπιση αρκετών φόρων κατανάλωσης, όπως στον καπνό, τη βότκα, τα σπύρτα κ.α. τα οποία βαραίνουν ιδιαίτερος τα φτωχά στρώματα. Όπως γίνεται λοιπόν κατανοητό, οι διακυμάνσεις των σοδειών είναι υπεύθυνες για τις διακυμάνσεις στα δημόσια έσοδα και τον κρατικό προϋπολογισμό. Τις δυσχέρειες αυτές καλείται να υπερπηδήσει ο δανεισμός του κράτους από ξένα μεγάλα πιστωτικά ιδρύματα.

Οι αγαστές σχέσεις της Ρωσίας με την Πρωσία (Γερμανία μετά το 1871), σε διπλωματικό επίπεδο από τη δεκαετία του 1860, προεξοφλούν την ευχέρεια δανεισμού από ένα γερμανικό τραπεζικό συνδικάτο, όπου μετέχουν ιδρύματα όπως η Dresdner Bank, η Diskonto-Gesellschaft και σπανιότερα η Deutsche Bank. Το γεγονός αυτό συνεπάγεται ότι μια σειρά τίτλων και ασφάλιστρων κρατικών δανείων της Ρωσίας κυκλοφορούν στο χρηματιστήριο του Βερολίνου, θέτοντας το ρωσικό κράτος στην άμεση σφαίρα επιρροής του γερμανικού κεφαλαίου.

Η εξέλιξη αυτή είχε στην πραγματικότητα δύο σημαντικές παραμέτρους. Από τη μία η Ρωσία προσεγγίζει διπλωματικά τον άξονα Βερολίνου-Βιέννης το 1881, μπαίνοντας στην Τριπλή Συμμαχία (Γερμανία-Αυστροουγγαρία-Ιταλία) τον επόμενο χρόνο με

---

⁸⁰ Falcus M. E, *The industrialization of Russia 1700 – 1914*, The Macmillan Press, Hampshire: London 1972, σελ. 80-81.

δικαίωμα ανανέωσης μετά από 10 χρόνια. Από την άλλη η Γερμανία αποκτά μέσω του δανεισμού της ένα πρόσφορο πεδίο στη Ρωσία για την προώθηση των εξαγωγών της. Αυτά τα δάνεια βοήθησαν τη Γερμανία να βρει εξέχοντα ρόλο στη ρωσική αγορά βαρέων προϊόντων - 60 έως 65 % του εισαγόμενου χυτοσιδήρου, 50 % του χάλυβα, 50 % των εργαλείων και 70 % των γεωργικών μηχανημάτων⁸¹.

Παρ' όλα αυτά, πιστεύεται ότι οι καλές σχέσεις με τη Ρωσία δεν πρέπει να οδηγήσουν σε επιδείνωση των σχέσεων με την Αυστρία, την οποία, λαμβάνοντας υπόψη τα συμφέροντα ασφαλείας των γερμανικών νότιων και νοτιοανατολικών συνόρων, προσπαθούσαν να την πάρουν με το μέρος τους, υποστηρίζοντας την πολιτική της στο ανατολικό ζήτημα, γεγονός το οποίο, ωστόσο, αρκετά συχνά οδηγούσε στην επισκίαση των επιθυμητών καλών σχέσεων με τη Ρωσία⁸². Αξίζει να επισημανθεί ότι κατά την εξεταζόμενη περίοδο υπάρχει σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ Αυστροουγγαρίας-Ρωσίας για τον έλεγχο της Βουλγαρίας, της Σερβίας αλλά και της Ρουμανίας που πρακτικά αντανακλά τον ανταγωνισμό των δύο δυνάμεων για τον έλεγχο των Βαλκανίων, όπως αυτός έγινε εμφανής αργότερα στα πλαίσια του Α' Π.Π. Οι κυρίαρχες τάξεις στην Αυστροουγγαρία, μη ικανοποιημένες με την οικονομική και πολιτική επιρροή τους στη Βουλγαρία, και σε κάποιο βαθμό στη Ρουμανία, επιδίωξαν την ήττα της Σερβίας προκειμένου να τη μετατρέψουν σε ένα είδος υποτελή και να ενισχύσουν την ηγεμονία τους τόσο στα ανατολικά όσο και στα δυτικά τμήματα της βαλκανικής χερσονήσου⁸³.

Γυρνώντας ξανά πίσω στο πεδίο της οικονομίας, η ύφεση που βιώνει η γερμανική οικονομία μέσα στη δεκαετία του 1880 και η κυριαρχία του Αγροτικού Κόμματος στην πολιτική ζωή της χώρας, με επικεφαλής τον Γερμανό καγκελάριο Ότο φον Μπίσμαρκ, επαναπροσδιορίζει, όπως έχουμε ήδη σχολιάσει, τις ρωσο-γερμανικές σχέσεις και τις οδηγεί εντέλει στον δασμολογικό πόλεμο. Στα πλαίσια αυτής της οικονομικής σύγκρουσης όσοι γερμανικοί κύκλοι δεν ευνοούνται από τις οικονομικές σχέσεις με τη Ρωσία, σύντομα προσανατολίζονται στην πώληση τους, δυσχεραίνοντας έτσι το περιθώριο δανεισμού της Ρωσίας από τα πιστωτικά ιδρύματα του Βερολίνου. Τα

---

⁸¹ Kindleberger, Charles Poor, *Comparative political economy: a retrospective*, Mass: MIT Press, Cambridge 2000, σελ. 140.

⁸² Хальгартен Георг, *Имперализм до 1914 года (Ο ιμπεριαλισμός ως το 1914)*, Издательство Иностранной Литературы, Москва 1961, σελ. 35-36.

⁸³ Ерусалимский Аркадий Самсонович, *Германский империализм. История и современность (Ο γερμανικός ιμπεριαλισμός. Ιστορία και νεωτερικότητα)*, Наука, Москва 1964, σελ. 125.

κίνητρα πίσω από αυτήν την επίθεση κατά των ρωσικών αξιών είναι σαφή. «Οι ίδιοι άνθρωποι», είπε αργότερα ένας οικονομολόγος συγγραφέας, «οι οποίοι προσπαθούν να διασφαλίσουν ότι τα εγχώρια προϊόντα προορίζονται για εγχώρια κατανάλωση, απαιτούν με συνέπεια το γερμανικό κεφάλαιο να καταναλώνεται μόνο στη Γερμανία, διότι ένα χαμηλό επιτόκιο θα στρογγυλοποιήσει το κέρδος από τις υψηλές τιμές σιτηρών»⁸⁴. Ξεκινώντας από το 1886, ωστόσο, οι γερμανικοί επενδυτικοί οίκοι πούλησαν τους ρωσικούς τίτλους τους ή τους άφησαν να εξαντληθούν καθώς οι λήξεις του 1871-1873 μετατράπηκαν με γαλλικό δάνειο του 1889.

Η προαναφερθείσα κατάσταση θα οδηγηθεί ωστόσο στα όρια της το διάστημα 1887-1892 μετά τις πιέσεις του γερμανικού κεφαλαίου απέναντι στο ρωσικό κράτος και την φιλο-αυστριακή πολιτική του Βερολίνου στα Βαλκάνια. Η σύγκρουση αυτή, που ενέχει και σκληρό εκατέρωθεν δασμολογικό πόλεμο θα λήξει επίσημα το 1894 με τη ρωσο-γερμανική εμπορική διακρατική συμφωνία, ωστόσο οι οικονομικές και διπλωματικές σχέσεις έχουν πια αλλάξει κατεύθυνση από ρωσικής πλευράς. Αυτήν ακριβώς τη φιλογαλλική στροφή της Ρωσίας στο πιστωτικό πεδίο επιχείρησαν μάταια να αναστρέψουν ορισμένοι κυβερνητικοί και οικονομικοί κύκλοι της Γερμανίας, μην αγνοώντας την απώλεια των εσόδων από τα ρωσικά δάνεια αλλά και τον γαλλικό ρεβανσισμό που προέκυψε μετά το γαλλογερμανικό πόλεμο των ετών 1870-1871 και την προσάρτηση της γαλλικής επαρχίας της Λωρραίνης-Αλσατίας από τη Γερμανία. Τον Νοέμβριο του 1890, ο Μπλάιχροντερ προσπάθησε να ωθήσει την αυτοκρατορική κυβέρνηση να πάρει μια ευνοϊκή θέση απέναντι στη Ρωσία. Είπε ότι οι Ρώσοι μετακινώντας απλώς τις ευρωπαϊκές καταθέσεις τους θα μπορούσαν να αλλάξουν ριζικά τη διεθνή οικονομική κατάσταση. Σύμφωνα με τον ίδιο, μόνο στο Βερολίνο, η ρωσική κυβέρνηση είχε αξίες τουλάχιστον 180-200 εκατομμυρίων μαρκών, στις οποίες, όπως υποστηρίχθηκε, θα έπρεπε να προστεθούν περισσότερα γαλλικά περιουσιακά στοιχεία ύψους 4,5 εκατομμυρίων και βρετανικά περιουσιακά στοιχεία αξίας 6,5 εκατομμυρίων λιρών στερλίνας⁸⁵.

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως η ρήξη αυτή είχε ως αποτέλεσμα την διπλωματική και οικονομική προσέγγιση Ρωσίας – Γαλλίας. Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1880 το γαλλικό χρηματιστικό κεφάλαιο εξαγοράζει ασφάλιστρα και τίτλους ρωσικών δανείων από το βερολινέζικό χρηματιστήριο. Η σύμπλευση Παρισιού

---

⁸⁴ Хальгартен Георг, *ό.π.*, σελ. 89.

⁸⁵ Στο ίδιο, σελ. 130.

– Αγίας Πετρούπολης είναι πια ξεκάθαρη. Αν και προϋπήρχαν πιστωτικές σχέσεις του ρωσικού κράτους με τον γαλλικό οίκο των Ρότσιλντ, η σύζευξη γαλλικών και ρωσικών συμφερόντων θα αναδιατάξει τους ορίζοντες της ρωσικής οικονομίας, οδηγώντας στη σύναψη 10 μεγάλων δανείων μεταξύ των γαλλικών πιστωτικών οίκων και του ρωσικού κράτους το διάστημα 1888-1912. Η μεγέθυνση της ρωσικής βιομηχανίας με γαλλικά κεφάλαια αναφέρθηκε βέβαια στο προηγούμενο κεφάλαιο. Ωστόσο η επιρροή του γαλλικού κεφαλαίου στη Ρωσία ξεδιπλώνεται και χρηματοπιστωτικά με τη σύναψη κρατικών, σιδηροδρομικών και δημοτικών δανείων για έργα κοινής ωφέλειας (λ.χ. αγορά τραμ, δημιουργία υδρευτικού δικτύου, δημιουργία δικτύου ηλεκτροφωτισμού κ.α.) όπου κυριαρχεί πλέον ένα πιστωτικό συνδικάτο ξένων τραπεζών με τη μερίδα του λέοντος να ανήκει σε οίκους γαλλικών συμφερόντων (λ.χ. Société Générale, Paribas, Credit Lyonnais, Banque de l' Union Parisienne κ.α). Παράλληλα μετοχές ρωσικών τραπεζών σταδιακά εξαγοράζονται από τους προαναφερθέντες τραπεζικούς οίκους με αποτέλεσμα τον ολοένα και μεγαλύτερο έλεγχο του ρωσικού τραπεζικού συστήματος από το γαλλικό χρηματιστικό κεφάλαιο. Στο συνδικάτο αυτό συμμετέχουν σποραδικά ορισμένοι βρετανικοί και γερμανικοί οίκοι, παίζοντας ωστόσο δευτερεύοντα ρόλο. Μόνη σχετικά παραφωνία στις πιστωτικές σχέσεις Παρισίου – Αγίας Πετρούπολης θα σταθεί ένα κρατικό δάνειο του 1902, που η Ρωσία κατ' εξαίρεση θα συνάψει στο Βερολίνο.

Πίνακας 14. Μεγάλα ρωσικά δάνεια που συνάφθηκαν με γαλλικούς τραπεζικούς οίκους το διάστημα 1888 – 1909.

Έτος	Ονομαστικό ύψος δανείου	Γαλλικό κεφάλαιο στο δάνειο
1888	500.000.000	438.000.000
1889	1.942.000.000	990.000.000
1890	1.062.000.000	831.000.000
1891	804.000.000	297.000.000
1894	4.101.000.000	920.000.000
1896	400.000.000	537.000.000
1904	840.000.000	790.000.000
1906	1.200.000.000	986.000.000
1909	505.000.000	382.000.000
1912	568.000.000	491.000.000

Πηγή: Girault René, *Emprunts russes et investissements français en Russie, 1887-1914*, IGPDE, Paris 1991, σελ. 90.

Η σύνδεση της Ρωσίας με τους γαλλικούς πιστωτικούς οίκους συνεπάγεται πέραν όλων των άλλων και στρατιωτική συνεργασία, η οποία επικυρώνεται μέσω της μυστικής συμφωνίας του 1891. Είχε βέβαια προηγηθεί ήδη ο έμμεσος παραγκωνισμός της Ρωσίας από την Τριπλή Συμμαχία μέσω της αυτονομίησης του γερμανικού παράγοντα στις συμφωνίες με τρίτες χώρες. Μόλις στις 20 Φεβρουαρίου [1887] η Τριπλή Συμμαχία παρατάθηκε, μετά από μια αγγλο-ιταλική συμφωνία (12 Φεβρουαρίου) που διεύρυνε το σύστημα σχέσεων του Μπίσμαρκ προς τη βρετανική δύναμη και προς τη Μεσόγειο. Η Ρωσία αισθάνθηκε εγκαταλελειμμένη από τη Γερμανία για τα συμφέροντα της Αυστροουγγαρίας⁸⁶. Η μυστική στρατιωτική συμφωνία μεταξύ Παρισιού και Αγίας Πετρούπολης αντιμετωπίζει ρητά ως ενδεχόμενους εχθρούς τους πρώην συμμάχους της Ρωσίας και δεσμεύει και τις δυο πλευρές για πολεμική κινητοποίηση σε περίπτωση που μια ή περισσότερες δυνάμεις της Τριπλής Συμμαχίας επιτεθεί είτε στη Γαλλία είτε στη Ρωσία. Με άλλα λόγια η αλλαγή πιστωτών για τη Ρωσία σημαίνει αλλαγή των γεωστρατηγικών δεδομένων που ίσχυαν μέχρι τότε στην Ευρώπη.

Η γαλλο-ρωσική στρατιωτική συμφωνία της 27^{ης} Αυγούστου 1891 (απόσπασμα)

Εμφορούμενες από μια κοινή επιθυμία να διατηρήσουν την ειρήνη, και μην έχοντας άλλο σκοπό πέρα από την προετοιμασία για τις ανάγκες ενός αμυντικού πολέμου που θα προκληθεί εναντίον οποιασδήποτε εκ των δύο χωρών μετά από επίθεση των δυνάμεων της Τριπλής Συμμαχίας, η Γαλλία και η Ρωσία συμφώνησαν πάνω στις ακόλουθες διατάξεις:

1) *Αν η Γαλλία δεχτεί επίθεση από τη Γερμανία, ή από την Ιταλία με υποστήριξη της Γερμανίας, η Ρωσία οφείλει να θέσει σε κίνηση όλες τις διαθέσιμες της δυνάμεις για να πολεμήσει τη Γερμανία. Αν η Ρωσία δεχτεί επίθεση από τη Γερμανία, ή από την Αυστρία με υποστήριξη της Γερμανίας, η Γαλλία οφείλει να θέσει σε κίνηση όλες τις διαθέσιμες της δυνάμεις για να πολεμήσει τη Γερμανία⁸⁷.*

Στη συνέχεια η συμφωνία ορίζει ότι ακόμα και σε περίπτωση πολεμικής κινητοποίησης μιας εκ των δυνάμεων της Τριπλής Συμμαχίας και δίχως την πρότερη τους συνεννόηση, τόσο η Γαλλία όσο και η Ρωσία θα πρέπει άμεσα να κινητοποιήσουν

---

⁸⁶ Girault René, *Emprunts russes et investissements français en Russie, 1887-1914*, Comité pour l'histoire économique et financière de la France, Paris 1991, σελ. 205 – 206.

⁸⁷ Dmytryshyn B. (ed), *Imperial Russia: A source book, 1700-1917*, The Dryden Press Hins, Hinsdale IL 1974, σελ. 358.

κι αυτές τις δικές τους στρατιωτικές δυνάμεις προς τα σύνορα με την Τριπλή Συμμαχία ενώ σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να προβούν σε σύναψη ξεχωριστών συμφωνιών ειρήνης με την Ιταλία, τη Γερμανία και την Αυστροουγγαρία.

2) Σε περίπτωση που οι δυνάμεις της Τριπλής Συμμαχίας, ή μια από τις Δυνάμεις που την αποτελούν, τεθούν σε πολεμική κίνηση, η Γαλλία και η Ρωσία, με την πρώτη ένδειξη του γεγονότος, και χωρίς την αναγκαιότητα μιας πρότερης συμφωνίας, θα πρέπει να κινητοποιήσουν άμεσα και ταυτόχρονα όλες τους τις δυνάμεις, και θα πρέπει να τις προωθήσουν το ταχύτερο δυνατόν στα σύνορα τους

[παραλείπεται κείμενο]

5) Η Γαλλία και η Ρωσία δεν πρέπει να συνάψουν ξεχωριστά ειρήνη⁸⁸.

Σε επίσημο επίπεδο ωστόσο οι ρωσικοί κύκλοι τείνουν να καλλιεργούν τον εφησυχασμό απέναντι στην Τριπλή Συμμαχία και παρά το γεγονός της επίσημης συμμαχίας Παρισιού-Αγίας Πετρούπολης στις 27 Δεκεμβρίου 1893. Η εφημερίδα «*Московские ведомости*» τον Σεπτέμβριο του 1894 δημοσίευσε μια συνέντευξη με τον Σ.Γ. Βίτε, όπου ο υπουργός Οικονομικών δήλωσε: «Θα ήταν μεγάλο λάθος να πιστεύουμε ότι η Ρωσία είναι έτοιμη να παραβιάσει την ειρήνη για χάρη της Γαλλίας ή να εγκρίνει την παραβίαση της ειρήνης. Εάν η Γαλλία ξεκινήσει έναν πόλεμο ή τον προκαλέσει, τότε η Ρωσία δεν θα είναι με το μέρος της. Ομοίως, η Ρωσία δεν θα ήταν ποτέ στο πλευρό της Γερμανίας εάν η τελευταία είχε προκαλέσει ή ξεκινήσει πόλεμο»⁸⁹.

Ι Γγ. Το τραπεζικό σύστημα το διάστημα 1899-1917.

Τη δεκαετία του 1890 ο εξαιρετικά δραστήριος Βίτε, προκειμένου να τονώσει την εθνική οικονομία και να κερδίσει την εμπιστοσύνη των ξένων επενδυτών, θα προβεί στη σύνδεση του ρουβλιού με το χρυσό, σε μια σταθερή ανταλλακτική σχέση το διάστημα 1897-99. Το 1899 το ρούβλι απέκτησε αντιστοιχία προς το γαλλικό φράγκο κατά 2,66:1, γεγονός αξιοσημείωτο για τα μέχρι τότε οικονομικά δεδομένα της χώρας. Η κίνηση αυτή ωστόσο δεν ήταν καλοδεχούμενη από ένα μεγάλο μέρος του

⁸⁸ Στο ίδιο, σελ. 358-359.

⁸⁹ Жильцова Ю.В., Жильцова А.В., «Русско-германская таможенная война и торговые договоры 1893 и 1904 гг. Часть II» (Ο ρωσο-γερμανικός δασμολογικός πόλεμος και οι εμπορικές συμφωνίες των ετών 1893 και 1904 μέρος 2ο), *Международный бухгалтерский учет*. 21, № 8, Москва 2018, σελ. 976.

πληθυσμού. Όπως όμως γίνεται εύκολα προφανές, ένα υποβαθμισμένο ρούβλι, δίχως σταθερή ανταλλακτική σχέση με το χρυσό, μακροπρόθεσμα θα ζημίωνε τους Ρώσους αγρότες καθώς θα δυσχέραινε την αγορά προϊόντων από το εξωτερικό (ιδίως αγροτικών μηχανών), τα οποία έτειναν να είναι ακριβότερα από τα εξαγόμενα αγροτικά προϊόντα της Ρωσίας.

Η πιστωτική αρχικά και κατόπιν πολιτική και οικονομική κρίση των ετών 1900-1906 είναι ωστόσο εκείνη η διαδικασία που θα αναδιατάξει ολοκληρωτικά το ρωσικό τραπεζικό σύστημα. Στο ξεκίνημα της πιστωτικής κρίσης η Κρατική Τράπεζα θα επιχειρήσει να αντιμετωπίσει τον κίνδυνο της κατάρρευσης της εθνικής οικονομίας με μια σειρά μέτρων, όπως με την παροχή μεσοπρόθεσμών και βραχυπρόθεσμων δανείων σε ιδιωτικές τράπεζες και επιχειρήσεις, δίνοντας μεγάλη βαρύτητα στην ενίσχυση των εμπορικών τραπεζών. Σημαίνοντα ρόλο ωστόσο θα παίζει η πρωτοβουλία των γαλλικών τραπεζικών οίκων, που όπως προαναφέρθηκε, ελέγχουν πλέον μεγάλο μέρος της εγχώριας βιομηχανίας και του πιστωτικού συστήματος, πέραν του γεγονότος ότι είναι πάγιοι δανειστές του ρωσικού κράτους. Οι οίκοι αυτοί προβαίνουν στη συγκρότηση τραπεζικών συνδικάτων εντός της χώρας, παράλληλα με τη συγκρότηση βιομηχανικών, για να ελέγξουν καλύτερα το μερίδιο της ρωσικής αγοράς που τους ανήκει αλλά και για να εξασφαλίσουν μεγαλύτερο εύρος δράσης και κερδοφορίας μακροπρόθεσμα. Το τσαρικό καθεστώς, με όλες τις επιφυλάξεις του, συναινεί προκειμένου πέρα από τη διάσωση της εγχώριας οικονομίας να μην διαρραγούν οι πιστωτικοί δεσμοί Παρισίου – Αγίας Πετρούπολης.

Αυτή η τάση συγκεντροποίησης του τραπεζικού συστήματος της Ρωσίας από το γαλλικό κεφάλαιο θα διατηρηθεί τουλάχιστον μέχρι την κήρυξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, το καλοκαίρι του 1914. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Ρωσο-Κινεζικής Τράπεζας. Αναλυτικότερα, στο α' μισό της δεκαετίας του 1890 ένα ρωσο-γαλλικό τραπεζικό συνδικάτο (στο οποίο κυριαρχούν οι γαλλικοί οίκοι Société Générale, Credit Lyonnais, Comptoir d' Escompte και η Paribas) απαντά θετικά στην έκδοση ενός δανείου που ζητά το κινεζικό κράτος. Η κίνηση αυτή δεν είναι μια απλή πιστωτική δοσοληψία αλλά αντανακλά το γαλλικό πρωτίστως και ρωσικό δευτερευόντως ενδιαφέρον οικονομικής διείσδυσης στην Άπω Ανατολή και την Κίνα. Η Ρωσία μάλιστα έχει άμεσο όφελος στενότερων επαφών με την Κίνα καθώς το τελικό μέρος του Υπερσιβηρικού σιδηροδρόμου περνά μέσα από κινεζική επικράτεια (Μαντσουρία). Λίγο αργότερα, μόλις το 1896, το ίδιο τραπεζικό συνδικάτο προβαίνει

στη συγκρότηση της Ρωσο-Κινεζικής Τράπεζας, διαβλέποντας την ως εργαλείο διείσδυσης στην κινεζική αγορά. Όλες αυτές οι μεταρρυθμίσεις ήταν αλληλένδετες και έγιναν μέρος του συστήματος Βίτε.

Η εφαρμογή του εκφράστηκε στη δημιουργία στα τέλη του 1895 της Ρωσο-Κινεζικής Τράπεζας με εγκεκριμένο κεφάλαιο 6 εκατομμύρια ρούβλια, στο οποίο υπήρχε σημαντικό μερίδιο γαλλικού κεφαλαίου: για τη δημιουργία της τράπεζας τα 3/8 των κεφαλαίων μεταφέρθηκαν από τη Διεθνή Τράπεζα της Αγίας Πετρούπολης και τα 5/8 από γαλλικές τράπεζες. Έτσι, αρχικά επικράτησε η γαλλική επιρροή⁹⁰. Ωστόσο το τραπεζικό αυτό ίδρυμα συνεπιτηρείται διοικητικά από τον τσαρικό οικονομικό μηχανισμό. Η δευτερεύουσα βέβαια θέση του τσαρισμού στον έλεγχο της συγκεκριμένης τράπεζας διαφάνηκε στον απόηχο της ρωσικής ήττας στον ρωσοϊαπωνικό πόλεμο των ετών 1904-1905. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο, μετά την ήττα της Ρωσίας στον Ρωσο-Ιαπωνικό Πόλεμο, ο «ανατολικός φορέας» της χρηματοπιστωτικής και εμπορικής πολιτικής έδειξε την αφερεγγυότητά του και το 1906 ο έλεγχος των περιουσιακών στοιχείων της Ρωσο-κινεζικής Τράπεζας πέρασε στους Γάλλους μετόχους⁹¹. Το 1910 με τη συγκατάθεση των προαναφερθέντων τραπεζικών οίκων γαλλικών συμφερόντων, δρομολογείται η συγχώνευση της Ρωσο-κινεζικής με την Βόρεια Τράπεζα, εξίσου γαλλικών συμφερόντων. Το νέο τραπεζικό ίδρυμα ονομάζεται πια «Ρωσο-Ασιατική Τράπεζα» και καθίσταται ο μεγαλύτερος τραπεζικός οίκος της χώρας, με ενεργητικό και καταθέσεις που ξεπερνούν κατά πολύ εκείνες της Κρατικής Τράπεζας. Πρακτικά η Ρωσο-Ασιατική Τράπεζα κατέληξε να είναι κομβικός παράγοντας του ρωσικού πιστωτικού συστήματος αλλά και αρκετών κλάδων της παραγωγής, αγροτικής και βιομηχανικής. Η Ρωσο-Ασιατική Τράπεζα έλεγχε πάνω από 160 μετοχικές εταιρείες, το συνολικό μετοχικό κεφάλαιο των οποίων ξεπερνούσε το 1 δισεκατομμύριο ρούβλια. Μεταξύ των εταιρειών που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο της ήταν 124 εμπορικές και βιομηχανικές επιχειρήσεις, 20 σιδηροδρομικές εταιρείες, 4 ναυτιλιακές εταιρείες, 3 ασφαλιστικές εταιρείες και 2 τράπεζες γης⁹².

---

⁹⁰ Курас Леонид Владимирови, Кальмина Лилия Владимировна, «Система вите: русско-китайский банк и кяхтинское купечество (конец XIX - начало XX в.)» (Το σύστημα Βίτε: η ρωσο-ασιατική τράπεζα και η εμπορική τάξη της Κιάχτα τέλος 19ου – αρχές 20ου αιώνα), *Власть*, no. 8, Москва 2017, σελ. 161.

⁹¹ Στο ίδιο, σελ. 164.

⁹² Петров Юрий Александрович, «Коммерческие банки и экономическое развитие России в конце XIX - начале XX века» (Οι εμπορικές τράπεζες και η οικονομική ανάπτυξη της Ρωσίας στα τέλη του 19ου – αρχές 20ου αιώνα), *Экономическая история*, no. 3, Саранск 2010, σελ. 27.

Η περίπτωση της Ρωσο-Κινεζικής και κατόπι Ρωσο-Ασιατικής Τράπεζας είναι ίσως το πιο αντιπροσωπευτικό δείγμα της συγκεντροποίησης του ρωσικού τραπεζικού συστήματος με την ενίσχυση του ρόλου του γαλλικού παράγοντα. Εντός αυτού του πλαισίου τα τραπεζικά και βιομηχανικά συνδικάτα, συχνά ελεγχόμενα από γαλλικά κεφάλαια, που εδράζονται ιδίως στην αυτοκρατορική πρωτεύουσα, θα καταστήσουν μετά το 1909 την Αγία Πετρούπολη το βασικό πιστωτικό και βιομηχανικό κέντρο της χώρας.

Οι συμπράξεις ωστόσο του γαλλικού και του ρωσικού τραπεζικού κεφαλαίου δε θα περιοριστούν στο χώρο της Κίνας και της Άπω Ανατολής. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Εμπορικής και Αγροτικής Τράπεζας των Βαλκανίων. Διέθετε κεφάλαιο 10 εκατομμυρίων φράγκων: 5 εκατομμύρια από την Credit Français, 2,5 εκατομμύρια από την Λαϊκή Τράπεζα της Βουλγαρίας και 2,5 εκατομμύρια φράγκα από τέσσερις ρωσικές τράπεζες (Διεθνής Τράπεζα Αγίας Πετρούπολης, Βόλγκα – Κάμα, Τράπεζα εξοφλήσεων και δανείων Αγίας Πετρούπολης και Ρωσική Τράπεζα ξένου εμπορίου)⁹³. Στην περίπτωση αυτή είναι σαφέστατος ο στόχος οικονομικού και πιστωτικού ελέγχου ενός μέρους των Βαλκανίων, όπου μέχρι τότε μονοπωλεί το βρετανικό, το αυστριακό αλλά και το γερμανικό κεφάλαιο. Άλλωστε ο χώρος των Βαλκανίων δεν έπαψε ποτέ να αποτελεί περιοχή διπλωματικού, οικονομικού και γεωστρατηγικού ενδιαφέροντος για τα ρωσικά συμφέροντα, τα οποία μέχρι τότε δεν είχαν ιδιαίτερα πιστωτικά ερείσματα στην ευρύτερη περιοχή, συμπεριλαμβανομένης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι ρωσικές τράπεζες απουσίαζαν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία για μεγάλο χρονικό διάστημα. Αυτό επηρέασε αρνητικά τη θέση των ρωσικών επιχειρήσεων στην Τουρκία. Ο δανεισμός του ρωσοτουρκικού εμπορίου πραγματοποιούνταν από γερμανικές, αυστροουγγρικές και γαλλικές τράπεζες, που συχνά ενεργούσαν προς το συμφέρον των χωρών τους, κάτι που δεν συνέπιπτε πάντα με τα συμφέροντα της Ρωσίας. Το 1909, εμφανίστηκε στην Κωνσταντινούπολη το πρώτο αντιπροσωπευτικό γραφείο ρωσικής τράπεζας στη χώρα, που άνοιξε η Ρωσική Τράπεζα Εξωτερικού Εμπορίου. Από το 1911, αρχίζει να λειτουργεί με κέρδος⁹⁴.

---

⁹³ Anan'ich B. V., Bovykin V. I., «Foreign Banks and Foreign Investment in Russia» στο συλλογικό τόμο *International Banking 1870-1914*, Oxford University Press, Oxford 1992, σελ. 266. Επιμέλεια από Bovykin V. I., Cameron Rondo.

⁹⁴ Крючков Игорь Владимирович, «Экономическое проникновение Австро-Венгрии и России в Османскую империю в последней трети XIX - начале XX вв» (Η οικονομική διείσδυση της Αυστροουγγαρίας και της Ρωσίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στο τελευταίο τρίτο του 19ου αιώνα – αρχές 20ου αιώνα), *Наука. Инновации. Технологии*, no. 4, Ставрополь 2013, σελ. 132.

Με την έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου η ρωσική κυβέρνηση αποφασίζει να άρει την σταθερή ισοτιμία ρουβλιού – χρυσού, που είχε καθιερωθεί από τη διετία 1897-99, κι είναι οι αυξημένες ανάγκες της χρηματοδότησης του πολέμου που επιβάλουν την επιλογή αυτή. Βέβαια δεν θα παραλειφθεί και η επιλογή του συμμαχικού δανεισμού, από τη Βρετανία και τη Γαλλία, το 1915 μιας και η υποτίμηση του νομίσματος δεν αρκεί από μόνη της να φτηνώνει τις κρατικές δαπάνες διεξαγωγής του πολέμου. Η επιλογή αυτή ωστόσο θα έχει άμεσα συνέπειες που θα βλάψουν ανεπανόρθωτα το κύρος του καθεστώτος δίπλα σε μια σειρά άλλες. Ο ακραίος πληθωρισμός που επιφέρει η υποτίμηση του νομίσματος θίγει ιδίως τα φτωχά στρώματα τόσο της υπαίθρου όσο και της πόλης, που ολοένα και περισσότερο δυσκολεύονται να συντηρηθούν και να επιβιώσουν όσο συνεχίζεται ο πόλεμος. Ο παράγοντας αυτός σε συνδυασμό με τις ήττες του ρωσικού στρατού, την απώλεια σημαντικής έκτασης εδαφών στα δυτικά σύνορα και τις βλέψεις των φτωχών αγροτών απέναντι στις μεγάλες ιδιοκτησίες γης θα πυροδοτήσουν το φυτίλι της λαϊκής αναταραχής, που θα οδηγήσει στην επανάσταση του Φεβρουαρίου του 1917 – αλλάζοντας θεμελιωδώς την πορεία της Ρωσίας στο μέλλον.

Ενότητα II

Οι εξελίξεις στο πεδίο της κοινωνίας *1881 – 1917*

Κεφάλαιο Π Α

Η φτωχή αγροτιά

Π Αα. Ο κόσμος του φτωχού αγρότη.

Στα προηγούμενα κεφάλαια μελετήσαμε την οικονομία της ρωσικής υπαίθρου εστιάζοντας ιδίως στο ζήτημα της γαιοκτησίας και των ανισοτήτων που την διέκριναν.

Στο παρόν κεφάλαιο, αξιοποιώντας τις διαθέσιμες πηγές, θα επιχειρήσουμε μια σκιαγράφιση της ζωής των φτωχών αγροτικών μαζών, των πεποιθήσεων τους για τη γαιοκτησία και την ιδιοκτησιακή ανισότητα αλλά και την δράση τους στα πλαίσια κοινωνικο-πολιτικών γεγονότων όπως η επανάσταση του 1905. Με αυτό τον τρόπο θα μπορέσουμε να αντιληφθούμε τόσο την συνείδηση των αγροτικών μαζών όσο και την εξέλιξη της δράσης τους κατά τη μελετώμενη περίοδο, δυναμική που υπό συνθήκες ευνόησε τα επαναστατικά γεγονότα του 1917.

Ο κόσμος του Ρώσου αγρότη ή αλλιώς του μουζίκου είναι η κοινότητα του. Η αγροτική κοινότητα ή μιν αποτελείται από τον οικισμό, το δομημένο χώρο, και τις υποκείμενες σ' αυτόν γαίες (λ.χ. χωράφια, βοσκότοποι, δάση κτλ.). Όπως όμως προαναφέρθηκε οι γαίες της κοινότητας δεν συνιστούν ενιαίες ιδιοκτησίες αλλά αποτελούνται από μεμονωμένες ζώνες καλλιέργειας, με την καθεμιά να ανήκει προσωρινά σε διαφορετικό νοικοκυριό. Ένα μικρό ποσοστό των φτωχών αγροτών, μη προσδιορίσιμο αριθμητικά από τις δοσμένες πηγές, δεν διαθέτει καθόλου κλήρο και ουσιαστικά ζει μόνο από την εκμίσθωση της εργατικής του δύναμης σε ευπορότερους αγρότες ή σε αριστοκράτες. Πρόκειται για το λεγόμενο «αγροτικό προλεταριάτο».

Κύτταρο της αγροτικής κοινότητας είναι το αγροτικό νοικοκυριό, του οποίου κυρίαρχη μορφή είναι η διευρυμένη οικογένεια⁹⁵. Η φτωχή αγροτική οικογένεια, που είναι η πλειοψηφία σε όλες τις κοινότητες, διαβιεί κατά κανόνα σε μονόχωρα, παραλληλόγραμμα, ξύλινα σπίτια (ίσμπα) με αχυρένια στέγη, στα οποία είτε υπάρχει

---

⁹⁵ Η διευρυμένη (ή εκτεταμένη) οικογένεια αφορά εκείνο το οικογενειακό μοντέλο όπου συνυπάρχουν στο ίδιο νοικοκυριό οι γονείς και τα παντρεμένα τους παιδιά με τις οικογένειες τους. Βασικό χαρακτηριστικό αυτής της οικογένειας, που είναι ενδημική στις μη βιομηχανικές οικογένειες της υπαίθρου κατά τους προηγούμενους αιώνες, είναι ο διαχωρισμός των καθηκόντων ανάλογα με το φύλο και η υποχρεωτική εργατική συνεισφορά όλων των μελών ανεξαρτήτως ηλικίας. Τυπικά το νοικοκυριό είναι υπόθεση των γυναικείων μελών και οι εξωτερικές εργασίες συνιστούν χώρο τον ανδρών. Πολύ συχνά όμως οι γυναίκες υποχρεώνονταν να συνεισφέρουν στις εξωτερικές (δηλ. αγροτικές και κτηνοτροφικές) εργασίες όταν το απαιτούν οι συνθήκες. Σ' αυτού του είδους τις οικογένειες ήταν κυρίαρχος ο ρόλος και ο λόγος του πρεσβύτερου άνδρα.

καμινάδα είτε οι καπνοί της εστίας διαχέονται ελεύθερα μέσα από τα άχυρα της σκεπής. Ένας άνδρας φυσιολογικού αναστήματος με δυσκολία στέκεται όρθιος όταν καίει η φωτιά στο φούρνο, επειδή τα μάτια του θα βρίσκονται εντός του καυστικού σύννεφου του καπνού. Ακόμη κι όταν κάθεται κανείς στον πάγκο, νιώθει τον πνιγηρό καπνό στα μάτια του⁹⁶.

Εντός του σπιτιού κυριαρχεί παραδοσιακά πλησίον της εισόδου η γωνία που είναι αφιερωμένη στο θεό· εκεί καίει το καντήλι του σπιτιού πλαισιωμένο από τις εικόνες των αγίων. Ακριβώς απέναντι δεσπόζει η εστία που πέρα από το μαγείρεμα του φαγητού εξασφαλίζει και τη θέρμανση του χώρου. Κατά μήκος των ελεύθερων τοίχων απλώνονται ξύλινοι πάγκοι που λειτουργούν ως αποθηκευτικοί χώροι και κυρίως ως κρεβάτια των μελών της οικογένειας. Πλησίον του σπιτιού βρίσκονται οι βοηθητικοί χώροι, η αποθήκη και ο στάβλος, που συναπαρτίζουν τη μοναδική ατομική και ακίνητη περιουσία της οικογένειας. Τα επιμέρους νοικοκυριά χωρίζονταν συνήθως με υποτυπώδεις ξύλινους φράχτες και απλώνονταν κατά μήκος ενός χωματόδρομου.

Το χειμώνα, αν κάνει κρύο στα μαντριά, τα πρόβατα σταβλίζονται εντός του σπιτιού, όπως ακριβώς γίνεται με τις αγελάδες και τα γουρούνια που έχουν μόλις γεννήσει, μαζί με τα μοσχάρια και τα γουρουνάκια τους⁹⁷. Οι στενόχωρες συνθήκες ζωής με τους τυπικούς κανόνες υγιεινής να μην τηρούνται ιδίως κατά τους χειμερινούς μήνες ευθύνονται για την εύκολη μετάδοση ασθενειών, που συχνά δοκιμάζουν τα αγροτικά νοικοκυριά και πλήττουν ιδίως τα παιδιά. Σχεδόν τα μισά παιδιά που γεννιούνται στη χώρα κατά την περίοδο αυτή (1881-1917) δεν επιβιώνουν πέρα από τα τέταρτα τους γενέθλια. Τη θνησιμότητα ενισχύουν οι σποραδικές σιτοδείες που επιφέρουν λιμό.

Μέριμνα για την υγειονομική κατάσταση των χωριών, με τους περιορισμούς σε υλικό και έμπυχο προσωπικό να είναι εκτεταμένοι, διέθεταν τα συμβούλια αυτοδιοίκησης ή αλλιώς ζεμστβό⁹⁸. Τα συμβούλια αυτοδιοίκησης (ζεμστβό) εγκαθιδρύθηκαν για πρώτη φορά στην τσαρική Ρωσία με τις μεταρρυθμίσεις του τσάρου Αλέξανδρου του Β' (1861-1864). Σ' αυτά εκπροσωπούσαν όλες οι κοινωνικές τάξεις μέσω ψηφοφορίας, ωστόσο η εκπροσώπηση των αριστοκρατών ευνοούνταν εμφαντικά (>50%) έναντι όλων των άλλων. Στην αρμοδιότητα των συμβουλίων αυτών ενέπιπτε η διευκόλυνση

---

⁹⁶ Semyonova Tian-Shanskaia Olga, *Village Life in Late Tsarist Russia*, Indiana University Press, Bloomington: Indianapolis 1993, σελ. 119.

⁹⁷ Στο ίδιο, σελ. 123.

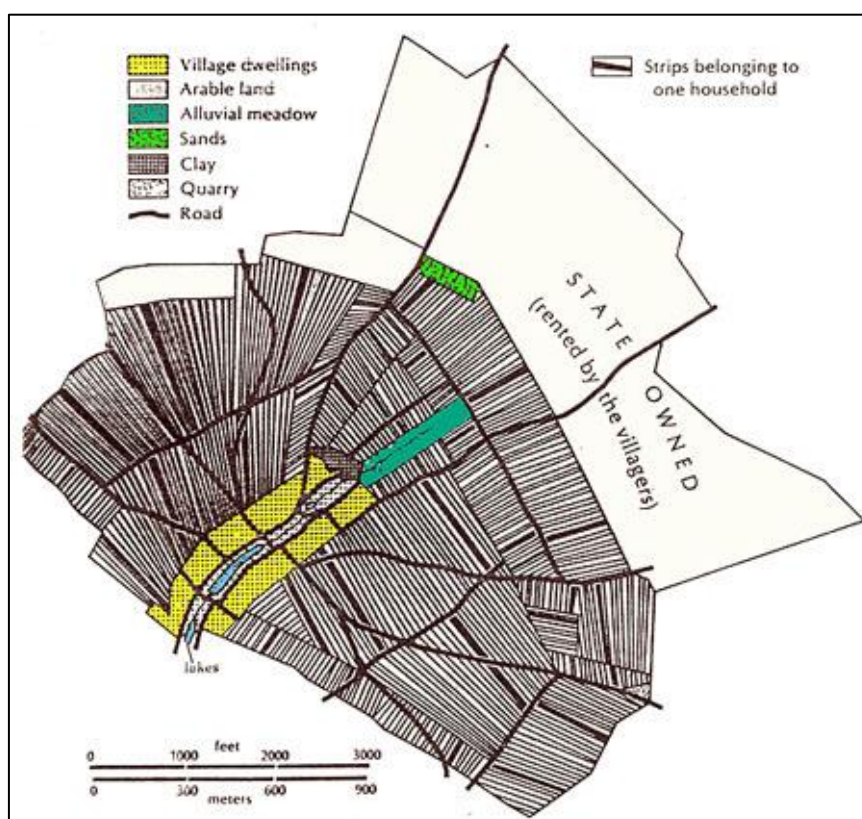
⁹⁸ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Porter Thomas Earl, *The Zemstvo and the emergence of civil society in late imperial Russia 1864-1917*, Edwin Mellen Press, New York 1991, σελ. 224 – 263.

της συλλογής των φόρων, η ίδρυση και λειτουργία εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, η υγειονομική περίθαλψη, η συντήρηση των οδικών δικτύων κ.α. Από το 1914 συγκροτήθηκε η «Ένωση των ζεμιστβό» που λειτουργούσε ως μηχανισμός πίεσης της φιλελεύθερης αστικής τάξης έναντι του τσαρικού καθεστώτος ως το 1917.

Τα συμβούλια αυτά διακρίνονταν σε τρεις βαθμίδες:

1. **Μιρ** (αγροτική κοινότητα)
2. **Βόλοστ** (ένωση πολλών αγροτικών κοινοτήτων)
3. **Κυβερνείο** (ένωση πολλών βόλοστ)

Τα μέλη τους προέκυπταν από εκλογές, στις οποίες όμως πριμοδοτούνταν εξόφθαλμα οι αριστοκράτες έναντι των φτωχών αγροτών. Η μεταρρύθμιση του σχετικού νόμου το 1890 ανέβασε το ποσοστό εκπροσώπησης των αριστοκρατών στο 60% ενώ στέρησε από τη φτωχή αγροτιά το δικαίωμα της άμεσης εκλογής αντιπροσώπων.

Χάρτης 3: Κάτοψη μιας υποτυπώδους ρωσικής αγροτικής κοινότητας κατά τα τελευταία χρόνια ύπαρξης της τσαρικής Ρωσίας. Οι έντονες μαύρες γραμμές αποτυπώνουν τους αγροτικούς δρόμους που διατρέχουν όλη την κοινοτική έκταση. Στο κέντρο (κίτρινο χρώμα) βρίσκονται τα σπίτια των χωρικών και γύρω από αυτά οι καλλιεργητικές ζώνες που αποδίδονται από την κοινότητα σε κάθε οικογένεια (ριγέ τμήματα).

Πηγή: Notes on the Russian Peasant Commune, ημερομηνία ανάκτησης: 7/9/2021 στο site <https://novaonline.nvcc.edu/eli/evans/his241/notes/commune.html>.

Όπως γίνεται εύκολα κατανοητό με βάση τα όσα έχουμε προαναφέρει, η ρωσική αγροτική κοινότητα ήταν βαθιά παραδοσιοκρατική. Η οικογένεια και οι παραδόσεις ρύθμιζαν κάθε πτυχή της ζωής του μεμονωμένου ατόμου με τις γυναίκες και τους ανήλικους να τίθενται σε ρόλο υποδεέστερο έναντι των ανδρών και ειδικά του γηραιότερου άνδρα του νοικοκυριού. Οι παραδοσιακές αξίες με επίκεντρο τη θρησκεία και τη λαϊκή σοφία ήταν αδιαμφισβήτητες και τα θρησκευτικά καθήκοντα συνέχισαν ν' ασκούνται μόνο στην κυριακάτικη λειτουργία, που σπάνια συμπληρωνόταν και από ένα σύντομο κήρυγμα του ιερέα. Λίγα όμως μπορούσαν να αλλάξουν, εφόσον η μεγάλη πλειοψηφία των αγροτών ήταν αναλφάβητοι⁹⁹. Με την εντατικοποίηση της εκβιομηχάνισης στα τέλη του 19^{ου} αιώνα αρκετοί αγρότες εγκατέλειπαν τα χωριά τους για να εργαστούν περιστασιακά αρχικά και κατόπιν μόνιμα στις πόλεις, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την αργή διάρρηξη της παραδοσιακής οικογενειακής δομής μιας και στο αγροτικό νοικοκυριό πλέον οι γυναίκες αποκτούσαν πρακτικά μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων.

Ωστόσο οι παραδοσιακή αντίληψη που κυριαρχούσε στα πλαίσια της αγροτικής κοινότητας εξακολουθούσε να παραχωρεί τον πρώτο λόγο στους πρεσβύτερους άντρες έναντι όλων των υπολοίπων. Παρ' όλα αυτά η υποταγή των νεότερων μελών στις επιταγές των πρεσβύτερων και της κοινότητας εν γένει, φαίνεται ότι δεν γινόταν αντιληπτή ως ανελευθερία. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι ο χωρικός δεν αντιλαμβανόταν τη σύμφυση του με την κοινότητα σαν μια παραβίαση των ατομικών του δικαιωμάτων και δεν ένιωθε σκλαβωμένος στην κοινότητα¹⁰⁰. Ο ατομικισμός ήταν μια σχετικά άγνωστη κατάσταση στις κοινωνίες αυτές, όπου το άτομο μάθαινε από νωρίς να υποτάσσεται στο σύνολο και τις επιταγές των μεγαλύτερων σε ηλικία.

II Αβ. Οι αγροτικές ταραχές στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Οι κοινωνικές ανισότητες που κατέτρεχαν τη ρωσική ύπαιθρο ήταν ένα καζάνι που έβραζε σιγά κι ενίοτε έσκαγε, όπως ακριβώς συνέβη τη διετία 1891-1892 στην περιοχή του μέσου Βόλγα ή στο κυβερνείο της Πολτάβα το 1902. Όπως ήδη έχει αναφερθεί, η

---

⁹⁹ Bushkovitch Paul, *Ιστορία της Ρωσίας*, εκδόσεις Αιώρα, Αθήνα 2016, σελ. 235.

¹⁰⁰ Mironov Boris, «The Russian Peasant Commune after the Reforms of the 1860s» στο συλλογικό τόμο (ed.), *The World of the Russian peasant: Post-emancipation culture and society*, Unwin Hyman, Boston 1990, σελ. 19. Επιμέλεια από Eklof, B., Frank, S.

χειραφέτηση των χωρικών δεν σήμαινε την απάλειψη της εκμετάλλευσης τους από τους ευγενείς, απεναντίας της προσέδωσε νέα μορφή. Οι τιμές της γης αυξήθηκαν αισθητά στο τέλος της δεκαετίας του 1890. Οι ευγενείς, που προσπαθούσαν να ανακτήσουν τις φθίνουσες περιουσίες τους με πιο εμπορικές πρακτικές, έθεσαν 30% λιγότερη γη στην αγορά μεταξύ των ετών 1895-1905 απ' ό τι τα προηγούμενα χρόνια και αύξησαν αισθητά τα ενοίκια γης, οδηγώντας στην αγροτική εξέγερση των ετών 1902-1903¹⁰¹. Η κοινωνική έκρηξη των αγροτών τη διετία 1905-1906 ξεπέρασε όμως κάθε προηγούμενο.

Όπως προαναφέρθηκε, μετά τη «Ματωμένη Κυριακή» πέρα από τις πόλεις, ταραχές ξέσπασαν και στην ύπαιθρο. Οι πρώτες εστίες ταραχών αναπτύχθηκαν σε περιοχές όπου η ανισότητα στη γαιοκτησία συνδυαζόταν με εθνοτική καταπίεση, όπως στην Πολωνία, τον Καύκασο και την Βαλτική. Σύντομα όμως η εξέγερση απλώθηκε και σε καθαρά ρωσικές περιοχές, όπου η ανισότητα στη γαιοκτησία ήταν ιδιαίτερα έντονη, όπως στην περιοχή του Μέσου Βόλγα και την κεντρική περιοχή της ευρωπαϊκής Ρωσίας. Σε έναν αριθμό κυβερνείων η διαπάλη των αγροτών το διάστημα 1905-1907 ήταν ιδιαίτερα βίαιη, περιλαμβάνοντας μαζική και αυθόρμητη καταστροφή των αρχοντικών των ευγενών. Αλλά η βία δεν αποτελούσε το σύνολο της αγροτικής επαναστατικής επίθεσης. Νότια και νοτιοδυτικά του άξονα Τσερνιγκόφ-Σαράτοφ, αναφορικά με την αγροτική βία, οι αγροτικές απεργίες ολοένα και περισσότερο κυριαρχούσαν ενώ η καταστροφή των αρχοντικών περιοριζόταν ή εξαφανιζόταν¹⁰².

Αναλυτικότερα οι μορφές που πήρε η αγροτική εξέγερση στις επαρχίες ήταν σχηματικά οι παρακάτω. Στην Βαλτική το στοιχείο της σύγκρουσης τόσο με τις κρατικές δομές όσο και με την ντόπια γερμανόφωνη αριστοκρατία, αποτέλεσε βασικό γνώρισμα της εκεί εξέγερσης των αγροτών. Αρνούνταν να πληρώσουν φόρους και ενοίκια, μποικόταραν τις ρωσικές διοικητικές υπηρεσίες και οργάνωναν επιθέσεις στα κάστρα και τις περιουσίες των Γερμανών βαρόνων. Εξαιτίας της έλλειψης αστυνόμων και στρατού, οι βαρόνοι συγκέντρωσαν τις δικές τους στρατιωτικές δυνάμεις και μέχρι

---

¹⁰¹ Williams Beryl, «1905 – The view from the provinces» στο συλλογικό τόμο *The Russian Revolution of 1905: Centenary Perspectives*, Taylor and Francis, Hoboken 2013, σελ. 38. Επιμέλεια από Heywood, A. J., Smele, J.

¹⁰² Shanin Teodor, *Russia, 1905-07: volume 2: Revolution as a Moment of Truth*, Yale University Press, New Haven: London 1986, σελ. 84-85.

το καλοκαίρι του 1905 οι αιματηρές συγκρούσεις μεταξύ αυτών και των χωρικών είχαν στην πραγματικότητα καταλήξει σε εμφύλιο πόλεμο¹⁰³.

Στην εθνοτικά μη ρωσική περιφέρεια η Γεωργία είχε το προβάδισμα στα πολιτικά μποϊκοτάζ που οδήγησαν στην εγκαθίδρυση εναλλακτικών αγροτικών κυβερνήσεων¹⁰⁴. Στην περιοχή της Guria, όπου τα ενοίκια της γης ήταν ιδιαίτερα υψηλά, με την καθοδήγηση των σοσιαλδημοκρατών (μενσεβίκων) ανέκυψαν αγροτικοί θεσμοί αυτοδιοίκησης με έντονο τον ρόλο των συνελεύσεων και την κινητοποίηση των φτωχών αγροτικών μαζών σε αυτές. Οι γυναίκες συμμετείχαν επίσης στις τοπικές συνελεύσεις των χωριών και είχαν δραστήριο ρόλο. Οι χωρικοί αρνούσαν να πληρώσουν ενοίκια και φόρους ενώ εξέλεγαν τις δικές τους τοπικές επιτροπές, με κάθε 10 σπίτια να στέλνουν έναν αντιπρόσωπο. Λειτουργούσαν τα δικά τους δικαστήρια και τηρούσαν την τάξη, αν και με μια γερή δόση εκφοβισμού¹⁰⁵.

Στις περιοχές της «μαύρης γης» στην κεντρική Ρωσία, όπου και οι εξεγέρσεις των αγροτών δεν έπαψαν να αναζωπυρώνονται το διάστημα 1905-1906, κομβικό ρόλο έπαιζε το ζήτημα της «δίψας για γη» αλλά φαίνεται ότι αυτό δεν ήταν μονοσήμαντο. Ουσιαστικά έγινε ξεκάθαρο στους περισσότερους παρατηρητές των γεγονότων στην κεντρική Ρωσία ότι η συνοχή και η αλληλεγγύη της αγροτιάς ενισχύθηκαν από τη συνεχή ζωντάνια της αγροτικής κοινότητας. Η παραδοσιακή συνέλευση των αρχηγών των νοικοκυριών παρείχε ένα έτοιμο πλαίσιο διαλόγου για τη συζήτηση της τακτικής και των αναγκών¹⁰⁶.

Οι αγροτικές ταραχές στο διάστημα αυτό κατά κανόνα δεν κατευθύνονταν πλήρως από τα επαναστατικά κόμματα ή τις οργανωμένες πολιτικές δυνάμεις. Γι' αυτό και συνήθως εκδηλώνονταν ως κινητοποίηση όχλων με άμεση δράση εναντίον των αριστοκρατών γαιοκτημόνων. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι άνδρες των κοινοτήτων επιτίθονταν στις ιδιοκτησίες των τελευταίων, τους σκότωναν και κατόπι έβαζαν φωτιά στους χώρους από τους οποίους δεν μπορούσε να κλαπεί τίποτα. Στη συνέχεια μαζί με τα γυναικόπαιδα της κοινότητας πλιατσικολογούσαν τις αποθήκες και επέστρεφαν με τη λεία στα σπίτια τους. Πολλές οικογένειες αριστοκρατών γλίτωσαν

---

¹⁰³ Ascher, A., *The revolution of 1905: I*. Stanford Univ. Press, Stanford California 1994, σελ. 47.

¹⁰⁴ Shanin Teodor, *ό.π.*, σελ. 85.

¹⁰⁵ Williams Beryl, *ό.π.*, σελ. 43.

¹⁰⁶ Edelman, R., *Proletarian Peasants: The Revolution of 1905 in Russia's Southwest*, Cornell University Press, Ithaca: London 2016, σελ. 102.

ακριβώς επειδή είχαν προλάβει προηγουμένως να καταφύγουν στις πόλεις. Οι συγκεκριμένες πρακτικές εντάθηκαν από το καλοκαίρι του 1905 και μετά.

Ωστόσο δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι μέσα από την κίνηση των μαζών (όπως και των όχλων) δεν αναδείχθηκαν τοπικές ηγετικές φυσιογνωμίες που έδωσαν στις επιμέρους εξεγέρσεις κατεύθυνση και ενίοτε τις επένδυσαν με ορισμένο ιδεολογικό υπόβαθρο. Οι ηγέτες των αγροτών προέρχονταν κυρίως από τα πλαίσια της κοινότητας και ήταν συχνά στρατιώτες ή εργάτες που είχαν επιστρέψει πίσω¹⁰⁷. Δίπλα σ' αυτούς αποκτούσαν καθοδηγητικό ρόλο και οι δάσκαλοι, οι κοινοτικοί γιατροί αλλά και οι αγρονόμοι των ζεμιστβό που όπου μπορούσαν κατεύθυναν την εξέγερση των αγροτών σε πιο αναβαθμισμένες μορφές πάλης κι όχι μόνο στο πλιάτσικο.

Σαφέστατα εκείνο που ωθούσε τις φτωχές αγροτικές μάζες στην εξέγερση ήταν οι ταξικές τους αντιθέσεις με την αριστοκρατία. Οι υλικοί όροι όμως της αντιπαράθεσης ενισχύονταν από ιδεολογικές παραμέτρους, που ήταν πολύ πιο ακατέργαστες εν σχέσει με την αντίληψη που έχουμε για τον όρο, αλλά σίγουρα αντανακλούσαν τη βιωμένη πραγματικότητα της ρωσικής υπαίθρου. Η συνείδηση των φτωχών και σχετικά εγγράμματων μαζών διαμορφωνόταν από τη θέση τους στην παραγωγή, από το θεσμό της συλλογικής κοινοτικής ιδιοκτησίας αλλά και από το χαμηλό επίπεδο της πολιτικής τους αντίληψης. Κυρίαρχο ρόλο παίζει πρώτα απ' όλα η πεποίθηση ότι η γη δεν ανήκει στους ευγενείς, ευρύτατα διαδεδομένη στα βόρεια κυβερνεία της ευρωπαϊκής Ρωσίας. Εκεί ακριβώς ήταν ισχυρά ριζωμένη στη λαϊκή συνείδηση η ιδέα ότι τα λιβάδια, τα δάση, τα βοσκοτόπια, τα ποτάμια – όλα αυτά ανήκουν στο θεό και σε όλους, και πως οι άρχοντες χάρη στη συνέργεια των αρχών οικειοποιήθηκαν το μεγαλύτερο μέρος τους – μόνο για λίγο μονάχα, άδικα και πως αργά ή γρήγορα αυτή η κατάσταση θα λάβαινε τέλος¹⁰⁸.

Παράλληλα σε μεγάλο εύρος των φτωχών αγροτικών μαζών ήταν διαδεδομένη και μια κάπως εξωραϊσμένη εικόνα του τσάρου, που ήθελε τάχα να παραχωρήσει τη γη στους αγρότες αλλά για την ώρα τη βούληση του διοχέτευαν αλλού οι σύμβουλοι του και η αριστοκρατία. Αυτή η πεποίθηση προερχόμενη από το Βόλγα διείσδυσε σε όλη την αυτοκρατορία. Κάθε ίσμπα την διατηρεί σαν παλιά εικόνα, καπνισμένη αλλά διαρκώς απαστράπτουσα στο φως των αναμένων κεριών. Τα καλοκαίρια και οι

---

¹⁰⁷ Williams Beryl, *ό.π.*, σελ. 43.

¹⁰⁸ Labry Raoul, *Autour du moujik*, Payot, Paris 1923, σελ. 204.

χειμώνες τα προσπερνούν δίχως να τα αγγίζουν. Με το πρώτο κάλεσμα, μόλις ανακοινωθεί στα χωριά πως ένας αξιωματικός φάνηκε για να καλέσει στο όνομα του Τσάρου τους πιστούς μουζικούς να ανακτήσουν τη γη τους, εκείνη η εικόνα θα ξαναβρεί το παλιό της σφρίγος¹⁰⁹.

Ο μύθος του καλόβολου μονάρχη ήταν ένα εντυπωσιακό χαρακτηριστικό της ιδεολογίας της αγροτικής ταραχής. Ξανά και ξανά οι χωρικοί έδειχναν με λόγια και με έργα ότι πίστευαν πως ο μονάρχης ήταν με το μέρος τους ενάντια στους ευγενείς και ενέκρινε την αντίσταση τους¹¹⁰. Η συγκεκριμένη πεποίθηση ήταν ασφαλώς πολύ πιο συντηρητική συγκριτικά με την πρώτη (τα δώρα της φύσης ανήκουν σε όλους) γιατί παραγνώριζε την πρωτοκαθεδρία της τσαρικής οικογένειας στην αριστοκρατική πυραμίδα ενώ ταυτόχρονα εξωραϊζε το προφίλ του τσάρου, καθιστώντας τον «προστάτη του έθνους». Ο τελευταίος ήταν όμως εκείνος που επέτρεψε τον πυροβολισμό άοπλων διαδηλωτών στην Πετρούπολη λίγους μήνες νωρίτερα. Απ' ότι φαίνεται, οι ρίζες της λαϊκής πεποίθησης περί ενός «φιλεύσπλαχνου τσάρου» που θα μοίραζε τη γη των αριστοκρατών στους φτωχούς αγρότες ίσως και να αντλούσαν το περιεχόμενο και τα χαρακτηριστικά τους από παλιότερες εξεγέρσεις των δουλοπάροικων¹¹¹. Αναμφίβολα όμως ο πατερναλιστικός χαρακτήρας του τσαρικού καθεστώτος σε συνδυασμό με τη χαμηλή μορφωτική και πολιτική στάθμη των αγροτικών μαζών σε αυτή την περίπτωση συμπλέκονταν καταλυτικά.

Η αναδίπλωση της τσαρικής εξουσίας το φθινόπωρο του 1905 με την υπόσχεση ελευθεριών και δικαιωμάτων και κυρίως η καταστολή κάθε εργατικής εξέγερσης ως το τέλος της ίδιας χρονιάς, φαινόταν πως πάγωσε προσωρινά την αναταραχή στην ύπαιθρο. Η καταστροφή των αρχοντικών έφτασε στο αποκορύφωμα της το 1905 και περιορίστηκε αργότερα ενώ το 1906 σημειώθηκε αύξηση των απεργιών¹¹². Όμως οι ταραχές στην ύπαιθρο πολλαπλασιάστηκαν εκ νέου μέσα στο πρώτο εξάμηνο του

---

¹⁰⁹ Στο ίδιο, σελ. 68-69.

¹¹⁰ Blum, J., *The end of the old order in rural Europe*, Princeton University Press, Princeton N.J. 1978, σελ. 335.

¹¹¹ Στην εξέγερση του Πουγκατσιώφ (1773-1775) που εξαπλώθηκε στην περιοχή μεταξύ Βόλγα και Ουραλίων, ο ομώνυμος ηγέτης της δήλωνε ότι ήταν ο (δολοφονημένος) τσάρος Πέτρος ο Γ' και προπαγάνδιζε την διανομή της γης των αριστοκρατών και την απελευθέρωση των δουλοπάροικων. Αυτοί οι τελευταίοι αποτελούσαν πολύ σημαντικό μέρος των δυνάμεων του. Για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με την εξέγερση του Πουγκατσιώφ βλ. Трефилов Евгений Николаевич, *Пугачев, Молодая гвардия, Москва* 2015, 54-127.

¹¹² Shanin Teodor, *ό.π.*, σελ. 85.

1906. Το ζήτημα της άνισης γαιοκτησίας και των παρελκόμενων της έμπαινε όλο και πιο έντονα – όλο και πιο μαχητικά στην ημερήσια διάταξη των αγροτικών μαζών.

Πίνακας 15. Αριθμός αγροτικών ταραχών τη διετία 1905-1906

Μήνας	1905	1906
Ιανουάριος	17	179
Φεβρουάριος	109	27
Μάρτιος	103	33
Απρίλιος	144	47
Μάιος	299	160
Ιούνιος	492	739
Ιούλιος	248	682
Αύγουστος	155	224
Σεπτέμβριος	71	198
Οκτώβριος	219	117
Νοέμβριος	796	106
Δεκέμβριος	575	88
Σύνολο	3.228	2.600

Πηγή: Τα στοιχεία του πίνακα βασίζονται σε υλικό που αναπαράγεται στο Baynac Jacques, *Les Socialistes – Révolutionnaires*, Éditions Robert Laffont, Paris 1979, σελ. 304.

Την ίδια ώρα που οι εντάσεις στα χωριά συνεχίζονται, πλήθος αγροτικών κοινοτήτων, μέσω των συμβουλίων τους εκδίδουν ψηφίσματα τα οποία τα απευθύνουν προς τις αρχές. Σ' αυτά θέτουν μια σειρά οικονομικών και πολιτικών αιτημάτων απέναντι στο τσαρικό καθεστώς, που ανάλογα με το προφίλ κάθε κοινότητας, κινούνται είτε σε προοδευτική είτε σε συντηρητική τροχιά. Ωστόσο δεν πρέπει ποτέ να ξεχνάμε το γεγονός ότι οι χωρικοί στα ψηφίσματα αυτά θέτουν ως κύριο αίτημα τους την απόδοση περισσότερης γης και θέτουν σε δεύτερη μοίρα όλα τα υπόλοιπα σημεία που θίγουν. Οι χωρικοί διατύπωναν αλλά δεν έδιναν έμφαση στους πολιτικούς στόχους

όπως οι συντακτικές συνελεύσεις, η καθολική ψηφοφορία και η ελευθερία της πολιτικής οργάνωσης¹¹³.

Ένα παράδειγμα «προοδευτικής κίνησης» μεταξύ των αγροτικών ψηφισμάτων της περιόδου είναι εκείνο του χωριού Romashkino κοντά στον Μέσο Βόλγα και εντός των εκτάσεων της «μαύρης γης».

Απόφαση των χωρικών του Romashkino (επαρχία Samara) – 15 Ιουνίου 1906

Εμείς, οι υπογράφωντες χωρικοί του χωριού Romashkino (αυτοδιοίκηση Romashkino, περιφέρεια Buzulukskii, επαρχία Samara), που αποτελείται από τους επικεφαλής 420 νοικοκυριών, διεξήγαμε σήμερα συνέλευση του χωριού με την παρουσία του πρεσβύτερου του χωριού μας, Stepanishchev, και παρόντες 298 επικεφαλής νοικοκυριών. Αναφορικά με την υλική μας κατάσταση, καταλήξαμε στα ακόλουθα συμπεράσματα:

- 1. Πρέπει να διαθέτουμε γη και ελευθερία: όπως ένας άνθρωπος δεν μπορεί να ζήσει δίχως αέρα και νερό, έτσι είναι ακατόρθωτο και για εμάς να ζήσουμε δίχως γη.*
- 2. Επιπλέον, όλη η μοναστηριακή, εκκλησιαστική, βασιλική και ιδιωτική γη πρέπει να δημευθεί [..]¹¹⁴.*

Όπως βλέπουμε λοιπόν στην αρχή των αιτημάτων που αξιώνει η κοινότητα του Romashkino από τις τσαρικές αρχές μπαίνει ξεκάθαρα το ζήτημα της γης, το οποίο συνδέεται με τον όρο «ελευθερία» [πρώτο αίτημα] όχι με πολιτική αλλά περισσότερο με χρηστική σημασία. Με άλλα λόγια μιλάμε για ελευθερία αξιοποίησης των πόρων που δεν ανήκουν στην κοινότητα και γι' αυτό στη συνέχεια [δεύτερο αίτημα] συγκεκριμενοποιείται η «ελευθερία» με τη ρητή διατύπωση δήμευσης της μοναστηριακής, της εκκλησιαστικής, της βασιλικής και της ιδιωτικής εν γένει γης που αφορά κυρίως τους ευγενείς. Στα συγκεκριμένα αιτήματα αντανakλάται η λαϊκή πεποίθηση του δικαιώματος όλων, και ιδίως των αγροτών, στους φυσικούς πόρους που είναι απαραίτητοι για την περαιτέρω ανάπτυξη της παραγωγής τους αλλά και την καλύτερευση των όρων ζωής τους. Είναι βέβαια απορίας άξιο το γεγονός ότι οι συγκεκριμένοι αγρότες επιζητούν τη δήμευση της ιδιωτικής γης που ελέγχεται από το κράτος (λ.χ. βασιλική και εκκλησιαστική γη) την ίδια ώρα που απευθύνονται στον

---

¹¹³ Edelman, R., *Proletarian Peasants: The Revolution of 1905 in Russia's Southwest*, Cornell University Press, Ithaca: London 2016, σελ. 101.

¹¹⁴ Freeze Gregory (ed.), *From Supplication to Revolution – A Documentary Social History of Imperial Russia*, Oxford University Press, Oxford 1988, σελ. 277.

κρατικό μηχανισμό. Ίσως η εμπειρία των εξεγέρσεων του προηγούμενου έτους να τους είχε πείσει ότι μπορούσαν να πιέσουν με επιτυχία τον κρατικό μηχανισμό, γεγονός το οποίο όμως δεν επαληθεύτηκε. Κατόπιν όλων τούτων έπονται τα (κυρίως) πολιτικά αιτήματα.

3. *Να αποδοθεί πλήρης αμνηστία σε όλους τους πολιτικούς [κρατούμενους].*
4. *Να καταργηθεί η θανατική ποινή και να θεσπιστεί ένα νόμιμο δικαστήριο.*
5. *Επιπροσθέτως, να καταργηθούν όλοι οι έμμεσοι φόροι και να αντικατασταθούν με ένα φόρο εισοδήματος.*

.....

8. *Καθολική δημόσια εκπαίδευση και πλήρης πρόσβαση σε όλα τα εκπαιδευτικά ιδρύματα για τα παιδιά μας, με τις σπουδές να καλύπτονται από το δημόσιο ταμείο.*
9. *Απαιτούμε την εφαρμογή όλων των ελευθεριών που προκηρύχθηκαν στο Μανιφέστο της 17ης Οκτωβρίου 1905¹¹⁵.*

Το αίτημα της αμνηστίας για όλους τους πολιτικούς κρατούμενους, της κατάργησης της θανατικής ποινής, της καθολικής, δημόσιας και δωρεάν εκπαίδευσης αλλά και της εφαρμογής των μέτρων που υποσχέθηκε ο τσάρος με το Μανιφέστο του Οκτωβρίου μπορεί να έπονται εκείνων που αφορούν τη νομή και δήμευση της γης, ωστόσο προκαλούν έκπληξη με το περιεχόμενο τους δεδομένου του πλαισίου στο οποίο ψηφίστηκαν. Προφανώς στη διατύπωση και την προώθηση τους δεν θα ήταν άσχετη η συμβολή κάποιων στρατιωτών ή εργατών που είχαν εγκαταλείψει προηγουμένως την πόλη ή της διανοήσης που λειτουργούσε στο τοπικό ζεμιστβό (λ.χ. γιατροί, εκπαιδευτικοί κ.α.). Ακόμα κι έτσι όμως η υπερψήφιση τους είναι εντυπωσιακή και επενδύει με προοδευτικό χαρακτήρα το πρωτεύον αίτημα των χωρικών για περισσότερη γη.

Το ζήτημα της γης ως πρωτεύον αφορά και τους χωρικούς του ακόλουθου αγροτικού οικισμού μόνο που το γενικότερο πλέγμα των αντιλήψεων τους για τα πολιτικά αιτήματα διαφέρει σε αρκετά σημεία.

---

¹¹⁵ Στο ίδιο, σελ. 277-278.

**Απόφαση των χωρικών του Nogutsk (επαρχία Stavropol) – 29 Ιουνίου 1906
(απόσπασμα)**

Εμείς, οι υπογράφωντες κρατικοί χωρικοί του χωριού του Nogutsk (αυτοδιοίκηση Nogutsk, περιφέρεια Aleksandron, επαρχία Stavropol), που αποτελείται από 900 επικεφαλής νοικοκυριών με δικαίωμα ψήφου στη συνέλευση του χωριού, συγκαλέσαμε συνέλευση (παρόντες: 840). Η συνέλευση συγκλήθηκε υπό τον πρεσβύτερο Iosif Kolesnikon, ο οποίος (κατά το άρθρο 66 του Γενικού Κανονισμού των Χωρικών αντικατέστησε τον πρεσβύτερο του χωριού, όπου και πληροφορηθήκαμε τα εξής:

Έχουν περάσει ήδη 2 μήνες από τότε που συγκλήθηκε η Κρατική Δούμα, αλλά δεν είναι ξεκάθαρο το κατά πόσο έχει επιλύσει έστω ένα ζήτημα. Μόνο που η αποκατάσταση της γαλήνης στη χώρα βασίζεται στην επίλυση ενός ζητήματος: άμεση διανομή της γης στους χωρικούς που δεν διαθέτουν επαρκή γη ή δεν διαθέτουν καθόλου γη. Από τις εφημερίδες που λαμβάνουμε στο χωριό μας είναι εμφανές ότι παρόλο που η Δούμα κατέθεσε αυτό το ζήτημα στην πολιτική ατζέντα, δεν κατέληξε σε μια τελική απόφαση επί αυτού ενώ αντίθετα καταπιάστηκε με άλλα θέματα, όπως π.χ. την αμνηστία, την εθνική αυτονομία καθώς και άλλα που είναι αχρειαστά για το ρωσικό κράτος και δεν οδηγούν στη γαλήνη αλλά σε περαιτέρω ανομία και φόνους, που οι επαναστάτες ως τώρα δεν έχουν πάψει να διεξάγουν¹¹⁶.

Στη συγκεκριμένη απόφαση της κοινότητας Nogutsk του βορείου Καυκάσου παρατηρούμε ότι το ζήτημα της διανομής της γης στους χωρικούς μπαίνει σε πρώτη μοίρα ξανά, μόνο που αμέσως μετά τα πολιτικά αιτήματα που ακολουθούν, εκφράζουν μια έντονα συντηρητική οπτική, βαφτίζοντας ζητήματα όπως λ.χ. η αμνηστία και η εθνική αυτονομία των μειονοτήτων ως «αχρειαστά» και υπεύθυνα για «ανομία και φόνους». Η σαφής διατύπωση των επιμέρους αιτημάτων που ακολουθεί, προκαλεί εντύπωση γιατί θέτει στην αρχή τα πολιτικά αιτήματα, λες και αυτά επείγουν, ενώ αφήνει για την 7^η θέση το ζήτημα της νομής της γης.

1. Δε θα πρέπει να δοθεί καθόλου αμνηστία στους πολιτικούς εγκληματίες υπόψη του γεγονότος ότι ως τώρα οι δολοφονίες δεν έχουν σταματήσει.

2. Να μην παραχωρηθούν δικαιώματα αυτονομίας σε κανέναν γιατί κάτι τέτοιο θα οδηγήσει σε νέες θυσίες από την πλευρά των αγροτών.

---

¹¹⁶ Στο ίδιο, σελ. 278-280.

3. Σε καμία περίπτωση να μη δοθούν ίσα δικαιώματα στους Εβραίους, εφόσον οι άνθρωποι αυτοί επιδιώκουν να κερδίσουν ισχύ εις βάρος μας· επιθυμούν να καταστρέψουν το παρόν έννομο καθεστώς στη Ρωσία και να διευθετήσουν έτσι τα πράγματα ώστε να κυβερνήσουν τη Ρωσία παρακάμπτοντας τον Θεό.

4. Η θανατική ποινή πρέπει να επιβάλλεται μόνο κατόπιν δικαστικής απόφασης.

5. Ο στρατιωτικός νόμος και τα μέτρα έκτακτης ανάγκης θα πρέπει να διατηρηθούν μέχρι να ηρεμήσει η κατάσταση στη χώρα.

.....

7. Είναι επείγοντως απαραίτητο να ξεκινήσει μια αναθεώρηση του ζητήματος της παραχώρησης της γης και των δασών του κράτους, του στέμματος, του αυτοκρατορικού γραφείου, των μοναστηριών, της εκκλησίας και των ευγενών γαιοκτημόνων. Η γη θα πρέπει να διανεμηθεί σε χωρικούς που έχουν πολύ λίγη ή καθόλου γη και δικαιώματα υλοτομίας¹¹⁷.

Σε αντίθεση με το ψήφισμα του χωριού Romashkino, εδώ παρατηρούμε μια έντονα συντηρητική και καθεστωτική αντίληψη να διατρέχει τις αποφάσεις των χωρικών. Όσοι ήρθαν σε σύγκρουση με το καθεστώς, τόσο οι εξεγερμένοι αγρότες όσο και οι εξεγερμένοι εργάτες, βαφτίζονται ως «πολιτικοί εγκληματίες» ενώ διατυπώνεται ρητά η απόρριψη της αυτονομίας για τις εθνικές μειονότητες ως στοιχείο που θα οδηγήσει σε νέες θυσίες για τους ίδιους, όπως δηλώνουν. Η αντίθεση στις μειονότητες σύντομα μεταφράζεται ως αντίθεση στην ισονομία των Εβραίων, που στοχοποιούνται ως «εχθροί του έννομου καθεστώτος» και λίγο μετά προτείνεται η διατήρηση της θανατικής ποινής υπό όρους. Εφόσον έχουν διατυπωθεί όλα αυτά αναλυτικά, οι χωρικοί του Nogutsk αναφέρονται στο ζήτημα της γης, το οποίο στο αντίστοιχο ψήφισμα του Romashkino, έμπαινε εξαρχής και εμφαντικά για να ακολουθήσουν τα πολιτικά αιτήματα.

Επομένως, μέσω αυτών των δυο ενδεικτικών παραδειγμάτων μπορούμε να καταλάβουμε ότι το φάσμα των πολιτικών αντιλήψεων που κυριαρχούσαν στην ύπαιθρο, ποίκιλλαν από κοινότητα σε κοινότητα κι από περιοχή σε περιοχή, δεδομένων των τοπικών συνθηκών αλλά και των επιρροών από τους διανοούμενους των ζεμιστβό

---

¹¹⁷ Στο ίδιο, σελ. 278-280.

ή όσους είχαν επιστρέψει από τις πόλεις το προηγούμενο διάστημα. Ο μόνος κοινός τόπος των αιτημάτων τους είναι η διεκδίκηση περισσότερης γης.

Μέσα στο 1905 η σχετική αποδιοργάνωση του στρατού και η μεγάλη διασπορά των εξεγέρσεων τόσο στις πόλεις όσο και στην ύπαιθρο επέτρεπε τη διατήρηση του επαναστατικού βρασμού. Η ένοπλη δύναμη της κυβέρνησης ήταν φυσικά ακόμη ανώτερη της σωματικής οργής των χωρικών αλλά εφόσον τα διαθέσιμα στρατεύματα ήταν περιορισμένα και ένα απόσπασμα ίσως έπρεπε να υπηρετεί σε περισσότερες από μια περιοχές, η δύναμη συχνά ήταν αρκετά καθυστερημένη για να αποτρέψει τις φοβερές συνέπειες της οργής¹¹⁸. Αρχής γενομένης από την αποτυχημένη εργατική εξέγερση της Μόσχας (Δεκέμβριος 1905) και τον πολιτικό ελιγμό εγκαθίδρυσης μιας ιδιότυπης βουλής εκ μέρους του τσαρικού καθεστώτος, δηλαδή της Δούμας, οι κρατικές δυνάμεις καταστολής κατάφεραν να ελέγξουν σταδιακά την κατάσταση από το β' εξάμηνο του 1906 και μετά. Σε μια προσπάθεια να εκφοβίσουν τους οργανωτές των ταραχών, οι αστυνόμοι και οι στρατιώτες έκαιγαν τα σπίτια εκείνων των χωρικών που θεωρούσαν ότι βρίσκονταν επικεφαλής του κινήματος διαμαρτυρίας¹¹⁹. Όσοι κρίθηκαν ύποπτοι για υποκίνηση ή διάπραξη βίας εναντίον των ευγενών διώχτηκαν από τις αρχές αδυσώπητα. Μαζί με τους αγροτικούς δασκάλους οι κτηνίατροι έγιναν ο βασικός στόχος της κυβερνητικής επίθεσης στην επαναστατική inteligenentsia της υπαίθρου. Το διάστημα 1906-1907, πολλοί κτηνίατροι έπεσαν θύματα της πολιτικής καταπίεσης¹²⁰. Στη διαδικασία αυτή συμπληρωματικό και προληπτικό ρόλο έπαιξαν οι μεταρρυθμίσεις Στολίπιν, που όπως είδαμε όμως απέτυχαν σε βάθος χρόνου να δημιουργήσουν μια τάξη ανεξάρτητων μικροϊδιοκτητών της υπαίθρου – πιστών του καθεστώτος.

Η διάψευση των αιτημάτων των φτωχών αγροτών βρήκε διέξοδο λοιπόν στις πεπατημένες ατραπούς. Η μέθη ήταν η πιο ασφαλής και η πιο ενδημική μορφή «παραμυθίας» στις αγροτικές κοινότητες πολύ πιο πριν την τροπή των ετών 1905-1906. Ο αλκοολισμός και γενικά η μέθη ήταν ο κανόνας: τις Κυριακές σε πολλά χωριά τα δικαστήρια δεν συνεδρίαζαν γιατί οι άνδρες ήταν πολύ μεθυσμένοι¹²¹. Την αναδίπλωση των φτωχών αγροτικών μαζών συμπλήρωνε η στροφή στη θρησκοληψία, η αποδοχή

---

¹¹⁸ Harcave, S., *The Russian Revolution of 1905*, Collier-Macmillan, London 1970, σελ. 217.

¹¹⁹ Ascher, A., *The revolution of 1905: I*. Stanford Univ. Press, Stanford 1994, σελ. 51.

¹²⁰ Gerasimov Ilya, *Modernism and Public Reform in Late Imperial Russia. Rural Professionals and Self-Organization 1905–30*, Palgrave Macmillan, London 2009, σελ. 67.

¹²¹ Bushkovitch Paul, *ό.π.*, σελ. 234.

της νέας κατάστασης αλλά και η φυγή στις πόλεις για την ανεύρεση εργασίας στη βιομηχανία, τάση που είχε τις ρίζες της ήδη στη δεκαετία του 1860.

Η ανακοπή της ριζοσπαστικοποίησης των μαζών στα χωριά και η ομαλότητα του καθεστώτος στην ύπαιθρο το διάστημα 1907-1914, παρά ορισμένες αντιδράσεις στις μεταρρυθμίσεις του Στολίπιν, έγινε εμφανέστατη με την υποτακτική στράτευση των αγροτών δίπλα στο ρωσικό Γενικό Επιτελείο το 1914. Το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου δεν βρήκε ιδιαίτερες αντιστάσεις στην αγροτιά που στελεχώνονταν κυρίως το πεζικό. Η στάση της αποτύπωνε τη χαμηλή πολιτική στάθμη της συνείδησης των αγροτών δίπλα στη ευρύτερη έξαρση του πατριωτισμού που επέφερε η κήρυξη του πολέμου. Οι επίστρατοι αγρότες άφηναν τη μιζέρια και τη φτώχεια των χωριών τους κι έμπαιναν στο καμίνι του πολέμου, στα χαρακώματα του ανατολικού μετώπου. Κατατάσσονταν φτωχοί κι ανώνυμοι, μάχονταν φτωχοί κι ανώνυμοι κι εν τέλει αρκετοί από αυτούς σκοτώνονταν φτωχοί κι ανώνυμοι.

Όσο η κατάσταση στο μέτωπο ήταν σχετικά σταθερή, η υπακοή των αγροτών-στρατιωτών ήταν αδιαμφισβήτητη. Μετά όμως το 1915 με την υποχώρηση του ρωσικού στρατού ανατολικότερα και την απώλεια της Πολωνίας, της Βαλτικής και της Λευκορωσίας, η κατάσταση στο μέτωπο άρχισε να αλλάζει. Η αντιπολεμική προπαγάνδα αλλά και το αίτημα για διανομή της γης στους αγρότες των χαρακωμάτων κέρδιζε ολοένα και περισσότερους υποστηρικτές. Η απάντηση του Γενικού Επιτελείου ήταν ωμή· οποιοσδήποτε προπαγάνδιζε τέτοιες ιδέες στα χαρακώματα θα εκτελούνταν.

Όταν το Φεβρουάριο του 1917 η δυναστεία των Ρομανόφ αναγκάστηκε να αποσυρθεί από την εξουσία αφήνοντας ελεύθερο χώρο στην Προσωρινή Κυβέρνηση της φιλελεύθερης αστικής τάξης, η φήμη της διανομής γαιών στους αγρότες πολλαπλασίασε εξωπραγματικά τα φαινόμενα λιποταξίας. Κι αυτό μόνο τυχαίο δεν ήταν. Μέσα από την καταστολή και τη δυστοπία του πολέμου η συνείδηση του αγρότη μπορεί να έκανε αρκετά πισωγυρίσματα αλλά το ζήτημα της γης δεν έπαψε ποτέ να την καθορίζει. Οι πλειοψηφικά φτωχοί αγρότες των αγροτικών κοινοτήτων μέσα στις ανακατατάξεις των αρχών του 1917 έθεσαν ακόμα πιο πιεστικά το ζήτημα αυτό και προοδευτικά δημιούργησαν τριγμούς στο κλίμα συναίνεσης που καλλιέργησε η Προσωρινή Κυβέρνηση.

Πίνακας 16. Αγροτικός πληθυσμός ανά είδος ιδιοκτησίας κατά το πρώτο εξάμηνο του 1917.

	Άνδρες	Γυναίκες
--	--------	----------

Αγροτικά νοικοκυριά (κοινότητες)	37.831.583	38.342.694
Ιδιωτικά νοικοκυριά	614.359	495.520
Αγροκτήματα άλλου τύπου	210.570	218.957
Σύνολο	38.656.512	39.057.171

Πηγή: Αντλήθηκαν στοιχεία από το αρχείο της Κεντρικής Στατιστικής Υπηρεσίας Министерство внутренних дел, *Поездные итоги Всероссийской Сельско-Хозяйственной и Поземельной переписи 1917 года по 57 губерниям и областям* (Αποτελέσματα μετ'επιστροφής της απογραφής της Ρωσικής Γεωργίας και Γης του 1917 για 57 επαρχίες και περιοχές), Москва 1923. Από τη στατιστική μελέτη απουσιάζουν δεδομένα για την Πολωνία, τον Καύκασο, τη Φινλανδία, τη Σιβηρία, την Κεντρική Ασία και μεγάλο μέρος της Βαλτικής. Ημερομηνία ανάκτησης: 7/9/2021. Ολόκληρο το τεκμήριο είναι διαθέσιμο στο διαδίκτυο. <http://istmat.info/node/29782>.

Κεφάλαιο II Β

Η εργατική τάξη

II Βα. Όροι συγκρότησης, εργασίας και συνείδησης.

Το ρωσικό προλεταριάτο αρχικά συγκροτήθηκε είτε από τα στοιχεία εκείνα της αγροτιάς και της πόλης που υποχρεώθηκαν σε εργοστασιακή εργασία από το τσαρικό καθεστώς είτε από καθαρά αγροτικές ομάδες πληθυσμού που μετακινούνταν στις πόλεις για εξασφάλιση καλύτερων όρων ζωής. Σ' αυτές τις τελευταίες κυριαρχούσε αρχικά το ανδρικό στοιχείο. Ο εργοστασιακός εργάτης συχνά άφηνε τους ηλικιωμένους συγγενείς, τη σύζυγο και τα παιδιά του πίσω για να ασχοληθούν με τη γη κατά τη διάρκεια της εποχιακής εργασίας του στο εργοστάσιο¹²². Αντλώντας στοιχεία από την απογραφή του 1897, ο Shuster επισημαίνει ότι μεταξύ των ανδρών εργατών στην Αγία Πετρούπολη – μεταξύ των οποίων οι παντρεμένοι συνιστούσαν το 43,7% (εν συγκρίσει με το 53% στο σύνολο της ευρωπαϊκής Ρωσίας) – μόνο το 8,1% ήταν επικεφαλής νοικοκυριών που αφορούσαν οικογένειες, το 5,2% ήταν προστατευόμενα μέλη οικογενειών και το 86,2% ζούσε χώρια από τις συζύγους και τα παιδιά του¹²³.

¹²² Glickman, R. L., *Russian factory women: Workplace and society, 1880-1914*, University of California Press, Berkeley 1984, σελ. 3.

¹²³ Engel Barbara, «The Woman's Side: Male Outmigration and the Family Economy in Kostroma Province» στο συλλογικό τόμο *The World of the Russian peasant: post-emancipation culture and society*, Unwin Hyman, Boston 1990, σελ. 66. Επιμέλεια από Eklof, B., Frank, S.

Η κινητικότητα του πληθυσμού κατά την εξεταζόμενη περίοδο, όσο μάλιστα ενισχύεται και δυναμώνει ο ρωσικός καπιταλισμός, είναι ενδεικτική και σε αδρές γραμμές εξηγεί την αργή αλλά σταθερή αύξηση του ρωσικού προλεταριάτου.

Πίνακας 17: Έκδοση εσωτερικών διαβατηρίων ανά δεκαετία το διάστημα 1881-1910.

	1881-1890	1891-1900	1901-1910
Εκατομύρια διαβατήρια	4,9	7,0	8,9

Πηγή: Рашин А. Г., *Формирование рабочего класса России (Η συγκρότηση της εργατικής τάξης της Ρωσίας)*, Издательство социально-экономической литературы, Москва 1958, σελ. 327.

Οι νεοφερμένοι στις πόλεις τείνουν να εγκαθίστανται στις περιοχές που συγκεντρώνονται οι βιομηχανικές μονάδες καθιστώντας τες εργατικές γειτονιές. Στην Αγία Πετρούπολη τέτοιες εργατικές γειτονιές ήταν το Βίμποργκ (στα βόρεια της πόλης), το προάστια Νιέβσκαγια (στα ανατολικά) αλλά και το νησί Βασιλιέβσκι (στο κέντρο). Στη Μόσχα αντίστοιχες εργατικές γειτονιές βρίσκονταν στη νότια όχθη του ποταμού Μόσχοβα (περιοχές Γιακιμάνσκαγια και Πατνίτσκαγια), η συνοικία Λεφόρτοβσκαγια (στα ανατολικά) και η Πρέζνια (στα δυτικά).

Οι εργάτες των προαναφερθέντων πόλεων συνωστίζονται συνήθως σε κακοσυντηρημένα οικήματα, όπου οι κανόνες υγιεινής είναι πολυτέλεια. Πολύ συχνά το ίδιο σπίτι ή ακόμα και το ίδιο δωμάτιο μοιράζονται εξίσου πολλές οικογένειες, χωρίζοντας το με παραπετάσματα. Στα οικήματα αυτά στον καθένα εργάτη αναλογούσε μισή κυβική σάζινα οξυγόνου (κυβική σάζινα: 2,13 μ³)¹²⁴. Ο συνωστισμός, τα ελλιπή μέσα θέρμανσης και υγιεινής καθιστούσαν τους χώρους αυτούς υγειονομικές βόμβες. Οι απελπιστικοί όροι ζωής των νεοφερμένων στις εργατικές γειτονιές συμπληρώνονται από εξίσου απελπιστικούς όρους εργασίας. Κατά μέσο όρο οι Ρώσοι εργοστασιακοί εργάτες περνούσαν 12 με 13 ώρες στο εργοστάσιο κατά τη δεκαετία του 1880¹²⁵.

Ο ερχομός από την ύπαιθρο στις μεγάλες πόλεις σήμαινε συχνά μια πολλαπλή ρήξη με το παρελθόν της αγροτικής κοινότητας και των όρων ζωής σ' αυτή. Ο κάματος της εργασίας και η αλλαγή διαμονής ήταν οι πιο ήπιες πτυχές της ρήξης αυτής. Πιο

¹²⁴ Семанов, Сергей Николаевич, *Петербургские рабочие накануне первой русской революции (Οι εργάτες της Αγίας Πετρούπολης στις παραμονές της πρώτης ρωσικής επανάστασης)*, Наука, Москва 1966, σελ. 164.

¹²⁵ Gatrell Peter, *Government, Industry and Rearmament in Russia, 1900-1914: The Last Argument of Tsarism*, Cambridge University Press, Cambridge 1994, σελ. 39.

σημαντικές ήταν άλλες παράμετροι: ο κοινωνικός περίγυρος των νέων προλεταρίων διευρύνεται αλλά παραμένει συχνά ξένος και η εργοστασιακή πειθαρχία δεν διακρίνεται από τη σχετική αυτονομία της αγροτικής εργασίας. Η εργάσιμη ημέρα δεν ήταν πουθενά μικρότερη από 11 ώρες, οι μισθοί ήταν χαμηλοί και μερικές φορές μειώνονταν ακόμη περισσότερο από τα τιμωρητικά πρόστιμα, δεν υπήρχε καμία προστασία απέναντι στην απόλυση όπως και καμία ασφάλιση που να καλύπτει ατυχήματα, ασθένεια ή συνταξιοδότηση¹²⁶.

Στα μεγάλα και τα μεσαία εργοστάσια κατά κανόνα υπήρχε μια υποτυπώδης δομή περίθαλψης για τους εργαζόμενους, η οποία όμως αδυνατούσε να καλύψει όλο το φάσμα των ασθενειών και των ατυχημάτων. Έχει μάλιστα ενδιαφέρον το γεγονός ότι τα έξοδα για ιατρική περίθαλψη κατά μέσο όρο για έναν εργάτη στην Αγία Πετρούπολη αφορούσαν ένα αισθητά μικρό ποσό σε σύγκριση με το σύνολο της χώρας. Στην Αγία Πετρούπολη ισούταν με 5 ρούβλια και 11 καπίκια ενώ για όλη τη Ρωσία ισούταν με 6 ρούβλια και 19 καπίκια¹²⁷. Αναμφίβολα στην τάση αυτή έπαιζε ρόλο η μεγάλη συρροή εργατών από την επαρχία στην Αγία Πετρούπολη που τους καθιστούσε περισσότερο αναλώσιμους σε σύγκριση με όσους συνέρρεαν στις μικρότερες βιομηχανικές πόλεις. Ανάλογα προβλήματα παρατηρούνταν και στο ζήτημα της ασφάλισης των εργατών που μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ήταν μη κατοχυρωμένη από το κράτος. Το 1903 η κυβέρνηση πέρασε ένα νόμο για την ασφάλιση των ατυχημάτων των εργοστασιακών εργατών. Δεν κάλυπτε ωστόσο τους εργάτες στα κρατικά εργοστάσια ή τις συγκοινωνίες, τις κατασκευές και την αγροτική παραγωγή¹²⁸.

Παρ' όλες τις αντιξοότητες ο συγχρωτισμός των νεόκοπων εργατών σε μεγάλους αριθμούς στον ίδιο χώρο παραγωγής, τους εμφυσά τα πρώτα σπαράγματα ταξικής συνείδησης. Ακριβώς αυτά τα σπαράγματα θα αρχίσει να δονεί η διευρυμένη εκμετάλλευση της εργοδοσίας. Τα παράπονα των εργατών, που ξεκινούν από την ασέβεια στο πρόσωπο τους και φτάνουν στην αύξηση των μισθών και την κατάργηση των τιμωρητικών προστίμων, σύντομα μετουσιώνονται στους πρώτους σοβαρούς απεργιακούς αγώνες.

---

¹²⁶ Anweiler Oskar, *The Soviets: The Russian Workers, Peasants, and Soldiers Councils, 1905-1921*, Pantheon Books, New York, 1975, σελ. 22.

¹²⁷ Семанов, Сергей Николаевич, *ό.π.*, σελ. 140.

¹²⁸ Glickman, R. L., *ό.π.*, σελ. 10.

Η πίεση του ρωσικού προλεταριάτου και η προσπάθεια του τσαρικού καθεστώτος να αποφύγει την κλιμάκωση των αντιθέσεων κεφαλαίου-εργασίας θα συμβάλλουν στη σύνθεση των πρώτων εργατικών νόμων. Το 1882 θεσμοθετείται η εργασία όσων είναι άνω των 11 ετών, με ειδική μνεία δωρης εργασίας για όσους είναι μεταξύ 12-15 ετών. Λίγο αργότερα, το 1886, απαγορεύεται με νόμο η νυχτερινή εργασία για τις γυναίκες στις υφαντουργικές βιομηχανίες.

Η δεκαετία του 1890 – η δεκαετία της εντατικής εκβιομηχάνισης, σημαδεύτηκε από μια ιδιαίτερη ενίσχυση της μετακίνησης των μαζών από την ύπαιθρο στις πόλεις. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1890 – τη δεκαετία της βιομηχανικής φρενίτιδας, 400.000 άνθρωποι, κυρίως αγρότες, μετανάστευσαν στην πρωτεύουσα, συνεισφέροντας κατά μέσο όρο 40.000 νέους κατοίκους κάθε χρόνο. Η Μόσχα ενισχύθηκε εξίσου εντυπωσιακά αν και κάπως ηπιότερα, απορροφώντας κατά μέσο όρο 26.000 μετανάστες κάθε χρόνο το διάστημα 1892-1902¹²⁹. Αν λάβουμε υπόψη μας ότι οι νεοφερμένοι εντάσσονταν κυρίως στις γραμμές του προλεταριάτου διαπιστώνουμε ότι στις δυο μεγάλες πόλεις η εργατική τάξη στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ήταν ήδη υπολογίσιμη κοινωνική ομάδα. Αξίζει να σημειωθεί πως ακριβώς τότε η Αγία Πετρούπολη μετρούσε περίπου 1.200.000 κατοίκους και η Μόσχα 1.000.000.

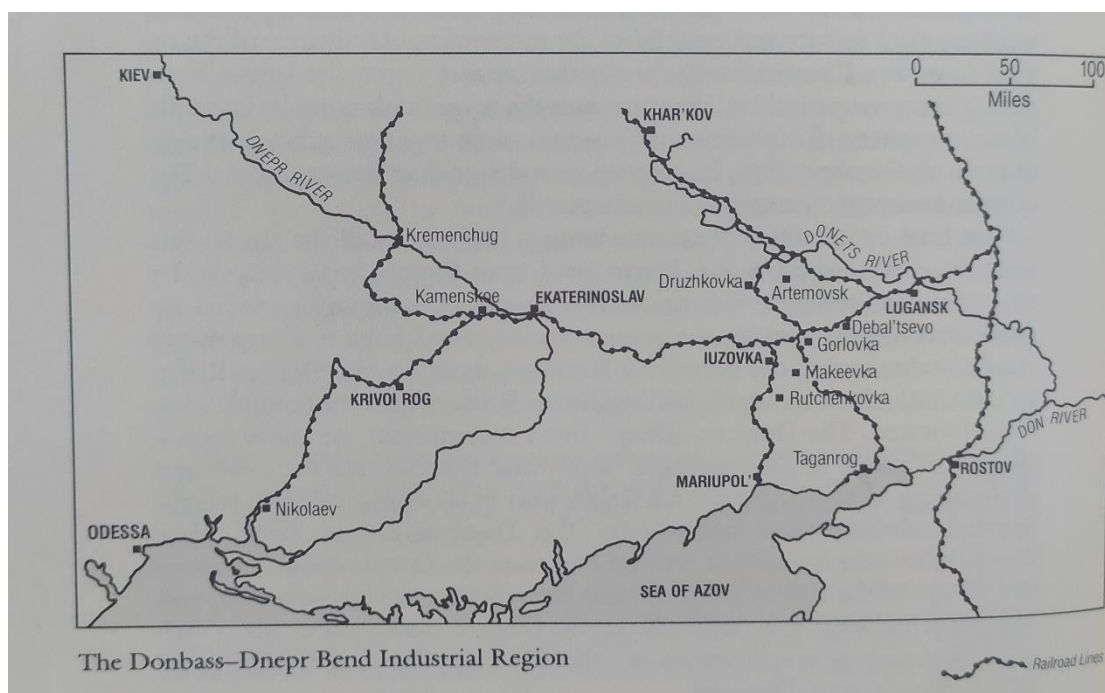
Την κρισιμότητα ακριβώς αυτής της συγκέντρωσης νεόκοπων προλεταρίων στις προαναφερθείσες πόλεις την απέδειξε το απεργιακό κύμα στις υφαντουργικές βιομηχανίες της Αγίας Πετρούπολης, της Μόσχας και του Ιβάνοβο Βοζνεσένσκ κατά τα έτη 1895-1897. Αυτή ακριβώς η πίεση των εργατικών μαζών είχε ως αποτέλεσμα την σχετική βελτίωση της εργατικής νομοθεσίας, καθώς έκτοτε κατοχυρώνεται η εργάσιμη ημέρα των 11 ½ ωρών, η νυχτερινή εργασία των 10 ωρών καθώς και η κυριακάτικη αργία. Δίπλα σ' αυτά τα δεδομένα ας σημειώσουμε ότι απαγορευόταν οποιαδήποτε μορφή εργατικής οργάνωσης (λ.χ. συνδικάτα) ενώ η μόνη ανεκτή μορφή οργάνωσης των εργατών ήταν τα ταμεία αλληλοβοήθειας.

Πέρα όμως από τις δυο μεγάλες ρωσικές πόλεις, κατά την ίδια περίοδο πυκνώνουν οι γραμμές της εργατικής τάξης στην ταχύτατα αναπτυσσόμενη εξορυκτική και βιομηχανική περιοχή μεταξύ Ντονμπάς και Ντινιέπρ (ανατολική Ουκρανία) αλλά και στην εξορυκτική ζώνη πετρελαίου του Μπακού, στο σημερινό Αζερμπαϊτζάν.

---

¹²⁹ Bonnell E. Victoria, *Roots of Rebellion: Workers' Politics and Organizations in St. Petersburg and Moscow, 1900-1914*, University of California Press, Berkeley California 1983, σελ. 20-21.

Αναφορικά με το Ντονμπάς, η έλευση ξένων επενδύσεων και η γιγάντωση των ήδη υπάρχουσών εξορυκτικών και βιομηχανικών μονάδων δίνουν διέξοδο βιοπορισμού σε χιλιάδες φτωχούς αγρότες της κεντρικής Ρωσίας αλλά και του Μέσου Βόλγα, προκειμένου να ξεφύγουν από τη μιζέρια του χωριού, ιδίως μετά το λιμό των ετών 1891-1892. Εκείνοι θεωρούν ότι η εγκατάστασή τους θα είναι προσωρινή, θα βγάλουν μερικά χρήματα και θα επιστρέψουν στα χωριά τους. Αυτήν ακριβώς την πεποίθηση θα κληθούν να την αντιστρέψουν οι εταιρείες της περιοχής με την παροχή κινήτρων. Στην πραγματικότητα, παντού και καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα οι ίδιες οι εταιρείες προσέφεραν τα μέσα για τη στέγαση των εργατών, είτε μέσω της κατασκευής οικισμών είτε με την παροχή μισθών που επέτρεπαν στους εργάτες να εισέλθουν στην ιδιωτική αγορά στέγασης. Αυτή όμως η τελευταία εναλλακτική ήταν μια πιθανότητα όταν η νέα επιχείρηση βρισκόταν κοντά σε έναν προϋπάρχοντα αστικό πυρήνα¹³⁰.

Χάρτης 4: Η εξορυκτική ζώνη του Ντονμπάς στην ανατολική Ουκρανία.

Πηγή: Wynn, C., *Workers, Strikes, and Pogroms: The Donbass-Dnepr Bend in Late Imperial Russia, 1870-1905*, Princeton University Press, Princeton New Jersey 1992, σελ. 12.

Η πραγματικότητα της στέγασης για τους εργάτες ήταν βέβαια λιγότερο ρομαντική. Αρχικά την πλειονότητα των εργατών περιμένουν παραπήγματα περίξ του χώρου

¹³⁰ McCaffray P. Susan, *The Politics of Industrialization in Tsarist Russia: The Association of Southern Coal and Steel Producers, 1874-1914*, Northern Illinois University Press, Dekalb Illinois 1996, σελ. 104.

εργασίας τους ενώ τα σπίτια, έναντι μικρού αντιτίμου συνήθως, απευθύνονται στους λίγους ειδικευμένους εργαζόμενους. Αργότερα όμως, προκειμένου οι εργάτες να πειστούν για μονιμότερη εγκατάσταση μαζί με τις οικογένειες τους, οι εταιρείες θα διευρύνουν την κατασκευή και την διάθεση πρόχειρων εργατικών κατοικιών. Η τάση αυτή θα πολλαπλασιάσει την έκταση ορισμένων προϋπάρχοντων αστικών κέντρων, όπως το Εκατερινοσλάβ (σημ. Ντινπροπιετρόφσκ, Ουκρανία) και θα οδηγήσει στη δημιουργία νέων, αμιγώς εργατικών πόλεων, όπως η Μακέεβκα και η Γιουζόβκα στο Ντονμπάς.

Οι νεοφερμένοι αρχικά θα δυσκολευτούν να προσαρμοστούν στις νέες εργασιακές συνθήκες και θα εκδηλώσουν τα πρώτα σπαράγματα ταξικής συνείδησης που γεννιούνται από τους νέους όρους ζωής. Σύμφωνα μάλιστα με τον Alexander Fenin, μηχανικό των ορυχείων της περιοχής: *«Κάθε Πεντηκοστή θα είχαμε το εποχιακό παιχνίδι, γνωστό ως «απεργία». Κάθε χρόνο την Πεντηκοστή οι εργάτες ζητούσαν αύξηση μισθού, η οποία ως συνήθως δεν γινόταν δεκτή. Αλλά η απεργία είχε γίνει πλέον παράδοση και δεν μπορούσε να αποφευχθεί. Η απεργία ακολουθούσε το εξής τυπικό: μια εβδομάδα πριν την Πεντηκοστή, όσοι εργάτες ζούσαν στα παραπήγματα δίχως οικογένεια, τα εγκατέλειπαν για τη στέπα, όπου και έστηναν ένα καταυλισμό [...] Κάθε απόγευμα θα με σταματούσαν, κλείνοντάς με σε στενό κύκλο, και θα ξεκινούσαν τα παράπονα για τους φτωχούς τους μισθούς, απειλώντας ότι θα φύγουν για αγροτικές δουλειές...»¹³¹.*

Ωστόσο οι κοινοί όροι ζωής δεν γεννούσαν απαραίτητα και σε όλους την ίδια συνείδηση, όσο το ζήτημα των διαφορετικών εθνοτήτων ήταν συνυφασμένο και με άλλου είδους διαφορές. Στην περιοχή δραστηριοποιούνταν εργάτες πολλαπλών εθνοτήτων (λ.χ. Ρώσοι, Πολωνοί, Εβραίοι, Αρμένιοι και Τάταροι) ενώ ορισμένες εθνικότητες πλειοψηφούσαν σε συγκεκριμένους τομείς, λ.χ. οι Ρώσοι στην εξορυκτική βιομηχανία και οι Εβραίοι στην βιοτεχνία που πλαισίωνε τους εργοστασιακούς πυρήνες. Ενώ από την μία οι απεργίες του 1887, του 1892 και του 1898 δυνάμωναν την ενιαία ταξική συνείδηση στην περιοχή, στα πογκρόμ εναντίον των Εβραίων που ενορχήστρωσαν οι αρχές το 1905, είναι πλέον εμφανές ότι συμμετείχε και μια μερίδα

---

¹³¹Fenin Alexander, *Coal and Politics in Late Imperial Russia: Memoirs of a Russian Mining Engineer*, Northern Illinois University Press, DeKalb 1990, σελ. 47.

εργατών, προφανώς εκείνων που η ταξική τους συνείδηση υπολειπόταν έναντι του ρωσικού εθνικισμού.

Αντίστοιχης υφής χαρακτηριστικά ήταν αντιληπτά και στην εξορυκτική ζώνη πετρελαίου του Μπακού, όπου οι διαφοροποιήσεις στο ζήτημα της θρησκείας συχνά σήμαιναν και άλλου είδους διαχωρισμούς. Ενώ κατά μέσο όρο οι Ρώσοι πληρώνονταν καλύτερα από τους μουσουλμάνους εργάτες, οι απολαβές τους κυμαίνονταν μεταξύ όσων πληρώνονταν οι χριστιανοί Γεωργιανοί και οι Αρμένιοι εργάτες, που ήταν πιο πιθανό να αναλάβουν διοικητικές θέσεις λόγω υψηλότερου ποσοστού εγγραμματοσύνης¹³².

Η πιο ασφαλής πηγή για την αριθμητική εκτίμηση του πλήθους της εργατικής τάξης της τσαρικής Ρωσίας κατά το εξεταζόμενο διάστημα είναι η απογραφή του 1897. Το Ρωσικό Υπουργείο Οικονομικών διεξήγε τη δική του ανάλυση των δεδομένων που συνελλέχθησαν από την απογραφή του 1897, εστιάζοντας μόνο στη μισθωτή εργασία. Σύμφωνα με τα ευρήματα αυτά οι μισθωτοί εργάτες που απασχολούνταν στην βιομηχανική παραγωγή, την εξόρυξη, τις μεταφορές, τις κατασκευές και το εμπόριο αριθμούσαν τους 3.222.000. Οι μεγαλύτερες υποκατηγορίες ήταν οι εργαζόμενοι στην παραγωγή υφασμάτων (16,5%), στην μεταλλουργία (10,2%), ενώ έπονται οι εργαζόμενοι στην παραγωγή τροφίμων (6,6%), στους σιδηροδρόμους (5,4%), στην εξόρυξη (5,1%) και οι αμαξάδες (3,6%)¹³³.

Η αριθμητική πρόοδος του προλεταριάτου ήταν όμως ένα γεγονός που από μόνο του δεν μπορούσε να τρομάξει τις τσαρικές αρχές στο κλείσιμο του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20ου. Η εμφάνιση όμως αρκετών μικρών επαναστατικών ομάδων και κατόπι κομμάτων, πάντα παράνομων, που προσέγγιζαν τις μάζες των εργατών και προπαγάνδιζαν τις θέσεις τους σ' αυτές, σίγουρα τις ταρακούνησε. Παρά τις επιμέρους συλλήψεις και τα μέτρα καταστολής ή λογοκρισίας, οι επαναστατικές ιδέες του μαρξισμού αλλά και της αναρχίας κέρδισαν ένα μέρος της εργατικής τάξης, αρχικά όμως μειοψηφικό. Η εξέλιξη αυτή μικρή σημασία θα είχε αν η οικονομία συνέχιζε την ανοδική της πορεία και οι όροι ζωής των εργατών παρέμεναν οι ίδιοι ή σχετικά βελτιώνονταν. Η κατάσταση άλλαξε όμως ριζικά με την πιστωτική κρίση των ετών

---

¹³² Sicotte, J., «Baku and its oil industry through war and revolution: 1914-1920». *The Extractive Industries and Society*, 5, 3, Amsterdam 2018, σελ. 386.

¹³³ Shanin Teodor, *Russia as a "developing society" – The roots of otherness: Russia's turn of century volume 1*, Yale University Press, New Haven 1985, σελ. 117.

1900-1903, που χτύπησε βαριά την ρωσική οικονομία και έπληξε ιδίως τους τομείς της βαριάς βιομηχανίας. Η ανεργία και οι περικοπές μισθών έγιναν η νέα πραγματικότητα για τους εργάτες, εκ των οποίων όσοι δούλευαν στην εξόρυξη και την βιομηχανία μετάλλου τη βίωσαν ακόμη χειρότερα. Όπως αποτυπώνεται και στον παρακάτω πίνακα 100.000 περίπου εργάτες εξόρυξης έχασαν προοδευτικά τη δουλειά τους το διάστημα 1901-1905.

Πίνακας 18. Διακυμάνσεις του συνολικού αριθμού εργατών στην εξόρυξη και την μεταλλουργία το διάστημα 1901 – 1907.

Έτος	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907
Αριθμός εργατών	683.150	626.929	609.911	599.276	582.408	643.441	656.448

Πηγή: Αξιοποιήθηκαν στοιχεία από τους ετήσιους στατιστικούς πίνακες εργαζόμενων σε εξόρυξη και μεταλλουργία των εκδόσεων της Τσαρικής Στατιστικής Υπηρεσίας (Статистический ежегодник Российской Империи - Издание ЦСК) κατά το διάστημα 1904-1910. Ημερομηνία ανάκτησης: 7/9/2021. Τα αρχεία αυτά είναι διαθέσιμα ολόκληρα στο διαδίκτυο, <http://istmat.info/node/21366>.

Η έναρξη του ρωσοϊαπωνικού πολέμου το 1904 όξυνε ακόμη περισσότερο την πίεση πάνω στις εργατικές μάζες. Το πραγματικό μεροκάματο των εργατών έπεσε σχεδόν κατά 25 τα εκατό¹³⁴. Για την αποφυγή οποιασδήποτε ταραχής από τους εργάτες, ήδη από το 1901, η μυστική αστυνομία γνωστή ως Οχράνα (ρωσ. Ασφάλεια) μέσω εγκάθετων της στα εργοστάσια είχε προωθήσει τη συγκρότηση εργατικών ενώσεων, που ήταν πολιτικά ακίνδυνες, γι' αυτό και αποδεκτές από το κράτος και την εργοδοσία. Οι ενώσεις αυτές υπό την ταμπέλα «σωματεία» είχαν μόνο οικονομικά αιτήματα, ασκούσαν κάποιες φιλεκπαιδευτικές δράσεις για τα μέλη τους και ποτέ δεν έθεταν αιτήματα πολιτικά προκειμένου να ελέγχουν τις κινήσεις της εργατικής τάξης και να θέτουν φραγμούς στην ριζοσπαστικοποίηση της. Από τους επαναστάτες κυνικά αποκαλούνταν «συνδικάτα Ζουμπάτωφ» μιας ιθύνων νους της συγκρότησης τους ήταν ο ομώνυμος επικεφαλής της μυστικής αστυνομίας. Ωστόσο παρά τις προθέσεις της Οχράνα οι ενώσεις αυτές είχαν μακροπρόθεσμα προεκτάσεις αντίθετες από εκείνες που επιδίωκαν. Το σωματείο Ζουμπάτωφ παρείχε επίσης ένα οργανωτικό μοντέλο,

¹³⁴ Συλλογικό, *Ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1976, σελ. 86. Επιμέλεια από Πονομάριοφ Μπ. Ν.

βασισμένο σε μια πυραμιδοειδή, τριζωνική δομή (επιχείρηση, συνοικία και πόλη), το οποίο αργότερα αναπαράχθηκε από τα συνδικάτα¹³⁵.

II Ββ. Οργάνωση και κινητοποίηση των εργατών το διάστημα 1904-1914.

Μια παρεμφερής με τα σωματεία Ζουμπάτωφ εργατική ένωση συγκροτήθηκε στην Αγία Πετρούπολη το 1904 υπό τον ιερέα Γεώργιο Γκαπόν, στα πλαίσια της οποίας λειτουργούσε μια υποτυπώδης εργατική συνέλευση καθώς και ταμεία αλληλοβοήθειας των εργατών. Στο ξεκίνημα του Γενάρη του 1905, η συνέλευση είχε μεγαλώσει τόσο ώστε να συμπεριλαμβάνει έντεκα συνοικιακές ομάδες στην Αγία Πετρούπολη με ένα εκτιμώμενο σύνολο 9.000 μελών, εκ των οποίων τα 1.000 ήταν γυναίκες¹³⁶. Η εξέλιξη ωστόσο των εργατικών διεκδικήσεων έθεσε την συνέλευση του παπά Γκαπόν σε ατραπούς που εξ ορισμού ήθελε να αποφύγει. Στα τέλη του Δεκεμβρίου 1904 ξέσπασε απεργία στα εργοστάσια βαριάς βιομηχανίας Πουτίλοφ και κάποιοι απεργοί ζήτησαν τη στήριξη της ένωσης του Γκαπόν. Οι ζυμώσεις των αιτημάτων των απεργών κι εκείνων των ανέργων είχαν ως αποτέλεσμα μια λίστα αιτημάτων, που εντέλει ξεπερνούσε τις όποιες προθέσεις πολιτικής αδρανοποίησης των εργατών από τη μεριά της μυστικής αστυνομίας, που εξυπηρετούσε ο Γκαπόν.

1. Μέτρα για την εξάλειψη της άγνοιας και της έλλειψης πολιτικών δικαιωμάτων του ρωσικού λαού (απόσπασμα)

A. Άμεση απελευθέρωση και επιστροφή από την εξορία όσων υπέφεραν εξαιτίας των πολιτικών ή θρησκευτικών τους πιστεύω ή λόγω απεργιών και αγροτικών ταραχών.

B. Άμεση ανακήρυξη της ελευθερίας και του απαραβίαστου του ατόμου, ελευθερία λόγου και τύπου, ελευθερία συνέρχεσθαι καθώς και ελευθερία συνείδησης.

Γ. Καθολική και υποχρεωτική δημόσια εκπαίδευση.

Δ. Υπουργική ευθύνη απέναντι στο λαό και εγγύηση νομοταγούς διοίκησης.

Ε. Ισότητα όλων απέναντι στο νόμο, δίχως εξαιρέσεις.

Στ. Διαχωρισμός εκκλησίας-κράτους¹³⁷.

Στην πρώτη δέσμη αιτημάτων διεκδικούνται τα αστικά πολιτικά δικαιώματα τα οποία δεν ήταν επουδενί λόγω κατοχυρωμένα από το τσαρικό καθεστώς αναφορικά με τις

¹³⁵ Bonnell E. Victoria, *Roots of Rebellion: Workers' Politics and Organizations in St. Petersburg and Moscow, 1900-1914*, University of California Press, Berkeley California 1983, σελ. 86.

¹³⁶ Sablinsky, W., *The road to Bloody Sunday: Father Gapon and St. Petersburg massacre of 1905*, Princeton University Press, Princeton N.J. 1976, σελ. 106.

¹³⁷ Dmytryshyn Basil (ed.), *Imperial Russia – A Source Book, 1700 – 1917*, Dryden Press, Hinsdale IL 1974, σελ. 382.

ατομικές ελευθερίες, το δικαίωμα στην δημόσια εκπαίδευση και την ισότητα όλων των πολιτών απέναντι στο νόμο. Αν μείνουμε σ' αυτήν την τελευταία, αξίζει να σημειωθεί ότι στην τσαρική Ρωσία ο διαχωρισμός των εθνοτήτων και οι διακρίσεις υπέρ των Ρώσων έναντι όλων των μειονοτήτων ήταν βασική παράμετρος της πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής ζωής. Παραδείγματος χάρη, όταν μετά από το 1863 όλη η πολωνική διοίκηση υποχρεώθηκε να χρησιμοποιεί τη ρωσική γλώσσα, ακόμα και στα εσωτερικά κείμενα, η διαδικασία αυτή ενείχε και μια καλή δόση «πολιτισμικού» εκρωσισμού (επιπλέον, οι περισσότεροι Πολωνοί υποχρεώθηκαν σε φυγή από αυτές τις διοικητικές θέσεις εντελώς)¹³⁸. Επίσης, δεδομένου του πλαισίου ελέγχου από τον Γκαπόν, θα μπορούσαμε να πούμε ότι προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση το αίτημα περί διαχωρισμού Εκκλησίας-Κράτους, εφόσον η τελευταία συνιστούσε οργανικό στοιχείο της τσαρικής εξουσίας. Η πνευματική δύναμη ήταν ένα αναπόσπαστο κομμάτι του ρωσικού πολιτικού συστήματος και ο ορθόδοξος πληθυσμός ενημερωνόταν για τις υποχρεώσεις του απέναντι στο κράτος μέσω του όρκου που διανεμόταν στην ενθρόνιση ενός νέου τσάρου, όταν κάθε μεμονωμένος άνθρωπος υποσχόταν να ενημερώνει τις αρχές για οτιδήποτε θα μπορούσε να είναι «εις βάρος, επιζήμιο ή επικίνδυνο για τα συμφέροντα της Αυτοκρατορικής Του Μεγαλειότητας»¹³⁹.

2. Μέτρα για την εξάλειψη της φτώχειας του λαού.

A. Κατάργηση των έμμεσων φόρων και αντικατάσταση τους από άμεσο προοδευτικό φόρο εισοδήματος.

B. Κατάργηση των πληρωμών εξόφλησης, θέσπιση χαμηλών τόκων και σταδιακή μεταφορά της γης στο λαό.

Γ. Τοποθέτηση των στρατιωτικών και ναυτικών δυνάμεων εντός Ρωσίας κι όχι εκτός.

*Δ. Τερματισμός του πολέμου βάσει της λαϊκής θέλησης*¹⁴⁰.

Στη δεύτερη δέσμη αιτημάτων δέσποζαν τα οικονομικά αιτήματα που αφορούσαν τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, των φτωχών αγροτών συμπεριλαμβανομένων, αλλά και μερικά «διεθνιστικά» αιτήματα. Από τη μία η κατάργηση των έμμεσων φόρων, που όπως έχει προαναφερθεί βάραιναν κυρίως τους φτωχούς, όπως και η κατάργηση των

---

¹³⁸ Weeks Theodore, «National Minorities in the Russian Empire, 1897-1917» στο συλλογικό τόμο *Russia under the last tsar: Opposition and subversion, 1897-1917*, Blackwell Publishers, Malden MA 1999, σελ 116. Επιμέλεια από Geifman, A.

¹³⁹ Waldron Peter, «Religious Toleration in Late Imperial Russia» στο συλλογικό τόμο *Civil rights in imperial Russia*, Oxford University Press, Oxford 1989, σελ. 106. Επιμέλεια από Crisp Olga, Linda Harriet Edmondson.

¹⁴⁰ Dmytryshyn Basil (ed.), *ό.π.*, σελ. 382.

δόσεων αποπληρωμής για τη γή θη έδιναν ανάσα σε εκατομμύρια φτωχούς αγρότες και εργάτες. Την ίδια ώρα όμως δεν υποτιμάται το αίτημα για τερματισμό του ρωσοϊαπωνικού πολέμου και άρση της μετακίνησης των στρατιωτικών δυνάμεων εκτός της χώρας, εφόσον τόσο το έμψυχο όσο και το οικονομικό τίμημα των απωλειών αφορούσε ξανά κυρίως τη φτωχή αγροτιά και τους εργάτες. Η απόφαση των εργατών να μην ξεχάσουν να εκφράσουν τα αιτήματα της φτωχής αγροτιάς είναι ένδειξη των ισχυρών δεσμών της εργατικής τάξης με το ρωσικό χωριό, από το οποίο η πρώτη αντλούσε την καταγωγή της και μέχρι τότε δεν είχε αποκόψει πλήρως τους δεσμούς της μαζί του. Οι δεσμοί υπαίθρου-πόλης ασκούσαν μια διαρκή επιρροή στην κοινωνική ζωή στην πόλη¹⁴¹.

3. Μέτρα για την εξάλειψη της καταπίεσης της εργασίας από το κεφάλαιο.

A. Κατάργηση του θεσμού των εργοστασιακών επιτροπών.

B. Καθιέρωση διαρκών επιτροπών, εκλεγμένων από τους εργάτες, σε εργοστάσια και εργαστήρια, που θα λαμβάνουν υπόψη τα εργατικά παράπονα σε συνεργασία με τη διοίκηση. Η απόλυση ενός εργάτη δε θα λαμβάνει χώρα παρά μόνο κατόπιν απόφασης της επιτροπής αυτής.

Γ. Άμεση ελευθερία για τους συνεταιρισμούς και τα σωματεία.

Δ. Δωρη ημερήσια εργασία και θεσμοθέτηση της υπερωρίας.

Ε. Άμεση ελευθερία για την ταξική πάλη.

ΣΤ. Άμεση θέσπιση του κατώτατου μισθού.

Ζ. Άμεση και συνεχής συμμετοχή των εργατικών εκπροσώπων στην προετοιμασία της νομοθεσίας για μια κρατική ασφάλιση των εργατών¹⁴².

Στην τρίτη και τελευταία δέσμη αιτημάτων υπάγονταν τα καθαρά εργατικά αιτήματα με προεξέχουσα την κατάργηση των εργοδοτικών εργοστασιακών επιτροπών, οι οποίες ασκούσαν είτε άμεση κακομεταχείριση (λ.χ. απειλές, ξυλοδαρμοί, μη καταβολή μισθών) είτε έμμεση με την επιβολή βαριών προστίμων, που δεν αφορούσαν μόνο την αναίτια απουσία από την εργασία ή κάποια ζημιά. Υπήρχε μια πιο ανοικτή κατηγορία προστίμων: για απουσία λόγω ασθένειας που δεν είχε επιβεβαιωθεί από αναφορά γιατρού, απουσία λόγω μέθης, για μη αναγνωρισμένες αργίες, γάμους, γεννήσεις και θανάτους, απουσίες λόγω ασθένειας οικογενειακών μελών και όσον αφορά τις

---

¹⁴¹ Johnson E. Robert, «Peasant and Proletariat: Migration, Family Patterns, and Regional Loyalties» στο συλλογικό τόμο *The World of the Russian peasant: post-emancipation culture and society*, Unwin Hyman, Boston 1990, σελ. 96. Επιμέλεια από Eklof, B., Frank, S.

¹⁴² Dmytryshyn Basil (ed.), *ό.π.*, σελ. 382-383.

εργάτριες, για απουσίες λόγω αφιέρωσης χρόνου στην ανατροφή των νηπίων¹⁴³. Ακολουθούσε το αίτημα για το συνέρχασθαι-συνεταιρίζεσθαι των εργατών (εργατικές επιτροπές μέσω αρχαιρεσιών), το δωρο, η θέσπιση του κατώτατου μισθού αλλά και η συμμετοχή των εργατών στην θεσμοθέτηση της εργατικής ασφάλισης. Αν, κλείνοντας, δούμε ως όλον και τις τρεις δέσμες αιτημάτων συνειδητοποιούμε ότι η εργατική τάξη της Αγίας Πετρούπολης που υπαγόταν στην οργάνωση του Γκαπόν όχι μόνο ξεπέρασε το συντηρητικό πλαίσιο του φορέα αυτού αλλά κατάφερε να ενώσει τα αιτήματα αγροτών-εργατών, προεικονίζοντας κατά κάποιον τρόπο τα επαναστατικά γεγονότα που ακολούθησαν μέσα από τη δική της κινητοποίηση το 1905.

Στις 9 Ιανουαρίου 1905 ένα ετερόκλητο πλήθος άνω των 100.000 εργατών κινήθηκε με επικεφαλής τον παπά Γκαπόν προς τα χειμερινά ανάκτορα, με σκοπό να επιδώσει τα προαναφερθέντα αιτήματα στον τσάρο. Μπροστά δέσποζαν θρησκευτικές εικόνες, εκκλησιαστικά λάβαρα και εικόνες του τσάρου ενώ πιο πίσω ανέμιζαν κόκκινες σημαίες. Λίγο πριν φτάσουν στα ανάκτορα ο στρατός άνοιξε πυρ εναντίον τους. Περισσότεροι από 1.000 άνθρωποι σκοτώθηκαν επιτόπου ή τραυματίστηκαν.

Το καθεστώς έχασε μονομιάς τα ερείσματα του στις μάζες. Τα γεγονότα της 9^{ης} Ιανουαρίου δόνησαν όλες τις κοινωνικές τάξεις της αυτοκρατορίας αλλά κυρίως την εργατική τάξη, που χειμάστηκε βαριά κατά τα προηγούμενα χρόνια. Τις επόμενες 10 ημέρες, απεργίες και ταραχές ξέσπασαν με αγριότητα στη Μόσχα, τη Βαρσοβία και την Τιφλίδα ενώ στην Αγία Πετρούπολη οι αντιδράσεις γρήγορα πήραν ένοπλη μορφή. Οι ταραχές διαρκώς καταστέλλονταν και επανέρχονταν με φρενήρεις βαθμούς σε μεγάλο αριθμό πόλεων. Μόνο μέσα στο Γενάρη του 1905 απεργήσανε 440 χιλιάδες εργάτες, δηλαδή περισσότεροι από ότι σ' όλα τα 10 προηγούμενα χρόνια¹⁴⁴.

Τον Μάιο ξεκίνησε εργατική απεργία στην πόλη Ιβάνοβο-Βοζνεσένσκ, η οποία διήρκησε 72 μέρες και αγκάλιασε σταδιακά όλη την πόλη. Η κινητοποίηση των απεργιακών επιτροπών και των παράνομων συνδικάτων και η μεταξύ τους ζύμωση είχε ως αποτέλεσμα τη συγκρότηση του εργατικού συμβουλίου της πόλης ή αλλιώς Σοβιέτ (ρωσ. Συμβούλιο), που έγινε ταχύτατα φορέας της επαναστατικής-εργατικής εξουσίας. Κάθε συνδικάτο εκπροσωπούσαν στο συμβούλιο ανάλογα με τον αριθμό των μελών του ενώ τα επαναστατικά κόμματα συμμετείχαν διαθέτοντας μόνο συμβουλευτική

---

¹⁴³ Glickman, R. L., *Russian factory women: Workplace and society, 1880-1914*, University of California Press, Berkeley 1984, σελ. 7.

¹⁴⁴ Συλλογικό, *ό.π.*, σελ. 88. Επιμέλεια από Πονομάριοφ Μπ. Ν.

ψήφο. Επρόκειτο για έναν νεόκοπο θεσμό, πρωτόγνωρο για τα ρωσικά δεδομένα, την ίδια ώρα που οι επίσημες αρχές στην πόλη είχαν παραλύσει, και ανέλαβε πλήθος αρμοδιοτήτων. Το Σοβιέτ του Ιβάνοβο Βοζνεσένσκ ανέλαβε την τήρηση της τάξης στην πόλη, εξέδωσε διακηρύξεις, οργάνωσε πολιτοφυλακή, έλεγξε τον τύπο και έτσι, στην πράξη, επέβαλλε ελευθερία του τύπου, του λόγου και των συγκεντρώσεων¹⁴⁵. Εντέλει μες στο καλοκαίρι το Σοβιέτ διαλύθηκε από τις τσαρικές αρχές αλλά η εμπειρία του επουδενί δεν διαγράφηκε από τη μνήμη των εργατών.

Οι εργατικές ταραχές και απεργίες συνεχίζονταν εν μέσω αγροτικών ταραχών στην ύπαιθρο αλλά και ανταρσιών στο στρατό, όπως η ανταρσία του πληρώματος του θωρηκτού Ποτέμκιν στη Μαύρη Θάλασσα τον Ιούνιο του 1905. Μια πρώτη αναδίπλωση του καθεστώτος προκειμένου να αποπροσανατολίσει την κατάσταση ήρθε τον Αύγουστο με την αναγγελία συγκρότησης Δούμας (ρωσ. Βουλής) και την επίσπευση της συνθηκολόγησης στον ρωσοϊαπωνικό πόλεμο. Μάταια. Μες στο φθινόπωρο το εργατικό κίνημα έφτασε στο ζενίθ του ενώ τα εργατικά συνδικάτα φύτρωναν το ένα μετά το άλλο και αγκάλιαζαν πλέον και εργάτες που δεν σχετίζονταν με τη βιομηχανία (λ.χ. οικιακοί υπηρέτες, πλανόδιοι πωλητές, ράφτες κ.α.). Φαίνεται μάλιστα πως όλη αυτή η δυναμική μετά βίας ελεγχόταν κι από τα επαναστατικά κόμματα.

Τον Οκτώβριο η απεργία των τυπογράφων της Μόσχας κλιμακώθηκε σε γενική πολιτική απεργία στα εργοστάσια και τους σιδηροδρόμους. Ήδη εργατικά σοβιέτ είχαν συγκροτηθεί στο Μπακού, το Χάρκοβο, το Κίεβο, το Αικατερινοσλάβ, το Τβερ κι αλλού. Το Σοβιέτ της Αγίας Πετρούπολης, στο οποίο αντιστοιχούσε 1 αντιπρόσωπος για 500 εργάτες, έφτασε να έχει 562 αντιπροσώπους, οργανώνοντας εργατικές πολιτοφυλακές, εφαρμόζοντας την 8ωρη εργασία και επιβάλλοντας τον εργατικό έλεγχο στην παραγωγή.

Για να επιβιώσει το τσαρικό καθεστώς όφειλε άμεσα να προβεί σε βαθύτερους συμβιβασμούς. Στις 17 Οκτωβρίου ο τσάρος εξέδωσε ένα μανιφέστο δικαιωμάτων, επιχειρώντας να κατευνάσει στο μέτρο του δυνατού τα πνεύματα. Με το κείμενο αυτό αναγνωρίζονταν τα θεμελιώδη ατομικά δικαιώματα σε όλες τις κοινωνικές τάξεις (λ.χ. απαραβίαστο του ατόμου, ελευθερία συνείδησης, ελευθεροτυπία κ.α.), κατοχυρωνόταν η σύσταση Δούμας, συμβουλευτικού και αντιπροσωπευτικού σώματος όλων των

---

¹⁴⁵ Γουντς Άλαν, *Η Ιστορία του Μπολσεβικισμού-Τόμος Α'*, Μαρξιστική Φωνή, Αθήνα 2017, σελ. 239.

κοινωνικών τάξεων, και εξασφαλιζόταν το καθολικό εκλογικό δικαίωμα των ανδρών όλων των κοινωνικών τάξεων. Με τον τρόπο αυτό ο Νικόλαος ο Β' επιδίωκε έναν προσωρινό συμβιβασμό πριν να εξασφαλίσει την οριστική κατάπνιξη της επανάστασης. Ένωθε ακόμη ζωηρά ότι είχε εγκαταλείψει εκείνα που ήταν άρθρα πίστης για τον ίδιο αλλά αναγνώριζε ότι οι μόνες εναλλακτικές επιλογές, πιθανή απώλεια του θρόνου ή εμφύλιος πόλεμος μεταξύ των υποτελών του, ήταν πιο απαράδεκτες από αυτές που είχε κάνει ο ίδιος¹⁴⁶.

Από το σημείο αυτό και μετά η μεσαία τάξη και οι Ρώσοι φιλελεύθεροι άρχισαν να αποστασιοποιούνται από τον αγώνα των φτωχότερων μαζών αν και οι συγκρούσεις με το τσαρικό καθεστώς ήταν όπως και πριν μονοπώλιο της εργατικής τάξης και της φτωχής αγροτιάς. Δημιουργήθηκαν μάλιστα τα πρώτα αστικά κόμματα στη χώρα. Ότι ζητούσαν οι φιλελεύθεροι αστοί είχε πλέον κατοχυρωθεί και η ανοχή στην εργατική και την αγροτική αντίδραση ήταν πια ανώφελη, αν όχι επικίνδυνη.

Η εργατική τάξη και η φτωχή αγροτιά πλέον πολεμούσαν μόνες τους, με τα δικά τους κόμματα να αναδύονται σιγά σιγά από την παρανομία στη νομιμότητα. Σημείο κορύφωσης αυτού του σταδίου ήταν η συγκρότηση του Σοβιέτ της Μόσχας και η εργατική εξέγερση της πόλης, που ξέσπασε στα μέσα του Δεκεμβρίου. Παρά την κινητοποίηση και τον ηρωισμό των εργατών, ιδίως στην εργατική συνοικία της Πρέσνια, η έλλειψη συντονισμού στην κορυφή καθώς και με τα Σοβιέτ των άλλων πόλεων, όπως και η έλλειψη οπλισμού, οδήγησαν στην κατάπνιξη της εξέγερσης 10 μέρες αργότερα. Όσες προσπάθειες κι αν έκαναν τα κοντινά στη Μόσχα σοβιέτ για να αποτρέψουν την προσέλευση των τσαρικών στρατευμάτων στην πόλη για την κατάπνιξη της εξέγερσης, απέτυχαν πλήρως. Το Σοβιέτ των Εργατών Αντιπροσώπων της πόλης του Τβερ επιχείρησε να ανατινάξει μια σιδηροδρομική γέφυρα στη γραμμή Πετρούπολης-Μόσχας, αλλά η προσπάθεια απέτυχε. Το Συμβούλιο των Αντιπροσώπων των Αγροτών του βόλοστ της Novinskaya, στο κυβερνείο του Τβερ, κινητοποίησε τους αγρότες για να καταστρέψουν τις σιδηροδρομικές γραμμές στο σταθμό Kulizkaya, αλλά τα τσαρικά στρατεύματα από την Πετρούπολη είχαν ήδη καταφέρει να περάσουν¹⁴⁷.

---

¹⁴⁶ Harcave, S., *The Russian Revolution of 1905*, Collier-Macmillan, London 1970, σελ. 217.

¹⁴⁷ Панкратова А.М., *Первая русская революция 1905 – 1907 гг. (Η πρώτη ρωσική επανάσταση 1905-1907)*, Политиздат при ЦК ВКП, Москва 1951, σελ. 181.

Ο απολογισμός των θυμάτων της εργατικής τάξης, λόγω της καταστολής της εξέγερση έκανε πλέον σαφές το μήνυμα ότι ο κρατικός μηχανισμός επανέφερε την τάξη. Μια τάξη κομμένη και ραμμένη στα δικά του μέτρα. Σύμφωνα με το γραφείο της ιατρικής ένωσης, συνολικά, 922 άνδρες και 137 γυναίκες σκοτώθηκαν κατά τη διάρκεια των μαχών και των αντιποίνων στη Μόσχα εναντίον των ανταρτών¹⁴⁸. Από την άλλη μεριά η αστική τάξη της πόλης έκανε τα αδύνατα δυνατά για να στηρίξει τον κρατικό μηχανισμό και τις δυνάμεις καταστολής εναντίον των εξεγερμένων εργατών. Η αστική τάξη της Μόσχας συγκέντρωσε 16 χιλιάδες ρούβλια. για δωρεές σε στρατιώτες που κατέστειλαν την εξέγερση. Το Συμβούλιο της πόλης διέθεσε 5 χιλιάδες ρούβλια σε οικογένειες αστυνομικών και θυρωρών που υπέφεραν από την εξέγερση¹⁴⁹. Άμεσα την ίδια μοίρα με το Σοβιέτ της Μόσχας είχαν και τα εργατικά σοβιέτ όλων των άλλων πόλεων της αυτοκρατορίας στις αρχές του 1906.

Παρά την καταστολή των εξεγερμένων, τη διάλυση των σοβιέτ, τις εκτελέσεις και τις εξορίες των εργατών, οι εξαγγελίες του τσαρικού μανιφέστου του Οκτωβρίου άφηναν ένα σχετικό περιθώριο νόμιμων διεκδικήσεων για την εργατική τάξη, ειδικά όσο πλησίαζαν οι διαδικασίες αρχαιρεσιών για τη Δούμα. Τον Μάρτιο του 1906 η κυβέρνηση νομιμοποίησε τα εργατικά σωματεία, ορίζοντας όμως πως οποιαδήποτε ενέργεια που θα μεταφραζόταν ως «ανατρεπτική» θα ήταν επαρκής λόγος για τη διάλυση τους.

Παρά τις εκλογικές αλχημείες του καθεστώτος, στη Δούμα που προέκυψε την άνοιξη του 1906 οι εκπρόσωποι των εργατών και των αγροτών προσέγγιζαν το 50% του συνόλου. Η τροπή αυτή αναμφίβολα μπορούσε να ανοίξει περιθώρια νόμιμων διεκδικήσεων από την εργατική τάξη.

Απόφαση των εργατών του Reval [Ρίγα] στους εκπροσώπους των εργατών στη Δούμα – 7 Ιουνίου 1906 (απόσπασμα).

Προς τη διαδικασία αρχαιρεσιών των εργατών.

Εμείς, εργάτες στο εργοστάσιο «Motor» [Dvigatel'] έχοντας συγκροτηθεί την 7^η Ιουνίου 1906 ως συλλογικό σώμα άνω των 1.000 εργατών, σας χαιρετίζουμε για τη σθεναρή σας απεύθυνση προς όλη την εργατική τάξη της Ρωσίας. Διαμαρτυρόμαστε ενάντια στην μαυρο-εκατονταρχίτικη σύγχυση εν σχέσει με τους επαναστάτες, η οποία ισχυρίστηκε ότι

¹⁴⁸ Στο ίδιο, σελ. 181.

¹⁴⁹ Στο ίδιο, σελ. 181-182.

το κίνημα χειραφέτησης υποκινήθηκε από μεμονωμένους αγκιτάτορες και επιβεβαιώνουμε ότι αυτό προκλήθηκε από την απελπιστική και καταπιεσμένη μας θέση.

Σύντροφοι, απαιτούμε τα ακόλουθα:

1. Δικαστική δίωξη των αξιωματούχων που άσκησαν βία ενάντια στο λαό.
2. Πλήρη αμνηστία για εκείνους που υπέφεραν για πολιτικούς, αγροτικούς και θρησκευτικούς λόγους.
3. Άμεση κατάργηση της θανατικής ποινής.
4. Κατάργηση του στρατιωτικού νόμου και των μέτρων έκτακτης ανάγκης¹⁵⁰.

Το παράδειγμα των εργατών του εργοστασίου Motor είναι ενδεικτικό για το περιθώριο νόμιμων διεκδικήσεων που γεννούσε η συγκρότηση της Α΄ Δούμας. Χαρακτηριστικό είναι ότι μετά τον χαιρετισμό των τρουντοβίκων και των σοσιαλδημοκρατών αντιπροσώπων (μενσεβίκων), που εκπροσωπούσαν την εργατική τάξη στην Α΄ Δούμα, το πρώτο ζήτημα που θέτουν είναι η υπεράσπιση της εργατικής εξέγερσης, παρότι οι πιστές στο στέμμα δυνάμεις (μαύρες εκατονταρχίες) έχουν πια σαφώς επικρατήσει. Γι' αυτό και εκκινούν με αιτήματα που δεν άπτονται των υλικών τους όρων ζωής αλλά με αιτήματα που αφορούν την αμνηστία, τη δίωξη όσων αξιωματούχων άσκησαν βία ενάντια στον λαό αλλά και την κατάργηση της θανατικής ποινής και του στρατιωτικού νόμου. Κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί ότι η συγκεκριμένη απόφαση είναι ιδιαίτερα τολμηρή, δεδομένης της εξέλιξης των πραγμάτων μέχρι τότε, και σίγουρα δείχνει ότι μετά τα γεγονότα του 1905 και παρά την καταστολή η εργατική τάξη είχε επίγνωση της δύναμης της και των καθηκόντων που ανοίγονταν μπροστά της, όχι μόνο σε συντεχνιακό αλλά σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο. Αφού οι εργάτες του Motor έθεσαν το γενικότερο πλέγμα μέτρων που κατοχυρώνουν την νομική προστασία όσων εξεγέρθηκαν αλλά και την τιμωρία όσων τους κατέστειλαν, συνεχίζουν στην ίδια βάση προκειμένου να εξασφαλιστούν οι ατομικές ελευθερίες και ο θεσμικός εκσυγχρονισμός του κράτους υπέρ των πολιτών.

5. Σύγκληση συντακτικής εθνοσυνέλευσης στη βάση της καθολικής, ίσης, άμεσης και μυστικής ψηφοφορίας ανεξαρτήτως φύλου, θρησκείας ή εθνικότητας.
6. Εγκαθίδρυση ενός μόνο νομοθετικού σώματος.
7. Θέσπιση τοπικής αυτοδιοίκησης με ευρείες, δημοκρατικές αρχές.

---

¹⁵⁰ Freeze Gregory (ed.), *From Supplication to Revolution – A Documentary Social History of Imperial Russia*, Oxford University Press, Oxford 1988, σελ. 290-291.

8. *Ευθύνη των αξιωματούχων απέναντι στους νόμους (όπως και για τους άλλους πολίτες).*
9. *Ελευθερία λόγου, τύπου, συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι, της απεργίας και των θρησκευτικών πεποιθήσεων.*
10. *Καθολική, υποχρεωτική εκπαίδευση ως την ηλικία των 16 ετών¹⁵¹.*

Και στο τέλος διατυπώνονται τα καθαρά εργατικά και αγροτικά αιτήματα.

11. *Εργάσιμη ημέρα 8 ωρών.*
12. *Κρατική ασφάλιση των εργατών απέναντι στην ασθένεια, τα γηρατειά και την ανεργία.*
13. *Άμεση συγκρότηση των τοπικών αγροτικών επιτροπών προς επίλυση του αγροτικού ζητήματος.*
14. *Κατάργηση των μόνιμων στρατευμάτων και αντικατάσταση τους από μόνιμη πολιτοφυλακή ...¹⁵²*

Ωστόσο, παρά τα οράματα και τις διεκδικήσεις των εργατών και όχι μόνο του συγκεκριμένου εργοστασίου, το τσαρικό κατεστημένο μπορούσε, δεδομένων των ισορροπιών που προέκυψαν μετά την καταστολή της εξέγερσης της Μόσχας, να διαμορφώσει την πολιτική κατάσταση με όρους που θα ευνοούσαν μόνο το ίδιο και όχι τις μάζες. Η κατά το ήμισυ κυριαρχία των αντιπροσώπων των αγροτών και εργατών στην Α΄ Δούμα δεν επέτρεπε δεύτερες σκέψεις. Το τσαρικό καθεστώς θορυβήθηκε έντονα και διέλυσε πραξικοπηματικά τη Δούμα στις 9 Ιουλίου. Ένα εξάμηνο αργότερα, στις 20 Φεβρουαρίου 1907, διεξάχθηκαν οι εκλογές για την ανάδειξη νέας Δούμας. Παρά την καταστολή που χτύπησε συστηματικά τα εργατικά στρώματα όλο το προηγούμενο διάστημα, στη Β΄ Δούμα οι μισοί περίπου αντιπρόσωποι (222 στους 518) κινούνταν στα αριστερά του πολιτικού τόξου (σοσιαλδημοκράτες, σοσιαλεπαναστάτες, λαϊκοί σοσιαλιστές κ.α.). Στις αρχές Ιουνίου το καθεστώς τη διέλυσε κι αυτή. Η εκ νέου αλχημεία του εκλογικού νόμου, διαμόρφωνε τους όρους για την ανάδειξη μιας Δούμας «περισσότερο νομιμόφρονης». Αυτή ακριβώς κάνει τους μεγάλους ιδιοκτήτες γης κυρίαρχους των συνελεύσεων των εκλεκτόρων που αναδείκνυαν τους αντιπροσώπους. Για όλη τη Ρωσία η αναλογία μεταξύ των διαφορετικών κατηγοριών εκλεκτόρων διαμορφώθηκε ως εξής:

---

¹⁵¹ Στο ίδιο, σελ. 290-291.

¹⁵² Στο ίδιο, σελ. 291.

Ιδιοκτήτες γης.....	50%
Μεγαλοαστοί.....	14%
Μικροαστοί.....	12%
Αγρότες.....	22%
Εργάτες.....	2% ¹⁵³ .

Κι αυτό ήταν ακριβώς το πλαίσιο που κινήθηκε η Γ' Δούμα, που λειτούργησε από το φθινόπωρο του 1907 ως το φθινόπωρο του 1912.

Οι παρεμβάσεις των τσαρικών αρχών στη λειτουργία και τη σύσταση της Δούμας ήταν μόνο μια πτυχή της ανάκαμψης του καθεστώτος μετά τον κλυδωνισμό του 1905. Την ίδια ώρα που επιχειρούνταν μια αναδίπλωση στην ύπαιθρο, πριμοδοτώντας τη διάλυση των αγροτικών κοινοτήτων με τη μεταρρύθμιση του Στολίπιν και καταστέλλοντας τις αγροτικές εξεγέρσεις, από το β' εξάμηνο του 1907 ξεκινά ένα μαράζ διάλυσης των εργατικών συνδικάτων με το πρόσχημα της «ανατρεπτικής δράσης». Η απεργία έτσι κι αλλιώς ήταν παράνομη στην πράξη. Λόγω των ανωτέρω το διάστημα 1907-1910 τα συνδικάτα, όσο δηλαδή καταφέρνουν να επιβιώνουν, εξαυλώνονται λόγω των διαρκών επεμβάσεων του κρατικού μηχανισμού. Ωστόσο καταφέρνουν να επιβιώσουν εκείνα που προσανατολίζονται μόνο στη νομιμότητα και αποκηρύσσουν τόσο προς τα μέσα όσο και προς τα έξω το προηγούμενο του 1905. Ωστόσο και σε αυτά η λειτουργία δεν είναι η ιδανική, την ίδια ώρα που η εργατική τάξη βάλλεται σκληρά. Τα μέλη των νόμιμων συνδικάτων μειώθηκαν από 246.000 σε 50.000 και στη συνέχεια σε 13.000. Η εργάσιμη ημέρα επιμηκύνθηκε έως και 2 ώρες, φτάνοντας τις 15 ώρες σε ορισμένες περιπτώσεις¹⁵⁴. Με βάση τα υπάρχοντα δεδομένα για τον Οκτώβριο του 1907, σε 54 μεταλλουργικά εργοστάσια της Αγίας Πετρούπολης το ωράριο του 80% των εργατών ήταν 10 ώρες ενώ στην παραγωγή χαρτονιού 15 ώρες¹⁵⁵.

Τα παρελκόμενα αυτής της απελπιστικής τροπής χτυπούν τις απογοητευμένες, εργατικές μάζες όπως και τα φτωχά στρώματα των πόλεων, που ιδίως αυτό το διάστημα

¹⁵³ Martov Julius, *Comment je suis devenu marxiste – Textes choisis*, editions lumpen, Colligis Crandelain 2016, σελ. 117.

¹⁵⁴ Γουντς Άλαν, *Η Ιστορία του Μπολσεβικισμού-Τόμος Α'*, Μαρξιστική Φωνή, Αθήνα 2017, σελ. 349.

¹⁵⁵ Лобок Д. В., *История социально-трудовых отношений в России (Ιστορία των κοινωνικών-εργατικών σχέσεων στη Ρωσία)*, Редакционно-издательский совет СПбГУП, Санкт-Петербург 2020, σελ. 78.

μαστίζονται από την ανεργία που προκάλεσε η οικονομική κρίση στη χώρα από το 1906. Η «επιδημία» των αυτοκτονιών που χτύπησε την αστική Ρωσία το 1906 και διατηρήθηκε μέχρι τον Α΄ Π. Π. , αντιμετωπίστηκε ως ένα ιδιαίτερα προβληματικό σημάδι της ιστορικής ασθένειας της Ρωσίας, μια ένδειξη ότι η ρωσική κοινωνία ήταν «διασπασμένη», «χαοτική», «παραμορφωμένη». «ακυβέρνητη», «άρρωστη» και σε πλήρες αδιέξοδο¹⁵⁶.

Ενώ τα νεόκοπα συνδικάτα τείνουν να συρρικνώνονται και να διαλύονται, η μουδιασμένη εργατική τάξη βρίσκει ψήγματα οργάνωσης και αλληλεγγύης στους μορφωτικούς-φιλεκπαιδευτικούς συλλόγους των συνοικιών της, που αναπτύσσονται έντονα το διάστημα αυτό και επιτρέπονται όσο δεν πολιτικοποιούν τις δράσεις τους. Οι σύλλογοι παρείχαν μια νόμιμη ευκαιρία για τους εργάτες να συναθροίζονται, να διεξάγουν συναντήσεις και ομιλίες, να λειτουργούν βιβλιοθήκες και να οργανώνουν διάφορα εκπαιδευτικά, ψυχαγωγικά πολιτιστικά δρώμενα¹⁵⁷. Εκεί ακριβώς θα επιχειρήσουν να έχουν καλυμμένο προπαγανδιστικό ρόλο τα επαναστατικά κόμματα όσο το εργατικό κίνημα, χτυπημένο, χειμάζει.

Η ανάκαμψη της οικονομίας από το 1910 και η άνοδος της βιομηχανικής παραγωγής διαμόρφωσε νέους όρους για το εργατικό κίνημα και το έβγαλε σιγά-σιγά από τον πεσιμισμό και τη νομοταγή αναδίπλωση. Ο φόβος της ανεργίας δεν ήταν πλέον ρεαλιστικός με τη διεύρυνση της βιομηχανικής εργασίας και την ταυτόχρονη διεύρυνση του βιομηχανικού προλεταριάτου. Η εργατική τάξη εκκινεί μια σειρά απεργιών που δεν είναι μόνο οικονομικές αλλά και πολιτικές, διεκδικώντας ευρύτερα πολιτικά δικαιώματα, νομιμοποίηση των συνδικάτων που διαλύθηκαν και αλληλεγγύη μεταξύ των εργατών όλης της χώρας. Καθοριστικό σημείο σε αυτή την ανάκαμψη ήταν τα γεγονότα στα αγγλικών συμφερόντων ορυχεία χρυσού στον ποταμό Λένα το 1912, όπου οι εργάτες ανθρακωρύχοι εκκίνησαν μια δυναμική απεργία μαζί με τις οικογένειες τους, διεκδικώντας καλύτερες συνθήκες εργασίας, υγιεινής και συμπεριφοράς εκ μέρους της εργοδοσίας. Η συγκεκριμένη απεργία επανέφερε στο προσκήνιο την κρισιμότητα των εργατικών αιτημάτων παρά το γενικευμένο κλίμα τρομοκράτησης και αυθαιρεσίας που κυριάρχησε από το 1906 και μετά.

---

¹⁵⁶ Steinberg D. Mark, *The Russian Revolution, 1905-1921*, Oxford University Press, Oxford 2016, σελ. 59.

¹⁵⁷ Bonnell E. Victoria, *Roots of Rebellion: Workers' Politics and Organizations in St. Petersburg and Moscow, 1900-1914*, University of California Press, Berkeley California 1983, σελ. 86.

*Λίστα αιτημάτων των εργατών των ορυχείων του Λένα, 3 Μαρτίου 1912
(απόσπασμα)*

- *Κατά τη διάρκεια της απεργίας, τα τρόφιμα πρέπει να διατίθενται από τις κουζίνες όπως συνήθως.
[...]*
- *α) Επέκταση των χώρων διαβίωσης για επαρκή αέρα. β) Δωρεάν φωτισμό στα παραπήγματα (γ) Οι άγαμοι θα πρέπει να έχουν ένα δωμάτιο για δύο άτομα. Οι οικογένειες πρέπει να έχουν ένα ξεχωριστό δωμάτιο γι' αυτές. Ξεχωριστά πλυσταριά.[...]*
- *Οκτάωρη εργάσιμη ημέρα και στις παραμονές των αργιών εργασία επτά ωρών. Τις Κυριακές και στις αργίες η εργασία να μην είναι υποχρεωτική, η εργασία αυτές τις ημέρες θα πρέπει να πληρώνεται ως μιάμιση κανονική εργάσιμη. Η υπερωρία πρέπει να πληρώνεται: οι πρώτες δυο ώρες να προσμετρούνται για τρεις ενώ η κάθε επόμενη ώρα να προσμετράται για δυο[...]*
- *Κατάργηση όλων των προστίμων.*
- *Οι εργάτες που στέλνονται σε μακρινά ορυχεία πρέπει να πληρώνονται μιάμιση φορά το κανονισμένο μεροκάματο[...]*
- *Η εργοδοσία δεν μπορεί να απολύει εργάτες από καπρίτσιο αλλά κατόπιν συμφωνίας με την επιτροπή των εργατών.*
- *Όχι καταναγκαστική εργασία των γυναικών.*
- *Ευγενική απεύθυνση στους εργάτες εκ μέρους της εργοστασιακής διεύθυνσης: να χρησιμοποιείται η λέξη «εσείς» κι όχι «εσύ»¹⁵⁸.*

Η εργοδοσία στηριζόμενη από τα σώματα ασφαλείας του τσαρικού κράτους κατέστειλε βίαια την απεργία, 250 άνθρωποι σκοτώθηκαν και περίπου 270 τραυματίστηκαν όταν ο στρατός άνοιξε πυρ εναντίον τους στις 4 Απριλίου. Όταν έγινε γνωστό το γεγονός στις μεγάλες πόλεις οι ήδη εντεινόμενες εργατικές κινητοποιήσεις διευρύνθηκαν ακόμη περισσότερο και μάλιστα έδειξαν να πολλαπλασιάζονται εντατικά το διάστημα 1912-1914. Η εξέλιξη αυτή έδειχνε ότι η εμπειρία της επανάστασης του 1905, της κρατικής καταστολής έναντι των συνδικάτων και της κατοπινής υπόγειας δράσης των συνειδητών εργατών στους πολιτιστικούς-

---

¹⁵⁸ Melancon Michael, *The Lena Goldfields Massacre and the Crisis of the Late Tsarist State*, Texas A&M University Press, College Station, Texas 2006, σελ. 201-202.

μορφωτικούς συλλόγους, μπορούσε να οδηγήσει σε νέους αγώνες και με εξίσου δυναμικές μορφές αν το επέτρεπαν οι οικονομικές συνθήκες.

Πίνακας 19. Αριθμός απεργιών, απεργών και συνολικών ημερών χαμένων από απεργία το διάστημα 1912-1914 σε πολιτικές και οικονομικές απεργίες.

Έτος	Απεργίες	Απεργοί	Ημέρες
1912	2.032	725.491	2.378.057
1913	2.404	887.096	3.482.610
1914	3.534	1.337.458	4.691.088

Πηγή: Αντλήθηκαν στοιχεία από τον ομώνυμο πίνακα δεδομένων στο Haimson H. Leopold & Petruscha Ronald, «Two strike waves in Imperial Russia, 1905-1907,1912-1914» στο συλλογικό τόμο *Strikes, wars, and revolutions in an international perspective. Strike waves in the late nineteenth and early twentieth centuries*, Cambridge University Press, Cambridge 1989, σελ. 107. Επιμέλεια από Haimson H. Leopold & Tilly Charles.

Η κατάσταση έδειχνε να οδηγεί σταδιακά στο κακό προηγούμενο του έτους 1905. Άλλωστε πέρα από τις οικονομικές συνθήκες που επέτρεπαν την τάση αυτή κι η ίδια η βιομηχανική εργατική τάξη είχε πλέον αναβαθμιστεί ποιοτικά και ποσοτικά σε σύγκριση με το προηγούμενο διάστημα. Η ίδια η φυσική αναπαραγωγή της τάξης, που εξασφάλιζε μεγαλύτερο βαθμό συνείδησης της θέσης της, σε συνδυασμό με την άφιξη αρκετών χαμένων της μεταρρύθμισης Στολίπιν στην ύπαιθρο δημιουργούσε μια κοινωνική δύναμη συνειδητή κι εκρηκτική ταυτόχρονα. Η μνήμη των ετών 1905 και 1906 καθώς και οι αδικίες από την εργοστασιακή διοίκηση μόνο υποστηρικτικά μπορούσαν να λειτουργήσουν σε μια τέτοια εξέλιξη. Σε ένα κατ' εκτίμηση σύνολο 2.243.800 εργατών σε επιχειρήσεις με περισσότερους από 20 εργαζόμενους σε όλη τη ρωσική βιομηχανία το 1913, όχι λιγότερο από το 40% συγκεντρώνονταν σε εργοστάσια με περισσότερους από 1.000 εργάτες¹⁵⁹. Η βιομηχανική εργατική τάξη ήταν πλέον μεγαλύτερη και εντυπωσιακά συγκεντρωμένη σε μεγάλους παραγωγικούς χώρους. Αυτή ακριβώς η δυναμική την καθιστούσε ακόμη περισσότερο επικίνδυνη. Την ίδια ώρα μόνο κατ' εκτίμηση η μη βιομηχανική εργατική τάξη της χώρας (λ.χ. υπάλληλοι, οικιακοί βοηθοί, πλανόδιοι, εργάτες γης κ.α.) μπορεί να υπολογιστεί στο υπερδιπλάσιο της βιομηχανικής.

¹⁵⁹ Falkus M.E, *The Industrialization of Russia 1700-1914*, The Macmillan Press Ltd, London 1972, σελ. 82.

Η έκρηξη του Α΄ Π.Π. τον Αύγουστο του 1914 έδωσε την κατάλληλη ευκαιρία ώστε η τεταμένη κατάσταση στις πόλεις να αποπροσανατολιστεί μέσα στην έξαρση του πολεμικού πατριωτισμού. Η στάση της εργατικής τάξης φαίνεται πως ήταν επαμφοτερίζουσα, με τους μη οργανωμένους εργάτες να συνηγορούν σταδιακά στον πόλεμο αλλά τους ταξικά συνειδητούς να προβαίνουν εξαρχής σε βίαιες αντιδράσεις κόντρα στον πόλεμο. Σύμφωνα με τα επίσημα κυβερνητικά στοιχεία, υπήρχαν ταραχές και αντιπολεμικές διαδηλώσεις σε 17 επαρχίες και 31 γειτονιές. Σκοτώθηκαν 505 επιστρατευμένοι και 106 αξιωματούχοι, σε 27 επαρχίες στις δυο εβδομάδες που ακολούθησαν την κήρυξη του πολέμου¹⁶⁰.

Η επιστράτευση μεγάλου μέρους των ανδρών της εργατικής τάξης τη διετία 1914-1915 και η επακόλουθη εντεινόμενη στρατολόγηση γυναικών στα εργοστάσια αλλοίωσε αισθητά τη μέχρι τότε σύνθεση του ρωσικού προλεταριάτου. Για να μιλήσουμε λοιπόν για την εργατική τάξη και το εργατικό κίνημα από το 1915 ως το 1917 θα πρέπει να εστιάσουμε στη γυναίκα εργάτρια, η οποία συνήθως είχε τις ρίζες της στην υπαίθρο, ως πρώην αγρότισσα.

Κεφάλαιο Π Γ

Αγρότισσα κι εργάτρια

Π Γα. Η γυναίκα στο χωριό.

Η γυναίκα της υπαίθρου είναι κομβικό μέλος της αγροτικής οικογένειας. Είναι εκείνη που προσφέρει εργασία στις αγροτικές και κτηνοτροφικές εργασίες, είναι υπεύθυνη για τη λειτουργία του νοικοκυριού και τη συντήρησή του και παράλληλα εξασφαλίζει την αναπαραγωγή του. Αυτό το ευρύ φάσμα ρόλων και δραστηριοτήτων δεν περιορίζεται στο ελάχιστο ακόμη κι όταν κυοφορεί. Κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης, η γυναίκα συνεχίζει να είναι υπεύθυνη για όλες τις καθημερινές της εργασίες, τόσο στο νοικοκυριό όσο και στα χωράφια – να δένει τα δεμάτια, να ξεχορταριάζει τους αγρούς, να καθαρίζει τα καλαμπόκια, να μαζεύει την κάνναβη, να φυτεύει και να σκάβει την πατάτα – μέχρι να γεννήσει¹⁶¹.

Προκειμένου ωστόσο να ενισχυθεί με μετρητό χρήμα το νοικοκυριό της, πολύ συχνά η αγρότισσα κατέφευγε στην κατ' οίκον παραγωγή προϊόντων ένδυσης ή διατροφής,

¹⁶⁰ Γουντς Άλαν, *Η Ιστορία του Μπολσεβικισμού-Τόμος Β΄*, Μαρξιστική Φωνή, Αθήνα 2017, σελ. 110.

¹⁶¹ Semyonova Tian-Shanskaia Olga, *Village Life in Late Tsarist Russia*, Indiana University Press, Bloomington: Indianapolis 1993, σελ. 10.

τα οποία τα διοχέτευε μέσω εμπορών στις αγορές των πόλεων κατά παραγγελία στα πλαίσια της σχέσης *kustar*, που αναφέρθηκε στο Εισαγωγικό Κεφάλαιο. Ο πιο βασικός τομέας δραστηριοποίησης στα συγκεκριμένα πλαίσια ήταν η κατασκευή υφασμάτων αλλά σταδιακά ανέκυψαν κι άλλοι, που κυριάρχησαν προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Ο πιο σημαντικός ήταν η κατασκευή λαναριών ξάνσης του μαλλιού και αργαλειών, μια χειροτεχνία που δεν είχε υπάρξει ως το 1891. Μέχρι το 1912 βρισκόταν σε αποκλειστικά γυναικεία χέρια¹⁶².

Η πολυεπίπεδη ωστόσο προσφορά της αγρότισσας δεν ακολουθείται από την ανάλογη εκτίμηση των ικανοτήτων και της δυναμικής της. Η κοινωνία του χωριού διαρκώς την υποτιμά και την κατατάσσει σε ον κατώτερης στάθμης. Η θέση της γυναίκας στην αγροτική κοινωνία ηχούσε σε γνωστές αγροτικές παροιμίες: «η κότα δεν είναι πουλί κι η γυναίκα δεν είναι άνθρωπος», «η γυναίκα έχει πλούσια μαλλιά και φτωχά μυαλά» ή «όσο περισσότερο τη χτυπάς τόσο πιο καλά θα τρως»¹⁶³. Το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο του χωριού και η ανδροκρατία σε όλα τα επίπεδα δεν είναι μόνο η κυρίαρχη αιτία αυτής της κατάστασης αλλά και ο παράγοντας που δυσχεραίνει διαρκώς τη θέση της αγρότισσας σε μια αγροτική οικονομία που διακρίνεται συχνά από στερήσεις και σκαμπανεβάσματα όσο εστιάζουμε στη φτωχή αγροτιά. Εντός της διευρυμένης αγροτικής οικογένειας, που είναι η νόρμα των φτωχών νοικοκυριών, η αγρότισσα πολύ συχνά ξυλοφορτώνεται από το σύζυγο, κακοποιείται σεξουαλικά από συγγενείς του, αν αυτός απουσιάζει στην πόλη ή το στρατό, ενώ πριν το γάμο ακόμα η κοινότητα την αντιμετωπίζει ως εμπόρευμα υποκείμενο σε οικονομικές υποχρεώσεις και όχι μόνο μέσω του θεσμού της προίκας. Έχει υπάρξει ένας αριθμός περιπτώσεων που η κοινότητα του χωριού απαγόρευσε σε κορίτσια να παντρευτούν μέχρι ο πατέρας τους να αποπληρώσει τις καθυστερημένες δόσεις των χρεών τους¹⁶⁴.

Η υποδεέστερη θέση της γυναίκας του χωριού είναι εμφανής ιδίως στο κληρονομικό εθιμικό δίκαιο, που την κατατάσσει σε ήσσονα θέση κληρονόμου ακόμα και του ίδιου της του συζύγου έναντι των λοιπών αρρένων συγγενών του. Ο κανόνας ότι οι γυναίκες νομιμοποιούνταν να κληρονομήσουν μόνο το ένα έβδομο της γης, διατηρήθηκε μέχρι

---

¹⁶² Glickman Rose, «Peasant Women and Their Work» στο συλλογικό τόμο *The World of the Russian peasant: Post-emancipation culture and society*, Unwin Hyman, Boston 1990, σελ. 56. Επιμέλεια από Eklof, B., Frank, S.

¹⁶³ Steinberg D. Mark, *The Russian Revolution, 1905-1921*, Oxford University Press, Oxford 2017, σελ. 176.

¹⁶⁴ Krupskaya K.N, *The Woman Worker*, Manifesto Press, Croydon UK, 2017, σελ. 9.

την Επανάσταση. Μια χήρα που είχε ζήσει για μεγάλο χρονικό διάστημα στα πεθερικά της μπορούσε να αναμένει συνεχή οικονομική υποστήριξη από αυτή την οικογένεια, δεν είχε ωστόσο καμία αξίωση στην περιουσία του συζύγου της, εκτός κι αν εκείνος είχε κάνει συγκεκριμένες παροχές γι' αυτήν στη διαθήκη του¹⁶⁵.

Όπως εύκολα γίνεται κατανοητό, εντός αυτών των πλαισίων η γυναικεία εγγραμματοσύνη ήταν συνήθως ισχνή, αν και στο πλαίσιο του χωριού τα ποσοστά εγγραμματοσύνης για τους άνδρες δεν ήταν καλύτερα. Αν όμως συγκρίνουμε την εγγραμματοσύνη μεταξύ των γυναικών της επαρχίας κι εκείνων της πόλης, οι διαφορές είναι σημαντικές. Κατ' εκτίμηση, το 46% των γυναικών από 9 ως 49 ετών, που ζούσαν στις πόλεις, ήταν εγγράμματες το 1897 σε σύγκριση με το 13% εκείνων στην επαρχία¹⁶⁶.

Π Γβ. Η γυναίκα στη βιομηχανική πόλη.

Η μετακίνηση των ενδεών αγροτών προς τις πόλεις κατά την εξεταζόμενη χρονική περίοδο είναι αρχικά μια καθαρά ανδρική υπόθεση. Σύντομα όμως κι οι γυναίκες αρχίζουν να μετακινούνται κι αυτές από την ύπαιθρο στις πόλεις, ανεβάζοντας προοδευτικά το ποσοστό της γυναικείας εργασίας στη βιομηχανία. Ο συνολικός αριθμός των γυναικών που απασχολούνταν σε εργοστάσια και φάμπρικες το 1890 στην ευρωπαϊκή Ρωσία έφτανε το ένα τέταρτο του εκατομμυρίου και από τότε ο αριθμός αυξήθηκε σημαντικά¹⁶⁷. Όσες γυναίκες της επαρχίας δεν εντάσσονται στη βιομηχανική εργασία, βρίσκουν απασχόληση κυρίως ως οικιακές βοηθοί, μαγείρισσες κ.α.

Η ζωή στις πόλεις, ιδίως στη Μόσχα και την Αγία Πετρούπολη, είναι μια μεγάλη πρόκληση για τις γυναίκες αυτές. Κάπως λογοτεχνικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι λειτουργεί σαν το μήλο των πρωτόπλαστων. Από τη μία η εργοστασιακή εργασία, παρά τις δυσκολίες της, τους εξασφαλίζει μια σχετική οικονομική ανεξαρτησία που γρήγορα μεταφράζεται και σε χειραφέτηση από τον πατέρα και τα στενά όρια της αγροτικής κοινότητας. Δεν είναι τυχαίο ότι οι νεόκοπες εργάτριες παντρεύονται συχνότερα εκείνον που θέλει η καρδιά τους και λιγότερο από προξενιό ή πατρική συμφωνία. Από την άλλη όμως υπάρχει και η άσχημη πλευρά της εργοστασιακής ζωής. Κατά μέσο όρο οι γυναίκες παίρνουν το μισό και τα παιδιά το ένα τρίτο από το μισθό των ανδρών

---

¹⁶⁵ Clements, B. E., *A history of women in Russia: From earliest times to the present*, Indiana Univ. Press, Bloomington Indiana 2012, σελ. 128.

¹⁶⁶ Στο ίδιο, σελ. 144.

¹⁶⁷ Krupskaya K.N, *ό.π.*, σελ. 3.

εργατών¹⁶⁸. Ένας σοβιετικός συγγραφέας έχει υπολογίσει ότι πριν την επανάσταση του 1917 το μέσο ημερομίσθιο για τον άνδρα εργάτη ήταν 1,20 ρούβλια ενώ για τη γυναίκα 45 με 85 καπίκια¹⁶⁹. Στο υλικό της έκθεσης της επιθεώρησης των εργοστασίων για το 1901 παρατίθεται ένας πίνακας των μεροκάματων στα εργοστάσια επεξεργασίας κάρναβης: οι άνδρες κατά μ.ο. λάμβαναν τη μέρα από 20 καπίκια ως 1 ρούβλι και 10 καπίκια ενώ οι γυναίκες 55 ως 65 καπίκια (1 ρούβλι=100 καπίκια)¹⁷⁰.

Παράλληλα η ένταξη των γυναικών στη βιομηχανική εργασία πολύ συχνά πλήττει την υγεία τους αλλά και την ικανότητα τους να γίνουν μητέρες. Η βρεφική θνησιμότητα στις βιομηχανικές πόλεις φτάνει το 30-50% και σε επαγγέλματα επικίνδυνα, όπως η προπαρασκευή του ανθρακικού μολύβδου ή του υδραργύρου, ξεπερνάει το 60%¹⁷¹. Οι εργοδότες, επίσης, παρείχαν ελάχιστα αν όχι και τίποτα αναφορικά με τις ανάγκες ανατροφής των παιδιών¹⁷². Κι αν η εργασία για κάποιο λόγο χαθεί οι νεοφερμένες κινδυνεύουν να βρεθούν στο περιθώριο με πιο συχνή κατάληξη τον αλκοολισμό και την πορνεία. Τότε ακριβώς η εργάτρια υποβιβάζεται στο λούμπεν προλεταριάτο των ρωσικών πόλεων, πλειοψηφικό ποσοστό του οποίου καταλαμβάνουν οι γυναίκες με καταγωγή από την ύπαιθρο, όπως τις περιγράψαμε παραπάνω.

Πίνακας 20. Ποσοστό πορνείας ανά κοινωνική τάξη το 1894.

Κοινωνική τάξη	Ποσοστό
Αγρότισσες	47,5%
Μικροαστές	36,3%
Γυναίκες στρατιωτών	7,2%
Άλλο	9%

¹⁶⁸ Smith S.A., «Masculinity in Transition: Peasant Migrants to Late-Imperial St Petersburg» στο συλλογικό τόμο *Russian masculinities in history and culture*, Palgrave, Basingstoke 2002, σελ. 106. Επιμέλεια από Clements, B. E., Friedman, R., Healey, D.

¹⁶⁹ Stites Richard, *The Women's Liberation Movement in Russia: Feminism, Nihilism, and Bolshevism, 1860-1930*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1977, σελ. 162.

¹⁷⁰ Семанов, Сергей Николаевич, *Петербургские рабочие накануне первой русской революции (Οι εργάτες της Αγίας Πετρούπολης στις παραμονές της πρώτης ρωσικής επανάστασης)*, Наука, Москва 1966, σελ. 164.

¹⁷¹ Κολοντάι Αλεξάνδρα, *Το Γυναικείο Ζήτημα - Από την Πρωτόγονη Κοινωνία στη Σύγχρονη Εποχή*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2016, σελ. 157.

¹⁷² Johnson Robert, «Peasant and Proletariat: Migration, Family Patterns, and Regional Loyalties» στο συλλογικό τόμο *The World of the Russian peasant: Post-emancipation culture and society*, Unwin Hyman, Boston 1990, σελ. 56. Επιμέλεια από Eklof, B., Frank, S.

Πηγή: Αντλήθηκαν στοιχεία από τον ομώνυμο στατιστικό πίνακα της Τσαρικής Στατιστικής Υπηρεσίας στο αρχείο Обзор деятельности Центрального Статистического Комитета по разным отраслям статистики в период 1863-1912гг. (Επισκόπηση των δραστηριοτήτων της Κεντρικής Στατιστικής Επιτροπής για διάφορους στατιστικούς κλάδους κατά την περίοδο 1863-1912), σελ. 26. Το αρχείο είναι διαθέσιμο ολόκληρο στο διαδίκτυο. Ημερομηνία ανάκτησης 7/9/2021. <http://istmat.info/node/23854>.

Η ένταξη στη βιομηχανική ιδίως εργασία δεν αφορούσε μόνο την προσαρμογή στα οφέλη και τους κινδύνους της ζωής στις μεγαλουπόλεις. Η ένταξη στην παραγωγή των πόλεων είναι παράλληλα ένα σχολείο διεκδίκησης για τις γυναίκες αυτές, που έχουν διαπαιδαγωγηθεί στα χωριά τους να είναι υπάκουες και να μην αντιδρούν. Παραδείγματος χάρη, στο εργοστάσιο κλωστοϋφαντουργίας Egoγον της επαρχίας Ριαζάν, όπου εργάζονταν 1.700 άνθρωποι – κυρίως γυναίκες και παιδιά, πραγματοποιήθηκε μεγάλη και ιδιαίτερα βίαιη απεργία τον Μάιο του 1893. Με την καταστολή της απεργίας, τα παράπονα των εργατριών ήταν ενδεικτικά για την εξέλιξη της συνείδησης των γυναικών χάρη στην ένταξη τους στην παραγωγή. Πάνω απ' όλα οι εργάτριες ήταν αναστατωμένες επειδή ο επιστάτης του τομέα ύφανσης χρησιμοποιούσε την ανεξέλεγκτη δύναμη του για να αποπλανήσει και να βιάσει γοητευτικά κορίτσια και παντρεμένες γυναίκες. Αν κάποια αρνούσαν να υποκύψει στις κτηνώδεις του ορέξεις, αυτή απολυόταν άδοξα κι όχι μόνον αυτή αλλά και όλη της η οικογένεια θα εκδιωκόταν από το εργοστάσιο¹⁷³.

Βιομηχανικοί κλάδοι όπως η βιομηχανία τροφίμων, η κλωστοϋφαντουργία, η σιγαροποιία κ.α. στελεχώνονται πια σε μεγάλο ποσοστό από γυναίκες, τάση που ενισχύθηκε σημαντικά ως και την κήρυξη του πολέμου το 1914. Το 1914 το 59% των εργατών στην κλωστοϋφαντουργία ήταν γυναίκες. Περίπου 662.000 γυναίκες εργάζονταν σε όλα τα εργοστάσια της Ρωσίας εκείνη την χρονιά, συνθέτοντας το 32% της εργοστασιακής εργατικής δύναμη. Οι αριθμοί τους αυξήθηκαν κατά 59% από το 1901¹⁷⁴.

Παρόλο όμως που οι γυναίκες αυτές θεωρούνταν αρχικά από την εργοδοσία πειθήνιες και δεκτικές στα χαμηλά μεροκάματα, σύντομα η κατάσταση αλλάζει. Οι πρώην αγρότισσες και νυν εργάτριες μωούνται στην παράνομη συνδικαλιστική οργάνωση, την

---

¹⁷³ Glickman, R. L., *Russian factory women: Workplace and society, 1880-1914*, University of California Press, Berkeley 1984, σελ. 166-167.

¹⁷⁴ Clements, B. E., *ό.π.*, σελ. 136.

συνδικαλιστική πάλη και ιδίως στην απεργία. Παραδείγματος χάρη μπορούμε να αναφέρουμε την απεργία των εργατριών στην καπνοβιομηχανία Lafarge στην Αγία Πετρούπολη το 1895, στα εργοστάσια καπνού του Μπρεστ-Λιτόφσκ και του Μπιελοστόκ το 1897 και πιο πρόσφατα την απεργία των σιγαροποιών στο Κίεβο, των εργατριών στις καλτσοβιομηχανίες στη Βίλνα και τις απεργίες στη Ρίγα και το Σεργκούκοβ στα εργοστάσια Konshkin κ.α¹⁷⁵. Στις παράνομες κομματικές οργανώσεις των σοσιαλεπαναστατών και των σοσιαλδημοκρατών αρκετές από αυτές θα σφυρηλατηθούν σε επαναστάτριες πρώτης γραμμής.

Η ανάπτυξη ωστόσο της ταξικής συνείδησης των εργατριών δεν σήμαινε και την πλήρη αποδοχή τους από τους άνδρες συναδέλφους τους για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα. Η εργάτρια στα μάτια των ανδρών συναδέλφων της ήταν εκείνη που τους έκλεβε θέσεις εργασίας και μεροκάματα, καθώς στα πρώτα χρόνια της μαζικής εκβιομηχάνισης οι γυναίκες δέχονταν να ενταχθούν με μικρότερο μισθό στην παραγωγή, ευνοώντας τις προθέσεις της εργοδοσίας και εκτοπίζοντας τους άνδρες από τον παγιωμένο ρόλο τους στο εργοστάσιο. Η αντίθεση αυτή μάλιστα εκφραζόταν και μέσα σε αρκετά εργατικά συνδικάτα. Το 1912 το συνδικάτο συσκευασίας τσαγιού της Μόσχας επέτρεπε στους άντρες αλλά όχι στις γυναίκες να κάνουν υπερωρίες, κατηγορώντας τις για αθέμιτο ανταγωνισμό με τους άνδρες¹⁷⁶. Υπήρχαν όμως σταδιακά και προσπάθειες γεφύρωσης των αντιθέσεων εργατών-εργατριών, στις οποίες κυριαρχούσε το πολιτικά συνειδητό κομμάτι της εργατικής τάξης, που ήταν οργανωμένο στα επαναστατικά κόμματα της εργατικής τάξης, όπως επισημαίνει και η κάτωθι δημοσίευση της εφημερίδας Ραμπότσαγια Πράβντα (ρωσ. Εργατική Αλήθεια) στο φύλλο της 7^{ης} Ιουλίου 1913: «Στο εργοστάσιο New Aivaz» της Πετρούπολης μια ομάδα 'συνειδητών εργατών παραπονέθηκε για τη συμπεριφορά της πλειοψηφίας των συναδέλφων τους. Όταν μια νέα γυναίκα ζητούσε μια συμβουλή, αυτό προκαλούσε άσεμνα υπονοούμενα. Λένε πράγματα που σπιλώνουν άμεσα την αξιοπρέπεια των γυναικών ή προσβάλλουν την τιμή τους. Μερικές φορές το τραβάνε μέχρι και σε εγκληματικές πράξεις κάνοντας ανήθικες προτάσεις ή επιχειρώντας να τις σύρουν έξω»¹⁷⁷.

---

¹⁷⁵ Krupskaya K.N., *ό.π.*, σελ. 9.

¹⁷⁶ Glickman, R. L., *ό.π.*, σελ. 166-167.

¹⁷⁷ Smith S.A., *ό.π.*, σελ. 106.

Όπως γνωρίζουμε, η χρυσή εποχή της ρωσικής οικονομίας με την αλματώδη ανάπτυξη της βιομηχανίας στο β' μισό της δεκαετίας του 1890 σύντομα αντικαταστάθηκε από μια περίοδο πιστωτικής κρίσης, ύφεσης και ανεργίας. Οι επιπλοκές του ρωσοϊαπωνικού πολέμου και της επανάστασης του 1905 δόνησαν σημαντικά το γυναικείο προλεταριάτο και σύντομα το οδήγησαν σε αναβάθμιση της πάλης του. Οι εργάτριες, παρά την καταστολή που ακολούθησε, έμαθαν από πρώτο χέρι τη δύναμη τους και το ότι οργανωμένα μπορούσαν να πετύχουν καλύτερευση των όρων εργασίας και ζωής τους. Αυτή ακριβώς η εμπειρία θα μείνει παρακαταθήκη για το μέλλον, όπως δείχνει και η *Διακήρυξη των εργατριών* που έβγαλε τον Ιανουάριο του 1906 η Ένωση των Εργατριών, η οποία ελεγχόταν από τους σοσιαλδημοκράτες.

Διακήρυξη των εργατριών, Ιανουάριος 1906

Συντρόφισσες εργάτριες!

Η κατάσταση σας ως εργάτριες είναι απαράδεκτα κοπιαστική... Οι μισθοί σας, συγκρινόμενοι με τον πληθωρισμό, είναι τόσο ασήμαντοι ώστε κάθε εργάτρια είναι καταδικασμένη σε αργή λιμοκτονία, ενώ πολλές φορές πρέπει να υποστηρίζει την οικογένεια της – μικρά παιδιά, ηλικιωμένους γονείς και περιστασιακά έναν άνεργο σύζυγο ή αδερφό... Δουλεύετε σε αποπνικτικά, αφόρητα βρώμικα εργαστήρια, όπου το ταλαιπωρημένο σας σθένος γρήγορα εξαντλείται και γίνεστε ευαίσθητες σε κάθε είδους ασθένεια, που συχνά οδηγεί σε πρόωρο θάνατο. Ακόμη όμως και το πενιχρό ξεροκόμματο που κερδίζετε από μια τέτοια σκληρή δουλειά δεν είναι εξασφαλισμένο. Στο μικρότερο καπρίτσιο του επόπτη και κάθε άλλου προϊσταμένου, η γυναίκα πετιέται αλύπητα στο δρόμο – στο κρύο, την πείνα και τη φτώχεια... Και δεν είναι ανάγκη να μιλήσουμε για κάθε είδους προσβολή, που εσείς εργάτριες πρέπει να ανεχτείτε υποτακτικά εκ μέρους της εργοστασιακής διοίκησης – κατόπιν όλων τούτων, σας βλέπουν ως απροστάτευτα, μεμονωμένα όντα και σας συμπεριφέρονται χειρότερα απ' ότι κάθε ιδιοκτήτης τα οικόσιτα του ζώα για να βγάλει κέρδος¹⁷⁸.

Στο πρώτο μέρος της *Διακήρυξης* τονίζεται όλο το πλέγμα της φτώχειας και της εκμετάλλευσης που βιώνει η γυναίκα εργάτρια στις εργοστασιακές πόλεις, όπως έχει περιγραφεί και νωρίτερα. Οι μισθοί των γυναικών είναι πενιχροί και δεν εξασφαλίζουν την επιβίωση τόσο των ίδιων όσο και των οικογενειών τους, οι χώροι εργασίας είναι

---

¹⁷⁸ Freeze Gregory (ed), *From Supplication to Revolution – A Documentary Social History of Imperial Russia*, Oxford University Press, Oxford 1988, σελ. 308-309.

υγειονομικές βόμβες ενώ η διοίκηση των εργοστασίων αν δεν τις κακομεταχειρίζεται, πολύ εύκολα τις πετάει στην ανεργία, τη φτώχεια και το κοινωνικό περιθώριο. Αφού λοιπόν έχει οριστεί η κατάσταση των εργατριών, η Ένωση τις καλεί σε δράση και κινητοποίηση στις γραμμές της όχι απλά για να κερδίσουν εκλογικά δικαιώματα αλλά για να συγκροτήσουν την εργατική τους οικογένεια, δίπλα δηλαδή στους άντρες και τους συναδέλφους τους κι όχι μακριά από αυτούς, για να κερδίσουν όλα τα αστικά δικαιώματα που δεν έχουν αλλά κυρίως για να τσακίσουν τον καπιταλισμό, δηλαδή την πηγή όλων των δεινών τους.

Υπάρχει όμως διαφυγή από αυτή την απαράδεκτη κατάσταση. Αβοήθητες μόνες σας, μπορείτε να συγκροτήσετε μια ισχυρή δύναμη συμμετέχοντας στην Ένωση των Εργατριών! Η Ένωση αυτή έχει ως σκοπό της την οργάνωση και την υπεράσπιση του γυναικείου προλεταριάτου προκειμένου να συγκροτήσει μια εργατική οικογένεια προς ένα και μόνο στόχο: την επιδίωξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη για κάθε εργάτη και την πάλη προς την τελική νίκη της ζωντανής ανθρώπινης εργασίας πάνω στον νεκρό και άψυχο καπιταλισμό.

Εμπρός συντρόφισσες, απαντήστε στην ένθερμη μας έκκληση και σε αδερφική ενότητα βγείτε νικήτριες στον αγώνα για ένα φωτεινότερο μέλλον.

Η νίκη είναι δικής μας!

Κεντρική Επιτροπή της Ένωσης των Εργατριών¹⁷⁹.

Όπως φαίνεται κι από την προηγούμενη διακήρυξη, η δυναμική των γεγονότων του 1905 έφερε στο προσκήνιο ένα ζήτημα που αφορούσε όλες τις γυναίκες της χώρας κι όχι μόνο εκείνες των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Οι γυναίκες της χώρας μέσα στη δίνη των γεγονότων ξεκίνησαν να διεκδικούν εκλογικά δικαιώματα (εκλέγειν και εκλέγεσθαι), τα οποία δεν δόθηκαν ποτέ ακόμη κι αν το καθεστώς παραχώρησε εκλογικά δικαιώματα στους άνδρες και αναγκάστηκε να αναδιπλωθεί ως προς την αντιπροσώπευση με το θεσμό της Δούμας. Από το 1906 μάλιστα εκκινεί μια γενικευμένη καμπάνια για τα γυναικεία εκλογικά δικαιώματα που ξεκινά από την αστική τάξη και φτάνει ως την εργατική¹⁸⁰. Η διαφορά μεταξύ τους έγκειται όμως στο

---

¹⁷⁹ Στο ίδιο, σελ. 308-309.

¹⁸⁰ Για το φεμινιστικό κίνημα στην ύστερη τσαρική Ρωσία και το αίτημα της γυναικείας ψήφου βλ. Wagner G. William, «The Trojan Mare: Women's Rights and Civil Rights in Late Imperial Russia» στο συλλογικό τόμο *Civil rights in imperial Russia*, Oxford University Press, Oxford 1989, σελ. 65-84. Επιμέλεια από Crisp, Olga, Linda Harriet Edmondson; Банныкова Наталия Федоровна, and Миняшев Виктор Сергеевич, «Всероссийский союз равноправия женщин в борьбе за всеобщее

γεγονός ότι ενώ οι αστές σουφραζέτες διεκδικούσαν μόνο ψήφο, οι εργάτριες δίπλα στην ψήφο έθεταν αιτήματα οικονομικά που άπτονταν της καθημερινότητας τους στο εργοστάσιο. Η διεκδίκηση εκ μέρους των εργατριών γινόταν ακόμα δυσκολότερη στα χρόνια της αντίδρασης που ακολούθησαν την επανάσταση του 1905. Δεν ήταν μόνο η πρακτική καταστολή των αγώνων τους (λ.χ. συλλήψεις, φυλακίσεις, δολοφονίες) αλλά και το θεσμικό πισωγύρισμα που ενθάρρυνε τη διατήρηση της γυναίκας σε θέση μειονεκτικότερη του άνδρα. Το άρθρο 107 του Αυτοκρατορικού Κώδικα των Πολιτικών Δικαιωμάτων δήλωνε ότι «η σύζυγος πρέπει να υποτάσσεται στο σύζυγο της ως κεφαλή της οικογένειας, να ζει μαζί του με αγάπη, να τον αντιμετωπίζει με εκτίμηση, βαθύ σεβασμό, υποταγή και ταπεινότητα ως τον αφέντη του σπιτιού»¹⁸¹. Η πρώτη αυτή περίοδος διεκδίκησης εκλογικών δικαιωμάτων για τις γυναίκες θα τελειώσει κάπως άδοξα ελέω καταστολής το 1908 αλλά θα επανακάμψει το 1912 με νέους όρους και πιο επεξεργασμένες θέσεις.

Η κήρυξη του Α΄ Π.Π. το καλοκαίρι του 1914 προκάλεσε, όπως προαναφέρθηκε, βαθιές ανακατατάξεις στην εργατική τάξη με κυριότερη τη μεγέθυνση του ποσοστού των εργατριών εν σχέση με εκείνο των εργατών. Μεγάλος αριθμός γυναικών της υπαίθρου μεταφέρθηκε στις πόλεις το διάστημα 1914-1916 για να καλύψει τα κενά απασχόλησης στη βιομηχανία. Σύντομα το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών έφτασε ως και το 70%, αν όχι και παραπάνω, στον «γυναικείο» κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας αλλά και σε τομείς που μέχρι τότε μονοπωλούνταν από τους άνδρες (λ.χ. βαριά βιομηχανία). Γύρω στο ¼ των εργοστασιακών εργατών ήταν γυναίκες το 1914 ενώ το 1917 ήταν σχεδόν το ½ ¹⁸².

избирательное право в 1905-1907 годах» (Η Πανρωσική Ένωση Ισότητας των γυναικών στην πάλη για το κοινό εκλογικό δικαίωμα 1905-1907), *Самарский научный вестник*, vol. 6, no. 2 (19), Самара 2017, σελ. 149-152; Патрикеева Ольга Алексеевна, «Женские организации России начала XX В.: борьба за политическое равноправие» (Οι γυναικείες οργανώσεις της Ρωσίας στην αρχή του 20^{ου} αι: η πάλη για πολιτική ισότητα), *Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина*, vol. 4, no. 3, Санкт Петербург 2013, σελ. 18-28; Волкова О.А., «Деятельность женских политических организаций Санкт-Петербурга в годы первой Российской революции» (Η δράση των γυναικείων πολιτικών οργανώσεων της Αγίας Πετρούπολης στα χρόνια της πρώτης ρωσικής επανάστασης), *Вестник Полесского государственного университета. Серия общественных и гуманитарных наук*, no. 1, Пинск 2011, σελ. 8-12 και Хасбулатова Ольга Анатольевна, «Женское движение в России как фактор социального прогресса (1900-1917 гг)» (Το γυναικείο κίνημα στη Ρωσία ως παράγοντας κοινωνικής προόδου 1900-1917), *Женщина в российском обществе*, no. 2 (83), Иваново 2017, σελ. 5-14.

¹⁸¹ Cox Judy, *The Women's Revolution: Russia 1905–1917*, Haymarket Books, Chicago 2019, σελ. 44.

¹⁸² Στο ίδιο, σελ. 44.

Η ένταση του πολέμου, η υποχώρηση των τσαρικών στρατευμάτων και η απώλεια των δυτικών εδαφών (Πολωνία, δυτική Λευκορωσία, Βαλτική) σύντομα εξαέρωσαν τα όποια παραπετάσματα εθνικής ομοψυχίας. Την ίδια ώρα η βιομηχανική παραγωγή στέναζε. Ο αποσυντονισμός του σιδηροδρομικού δικτύου καθιστά προβληματική την εξασφάλιση πρώτων υλών και καυσίμων για τα εργοστάσια. Στην ίδια κατάσταση βρίσκεται και η τροφοδοσία των πόλεων με τρόφιμα, σύντομα στις πόλεις μπαίνει διανομή τροφίμων με το δελτίο. Οι εργάτριες και οι εργάτες στενάζουν. Στη Μόσχα, η τιμή της σίκαλης, η βάση για το ρωσικό μαύρο ψωμί, αυξήθηκε κατά 47% τα δυο πρώτα χρόνια του πολέμου. Την ίδια περίοδο, η τιμή για ένα ζευγάρι μπότες αυξήθηκε κατά 334% και για ένα κουτί σπίρτα κατά 500% ¹⁸³. Άλλωστε οι όροι ζωής της εργατικής τάξης δεν ήταν και πριν τον πόλεμο ιδιαίτερα καλοί. Το 1910 η μελέτη των προϋπολογισμών έδειχνε ότι μια οικογένεια στην Αγία Πετρούπολη είχε ανάγκη περί τα 600-700 ρούβλια κάθε χρόνο για να αγοράσει βασικά αγαθά ενώ ο μέσος μισθός των εργατών μεταλλουργίας, ενός από τους πιο καλοπληρωμένους τομείς της εργατικής δύναμης, ήταν 516 ρούβλια το χρόνο ενώ στην κατώτερη κλίμακα απολαβών, στη βιομηχανία παραγωγής διατροφικών προϊόντων ο μέσος μισθός το χρόνο ήταν 268 ρούβλια¹⁸⁴.

Ο πληθωρισμός εξανεμίζει τους ταπεινούς μισθούς της εργατικής τάξης, που πλέον εργάζεται παραπάνω από το θεσμικά αναγνωρισμένο ωράριο σε συνθήκες εντατικής δουλειάς και πίεσης. Την ήδη άσχημη κατάσταση επιδεινώνουν οι συλλήψεις εργατών που πραγματοποιούν οι αρχές εντός των επιτροπών εργατών που συνδέονται με τις επιτροπές της πολεμικής βιομηχανίας με ιδιαίτερη κλιμάκωση μέσα στο 1916. Οι αντιδράσεις σύντομα μετουσιώνονται σε κινητοποιήσεις και απεργίες που εντείνονται παρά την καταστολή. Όσο προχωρά η διάλυση της οικονομίας και οι αρχές δείχνουν ότι δεν μπορούν να ορίσουν την κατάσταση άλλο τόσο οι εργάτριες γίνονται η πρωτοπορία που δοκιμάζει τις αντοχές της καθεστηκυίας τάξης. Μέχρι το 1916, το απεργιακό κύμα έφτασε σε νέα, άνευ προηγουμένου ύψη. Ένας συγκλονιστικός αριθμός, 1.542 απεργιών με τη συμμετοχή 1.172.000 εργατών, καταγράφηκε, δηλαδή πολύ μεγαλύτερος από το 1905¹⁸⁵.

---

¹⁸³ Γουντς Άλαν, *Η Ιστορία του Μπολσεβικισμού-Τόμος Β'*, Μαρξιστική Φωνή, Αθήνα, 2017, σελ. 160.

¹⁸⁴ Glickman, R. L., *ό.π.*, σελ. 166-167.

¹⁸⁵ Γουντς Άλαν, *ό.π.*, σελ. 158.

Τον Ιανουάριο του 1917 σε όλη τη χώρα απήργησαν περίπου 270.000 άνθρωποι της εργατικής τάξης, 177.000 εξ' αυτών στην Αγία Πετρούπολη. Το ίδιο διάστημα η βιομηχανική εργατική τάξη της χώρας προσέγγιζε τα 3.000.000. Τον Φεβρουάριο η κατάσταση έδειχνε να ξεφεύγει ακόμα περισσότερο από τον έλεγχο του τσαρικού καθεστώτος. Η ήδη ηλεκτρισμένη ατμόσφαιρα ξέσπασε σε κοινωνική καταιγίδα στην Αγία Πετρούπολη κατά την παγκόσμια ημέρα της Γυναίκας, στις 8 Μαρτίου (23 Φεβρουαρίου σύμφωνα με το ρωσικό/ιουλιανό ημερολόγιο), με την κήρυξη απεργίας που πρωτοστατούσαν οι εργάτριες της πόλης. Το πρωί της 23^{ης} Φεβρουαρίου γυναικείες φωνές ακούστηκαν από την αλέα, φωνάζοντας: «*Τέρμα στον πόλεμο! Τέρμα στο ψηλό κόστος ζωής! Ψωμί για τους εργάτες!*» [...] Οι πύλες του εργοστασίου Boshoi n1 ήταν ορθάνοιχτες. Στίφη μαχητικών εργατριών γέμισαν την αλέα. Εκείνες που μας πήραν χαμπάρι ξεκίνησαν να κουνάνε τα χέρια τους και να ουρλιάζουν: «*Ελάτε έξω, σταματήστε τη δουλειά!*». Χιονόμπαλες εκτοξεύονταν στα παράθυρα¹⁸⁶.

Τις αμέσως επόμενες ημέρες η απεργία των εργατριών της Πετρούπολης γενικεύτηκε σε απεργία όλων των εργατών και των φτωχών της πόλης με τη βουβή συγκατάθεση της αστικής τάξης που έβλεπε πλέον την τσαρική εξουσία να μην μπορεί να ορίσει στο ελάχιστο την κατάσταση. Όταν πλέον και ο στρατός άρχισε να μετέχει στο απεργιακό κίνημα όλα έδειχναν πως δεν μπορούσαν να είναι όπως παλιά. Και γι' αυτό έπρεπε να αλλάξουν.

---

¹⁸⁶ Cox Judy, *ό.π.*, σελ. 50.

Ενότητα III

**Η ανάπτυξη των επαναστατικών
ιδεολογιών και κομμάτων**

1881 – 1917

Κεφάλαιο III Α

Η πύρρεια νίκη της Ναρόντναγια Βόλια (1881-1890)

1η Μαρτίου 1881.

Η αλεξίσφαιρη άμαξα του αυτοκράτορα Αλέξανδρου του Β΄ αρχίζει να κινείται παράλληλα με το κανάλι της Αικατερίνης, στο ιστορικό κέντρο της Αγίας Πετρούπολης. Η ώρα είναι περίπου 2 μ.μ. Μια νεαρή γυναίκα στο πέρασμα της άμαξας αρχίζει να κουνάει το μαντήλι της στον αέρα. Άμεσα ένας άνδρας κατευθύνεται τρέχοντας προς την άμαξα με ένα κουτί στα χέρια. Το κουτί κρύβει μια βόμβα. Έκρηξη πρώτη. Κάποια μέλη της έφιππης συνοδείας της άμαξας και ο θύτης σκοτώνονται επί τόπου. Ταραχή. Μετά το πρώτο σοκ ο αυτοκράτορας βγαίνει σώος από την άμαξα. Τότε ακριβώς ένας δεύτερος άνδρας, ξανά με βόμβα στα χέρια, κατευθύνεται τρέχοντας προς τον αυτοκράτορα. Έκρηξη δεύτερη. Ο κύκλος των θυμάτων μεγαλώνει. Δίπλα στις παράπλευρες απώλειες πλέον περιλαμβάνεται και ο Αλέξανδρος. Η έκρηξη του ακρωτηρίασε τα πόδια και του επέφερε πολλαπλά τραύματα. Μεταφέρεται εσπευσμένα στα Χειμερινά Ανάκτορα που δεν βρίσκονται μακριά. Μετά από μια ώρα περίπου πεθαίνει.

Μετά από μια σειρά ανεπιτυχών αποπειρών τα τελευταία δυο χρόνια, ο στόχος της Ναρόντναγια Βόλια (ρωσ. Λαϊκή Θέληση) τελικά επιτυγχάνεται. Αφού δεν δέχτηκε να προχωρήσει στην σύγκληση Εθνοσυνέλευσης και την εκ θεμελίων αναδιάρθρωση της ρωσικής κοινωνικής και οικονομικής πραγματικότητας, ο τσάρος τέθηκε εκτός παιχνιδιού. Ειρωνεία; Το ίδιο πρωί, πριν την δολοφονία του, ο τσάρος είχε συνηγορήσει υπέρ μιας αρκετά μετριοπαθούς μεταρρύθμισης έναντι της προσωποπαγούς του εξουσίας¹⁸⁷. Ενώ ευελπιστεί σε μια εξέγερση των λαϊκών μαζών μετά τη δόνηση της επίθεσης, η Ναρόντναγια Βόλια δεν χάνει χρόνο να δράσει στα ανοιχτά της μέτωπα. Απευθύνεται άμεσα με επιστολή στον διάδοχο Αλέξανδρο τον Γ΄ για να του υπενθυμίσει ότι τα αιτήματα της έχουν πλέον στόχο εκείνον.

Γράμμα της Επαναστατικής Εκτελεστικής Επιτροπής της Ναρόντναγια Βόλια στον Αλέξανδρο τον Γ΄, 22/3/1881 (απόσπασμα)

---

¹⁸⁷ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις μεταρρυθμίσεις του Αλέξανδρου Β΄ βλ. Raeff Marc (ed.), *Plans for political reform in Imperial Russia, 1730-1905*, Englewood Cliffs, New Jersey 1966, σελ. 59-121 και Wcislo, F. W., *Reforming rural Russia*, Princeton University Pres., Princeton New Jersey 2016, σελ. 46-82.

Το επαναστατικό κίνημα, Μεγαλειότητα, δεν βασίζεται στα μεμονωμένα άτομα· είναι ένα προϊόν του κοινωνικού οργανισμού, τα ικρίώματα που στήθηκαν για τους πιο δυναμικούς του πρωτεργάτες είναι τόσο ανίκανα στο να σώσουν την πεπερασμένη τάξη πραγμάτων όσο κι εκείνος ο σταυρός που στήθηκε για τον ήταν ανίκανος να σώσει τον αρχαίο κόσμο από τον χριστιανισμό. [...]

Οι επαναστάτες είναι το δημιούργημα των συνθηκών, της γενικής δυσφορίας του λαού, του αγώνα της Ρωσίας για να μεταβεί σε ένα νέο κοινωνικό πλαίσιο. Είναι απίθανο να εξοντώσετε όλο το λαό κι είναι εξίσου απίθανο με μέσα καταπιεστικά να καταπνίξετε τη δυσφορία του. [...]

Μια τέτοια τάξη πραγμάτων μπορεί να έχει μόνο δυο διεξόδους: είτε μια επανάσταση, απόλυτα αναπόφευκτη που διόλου δεν μπορεί να ποηθεί από ποινές, ή μια εθελοντική (σας) μεταβίβαση της Ανώτατης Εξουσίας στο λαό. [...]¹⁸⁸.

Στο κείμενο αυτό η Ναρόντναγια Βόλια επισημαίνει στο νέο τσάρο το αίτημα της για άμεση σύγκληση Εθνοσυνέλευσης, προκειμένου ο ρωσικός λαός να ορίσει το πολίτευμα και την εξουσία του. Όταν βέβαια οι συντάκτες αναφέρονται στην έννοια «λαός», έχουν πολύ συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες υπόψη τους, δηλαδή τους αγρότες, τους εργάτες και τα μικροαστικά στρώματα της πόλης που συνιστούν την πλειοψηφία της ρωσικής κοινωνίας και βρίσκονται στο κοινωνικό κι οικονομικό περιθώριο. Το αίτημα τους αυτό το θέτουν εν είδει τελεσίγραφου, αναμένοντας την εξέγερση των λαϊκών μαζών μετά την πρόσφατη επιτυχία τους, που μέλει να λειτουργήσει ως καταλύτης. Ωστόσο η εξέλιξη των πραγμάτων θα δείξει ότι πλέον η πρωτοβουλία των κινήσεων βρίσκεται στην αντίπαλη παράταξη, δηλαδή στον τσαρικό κρατικό μηχανισμό.

Μέσα σε λίγες ημέρες οι κρατικές δυνάμεις ασφαλείας συλλαμβάνουν μια σειρά ηγετικά στελέχη της Ναρόντναγια Βόλια στην Αγία Πετρούπολη, μετά από προδοσία. Μεταξύ αυτών βρίσκονταν ο πυροτεχνουργός της οργάνωσης Κιμπάλτσκιτς, τα στελέχη Ρισάκοφ και Μιχαΐλοφ και το μέλος της Κεντρικής της Επιτροπής, Αντρέι Ζελιάμποφ. Δίπλα σ' αυτούς συλλαμβάνεται και η νεαρή γυναίκα που έδωσε το σινιάλο της δολοφονίας με το μαντήλι της, η Σοφία Περόφσκαγια, μέλος κι αυτή της Κεντρικής Επιτροπής. Και οι πέντε τους εκτελούνται δημόσια ως «τσαροκτόνοι» στην Αγία

---

¹⁸⁸Dmytryshyn Basil (ed.), *Imperial Russia – A Source Book, 1700 – 1917*, Dryden Press, Hinsdale IL 1974, σελ. 313-315.

Πετρούπολη στις 3 Απριλίου 1881. Την ίδια ώρα τα κρησφύγετα της οργάνωσης αποκαλύπτονται το ένα μετά το άλλο ενώ ο κύκλος των συλλήψεων ολοένα και μεγαλώνει στην Πετρούπολη, κέντρο της δράσης της Λαϊκής Ελευθερίας.

Οι εξελίξεις στην πρωτεύουσα επιβάλλουν άμεσα αλλαγή στάσης από την οργάνωση και διενέργεια ελιγμών για την επιβίωση της. Αρχικά η έδρα της θα μεταφερθεί στη Μόσχα ενώ σε ένα δεύτερο επίπεδο θα επιχειρηθεί η περαιτέρω κινητοποίηση των πυρήνων της στις νότιες πόλεις της ευρωπαϊκής Ρωσίας και της Ουκρανίας (λ.χ. Κίεβο, Χάρκοβο, Οδησσός κ). Στην Οδησσό αξίζει να σημειωθεί ότι τίθεται στο στόχαστρο ο στρατιωτικός ανακριτής Στρελνικόφ. Μάταια όμως. Οι ολοένα και περισσότερες συλλήψεις και καταδίκες έχουν εξαντλήσει τον οργανωτικό πυρήνα της Ναρόντναγια Βόλια ενώ η γενικευμένη καταστολή δεν επιτρέπει στρατολόγηση νέων μελών και περαιτέρω δράσεις σε μια ευρεία κλίμακα. Ως το 1883-1884 τα εναπομείναντα ηγετικά στελέχη της οργάνωσης είτε έχουν συλληφθεί είτε έχουν εξοντωθεί. Η υπολειτουργία της Εκτελεστικής Επιτροπής την επαύριο της 1^{ης} Μαρτίου ήταν καθοριστική για τη συνέχεια αυτής της άκρας συγκεντρωτικής οργάνωσης σε εντεινόμενες συνθήκες καταστολής. Όταν διαλύθηκε, το κόμμα παύει ουσιαστικά να λειτουργεί. Από τα γεγονότα που έχουν μείνει στην ιστορία κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, μόνο η δολοφονία του Στρελνικόφ στις 18 Μαρτίου 1882 και η κυκλοφορία των νέων «Φυλλαδίων της Οργάνωσης» καθώς και τα τεύχη της εφημερίδας «Ναρόντναγια Βόλια» μπορούν να μνημονευτούν¹⁸⁹. Οι ίδιες συνθήκες αφορούν και την παράλληλη οργάνωση της Ναρόντναγια Βόλια στο στρατό. Όσα μεμονωμένα μέλη γλιτώνουν την καταστολή είτε φεύγουν στο εξωτερικό είτε κινούνται σε πλήρη παρανομία εντός της χώρας. Η Ναρόντναγια Βόλια, τυπικά και ουσιαστικά, παύει να υφίσταται.

Η αισιοδοξία της Ναρόντναγια Βόλια την επαύριο της 1^{ης} Μαρτίου 1881 για την επικείμενη αναδίπλωση της κρατικής εξουσίας και την ταυτόχρονη επαναστατική έκρηξη των καταπιεζόμενων μαζών της χώρας επ' ουδενί δεν ευοδώθηκε. Ο ηγετικός πυρήνας που επιβίωσε στις φυλακές και την εξορία αυτό ακριβώς το αντιλήφθηκε τραγικά μέσα από τις τρανταχτές διαψεύσεις του. Ακριβώς όπως το κατέθετε αργότερα η Βέρα Φίγκνερ, το τελευταίο επιζών μέλος της Κεντρικής Επιτροπής που συνελήφθη το 1883:

---

¹⁸⁹ Панькина Мария, *Ночь после битвы - Декаевщина и кризис в партии "Народная воля"* (Η νύχτα μετά τη μάχη – Η περίοδος ηγεσίας του Ντεγκάεβ και η κρίση στο κόμμα Ναρόντναγια Βόλια), Common place, Москва 2018, σελ. 44.

«Η Λαϊκή Θέληση πίστευε ότι η καταστροφή της 1^{ης} Μαρτίου που κατάφερε το θανάσιμο πλήγμα στον τσάρο θα αποδέσμευε ταυτόχρονα τις ζωντανές δυνάμεις των δυσαρεστημένων από την οικονομική κατάσταση των λαϊκών μαζών, η κοινωνία θα έμπαινε σε κίνηση και θα αξιοποιούσε την ευνοϊκή στιγμή για να δημοσιοποιήσει τα πολιτικά αιτήματά της. Ο λαός όμως έμεινε αμέτοχος στα γεγονότα της 1^{ης} Μαρτίου και η κοινωνία καθελώθηκε στη σιωπή¹⁹⁰».

Με άλλα λόγια η τρομοκρατία από μόνη της δεν μπορούσε να κινητοποιήσει τις μάζες όσο καταπιεσμένες κι αν ήταν εκείνες, κι αυτό τα στελέχη της Ναρόντναγια Βόλια το αντιλαμβάνονταν πλέον εκ του αποτελέσματος. Η δολοφονία μεμονωμένων λειτουργών ή εκπροσώπων του μηχανισμού της εξουσίας, όσο εντυπωσιακή κι αν ήταν, δεν έθιγε την ίδια την εξουσία και δεν ήταν ένα δεδομένο βήμα για την ανατροπή της. Κι αυτό ακριβώς ήταν ένα δίδαγμα που στιγμάτισε, αν όχι όλους, τους περισσότερους εναπομείναντες αγωνιστές της Λαϊκής Θέλησης.

Θα ήταν άδικο όμως το να μην επισημαίναμε ότι η συγκεκριμένη προβληματική απηχούσε τη βαθιά αντίφαση που διέτρεχε τις δυνάμεις της Ναρόντναγια Βόλια. Από τη μία η οργάνωση είχε ένα σχηματισμό κλειστό και συνωμοτικό, σχεδιάζοντας δολοφονίες και επιθέσεις εναντίον μισητών κρατικών λειτουργών ενώ από την άλλη δεν είχε επιρροή σε ευρείες μάζες παρά τις εξαγγελίες της ότι όλη της η δράση αποσκοπεί στη μεταβίβαση της εξουσίας στο λαό και την πλήρη ελευθερία του. Μια προκήρυξη του 1880 με τίτλο «*Ο επιθυμητός ρόλος των λαϊκών μαζών*» αποτυπώνει πλήρως τους φιλολαϊκούς προσανατολισμούς της οργάνωσης, παρά τον έντονα συνωμοτικό και κλειστό της οργανωτικό σχεδιασμό, αντίφαση που δεν επέτρεψε εντέλει την περαιτέρω ανάπτυξη της: «*Γι' αυτό κι εμείς μιλάμε και μιλούσαμε σταθερά για τη μεταβίβαση της εξουσίας στο λαό, για τη λαϊκή ελευθερία και τη λαϊκή χειραφέτηση. Για το λαό είναι σημαντικό να πετύχει τις βέλτιστες κοινωνικές μορφές αλλά ακόμα πιο βασικό είναι το να το καταφέρει αυτό μόνος του. Γι' αυτό το πιο σημαντικό απ' όλα είναι να ζήσει μια τέτοια στιγμή, στη διάρκεια της οποίας ο λαός θα ήταν ο κυρίαρχος της τύχης του. Τέτοιες στιγμές ποτέ δεν ξεχνιούνται και φτιάχνουν από τον απλό κόσμο πολίτες¹⁹¹».*

---

¹⁹⁰ Φίγκνερ Βέρα, *Νύχτα πάνω από τη Ρωσία – Ελευθερία ή Θάνατος*, εκδόσεις Υπερσιβηρικός, Αθήνα 2013, σελ. 188

¹⁹¹ Якимова-Диковская А.В., Фроленко М.Ф., Попова И.И., Ракитникова Н.И., Леонович-Ангарский В.В., «*Народная воля*» в документах и воспоминаниях (Ναρόντναγια Βόλια σε ντοκουμέντα και απομνημονεύματα), Общество политкаторжан, Москва 1930, σελ. 83.

Ωστόσο τα συμπεράσματα αυτά δεν έγιναν κτήμα ορισμένων συμπαθούντων που δεν ανήκαν στον αρχικό πυρήνα της οργάνωσης και επιχειρήσαν να την αναβιώσουν μέσα στη δεκαετία του 1880.

Η πρώτη απόπειρα ανασυγκρότησης με την επωνυμία «Ναρόντναγια Βόλια» εκκίνησε με πρωτοβουλία του επαναστάτη Όρζικ, εβραϊκής καταγωγής, με κέντρο δράσης τις πόλεις Χάρκοβο και Τάνγκαρονγκ το 1885. Το γεγονός της συσπείρωσης κυρίως Ρωσοεβραίων της Ουκρανίας στην απόπειρα αυτή δεν ήταν διόλου τυχαίο. Το γεγονός ότι η εβραϊκή συμμετοχή στη Λαϊκή Θέληση έπρεπε ξαφνικά να γίνει όλο και πιο εμφανής το 1885, αναμφίβολα οφείλεται στις εντεινόμενες διώξεις των Εβραίων μετά τη δολοφονία του Αλέξανδρου του Β' και στα πογκρόμ, τα οποία υπήρξαν ιδιαίτερα εκτεταμένα και σκληρά σ' αυτή την περιοχή, δηλαδή την Ουκρανία, από την οποία προέκυπταν πλέον οι ναρόντικοι¹⁹². Χωρίς αξιοσημείωτη δράση η οργάνωση αυτή θα διαλυθεί μετά από ένα μαράζ συλλήψεων μέσα στο 1886.

Την ίδια χρονιά μια φιλεκπαιδευτική ομάδα φοιτητών του Πολυτεχνείου της Αγίας Πετρούπολης ιδρύει την «Τρομοκρατική Φράξια» στα πρότυπα της Ναρόντναγια Βόλια. Το 1887 επικεφαλής της αναλαμβάνει ο Αλέξανδρος Ουλιάνοφ, φοιτητής Ζωολογίας με αξιοσημείωτες ακαδημαϊκές επιδόσεις και μεγαλύτερος αδερφός του Βλαδίμηρου Ουλιάνοφ, του κατοπινά γνωστού ως Λένιν. Η παλιά «Ναρόντναγια Βόλια» ήταν αυστηρά συγκεντρωτική και δεν γινόταν καμία κίνηση δίχως τις ντιρεκτίβες της Εκτελεστικής Επιτροπής. Η νέα οργάνωση απέρριψε τον συγκεντρωτισμό, δίνοντας ευρύ περιθώριο δράσης στις μεμονωμένες ομάδες, που είχαν ενωθεί στα πλαίσια ενός κοινού προγράμματος¹⁹³. Τότε περίπου μπαίνει στην ατζέντα της οργάνωσης το σχέδιο δολοφονίας του αυτοκράτορα Αλέξανδρου του Γ' με βόμβες, στην επέτειο της δολοφονίας του πατέρα του (1^η Μαρτίου 1887). Οι νεαροί

---

¹⁹² Offord Dereck, *The Russian Revolutionary Movement in the 1880s*, Cambridge University Press, Cambridge 1986, σελ. 64. Για το δίλημμα των Εβραίων στη ρωσική Αυτοκρατορία βλ. Jonathan Frankel, *Prophecy Politics: Socialism, Nationalism and the Russian Jews, 1862-1917*, Cambridge University Press, Cambridge 2009, σελ. 49-132; Henry Tobias, *The Jewish Bund in Russia from its Origins to 1905*, Stanford University Press, Stanford, California 1972, σελ. 134-188; Nora Levin, *Jewish Socialist Movements, 1871-1917*, Routledge, London 1978, σελ. 132 - 257; Robert J. Brym, *The Jewish Intelligentsia and Russian Marxism*, Palgrave Macmillan, London 1978, σελ. 73-110; Yoav Peled, *Class and Ethnicity in the Pale: The Political Economy of Jewish Worker's Nationalism in Late Imperial Russia*, Palgrave Macmillan, London 1989, σελ. 48-109.

¹⁹³ Якимова-Диковская А.В., Фроленко М.Ф., Попова И.И., Ракитникова Н.И., Леонович-Ангарский В.В., *Народовольцы после 1 марта 1881 года (Οι ναρόντικοι μετά την 1^η Μαρτίου 1881)*, Народное ополчение Питера, Москва 1928, σελ. 153.

επαναστάτες γίνονται όμως αντιληπτοί από τις αρχές και συλλαμβάνονται πριν την εκτέλεση του σχεδίου τους. Λίγο αργότερα θα εκτελεστούν.

Η αδυσώπητη στάση του τσαρικού καθεστώτος απέναντι σε κάθε απόπειρα αναβίωσης της Ναρόντναγια Βόλια τη δεκαετία του 1880 είναι ένα μόνο δείγμα της συντηρητικής στροφής του Αλέξανδρου Γ΄ που διαδέχθηκε το δολοφονημένο πατέρα του. Σύμφωνα με επίσημα στοιχεία, για περίπου 1.500 πολιτικές υποθέσεις με 3.046 κατηγορούμενους, από τον Ιούλιο του 1881 ως τις 31 Δεκεμβρίου 1887, 2.822 άτομα υποβλήθηκαν σε διοικητική τιμωρία, εκ των οποίων οι 635 εξορίστηκαν στη Σιβηρία¹⁹⁴. Η σκλήρυνση του καθεστώτος και ιδίως του νέου μονάρχη αντανακλούσε τις θέσεις του παιδαγωγού του και υπερεθνικιστή νομομαθή Κωνσταντίν Πομπεντονόστσεφ. Ο Αλέξανδρος συνηγόρησε στη θέση του Πομπεντονόστσεφ ότι «όλο το μυστικό της τάξης και της ευημερίας της Ρωσίας βρίσκεται στην κορυφή, στο πρόσωπο της ανώτατης εξουσίας» και δεν ενέκρινε εκείνες τις πράξεις του πατέρα του, που κατά τη γνώμη του μείωναν την εκτίμηση και την ισχύ του μονάρχη¹⁹⁵. Αυτό το τελευταίο σήμαινε πρακτικά την εγκατάλειψη κάθε μεταρρύθμισης υπέρ των αγροτών. Αντίστοιχο προσανατολισμό διέθετε και ο γιός και διάδοχος του Αλέξανδρου, Νικόλαος ο Β΄ (1894-1917). Παράλληλα τέθηκαν σε ισχύ κανονισμοί και νόμοι που περιόριζαν τα δικαιώματα των μειονοτήτων, ενέτειναν τις προσπάθειες «ρωσοποίησης» και έθεταν στο επίκεντρο της κρατικής ιδεολογίας την ρωσική ορθόδοξη εκκλησία. Το 1882 τέθηκαν σε ισχύ οι «Προσωρινοί Κανονισμοί για τους Εβραίους». Από μία άποψη αυτοί έμοιαζαν σχεδιασμένοι για να αποτρέψουν τις αντι-εβραϊκές ταραχές αλλά επέβαλλαν επίσης πολλούς περιορισμούς πάνω στους Εβραίους. Ίσως το πιο σημαντικό στοιχείο ήταν η απαγόρευση της διαμονής των Εβραίων εκτός πόλεων και χωριών, με εξαίρεση τις υπάρχουσες αγροτικές αποικίες¹⁹⁶.

Στο κλείσιμο της δεκαετίας θα επιχειρηθεί ακόμη δυο φορές η αναβίωση της Ναρόντναγια Βόλια. Και οι δυο απόπειρες ωστόσο θα είναι θνησιγενείς. Το κίνημα του ναροντικισμού διέρχεται σε μια φάση έντονης κρίσης. Παρά όμως τις όποιες επιμέρους αποτυχίες των επιγόνων στο διάστημα αυτό, εκείνοι που εμπνέονταν από το

---

¹⁹⁴ Троицкий Николай Алексеевич, "Народная воля" перед царским судом (Η Ναρόντναγια Βόλια μπροστά στο τσαρικό δικαστήριο), Издательство Саратовского Университета, Саратов 1983, σελ. 357.

¹⁹⁵ Rogger, H., *Russia in the age of modernisation and revolution 1891-1917*, Longman ed., London 1983, σελ. 15.

¹⁹⁶ Zajončkovskij, *The Russian autocracy under Alexander III*, Academic International Press, Gulf Breeze US 1976, σελ. 72.

παράδειγμα της Ναρόντναγια Βόλια και οραματίζονταν μια κάποια αναβίωση της δεν έπαψαν να υπάρχουν. Αυτοί οι δυνητικοί πυρήνες αναβίωσης του ναρόντικου κινήματος στις νέες συνθήκες, τόσο εντός όσο και εκτός Ρωσίας, θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια.

Κεφάλαιο III Β

Η ανάδυση του ρωσικού μαρξισμού (1883-1899)

III Βα. Πρώτοι πυρήνες και πάλι με την παράδοση των ναρόντικων.

Την ίδια περίοδο που η Ναρόντναγια Βόλια κλιμάκωνε τις δολοφονικές της απόπειρες εναντίον του τσάρου Αλέξανδρου, η «Τσιόρνι Περεντέλ» επιχειρούσε να υλοποιήσει τους προγραμματικούς της στόχους με πιο ειρηνικά μέσα. Η προσπάθεια όμως δεν ευδοκίμησε – σύντομα διαλύθηκε μετά από σωρεία διώξεων και συλλήψεων από την τσαρική αστυνομία.

Ορισμένες σημαίνουσες προσωπικότητες της οργάνωσης κατάφεραν ωστόσο να βγουν εκτός της Ρωσίας και το 1883 συγκρότησαν στη Γενεύη της Ελβετίας την ομάδα «Απελευθέρωση της Εργασίας». Η ομάδα αυτή που αποτελούνταν από τον Γκεόργκι Πλεχάνοφ, τον Πάβελ Αξελρόντ, τη Βέρα Ζασούλιτς και τους Λ. Ντέιτς και Β. Ιγνάτοφ, ξέκοψε με την παράδοση του ναροντικισμού και άρχισε να προσανατολίζεται στη συγκρότηση ενός καθαρά εργατικού κόμματος, εμπορούμενου από μαρξιστικές αρχές. Ωστόσο αν εστιάσουμε στον Πλεχάνοφ, διακρίνουμε ότι ήδη από την εποχή της στράτευσης του στον ναροντικισμό είχε αρχίσει να διαβλέπει στην εργατική τάξη τον φορέα της κοινωνικοοικονομικής αλλαγής στη Ρωσία, στοιχείο που τον απομάκρυνε από την παράδοση των ναρόντικων και τον ενέτασσε σιγά σιγά στον μαρξισμό. Ήδη στο έντυπο «Ζεμλιά ι Βόλια», ο Πλεχάνοφ, σε ένα άρθρο σχετικά με την εργασία μεταξύ του προλεταριάτου, έδινε μεγάλη σημασία στο κίνημα των εργαζομένων, αλλά παρόλα αυτά έβλεπε στην εργατική τάξη μόνο ένα βολικό περιβάλλον από το οποίο θα μπορούσαν να ληφθούν μεμονωμένοι επαναστάτες, αλλά σε άρθρο του στο δεύτερο τεύχος της «Τσιόρνι Περεντέλ» ο Πλεχάνοφ οραματίζεται την ανάπτυξη του εργατικού κινήματος ως ένα αναπόφευκτο και φυσικό αποτέλεσμα της ανάπτυξης της βιομηχανίας. Επιπλέον, εξάγει ένα φυσικό λογικό συμπέρασμα από

αυτό, δηλαδή, ότι «το κέντρο βάρους των οικονομικών θεμάτων κινείται προς τα βιομηχανικά κέντρα»¹⁹⁷.

Το πρόγραμμα της «Απελευθέρωσης», που εκπονήθηκε από τον Πλεχάνοφ το 1884, έδινε τις βασικές ιδεολογικές κατευθύνσεις, πάνω στις οποίες θα δομούνταν το μαρξιστικό κίνημα εντός της Ρωσίας. Καθοριστικό ρόλο στην ανάλυση του Πλεχάνοφ έπαιξε η σκιαγράφηση της ταξικής πραγματικότητας στη Ρωσία, προκειμένου μέσω αυτής να ιχνηλατηθούν και τα καθήκοντα της εργατικής τάξης, που ακόμη ήταν ολιγάριθμη και δεν είχε συνείδηση του ότι ήταν διακριτή τάξη.

Η σημερινή Ρωσία υποφέρει-όπως είπε κάποτε ο Μαρξ από τη Δυτική Ευρώπη-όχι μόνο από την ανάπτυξη της καπιταλιστικής παραγωγής αλλά και από την ανεπάρκεια αυτής της ανάπτυξης.

Μια από τις πιο βλαβερές συνέπειες αυτής της οπισθοδρομικής κατάστασης της παραγωγής ήταν κι ακόμη είναι η ασθενική ανάπτυξη της μεσαίας τάξης, η οποία, στη χώρα μας, είναι ανίκανη να αναλάβει την πρωτοβουλία στον αγώνα ενάντια στην απολυταρχία.

*Γι' αυτό ακριβώς η σοσιαλιστική μας инτελιγκέντσια έχει υποχρεωθεί να καθοδηγήσει το σημερινό απελευθερωτικό κίνημα, του οποίου άμεσο καθήκον πρέπει να είναι η θέσπιση ελεύθερων πολιτικών θεσμών στη χώρα, με τους σοσιαλιστές από την πλευρά τους να αναλαμβάνουν την υποχρέωση να παρέχουν στην εργατική τάξη την πιθανότητα να αναλάβει δραστήρια και αποτελεσματική συμμετοχή στην μελλοντική πολιτική ζωή της Ρωσίας. [...]*¹⁹⁸

Από τα γραφόμενα του Πλεχάνοφ μπορούμε πρώτα απ' όλα να αντιληφθούμε ότι διαβλέπει ως εξαιρετικά σημαντικό το ρόλο των σοσιαλιστών διανοούμενων, οι οποίοι οφείλουν να κινητοποιήσουν τις εργατικές μάζες που ακόμη βρίσκονται σε υποτυπώδες επίπεδο πολιτικής συνείδησης αλλά και συγκρότησης. Αντίστοιχο ρόλο σαφέστατα διαβλέπει και για την «Απελευθέρωση», που δεν είναι τίποτα άλλο από μια ομάδα διανοούμενων-εμιγκρέδων. Το πιο σημαντικό στοιχείο της ανάλυσης του είναι ωστόσο το ότι αναγνωρίζει την αδυναμία της αστικής τάξης να αναλάβει πρωταγωνιστικό ρόλο

---

¹⁹⁷ Невский, Владимир Иванович, *Очерки по истории Российской Коммунистической Партии Т.1 (Δοκίμια στην ιστορία του Ρωσικού Κομμουνιστικού Κόμματος τόμος 1)*, Рабочее издательство Прибой, Ленинград 1925, σελ. 203.

¹⁹⁸ Dmytryshyn Basil (ed.), *Imperial Russia – A Source Book, 1700 – 1917*, Dryden Press, Hinsdale IL 1974, σελ. 355.

στον μετασχηματισμό του ρωσικού, απολυταρχικού καθεστώτος. Αφού λοιπόν η αστική τάξη αδυνατεί, κατά τον Πλεχάνοφ, καλείται η εργατική τάξη να αναλάβει τόσο την πάλη για την ανατροπή της τσαρικής απολυταρχίας όσο και το καθαρά δικό της καθήκον, που είναι η πάλη για τον σοσιαλισμό. Έτσι η εργατική τάξη εξασφαλίζει το να μη γίνει ουρά της μεσαίας (αστικής) τάξης ενώ συνάμα καλείται να αναλάβει την πρωτοβουλία ακόμη και σε ζητήματα που ιστορικά δεν είναι ακριβώς δική της δουλειά (λ.χ. ανατροπή φεουδαρχικών κατάλοιπων στην οικονομία και αστικός μετασχηματισμός). Η θέση αυτή θα στιγματίσει τη συλλογιστική του σοσιαλδημοκρατικού κινήματος της Ρωσίας, ιδίως σε κομβικές καταστάσεις, όπως η επανάσταση του 1905.

Η «Απελευθέρωση» διεκδικούσε παράλληλα μια δέσμη αστικών πολιτικών δικαιωμάτων όπως λ.χ. τα καθολικά εκλογικά δικαιώματα, τη θέσπιση αυτοδιοικητικών θεσμών, την αντικατάσταση του μόνιμου στρατού από τοπικές πολιτοφυλακές κ.α. Την ίδια ώρα τα άμεσα οικονομικά αιτήματα που έθετε, αφορούσαν την οικονομική ελάφρυνση των αγροτών και μέτρα πρόνοιας και βελτίωσης της οικονομικής κατάστασης των εργατών.

Ωστόσο η ιδεολογική στροφή της «Απελευθέρωσης» προς τον μαρξισμό δεν σήμαινε και την αποπομπή ορισμένων γνωρισμάτων του όψιμου ναροντικισμού, όπως λόγου χάρη η άσκηση τρομοκρατίας απέναντι στον κρατικό οργανισμό για την επίτευξη των προγραμματικών της στόχων.

Διεκδικώντας το σκοπό αυτό με όλα τα διαθέσιμα της μέσα, η ομάδα «Χειραφέτηση της Εργασίας» την ίδια στιγμή αναγνωρίζει την αναγκαιότητα της τρομοκρατικής πάλης απέναντι στην απολυταρχική κυβέρνηση και διαφοροποιείται από τη «Λαϊκή Βούληση» μόνο στο ζήτημα της κατάληψης της εξουσίας από το επαναστατικό κόμμα και στα καθήκοντα της άμεσης δράσης των σοσιαλιστών μέσα στην εργατική τάξη.¹⁹⁹

Αξίζει βέβαια να σημειωθεί ότι ο ίδιος ο Πλεχάνοφ, όντας πλέον περισσότερο μαρξιστής και λιγότερο ναρόντικος, διαβλέπει την τρομοκρατική δράση ως ένα όπλο το οποίο ωστόσο δεν ενδείκνυται για την εργατική τάξη αλλά μάλλον για τη φτωχή αγροτιά ή την μικροαστική διανόηση. Σύμφωνα με τον Πλεχάνοφ, η τρομοκρατία μπορεί να αντιμετωπιστεί από άλλα στρώματα και όχι από τους εργαζόμενους.

---

¹⁹⁹ Στο ίδιο, σελ. 357

«Υπάρχουν άλλα στρώματα του πληθυσμού που μπορούν να αναλάβουν πιο άνετα τον τρομοκρατικό αγώνα ενάντια στην κυβέρνηση. Αλλά, εκτός από τους εργαζόμενους, δεν υπάρχει άλλο στρώμα που θα μπορούσε να γκρεμίσει και να τελειώσει το πολιτικό τέρας που τραυματίστηκε από τους τρομοκράτες την αποφασιστική στιγμή. Η προπαγάνδα στο εργασιακό περιβάλλον δεν θα εξαλείψει την ανάγκη για τρομοκρατική πάλη, αλλά θα δημιουργήσει νέες, μέχρι τώρα πρωτόγνωρες πιθανότητες γι' αυτήν»²⁰⁰.

Σε κάθε περίπτωση όμως η «Απελευθέρωση» απομακρυνόταν από τις βασικές αρχές του ναροντικισμού και ιδίως από την πεποίθηση ότι η Ρωσία μπορούσε να μεταβεί άμεσα σε ένα ιδιότυπο αγροτικό σοσιαλισμό, δίχως να δοκιμάσει την ανάπτυξη των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Το σοσιαλδημοκρατικό κίνημα της Ρωσίας αποκτούσε πλέον ένα σημείο αναφοράς κι αυτό τον ρόλο αναλάμβανε ακριβώς η «Απελευθέρωση της Εργασίας».

Ωστόσο υπήρχαν και κάποιοι αντικειμενικοί παράγοντες που ευνοούσαν την πάλη με την παράδοση των ναρόντικων, καθώς οι διάδοχοι της στη δεκαετία του 1880 δεν φλέρταραν μόνο με την τρομοκρατία αλλά και με τον εισοδισμό στις περιφερειακές δομές αυτοδιοίκησης του τσαρικού καθεστώτος, όπως ο Βορόντσοφ. Ο Βορόντσοφ και οι υποστηρικτές του χαιρέτισαν τις προσπάθειες της κυβέρνησης να δέσει τους αγρότες στην κοινότητα του χωριού. Αρνήθηκαν να δουν ότι το κράτος ενδιαφερόταν για την κοινότητα μόνο ως διοικητική και δημοσιονομική διευκόλυνση και ότι την ίδια ώρα που διατηρούσε την πρόσοψη της ζωής στο χωριό, κατέστρεφε τα τελευταία απομεινάρια της αγροτικής αυτοδιοίκησης. Με αυτές τις πεποιθήσεις, με αυτές τις ψευδαισθήσεις των βασανισμένων ψυχών τους, η πλειοψηφία της διάνοησης απομακρύνθηκε από τη μάταιη επιδίωξη της επανάστασης και, σε μεγάλο βαθμό, αφιερώθηκε στο «μικρό έργο», το μέτριο έργο, να βοηθήσει δηλαδή τους ανθρώπους των χωριών στην καθημερινή τους ύπαρξη²⁰¹. Η είσοδος τους στα ζεμιστβό κατέληξε να είναι το ανώτατο όριο της πολιτικής τους δράσης και παρέμβασης. Την ίδια στιγμή μάλιστα ούτε και η τρομοκρατική παράδοση των ναρόντικων έβρισκε ευήκοα ώτα παντού, παρά τις μεμονωμένες απόπειρες ανασυγκρότησης της μέσα στη δεκαετία του 1880. Οι ομάδες μελέτης των Ρώσων σοσιαλδημοκρατών νέων που ξεπήδησαν στα

---

²⁰⁰ Невский, Владимир Иванович, *ό.π.*, σελ. 213.

²⁰¹ Haimson H., *The Russian marxists and the origins of bolshevism*, Beacon Press, Boston 1966, σελ. 24.

πανεπιστήμια εκείνη την εποχή απέρριψαν την τρομοκρατία ως μια μάταιη τακτική που προσπάθησε να προλάβει την εξέλιξη της οικονομίας²⁰².

Η «Απελευθέρωση της Εργασίας» προσπαθούσε με κάθε τρόπο να επηρεάσει την ανάπτυξη της σοσιαλδημοκρατίας εντός της Ρωσίας. Μετέφραζε τα έργα των Μαρξ και Ένγκελς στα ρωσικά, προωθούσε παράνομο προπαγανδιστικό υλικό εντός της χώρας και επιχειρούσε να έρθει σε επαφή με μεμονωμένους σοσιαλδημοκρατικούς πυρήνες ή αγωνιστές προκειμένου να συμβάλει στην συγκρότηση ενός ρωσικού εργατικού κόμματος. Την ίδια ώρα όμως αντιμετώπιζε την ανοιχτή εχθρότητα των ναρόντικων του εξωτερικού ενώ η απόσταση της από τη ρωσική πραγματικότητα και ο σταθερά ολιγομελής πυρήνας της, σχεδόν συνωμοτικού τύπου, της στερούσε τη δυνατότητα να διευρύνει την επιρροή της και να αποβάλει τη νοοτροπία του μικρού προπαγανδιστικού κύκλου.

Η σταδιακή αποδυνάμωση του ναρόντικου κινήματος στη δεκαετία του 1880 και η σταδιακή αριθμητική ανάπτυξη του προλεταριάτου δημιουργούσαν τους όρους για την ανάδυση μικρών μαρξιστικών κύκλων που θα μπορούσαν να συνδεθούν με την «Απελευθέρωση». Το 1883 ιδρύθηκε το παράνομο «Κόμμα των Ρώσων Σοσιαλδημοκρατών» υπό τον Ν. Μπλαγκόεφ που άρχισε να οργανώνει φοιτητές και εργάτες, ιδρύοντας πλήθος εργατικών ομίλων και το δικό του παράνομο έντυπο. Το κόμμα συνδέθηκε προσωρινά με την «Απελευθέρωση» αλλά το 1887 διαλύθηκε από την αστυνομία. Την ίδια τύχη είχε και η «Συντροφιά των εργατών της Πετρούπολης» η οποία μετά από παράνομη λειτουργία τριών ετών διαλύθηκε από τις τσαρικές αρχές το 1888. Την ίδια χρονιά ο Μ. Μπρουσνιέφ συγκρότησε μια νέα παράνομη σοσιαλδημοκρατική οργάνωση στην Αγία Πετρούπολη, η οποία φαίνεται ότι κατάφερε να έχει καλύτερη οργανωτική δομή από τις δύο προαναφερθείσες. Σιγά-σιγά η ομάδα του Μπρουσνιέφ έγινε μια καλή οργάνωση: σ' όλες σχεδόν τις συνοικίες της Πετρούπολης υπήρχαν όμιλοί της. Υπήρχαν συνολικά 20 περίπου όμιλοι με 6 ως 7 εργάτες ο καθένας²⁰³. Η ομάδα αυτή μάλιστα οργάνωσε και τον πρώτο εορτασμό της εργατικής Πρωτομαγιάς στη Ρωσία το 1891. Διαλύθηκε όπως και οι προηγούμενες το 1892.

---

²⁰² Pipes, R., *Communism: A history*, The Modern Library, New York 2003, σελ. 28.

²⁰³ Συλλογικό, *Ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1976, σελ. 30-31. Επιμέλεια από Πονομάριοφ Μπ. Ν.

Η διάλυση αυτών των πρώτων σοσιαλδημοκρατικών ομάδων στην πρωτεύουσα της τσαρικής Ρωσίας μπορεί να σήμαινε ένα προσωρινό πισωγύρισμα στην οργάνωση της εργατικής τάξης αλλά δεν εμπόδιζε τη διάδοση των μαρξιστικών ιδεών εντός της αυτοκρατορίας, γεγονός που εν μέρει διευκολυνόταν από την κρίση του ναροντικισμού, όπως την προαναφέραμε. Η δεκαετία του 1890 με την γιγάντωση του σιδηροδρομικού δικτύου και την ταχεία εκβιομηχάνιση έφερνε νέες εφεδρείες εντός της εργατικής τάξης και διεύρυνε το δυνάμει ακροατήριο των σοσιαλδημοκρατών. Την τάση αυτή ενίσχυαν οι αστοχίες του κρατικού μηχανισμού, όπως έγιναν εμφανείς με το λιμό του 1891, και οι πρώτες μαζικές εργατικές κινητοποιήσεις.

Το σοσιαλδημοκρατικό κίνημα αναδύεται πλέον και σε αστικές περιοχές εκτός της Πετρούπολης, όπως στη Μόσχα, το Χάρκοβο, το Τβερ, το Σαράτοφ, το Αικατερινοσλάβ, τη Βίλνα κ.α. Το κέντρο όμως της σοσιαλδημοκρατικής δράσης παραμένει η Αγία Πετρούπολη. Εκεί ακριβώς ιδρύεται το 1893 μια σοσιαλδημοκρατική οργάνωση από φοιτητές, της οποίας ηγείται ο φοιτητής Γιούλιους Μάρτοφ. Οι φοιτητές της ομάδας οργανώνουν ημιμόμια σχολεία εργατών, όπου δίπλα στη διδασκαλία της ρωσικής γλώσσας και των απλών μαθηματικών πράξεων επιχειρούν να αφυπνίσουν τους εργάτες και να τους οργανώσουν πολιτικά. Το ίδιο διάστημα στην Πετρούπολη λειτουργεί μια αντίστοιχη ομάδα σοσιαλδημοκρατών με επικεφαλής τον Βλαδίμηρο Ουλιάνοφ, δικηγόρο με καταγωγή από το Σιμπίρσκ του Βόλγα. Σύντομα οι δυο ομάδες ενώθηκαν υπό το νέο σχήμα της «*Ένωσης Αγώνα για την Απελευθέρωση της Εργασίας*». Η «Ένωση» διεξήγαγε προπαγάνδα και κινητοποιήσεις των εργατών, όπως λόγου χάρη στις απεργίες του 1895 στην Πετρούπολη, επιχειρούσε να συνδεθεί με την «Απελευθέρωση» του Πλεχάνοφ στο εξωτερικό και παρουσίαζε αποτελεσματική οργανωτική ανάπτυξη. Ο πυρήνας της οργάνωσης αποτελούνταν από 15-17 άτομα, που κατανέμονταν σε τρεις αχτίδες, στις οποίες είχε χωριστεί η πόλη. Τη βάση την αποτελούσαν οι εργατικοί όμιλοι στα εργοστάσια και στις φάμπρικες²⁰⁴.

Οι σοσιαλδημοκράτες εντός Ρωσίας είναι πλέον μια πολιτική δύναμη που αν και μικρή σε αριθμό, δείχνει να είναι σχετικά υπολογίσιμη στην πράξη. Τα όρια της δράσης αυτής όμως περιορίζονταν τόσο από την παράνομη δουλειά εντός του τσαρικού καθεστώτος όσο και από την σχετική διατήρηση της επιρροής του ναροντικισμού

---

²⁰⁴ Στο ίδιο, σελ. 40. Επιμέλεια από Πονομάριοφ Μπ. Ν.

μεταξύ των εργατών και των φοιτητών, παρά την κρίση που αντιμετώπιζε ως κίνημα από τη δεκαετία του 1880. Βέβαια οι περισσότεροι επίγονοι του ναροντικισμού είχαν πλέον μεταπηδήσει σε μια περισσότερο φιλελεύθερη πολιτική θέση που δεν έπαυε ωστόσο να υπεραμύνεται ενός «αγροτικού σοσιαλισμού» και πρακτικά δεν ερχόταν σε πλήρη αντιπαράθεση με το τσαρικό καθεστώς ενώ οι αναφορές στην τρομοκρατία έδειχναν ακόμη να θέλγουν εκείνους με χαμηλή πολιτική συνείδηση. Για να διευρυνθεί λοιπόν η επιρροή της σοσιαλδημοκρατίας έπρεπε να χτυπηθούν οι θέσεις των ναρόντικων, έστω και της μορφής που είχαν πάρει στη δεκαετία του 1890, για να αποδεσμευθούν ιδεολογικά περαιτέρω εργατικές και φοιτητικές μάζες. Το έργο αυτό το ανέλαβε ο Βλαντιμίρ Ουλιάνοφ το 1894 σε ένα πρώτο επίπεδο με το έργο του: «*Τι είναι οι φίλοι του λαού και γιατί πολεμούν τη σοσιαλδημοκρατία*». Εκεί ακριβώς ο Ουλιάνοφ αντέκρουσε την θέση των ναρόντικων που θεωρούσε την ύπαρξη της αγροτικής κοινότητας ως τεκμήριο της αδυναμίας ανάπτυξης των καπιταλιστικών σχέσεων στη Ρωσία, αντιτείνοντας ότι οι καπιταλιστικές σχέσεις εντός της Ρωσίας ενισχύονταν και πυροδοτούσαν τις ταξικές διαφοροποιήσεις ακόμη και μέσα στην αγροτική κοινότητα. Ο Ουλιάνοφ στηλίτευσε επίσης τους ναρόντικους σχετικά με την επιθυμία τους να διατηρήσουν την αγροτική κοινότητα ως θεμέλιο του «αγροτικού σοσιαλισμού» παραβλέποντας ότι η αγροτική κοινότητα ήταν προϊόν της δουλοπαροικίας και δεν μπορούσε εν κενώ να μετασχηματιστεί σε κύτταρο της σοσιαλιστικής κοινωνίας. Ήταν επίσης και η πρώτη του απόπειρα να επιτεθεί στην ερμηνεία των ιδεών του Μαρξ από τον ναρόντικο Μιχαηλόφσκι. Ο Ουλιάνοφ τόνισε πολύ εύστοχα τη διαβεβαίωση του Μαρξ ότι η πιθανότητα της Ρωσίας να βιώσει έναν μοναδικό κοινωνικό μετασχηματισμό θα εξαφανιζόταν μόλις ο καπιταλισμός είχε αρχίσει να αναπτύσσεται²⁰⁵. Συνολικά το έργο αυτό έβαλε στο στόχαστρο τον εκλεκτικισμό των ναρόντικων και υπέβαλε σε σκληρή κριτική τις θέσεις τους, προκαλώντας ισχυρό πλήγμα στον ναροντικισμό, όπως αυτός διαμορφώθηκε μετά τη διάλυση της Ναρόντναγια Βόλια.

Πιστοί στην υποκειμενική μέθοδο της κοινωνιολογίας θέλουν «να πάρουν» το καλό κι από εδώ κι από εκεί, εννοείται όμως ότι στην πράξη η παιδαριώδης αυτή επιθυμία οδηγεί απλώς σε αντιδραστικά ονειροπολήματα, που αγνοούν την πραγματικότητα και το αποτέλεσμα είναι ότι τους καθιστά ανίκανους να κατανοήσουν και να χρησιμοποιήσουν

---

²⁰⁵ Service, R., *Lenin: A political life: 1*, Indiana University Press/Macmillan, Bloomington Indiana: Basingstoke 1985, σελ. 51.

τις πραγματικά προοδευτικές, επαναστατικές πλευρές του νέου καθεστώτος και τους κάνει να συμπαθούν τα μέτρα που διακωλύουν το καλό παλιό καθεστώς μισοδουλοπαροικιακής, μισοελεύθερης εργασίας – καθεστώς που είχε μέσα του όλη τη φρίκη της εκμετάλλευσης και της καταπίεσης και δεν πρόσφερε καμία δυνατότητα διεξόδου²⁰⁶.

III Ββ. Ανάδυση του οικονομισμού και αποτυχία συγκρότησης κόμματος.

Την ίδια περίοδο, ακριβώς λόγω της παρανομίας στην οποία λειτουργούσαν τα επαναστατικά κόμματα, οι επιμέρους πυρήνες των σοσιαλδημοκρατών συνεργάζονταν υπό όρους με μια ομάδα μικροαστών διανοητών που μπορούσαν νόμιμα να προωθούν τα οικονομικά έργα του Μαρξ εντός της χώρας. Οι διανοούμενοι αυτοί, λ.χ. ο Στρούβε, ο Τουγκάν-Μπαρράνκοφ και, υποστήριζαν το οικονομικό περιεχόμενο του μαρξισμού και αποσιωπούσαν το πολιτικό, έχοντας κατά νου την ανάπτυξη των καπιταλιστικών σχέσεων στη Ρωσία χωρίς να διακυβεύεται η επικείμενη ηγεμονία της αστικής τάξης. Συνοψίζοντας, μεταξύ 1888 και 1890 ο Στρούβε αποδέχθηκε τη βασική αρχή της θεωρίας του Μαρξ, τον οικονομικό ντετερμινισμό, με την προϋπόθεση ότι η μετάβαση από το προκαπιταλιστικό στο καπιταλιστικό σύστημα θα γινόταν σταδιακά και ειρηνικά. Οντας έτσι αντιληπτός, ο μαρξισμός του έδωσε «επιστημονική» απόδειξη ότι το αυταρχικό καθεστώς στη Ρωσία θα εξαφανιστεί²⁰⁷. Άλλοι γνωστοί «νόμιμοι μαρξιστές» ήταν οι μελλοντικοί ορθόδοξοι φιλόσοφοι Σ.Ν. Μπουλγκάκοφ και Ν.Α. Μπερντιάεφ²⁰⁸. Από τη μεριά τους οι σοσιαλδημοκράτες έδειχναν απέναντι τους μια καίρια ευελιξία. Από τη μία συνεργάζονταν μαζί τους για την προώθηση των οικονομικών μαρξιστικών θέσεων αλλά από την άλλη τους στηλίτευαν για τον πολιτικό τους προσανατολισμό, που αναιρούσε τις πολιτικές θέσεις των Μαρξ και Ένγκελς. Το κίνημα αυτό έμεινε γνωστό ως «νόμιμος μαρξισμός» και στα πρώτα χρόνια του 20^{ου} αιώνα προσχώρησε επίσημα στα αστικά κόμματα. Ωστόσο όλο το προηγούμενο διάστημα οι σοσιαλδημοκράτες εκμεταλλεύτηκαν τη δυνατότητα διάδοσης των οικονομικών τους θέσεων μέσω εκείνου.

Η δράση της «Ένωσης Αγώνα για την Απελευθέρωση της Εργασίας», απ' ότι φαίνεται, προκάλεσε ανησυχία στις αρχές που κινητοποιήθηκαν για το ξεσκέπασμα και

²⁰⁶ Λένιν Β.Ι., *τι είναι οι «φίλοι του λαού» και γιατί πολεμούν τους σοσιαλδημοκράτες*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2009, σελ. 140-141.

²⁰⁷ Pipes, R., *Struve, liberal on the left*, Harvard University Press, Cambridge: Mass 1970, σελ. 59.

²⁰⁸ Лысков, Дмитрий Юрьевич, *Великая русская революция, 1905-1922 (Η μεγάλη ρωσική επανάσταση 1905-1922)*, Либροком, Москва 2012, σελ. 17.

τη διάλυση της. Το Δεκέμβρη του 1895 συνελήφθη ο Ουλιάνοφ μαζί με ορισμένα στελέχη ενώ τον Ιανουάριο του 1896 συνελήφθησαν και οι υπόλοιποι πρωτεργάτες της «Ένωσης», μεταξύ αυτών κι ο Μάρτοφ. Οι συλληφθέντες τιμωρήθηκαν με εκτοπισμό στη Σιβηρία που έφτανε τα τρία χρόνια περίπου. Ουσιαστικά η «Ένωση» που δεν διαλύθηκε εντελώς, έμεινε ακέφαλη.

Το κενό αυτό είχε άμεσα πολύ σοβαρές επιπτώσεις στη λειτουργία και τον προσανατολισμό της «Ένωσης», με προεκτάσεις εντός κι εκτός Ρωσίας. Στην κεφαλή του σοσιαλδημοκρατικού κινήματος της Πετρούπολης, που είχε σημαντική εμβέλεια σε όλη τη χώρα, αναδείχθηκαν νέοι αγωνιστές που δεν διέθεταν ούτε την θεωρητική κατάρτιση ούτε και την οργανωτική εμπειρία των παλιών. Οι νεότεροι που κατέλαβαν τώρα ηγετικές ήταν 20 ετών ή και λιγότερο²⁰⁹. Οι νέοι στα άμεσα χρόνια που ακολούθησαν εστίαζαν περισσότερο σε μια πολιτική οικονομικών διεκδικήσεων για την εργατική τάξη και υποτιμούσαν τους πολιτικούς αγώνες. Ουσιαστικά υποκλίνονταν στις αυθόρμητες διεκδικήσεις των εργατών για καλύτερους μισθούς και παραγνώριζαν τα πολιτικά καθήκοντα του προλεταριάτου αναφορικά με την πάλη ενάντια στην απολυταρχία, αφήνοντας πρακτικά την πολιτική ηγεμονία στην αστική τάξη. Ικανοί να αντλήσουν τροφή από την εξύμνηση του καθημερινού κινήματος από τον Μπέρνσταϊν, ίσως αποπροσανατολισμένοι από τα φαινομενικά τεράστια αιτήματα που επιβάλλει το πολιτικό σχέδιο της προλεταριακής ηγεμονίας στη δημοκρατική επανάσταση, οι νέοι σοσιαλδημοκράτες είδαν στους αγώνες των εργατών για οικονομική βελτίωση έναν αρκετά φιλόδοξο στόχο για το ρωσικό εργατικό κίνημα, αφήνοντας τον πολιτικό αγώνα ενάντια στην απολυταρχία στη φιλελεύθερη διανοήση²¹⁰. Ουσιαστικά εκεί ακριβώς κατοχυρωνόταν η αναθεώρηση του μαρξισμού και η υποταγή στην «νομιμότητα», που μπορεί ακριβώς να χαρακτηριστεί ως η επιρροή του «νόμιμου μαρξισμού» μέσα στο σοσιαλδημοκρατικό κίνημα, δεδομένων των συνθηκών που έχουν ήδη αναφερθεί.

Η τάση αυτή έμεινε γνωστή ως «οικονομισμός» και σταδιακά επεκτάθηκε από τους κύκλους των «νέων» και στην «Ένωση των Ρώσων Σοσιαλδημοκρατών» που ήταν μια οργάνωση του εξωτερικού και απαρτιζόταν κυρίως από φοιτητές. Η τάση του «οικονομισμού» έδειξε τη δυναμική της όταν μια ομάδα υποστηρικτών της εντός της Ρωσίας προέβη το 1899 στην εκπόνηση ενός μανιφέστο του οικονομισμού, γνωστού

²⁰⁹ Γουντς Άλαν, *Η Ιστορία του Μπολσεβικισμού-Τόμος Α΄*, Μαρξιστική Φωνή, Αθήνα, 2017, σελ. 105.

²¹⁰ Shandro, A., *Lenin and the logic of hegemony*, Haymarket Books, Chicago 2015, σελ. 113.

ως *Credo*, που αποτύπωνε τις ποιοτικές μεταβολές στο σοσιαλδημοκρατικό κίνημα μετά τον εκτοπισμό του πυρήνα των «παλιών».

*Η αλλαγή δεν θα κινηθεί μόνο προς μια ενεργητικότερη επιδίωξη της οικονομικής πάλης και την παγίωση των οικονομικών οργανώσεων, αλλά συνάμα και πιο σημαντικά, προς την αλλαγή της στάσης του κόμματος απέναντι στα άλλα αντιπολιτευτικά κόμματα. Ο μη ανεκτικός, αρνητικός και πρωτόγονος Μαρξισμός(του οποίου η αντίληψη για τον διαχωρισμό της κοινωνίας είναι τόσο σχηματική) θα αφήσει το περιθώριο στον δημοκρατικό Μαρξισμό ενώ η κοινωνική θέση του κόμματος στη σύγχρονη κοινωνία πρέπει να υποστεί καίρια αλλαγή. Το κόμμα θα αντιληφθεί την [υπάρχουσα] κοινωνία· τα στενά συντεχνιακά, και στις περισσότερες περιπτώσεις, σεχταριστικά του καθήκοντα θα διευρυνθούν σε κοινωνικά καθήκοντα ενώ η πάλη για την κατάληψη της εξουσίας θα μεταμορφωθεί σε πάλη για την αλλαγή [...]*²¹¹.

Βέβαια όλη αυτή η ρητορική για τη μετάβαση από ένα «μη ανεκτικό» σε έναν «δημοκρατικό» μαρξισμό, που θα καθιστούσε την πάλη για αλλαγή ως κομβικό πολιτικό σκοπό, είχε πολύ συγκεκριμένη πρακτική απόληξη για τους συντάκτες του *Credo*.

*Για το Ρώσο Μαρξιστή υπάρχει μόνο μια διέξοδος: συμμετοχή, δηλαδή στήριξη, στον οικονομικό αγώνα του προλεταριάτου και σύμπραξη στην φιλελεύθερη αντιπολιτευτική δράση*²¹².

Πρακτικά δηλαδή το πολιτικό περιεχόμενο του οικονομισμού ήταν η μετατροπή των σοσιαλδημοκρατικών οργανώσεων, μιας και ενιαίο κόμμα δεν υπήρχε ακόμα, σε ουρά της φιλελεύθερης αστικής τάξης. Οι θέσεις αυτές δέχτηκαν την ανοιχτή αντίδραση τόσο της «Απελευθέρωσης της Εργασίας» όσο και των εκτοπισμένων ηγετών στη Σιβηρία και αποτελούσαν την πρώτη σοβαρή κρίση εντός του ρωσικού σοσιαλδημοκρατικού κινήματος.

Παρ' όλες όμως τις εσωτερικές τριβές του σοσιαλδημοκρατικού κινήματος αυτό ολοένα και διευρυνόταν εντός της τσαρικής αυτοκρατορίας, ιδίως στα αστικά κέντρα που βίωναν έντονη εκβιομηχάνιση του διάστημα 1895-1900 και συγκέντρωναν πυκνές εργατικές μάζες. Αρκετοί εργατικοί όμιλοι που δρούσαν εκτός της Αγίας Πετρούπολης

---

²¹¹ Lenin I.V, *A Protest by Russian Social-Democrats*, ημερομηνία ανάκτησης: 7/9/2021.

<https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1899/sep/protest.htm>

²¹² Στο ίδιο.

άρχισαν να οργανώνονται με βάση τα πρότυπα της «Ένωσης Αγώνα για την Απελευθέρωση της Εργασίας». Το 1893 ιδρύθηκε το σοσιαλδημοκρατικό κόμμα της Πολωνίας ενώ το 1896 συγκροτήθηκε το σοσιαλδημοκρατικό κόμμα της Λιθουανίας καθώς και η «Εργατική Ένωση» της Λιθουανίας». Ένα χρόνο αργότερα, το 1897, ιδρύθηκε και η «Γενική Εβραϊκή Εργατική Ένωση της Ρωσίας και της Πολωνίας», γνωστή ως Μπουντ, που συνένωνε στους κόλπους της το εβραϊκό προλεταριακό στοιχείο των δυτικών περιοχών της αυτοκρατορίας (λ.χ. Πολωνία, Βαλτική, Λευκορωσία κ.α.). Μέχρι το 1900 αντίστοιχες συσπειρώσεις προέκυψαν στην Λετονία και την Εσθονία. Πριν το 1905, η «πολιτική» ήταν σχεδόν αποκλειστικά προνόμιο εκείνων των εθνικοτήτων που κατείχαν μια ευρέως χρησιμοποιημένη γραπτή γλώσσα, ένα εγγράμματο κοινό και αρκετά συχνά μια ιθαγενή τάξη ευγενών²¹³. Σταδιακά η ανάδυση του μαρξισμού και της σοσιαλδημοκρατίας στην τσαρική Ρωσία άρχισε να ανατρέπει και αυτή την σταθερά.

Η εξέλιξη αυτή υπογράμμισε όλο και πιο εμφαντικά την έλλειψη ενός ενιαίου σοσιαλδημοκρατικού κόμματος που θα συντόνιζε τους επιμέρους πυρήνες και θα αναβάθμιζε τη λειτουργία τους. Μετά από μια σειρά επιμέρους διαπραγματεύσεων συγκλήθηκε παράνομα στο Μίνσκ το 1^ο (ιδρυτικό) Συνέδριο του Σοσιαλδημοκρατικού Εργατικού Κόμματος Ρωσίας, το Μάρτιο του 1898. Σ' αυτό συμμετείχαν μόλις 9 αντιπρόσωποι των «Ενώσεων» της Αγίας Πετρούπολης, του Κιέβου, της Μόσχας, του Εκατερινοσλάβ, της Μπουντ και της ομάδας «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» (μτφ. Εργατική Εφημερίδα) του Κιέβου.

Το συνέδριο υπερνήφισε το πρόγραμμα που είχε συντάξει ο «νόμιμος μαρξιστής» Στρούβε και το οποίο συγκροτούσε για πρώτη φορά ενιαίο σοσιαλδημοκρατικό-εργατικό κόμμα στην αυτοκρατορία των τσάρων, με πυρήνα του τις συμβαλλόμενες οργανώσεις. Παράλληλα αναγνώριζε την «Απελευθέρωση της Εργασίας» ως μέρος του κόμματος και επίσημη οργάνωση του εξωτερικού. Επιπροσθέτως το ιδρυτικό κείμενο αναγνώριζε την περιορισμένη ανάπτυξη των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής στη χώρα και βασισμένο ακριβώς σ' αυτό έκανε μια καίρια εξέταση των ταξικών σχέσεων και ισορροπιών της Ρωσίας, αναθέτοντας στο ρωσικό προλεταριάτο αναβαθμισμένα

---

²¹³ Weeks Theodore, «National Minorities in the Russian Empire, 1897-1917» στο συλλογικό τόμο *Russia under the last tsar: Opposition and subversion, 1897-1917*, Blackwell Publishers, Malden MA, σελ 117. Επιμέλεια από Geifman, A.

καθήκοντα δράσης, όπως εκείνα σκιαγραφούνταν και στο μανιφέστο της «Απελευθέρωσης».

Όσο κινείται κανείς ανατολικότερα στην Ευρώπη, τόσο πιο δειλή, μικροπρεπής και πολιτικά ασθενής είναι η αστική τάξη, ενώ μεγαλύτερα είναι τα πολιτιστικά και πολιτικά καθήκοντα που αντιμετωπίζει το προλεταριάτο [...] Το ρωσικό προλεταριάτο θα αποτινάξει το ζυγό της απολυταρχίας, κι έτσι, με μεγαλύτερη ενεργητικότητα θα συνεχίσει την πάλη ενάντια στον καπιταλισμό και την αστική τάξη για την ολοκληρωτική νίκη του σοσιαλισμού²¹⁴.

Με άλλα λόγια το μανιφέστο που υπερηγήσει το 1^ο Συνέδριο δεν περιόριζε το ρωσικό προλεταριάτο σε ρόλο ουράς του φιλελεύθερης αστικής τάξης, όπως το ήθελαν τόσο ο «νόμιμος μαρξισμός» όσο και ο σοσιαλδημοκρατικός «οικονομισμός», αλλά του έδινε έμμεσα το στίγμα να παλέψει για την ανατροπή της τσαρικής απολυταρχίας εφόσον η αστική τάξη έδειχνε ασυνέπεια στον αγώνα της για επικράτηση φιλελεύθερου καθεστώτος στη χώρα και μεγαλύτερη ανάπτυξη των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Πρακτικά λοιπόν το 1^ο Συνέδριο δεν αναγνώριζε τον οικονομισμό ως αρχή προσανατολισμού και πάλης για το νέο κόμμα.

Λίγο μετά τη σύγκληση του συνεδρίου και οι εννέα αντιπρόσωποι του βρέθηκαν στη μέγγενη των τσαρικών αρχών. Τη νύχτα από τις 23 ως τις 25 Μαρτίου τα μέλη των τοπικών επιτροπών και το παράνομο τυπογραφείο της «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» στο Εκατερινοσλάβ (στο οποίο δούλευε ο τυπογράφος Α. Πόλλακ) ανακαλύφθηκε από την αστυνομία. Λίγο καιρό αργότερα και η Κεντρική Επιτροπή της Μπουντ, διάφορες τοπικές επιτροπές και μερικά παράνομα τυπογραφεία βρέθηκαν στην ίδια μοίρα²¹⁵. Πρακτικά λοιπόν οι ζωντανές δυνάμεις που είχαν συνθέσει το ΣΔΕΚΡ δέχτηκαν σοβαρότατο πλήγμα και το κόμμα παρέμενε τέτοιο μόνο στα χαρτιά. Όπως θα δούμε όμως παρακάτω η ουσιαστική συγκρότηση του ΣΔΕΚΡ θα επιτευχθεί λίγα χρόνια αργότερα, στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 1900, κι όχι δίχως σκαμπανεβάσματα και διαφοροποιήσεις.

---

²¹⁴ Ralph, Cartel Elwood (ed.), *Resolutions and Decisions of the Communist Party of the Soviet Union Volume 1_ The Russian Social Democratic Labour Party 1899-October 1917-A' Τόμος*, University of Toronto Press, Toronto 1974 σελ. 35.

²¹⁵ Martov J., Dan F., *Storia Della Socialdemocrazia Russa*, Feltrinelli, Milano 1973, σελ. 159.

Κεφάλαιο III Γ

Η συγκρότηση των Σοσιαλιστών-Επαναστατών (1893-1905)

III Γα. Το κόμμα των Σοσιαλιστών-Επαναστατών.

Η ανάπτυξη της επιρροής του μαρξισμού στη δεκαετία του 1890 ήταν μια δυναμική διαδικασία που περιόριζε βαθμιαία το ακροατήριο του ναροντικισμού. Ωστόσο μεμονωμένοι πυρήνες πρώην ναρόντικων δεν έπαψαν ποτέ να υφίστανται, ιδίως στις ήσσονες επαρχιακές πόλεις και σε ορισμένα χωριά. Από αυτούς ακριβώς τους πυρήνες θα ξεπηδήσει βαθμιαία το κόμμα των Σοσιαλιστών-Επαναστατών.

Μια ομάδα ημι-ναρόντικου χαρακτήρα οργανώθηκε μόλις το 1893 υπό τον Νάτανσον, πρώην μέλους της «Ζεμλιά ι Βόλια», με την επωνυμία «Σοσιαλιστικό Κόμμα του Δίκιου του Λαού», με μέλη στη Μόσχα, το Σμόλενσκ, το Μπακού και σε άλλες περιφερειακές πόλεις. Βασική της θέση ήταν η συνεργασία με τους φιλελεύθερους στα ζεμιστβό με απώτερο σκοπό τη βελτίωση των όρων ζωής των αγροτών. Θα έπρεπε, έλεγε ο Νάτανσον «να ενώσουμε όλα εκείνα τα στοιχεία που εναντιώνονται στην κυβέρνηση και να οργανώσουμε μια δραστική δύναμη με σκοπό να διέλθουμε όλα τα πραγματικά και υλικά μέσα ώστε να ελευθερωθούμε από το ζυγό της απολυταρχίας και να διασφαλίσουμε τα δικαιώματα του πολίτη και του ανθρώπου»²¹⁶. Ένα μόλις χρόνο μετά διαλύθηκε από τις τσαρικές αρχές. Το 1896 μια αντίστοιχη ομάδα, προσανατολισμένη όμως περισσότερο στον παραδοσιακό ναροντικισμό, ιδρύθηκε το 1896 από τον Αργκούντοφ και σταδιακά απέκτησε μέλη στην Αγία Πετρούπολη, το Κίεβο, το Ταμπόφ ενώ το 1899 η έδρα της κατέληξε να βρίσκεται στη Μόσχα. Αντίστοιχου προσανατολισμού ήταν και ο κύκλος προπαγανδιστών υπό την παλαίμαχο του κινήματος προς το λαό, Αικατερίνη Μπρετσκόφσκαγια, που λειτουργούσε στο Σαράτοφ από το 1900, στην περιοχή του μέσου Βόλγα. Ο συγκεκριμένος κύκλος ασκούσε προπαγάνδα στους αγρότες των κοντινών χωριών και εξέδιδε τη δική του εφημερίδα αλλά διαλύθηκε από τις αρχές το 1902. Το 1895 ένας κύκλος πρώην σπουδαστών του θεολογικού σεμιναρίου του Βλαντίμιρ διεξήγε προπαγάνδα μεταξύ των αγροτών και σύμφωνα με μια αναφορά της αστυνομίας του 1901, το διάστημα 1898-99 υπήρχε στο σεμινάριο δασκάλων του Νόβγκοροντ ένας κύκλος, του οποίου στόχος ήταν να ενσταλάξει στους μελλοντικούς

---

²¹⁶ Baynac Jacques, *Les Socialistes-Révolutionnaires. De mars 1881 à mars 1917*, Éditions Robert Laffont, Paris 1979, σελ. 26.

δασκάλους των χωριών αντικυβερνητικές και αθεϊστικές ιδέες, οι οποίες κατόπι θα μεταφέρονταν στους αγρότες²¹⁷.

Όλες οι παραπάνω ομάδες ναρόντικου χαρακτήρα κατευθύνονταν κυρίως από τους διανοούμενους της επαρχίας, ορισμένους παλαίμαχους ναρόντικους και ιδίως από τους δασκάλους και κάποιους εγγράμματους χωρικούς. Η συμμετοχή των αγροτών δεν ήταν πάντα δεδομένη γι' αυτό και δινόταν μεγάλη σημασία στην προπαγάνδα προκειμένου να κερδηθούν οι αγροτικές μάζες και να αναλάβουν πιο ενεργό ρόλο. Από το Σαράτοφ, το βασικό κέντρο του στον Βόλγα κι ένα από τα λίκνα όλου του κόμματος, από το 1901 οι Σοσιαλιστές-Επαναστάτες ξεκίνησαν να καταστρώνουν μεθόδους διάδοσης του μηνύματος για ενδυνάμωση και για γη στους αγρότες· ογκώδεις ποσότητες λογοτεχνίας για τους αγρότες προέκυψαν από τα παράνομα τυπογραφεία του κόμματος. Ο ακτιβισμός του χωριού γρήγορα διαδόθηκε κατά μήκος της περιοχής Βόλγα-Ουραλίων, στην Ουκρανία, τη Λευκορωσία, τις κεντρικές και βόρειες περιοχές και μέσα στη Σιβηρία²¹⁸.

Σε λίγο διαφορετικό μήκος κύματος κινούνταν η οργάνωση «Κόμμα της πολιτικής απελευθέρωσης της Ρωσίας» που συνδύαζε στοιχεία τόσο του ναρόντικου όσο και του σοσιαλδημοκρατικού κινήματος και είχε ιδρυθεί από τον Γκριγκόρι Γκουερτσούνι στο Μίνσκ. Η οργάνωση αυτή ήταν υπέρμαχη της ατομικής τρομοκρατίας κατά τα πρότυπα της Ναρόντναγια Βόλια ενώ την ίδια ώρα εστίαζε στον πρωταγωνιστικό ρόλο του προλεταριάτου, εργατικού και διανοητικού. Ο προσανατολισμός της για την κοινωνική και πολιτική αλλαγή στη Ρωσία αφορούσε μια διαδικασία δυο σταδίων, με το πρώτο να αφορά την αστική επανάσταση που θα έριχνε την απολυταρχία ενώ το δεύτερο ήταν εκείνο της εργατικής επανάστασης. Η στάση της οργάνωσης απέναντι στους σοσιαλδημοκράτες, ακριβώς λόγω των αρχών της, ήταν αρκετά φιλική αν και τους κατέτασσε ως δύναμη που εναπόθετε στο μέλλον το ιδανικό της δίχως να δίνει την πρέπουσα σημασία στο «τόρα» και την «δράση».

Ελευθερία, έκδοση του κόμματος για την πολιτική απελευθέρωση της Ρωσίας – Μίνσκ 1900 (απόσπασμα).

---

²¹⁷ Wood Alan, *The Origins of the Russian Revolution, 1861-1917* (Lancaster Pamphlets), Routledge, London: New York 1987, σελ. 12.

²¹⁸ Melancon Michael, «Neo-Populism in Early Twentieth Century Russia: The Socialist-Revolutionary Party from 1900 to 1917» στο συλλογικό τόμο *Russia under the last tsar: Opposition and subversion, 1897-1917*, Blackwell Publishers, Malden MA 1999, σελ. 75. Επιμέλεια από Geifman, A.

Έχουμε κοινό στόχο αλλά οι δρόμοι μας είναι διαφορετικοί. Μόνο υπό καθεστώς πολιτικής ελευθερίας θα βρουν πρόσφορο έδαφος οι σοσιαλδημοκρατικές ιδέες. Εκείνους που απομακρύνουν το καθήκον της οργάνωσης όσο το δυνατόν μακρύτερα, που μαθαίνουν στις μάζες να διαμαρτύρονται και να παλεύουν τον καπιταλισμό καθώς κι εκείνους που βελτιώνουν τους όρους ζωής τους, εμείς θα τους βοηθήσουμε με το αριστερό χέρι ενώ το δεξί μας θα κρατά το σιλέτο [απέναντι στην απολυταρχία]. Το κόμμα μας είναι κόμμα της δράσης ενώ το κόμμα των σοσιαλδημοκρατών είναι το κόμμα της εναπόθεσης στο μέλλον, ιδού η διαφορά²¹⁹.

Το 1900 η ομάδα διαλύθηκε από την αστυνομία αλλά ο Γκουερτσούνι μαζί με έναν άλλο διαπρεπή αγωνιστή και υπέρμαχο των ιδεών του ναροντικισμού, τον εβραϊκής καταγωγής Έβνο Άζεφ κατάφεραν να γλιτώσουν τη σύλληψη και να βρεθούν εντέλει στη Ζυρίχη, κέντρο όλων των εξόριστων Ρώσων αντιπολιτευόμενων της εποχής. Μέχρι τότε οι οργανώσεις που δραστηριοποιούνταν στη Μόσχα, στην περιοχή του Βόλγα αλλά και βορειότερα είχαν συγκροτήσει έναν συνασπισμό, την «Βόρεια Ένωση Σοσιαλιστών-Επαναστατών» ενώ εκείνες που υπήρχαν στην Ουκρανία είχαν δημιουργήσει το «Νότιο Κόμμα Σοσιαλιστών-Επαναστατών», σε μια προσπάθεια δημιουργίας κοινών σημείων αναφοράς. Ωστόσο μέχρι στιγμής ένα ενιαίο κόμμα των Σοσιαλιστών-Επαναστατών, εννοείται παράνομο στις δοσμένες συνθήκες, δεν είχε ακόμα συγκροτηθεί. Ομάδες πρώην ναρόντικων και Ρώσων σπουδαστών υπό την επιρροή του συγκεκριμένου πολιτικού ρεύματος λειτουργούσαν επίσης από καιρό στη δυτική Ευρώπη, με ιδιαίτερη συσπείρωση δυνάμεων στη Ζυρίχη, στο Λονδίνο και ιδίως το Παρίσι, όπου ζούσε εξόριστος ο Λαβρόφ. Παράλληλα στη Βέρνη λειτουργούσε η «Ένωση των Σοσιαλιστών Επαναστατών», αντίστοιχου προσανατολισμού.

Το 1899 φτάνει στη Ζυρίχη και ο Μιχαήλ Τσερνόφ, παλιό μέλος του «Σοσιαλιστικού Κόμματος του Δίκιου του Λαού» που είχε προηγουμένως συλληφθεί και είχε τεθεί για 4 χρόνια σε περιορισμό σε μια σειρά πόλεις της κεντρικής Ρωσίας για την πολιτική του δράση. Στη Ζυρίχη ο Τσερνόφ ήρθε αρχικά σε επαφή με την «Απελευθέρωση της Εργασίας» αλλά πολύ σύντομα διαφώνησε με τις αρχές της και μετέβη στο Παρίσι, όπου και γνωρίστηκε με τους οπαδούς του Λαβρόφ. Εκεί είχε πολύ ενεργό ρόλο στην προσπάθεια ενοποίησης όλων εκείνων των δυνάμεων που επιθυμούσαν την δημιουργία

---

²¹⁹ Ерофеев Н.Д., Шелохаев В.В. (ed.), *Партия социалистов-революционеров. Документы и материалы. 1900—1922 Т. 1 (Το κόμμα των σοσιαλιστών-επαναστατών, ντοκουμέντα και τεκμήρια. 1900-1922 1^{ος} τόμος)*, Росспэн, Москва 1996, σελ. 39.

ενός κόμματος που θα συνέχιζε την παράδοση του κινήματος των ναρόντικων και των πολιτικών θέσεων του Λαβρόφ. Ως αποτέλεσμα των διαπραγματεύσεων, όπως αναφέρθηκε τον Ιανουάριο του 1902 στο τρίτο τεύχος της «Ριβολουτσιόναγια Ροσίγια» επιτεύχθηκε συμφωνία για τη δημιουργία ενός Σοσιαλιστικού-Επαναστατικού Κόμματος²²⁰. Το κόμμα των Σοσιαλιστών-Επαναστατών έμεινε γνωστό και ως κόμμα των Εσέρων, λόγω των αρχικών γραμμάτων των λέξεων «σοσιαλιστές» και «επαναστάτες» στα ρώσικα (Социалисты – Революционеры).

Χαρακτηριστικό είναι ότι το κόμμα των σοσιαλιστών – επαναστατών δεν προέκυψε μέσα από ένα ιδρυτικό συνέδριο αλλά από μια σύγκλιση δυνάμεων, που ενοποιήθηκαν σε κάποιες βασικές θεωρητικές αρχές και όχι βάσει ενός κοινά αποδεκτού και ψηφισμένου προγραμματικού κειμένου. Ουσιαστικά μέχρι το 1906 το κόμμα δεν διέθετε επίσημο πρόγραμμα αλλά τις αρχές και τις προτάσεις της Κεντρικής του Επιτροπής (Τσερνόφ, Μπρετσκόφσκαγια, Γκοτς κ.α.) που τις διοχέτευε στα μέλη του, τόσο στο εσωτερικό της Ρωσίας όσο και στο εξωτερικό, μέσω του επίσημου κομματικού οργάνου «Ριβολουτσιόναγια Ροσίγια» (μτφ. Επαναστατική Ρωσία) με έδρα το Παρίσι και του «Βέστνικ Ρούσκαϊ Ρεβολουότσι» (μτφ. Αγγελιοφόρος της Ρωσικής Επανάστασης) με έδρα τη Ζυρίχη.

III Γβ. Πολιτικές θέσεις, ιδεολογία και πορεία ως το 1905.

Παρ' όλη όμως την ανυπαρξία επίσημου κομματικού προγράμματος τα άρθρα των κομματικών οργάνων έθεταν ορισμένες βασικές αρχές, που θα κυριαρχούσαν στο κατοπινό πρόγραμμα του κόμματος. Πρώτα απ' όλα από νωρίς έγινε εμφανής η διάκριση του δυνάμει προγράμματος σε άμεσο (μίνιμουμ) και απώτερο (μάξιμουμ). Το μίνιμουμ πρόγραμμα, όπως σκιαγραφούνταν προοδευτικά, σε πολιτικό επίπεδο αφορούσε την καθολική ψηφοφορία του λαού, τη μόνιμη λαϊκή εκπροσώπηση σε μια ανώτατη νομοθετική συνέλευση, την ίση και καθολική εκπαίδευση για όλους, την αντικατάσταση του στρατού από λαϊκές πολιτοφυλακές κ.α. Το οικονομικό σκέλος του μίνιμουμ προγράμματος, που αποκρυσταλλώθηκε αργότερα, έδινε όμως σαφέστερα το περίγραμμα των προσανατολισμών του κόμματος αναφορικά με την αγροτική οικονομία και τα φτωχά στρώματα του πληθυσμού:

---

²²⁰ Гусев Кирилл Владимирович, *Партия эсеров: От мелкобуржуазного революционаризма к контрреволюции, Исторический очерк (Το Κόμμα των Σοσιαλιστών-Επαναστατών: Από τον μικροαστικό επαναστατισμό στην αντεπανάσταση, Ιστορικό Δοκίμιο)*, Мысль, Москва 1975, σελ. 27.

Πρόγραμμα των σοσιαλιστών-επαναστατών, 1905 (απόσπασμα)

Επομένως το κόμμα θα υποστηρίξει την κοινωνικοποίηση όλης των ιδιωτικών γαιών προκειμένου να τις μεταφέρει από την ιδιωτική ιδιοκτησία των μεμονωμένων ιδιοκτητών στο δημόσιο τομέα και τη διαχείριση από δημοκρατικές οργανωμένες κομμούνες και τοπικές ενώσεις κομμούνων στην αρχή της εξισορροπημένης αξιοποίησης [...]

Αναφορικά με τα ζητήματα της οικονομικής πολιτικής το κόμμα θα παλέψει για την εισαγωγή ενός προοδευτικού φόρου εισοδήματος και κληρονομιάς καθώς και για την απόλυτη ελευθερία των μικρών εισοδημάτων από τη φορολόγηση κάτω από μια καθορισμένη νόρμα, θα διεκδικήσει την άρση όλων των έμμεσων φόρων (με εξαίρεση τους φόρους πολυτελείας), τους προστατευτικούς δασμούς κι όλους τους άλλους φόρους που επιβαρύνουν την εργασία²²¹.

Η θέση των Σοσιαλιστών-Επαναστατών περί κοινωνικοποίησης της γης από τις αγροτικές κοινότητες (κομμούνες) είναι πρακτικά μια παράδοση που συνδυάζει την οπτική του Μπακούνιν με τις παραδόσεις του κινήματος των ναρόντικων. Αυτές και άλλες πτυχές του προγράμματος των Σοσιαλιστών-Επαναστατών για τη γη (δέσμευση όλης της γης των ευγενών και των άλλων μορφών έγγειας ιδιοκτησίας δίχως αποζημίωση και μεταφορά της στους αγρότες) ταίριαζε αρκετά με την παραδοσιακή σκέψη του χωρικού²²². Ωστόσο η αντίληψη αυτή δεν εναρμονιζόταν με την μαρξιστική ανάλυση περί αναπόφευκτης ανάπτυξης του καπιταλισμού στη χώρα, που γεννούσε ταξικές αντιθέσεις και εντός της αγροτικής κοινότητας, και οι Σοσιαλιστές-Επαναστάτες την ασπάζονταν τμηματικά μόνο στο ζήτημα της βιομηχανικής παραγωγής. Ο συγκεκριμένος εκλεκτισμός δεν απείχε και πολύ από εκείνον των μαρξιστών ρεβιζιονιστών (αναθεωρητών) της Δυτικής Ευρώπης. Ακολουθώντας τους, οι ιδεολόγοι Σοσιαλιστές-Επαναστάτες αναγνώριζαν μόνο την ύπαρξη εθνικών τύπων καπιταλισμού και ειδικών νόμων της γεωργικής ανάπτυξης, οι οποίοι υποτίθεται ότι θα οδηγούσαν σε μια μη καπιταλιστική ανάπτυξη της γεωργίας²²³.

Αντίστοιχο πνεύμα διέκρινε και το πρόγραμμα του κόμματος για την βιομηχανική παραγωγή και τα δικαιώματα της εργατικής τάξης, όπου ο συγκρητισμός ορισμένων

---

²²¹ Dmytryshyn B. (ed.), *Imperial Russia: A source book, 1700-1917*, The Dryden Press Hins, Hinsdale IL 1974, σελ. 404.

²²² Melancon Michael, «Neo-Populism in Early Twentieth Century Russia: The Socialist-Revolutionary Party from 1900 to 1917» στο συλλογικό τόμο *Russia under the last tsar: Opposition and subversion, 1897-1917*, Blackwell Publishers, Malden MA 1999, σελ. 117. Επιμέλεια από Geifman, A.

²²³ Гусев Кирилл Владимирович, *ό.π.*, σελ. 31.

μαρξιστικών και ορισμένων φιλελεύθερων στοιχείων, δημιουργούσε ερωτηματικά για το τι επακριβώς πρέσβευαν στο συγκεκριμένο πεδίο οι Σοσιαλιστές-Επαναστάτες. Το πρόγραμμα των Σοσιαλιστών-Επαναστατών για τους εργάτες ενείχε αναφορές σε κατώτατους μισθούς, το δωρο, το δικαίωμα στον συνδικαλισμό και διατυπωνόταν επίσης η πρόταση του εργατικού ελέγχου των εργοστασίων (μια σχετικά άφαντη πρόταση στα σοσιαλδημοκρατικά προγράμματα)²²⁴. Την ίδια στιγμή όμως οι Σοσιαλιστές-Επαναστάτες δεν έκαναν καμία αναφορά στην κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής στη βιομηχανία και δεν προβληματίζονταν από την αντίθεση «κοινωνικοποίηση της γης – καπιταλισμός στη βιομηχανία». Στη σφαίρα της βιομηχανίας ένιωθαν ότι ο καπιταλισμός πρέπει να είναι ανεκτός για ένα διάστημα ακόμη, μέχρι να ωριμάσουν οι συνθήκες για την ανατροπή του αλλά στη σφαίρα της γεωργίας πίστευαν ότι η αποτίναξη του ήταν εξίσου εφικτή και αναγκαία²²⁵.

Τα παραπάνω μέτρα αφορούσαν τις δυο από τις τρεις κοινωνικές ομάδες στις οποίες απευθυνόταν το κόμμα των Σοσιαλιστών – Επαναστατών. Η ελάφρυνση της θέσης των εργατών και των αγροτών με την εθνικοποίηση της γης ως το όριο του μίνιμουμ προγράμματος, κάλυπτε μόνο τις δυο. Όλα τα προγραμματικά κείμενα του κόμματος δεν παύουν να αναφέρονται ωστόσο και στην μικροαστική διανοήση (διανοητικό προλεταριάτο), στην οποία διαβλέπουν το ρόλο του διαφωτιστή των αγροτικών και των εργατικών μαζών, ακολουθώντας πιστά την παράδοση του «κινήματος προς το λαό» της δεκαετίας του 1870.

Βασικό στοιχείο της πολιτικής ιδεολογίας του κόμματος, με καίρια τη συμβολή του Τσερνόφ σ' αυτό, ήταν η αντιμετώπιση της αγροτιάς ως ενιαίου συνόλου, δηλαδή ως ενιαίας τάξης, παρά τις επιμέρους διαπιστώσεις για τις ταξικές διαφοροποιήσεις και εντός της αγροτικής κοινότητας. Μόνο στη Ρωσία, όπου οι ταξικές αντιθέσεις του καπιταλισμού ήταν ως τώρα μερικώς κατανοητές, μπορούσαν να διατηρηθούν τέτοιες ψευδαισθήσεις και να προκύψει ένα κίνημα που, επιχειρώντας να συνδυάσει συμφέροντα που ήταν εκ φύσεως ασυμβίβαστα, θα νόμιζε ότι κάνει μια αυθεντική συνεισφορά στην υπόθεση του σοσιαλισμού²²⁶. Επίσης η αντίληψη των Σοσιαλιστών-Επαναστατών για το περιεχόμενο του όρου «εργατική τάξη» διέφερε άρδην από εκείνη των σοσιαλδημοκρατών, γι' αυτό και ως κόμμα απευθύνονταν σε περισσότερες από

---

²²⁴ Melancon Michael, *ό.π.*, σελ. 76.

²²⁵ Radkey H., *The agrarian foes of bolshevism: Promise and default of the Russian socialist revolutionaries February to October 1917*, Columbia University press, New York 1958, σελ. 25.

²²⁶ Στο ίδιο, σελ. 15.

μια (εργάτες, αγρότες και μικροαστοί). Σύμφωνα με τη σοσιαλιστική-επαναστατική θέση, οι ταξικοί διαχωρισμοί στην κοινωνία δεν προέκυπταν από τη σχέση του υποκειμένου προς τα μέσα παραγωγής αλλά από τη σχέση του με τα μέσα διανομής, δηλαδή την πηγή εισοδήματος του υποκειμένου. Επομένως «εργάτες» δεν ήταν εκείνοι που δεν κατείχαν τα μέσα παραγωγής και πουλούσαν την εργατική τους δύναμη σε εκείνους που τα κατείχαν (λ.χ. εργατική τάξη και ακτήμονες) αλλά όλοι εκείνοι που ακόμη κι αν είχαν λίγη γη ή ατομική περιουσία, δεν συμμετείχαν στους διανεμητικούς μηχανισμούς της καπιταλιστικής οικονομίας με την έννοια της μίσθωσης χειρωνακτικής εργασίας και απόσπασης υπεραξίας. Με την κοινωνικοποίηση της γης να έχει ήδη πραγματοποιηθεί στα πλαίσια του μίνιμουμ προγράμματος, το κόμμα θα προχωρούσε στην κολεκτιβοποίηση της γεωργίας, την κοινωνικοποίηση της βιομηχανίας και την εξάλειψη όλων των πτυχών της ιδιωτικής οικονομίας²²⁷. Αυτό ήταν σχηματικά και το μάζιμουμ πρόγραμμα του κόμματος.

Ο εκλεκτικισμός και ο συγκρητισμός μεταξύ φιλελευθερισμού, μαρξισμού, ιδεαλισμού και ναρόντικης παράδοσης στο μίνιμουμ πρόγραμμα των σοσιαλιστών-επαναστατών είναι μια σταθερά στην οποία αξίζει να σταθούμε, προκειμένου να αντιληφθούμε καλύτερα την κατοπινή του εξέλιξη. Αφήνοντας στην άκρη τα υλιστικά θεμέλια της επαναστατικής διαδικασίας οι θεωρητικοί του νέου κόμματος υποστήριζαν ότι ο μαρξισμός «καλύπτει με ένα οικονομικό παράγοντα... όλο το βάθος και την πολυπλοκότητα των κοινωνικών φαινομένων» αλλά δεν λαμβάνει υπόψη τον ρόλο του ατόμου στην ιστορία «τις ανάγκες, τις απαιτήσεις και τις συνθήκες ανάπτυξης του»²²⁸. Ακριβώς αυτή η παράμετρος άφηνε περιθώρια για την ατομική τρομοκρατία εκ μέρους των μελών του κόμματος, παρότι το κόμμα επίσημα δεν την υποστήριζε. Ταυτόχρονα η σύγχυση γύρω από το σύνολο των «εργατών» και η ταυτόχρονη απεύθυνση σε εργάτες, αγρότες και μικροαστούς δεν ήταν προϊόν ούτε διανοητικής αδυναμίας ούτε και πολιτικής ανωριμότητας. Οι Σοσιαλιστές-Επαναστάτες πίστευαν ότι οι δυνάμεις της ιστορίας θα εναπόθεταν την επανάσταση κάπου μεταξύ κλασσικού φιλελευθερισμού και της κολεκτιβιστικής κοινωνίας του μέλλοντος, που δεν θα μπορούσε να δημιουργηθεί με διάταγμα αλλά πρέπει να αναπτυχθεί οργανικά από την αναπτυσσόμενη συνείδηση, οργάνωση και την οικονομική επιτυχία των ίδιων των βιοπαλαιστών²²⁹. Υπό αυτό το πρίσμα λοιπόν το κόμμα των Σοσιαλιστών-

²²⁷ Στο ίδιο, σελ. 41.

²²⁸ Гусев Кирилл Владимирович, *ό.π.*, σελ. 31.

²²⁹ Radkey H., *ό.π.*, σελ. 24.

Επαναστατών ήταν κυρίως κόμμα μικροαστικό-αγροτικό και λιγότερο εργατικό, παρά τη «μαρξιστική» του ρητορική.

Το κόμμα των σοσιαλιστών – επαναστατών διατηρεί παράλληλα μια βασική παράδοση του ύστερου ναροντικισμού και δίπλα στην τυπική του οργανωτική δομή, συγκροτεί την «Οργάνωση μάχης» - τον μηχανισμό άσκησης τρομοκρατίας. Η «Οργάνωση μάχης» υπό τον Γκουερτσούνι, αποτελεί εκείνο τον κομματικό μηχανισμό που κατ' εντολή της Κεντρικής Επιτροπής συγκροτεί στο εσωτερικό της χώρας ομάδες ενόπλων, οι οποίες αναλαμβάνουν να εκτελέσουν σημαντικούς ιθύνοντες του τσαρικού καθεστώτος. Η Κεντρική Επιτροπή αγνοεί τις λεπτομέρειες της εσωτερικής ζωής της «Οργάνωσης μάχης», της οποίας αγνοεί ακόμη και τη σύνθεση²³⁰. Σε κάθε περίπτωση ωστόσο της παρέχει αφειδώς τους οικονομικούς πόρους προκειμένου να αγοράσει οπλισμό, να εκπαιδεύσει νέα μέλη και να συγκροτήσει εργαστήρια πυροτεχνουργίας εντός κι εκτός Ρωσίας.

Στα πρώτα χρόνια της ύπαρξης της η «Οργάνωση μάχης» καταφέρνει να εξολοθρεύσει μια σειρά υψηλών τσαρικών αξιωματούχων. Τον Απρίλιο του 1902 δολοφονείται ο υπουργός Εσωτερικών Σιπιάγκιν, τον Ιούλιο της ίδιας χρονιάς ο πρίγκηπας Ομπολένσκι ενώ τον Μάιο του 1903 η «Οργάνωση μάχης» εξοντώνει τον κυβερνήτη της Ούφα, Μπογκντάνοβιτς. Και οι τρεις ήταν περιβόητοι για τη σκληρή τους στάση ενάντια στους αγρότες και τους επαναστάτες. Η σύλληψη του Γκουερτσούνι μέσα στη Ρωσία το 1903 δεν παγώνει καθόλου τη δράση της τρομοκρατικής πτέρυγας. Τα ηνία της πλέον αναλαμβάνει ο συνεργάτης του Έβνο Άζεφ, ο οποίος εντείνει το συγκεντρωτικό της χαρακτήρα. Υπό τη νέα ηγεσία δολοφονείται στις 28 Ιουλίου 1904 ο πρώην διοικητής της τσαρικής αστυνομίας και υπουργός Εσωτερικών βον Πλέβε, οποίος είχε ήδη γλιτώσει από τρεις απόπειρες εναντίον της ζωής του. Λίγους μήνες αργότερα, το Φεβρουάριο του 1905 η «Οργάνωση μάχης» δολοφόνησε στο Κρεμλίνο τον θείο του τσάρου, τον μεγάλο δούκα Σεργκέι Αλεξάντροβιτς Ρομανόφ.

Το ζήτημα της άσκησης τρομοκρατικής βίας δεν συνιστούσε μονάχα σημείο τριβής μεταξύ των σοσιαλιστών – επαναστατών και του τσαρικού καθεστώτος αλλά αποτελούσε και στοιχείο έντονης κριτικής κι αποδοκιμασίας από τους σοσιαλδημοκράτες. Απέναντι στις αιτιάσεις για αναβίωση αποτυχημένων πρακτικών

---

²³⁰ Fenner Jocelyne, *Les terroristes russes*, Éditions Ouest-France, Rennes 1989, σελ. 87.

του παρελθόντος που δεν κινητοποιούσαν τις μάζες, οι σοσιαλιστές – επαναστάτες όρθωναν το δικό τους αντίλογο και επιχειρηματολογούσαν υπέρ της βίας ως μέσου κι όχι ως σκοπού.

Το τρομοκρατικό στοιχείο στο κόμμα μας – Ιούνιος 1902 (απόσπασμα).

Αλλά για το κόμμα μας είναι ένα από τα πιο ακραία και τα πιο ενεργητικά μέσα για την καταπολέμηση της απολυταρχικής γραφειοκρατίας, τον περιορισμό της κυβερνητικής αυθαιρεσίας, την αποδιοργάνωση του κυβερνητικού μηχανισμού, την κινητοποίηση και το θαυμασμό της κοινωνίας, το ζύπνημα του ενθουσιασμού και του πνεύματος μάχης στο ίδιο το επαναστατικό περιβάλλον. [...] Η επανάσταση των μαζών είναι το συνεχές, θεμελιώδες έργο μας ως κόμμα των σοσιαλιστών – επαναστατών και είναι αδιαχώριστη από την ουσία του. Αυτό είναι το απαραίτητο γενικό πλαίσιο στο οποίο η τρέχουσα ζωή με τα μεταβαλλόμενα αιτήματα της περιγράφει εκείνα ή τα άλλα μοτίβα. Η τρομοκρατία είναι ένα από τα προσωρινά τεχνικά μέσα, τα οποία δεν τα αναλαμβάνουμε για χάρη δική μας αλλά τα μεταχειριζόμαστε μόνο ως ένα βαρύ καθήκον που προκύπτει από τις δύσκολες εις τριπλούν συνθήκες της σύγχρονης ρωσικής ζωής²³¹.

Σε αδρές γραμμές λοιπόν οι σοσιαλιστές – επαναστάτες δεν αντιμετώπιζαν την τρομοκρατία όπως η Ναρόντναγια Βόλια, δηλαδή ως τον απώτατο σκοπό του επαναστατικού κόμματος, απότοκο του οποίου θα ήταν μια αναμενόμενη εξέγερση των καταπιεζόμενων μαζών δίχως πρότερη δουλειά ανάμεσα τους. Απεναντίας την έβλεπαν ως το μέσο που βοηθούσε στην πάλη εναντίον του καθεστώτος χωρίς ωστόσο να υποτιμούν την οργάνωση και την κινητοποίηση των αγροτών, των εργατών και των μικροαστών διανοούμενων. Για το κόμμα των Σοσιαλιστών-Επαναστατών η τρομοκρατία δεν έπρεπε ποτέ να συνιστά στρατηγική αλλά μόνο τακτική²³².

Μέσα στο κόμμα των σοσιαλιστών – επαναστατών συνυπήρχαν ως τάσεις και δεξαμενές σκέψης όλοι οι οργανωτικοί πυρήνες του εσωτερικού και του εξωτερικού που συνενώθηκαν για να προκύψει το κόμμα. Μεταξύ αυτών λοιπόν υπήρχαν τόσο εκείνοι που επιθυμούσαν τη συνεργασία με τους φιλελεύθερους στα όργανα της αυτοδιοίκησης (δεξιό σοσιαλιστές – επαναστάτες) όσο και εκείνοι που αναφέρονταν περισσότερο στην τρομοκρατία και επιδίωκαν την κινητοποίηση των εργατικών και αγροτικών μαζών (αριστεροί σοσιαλιστές – επαναστάτες). Η συγκεκριμένη

²³¹ Ерофеев Н.Д., Шелохаев В.В. (ed.), *ό.π.*, σελ. 85-88.

²³² Baynac Jacques, *ό.π.*, σελ. 74.

παράμετρος προφανώς δεν ήταν σύμπτωμα μόνο της ιδεολογίας του κόμματος αλλά και της οργανωτικής του δομής που συγκέντρωνε πληθώρα μελών, χωρίς να είναι πάντα σαφές το αν αποτελούσαν όντως μέλη ή απλώς ομάδες συμπαθόντων τρομοκρατών και χωρικών. Η φυσιολογική κατάσταση των πραγμάτων εντός της οργάνωσης των σοσιαλιστών-επαναστατών μπορεί να οριστεί ως χάος και η πιο αυστηρή κριτική που μπορεί να γίνει στο κόμμα ήταν η ανικανότητα του να θεραπεύσει μια κατάσταση που αποδοκιμαζόταν προς όλες τις κατευθύνσεις²³³.

Με τον ρωσοϊαπωνικό πόλεμο να έχει ήδη ξεσπάσει και την λαϊκή δυσαρέσκεια να είναι πλέον εμφανής, η Κεντρική Επιτροπή κοινοποίησε στις επιμέρους οργανώσεις ένα κείμενο που έθετε το ζήτημα των σχέσεων του κόμματος με τους φιλελεύθερους και τα αντίστοιχα καθήκοντα που προέκυπταν από αυτές, τον Δεκέμβριο του 1904. Αν και δεν αποκλείονταν οι προσωρινές συμμαχίες με τους φιλελεύθερους εναντίον της απολυταρχίας, βασικό επίδικο παρέμενε η κινητοποίηση των μαζών.

Προς όλες τις επιτροπές του κόμματος των σοσιαλιστών-επαναστατών – Δεκέμβριος 1904 (απόσπασμα).

Επομένως καμία ανησυχία για τον συντονισμό των δράσεων μας με τις δράσεις της φιλελεύθερης δημοκρατίας δεν πρέπει να αποσπάσει την προσοχή του κόμματος των σοσιαλιστών – επαναστατών έστω και για ένα λεπτό από το κύριο καθήκον του : να σπρώξει δηλαδή τις εργαζόμενες μάζες στην πολιτική σκηνή και να τις ενθαρρύνει να έχουν ενεργή παρέμβαση κατά τη διάρκεια του αγώνα για την κοινωνικοποίηση της γης καθώς και για όλα τα άλλα αιτήματα μας, και την ύστατη στιγμή να βρεθούν με τα όπλα στα χέρια²³⁴.

Το ξέσπασμα της λαϊκής οργής μετά την Ματωμένη Κυριακή έθεσε σε έντονη κινητοποίηση τον μηχανισμό του κόμματος ενώ σταδιακά τα μέλη της Κεντρικής Επιτροπής άρχισαν να μπαίνουν παράνομα στη χώρα προκειμένου να συντονίσουν καλύτερα τη δράση των σοσιαλιστών – επαναστατών. Δόθηκε κυρίως βαρύτητα στην οργάνωση ένοπλων μονάδων στην ύπαιθρο, υποστηρίχτηκε με κάθε τρόπο το κίνημα των αγροτών εναντίον των γαιοκτημόνων ενώ οι προσπάθειες στήριξης του εργατικού κινήματος ήταν πιο ήπιες αν και κατά τόπους με σημαντικό αντίκρυσμα.

²³³ Radkey H., *ό.π.*, σελ. 63-64.

²³⁴ Ерофеев Н.Д., Шелохаев В.В. (ed.), *ό.π.*, σελ. 165.

Η εμφανής απάθεια της αστικής τάξης να μπει στην πρωτοπορία της επανάστασης και να ανατρέψει την απολυταρχία οδήγησε μέσα στο α' εξάμηνο του 1905 το κόμμα των σοσιαλιστών – επαναστατών να αναθεωρήσει τις όποιες αυταπάτες έτρεφε για τους φιλελεύθερους. Ολοένα και περισσότερο ωριμάζαν και διεκδικούσαν χώρο οι θέσεις που ήθελαν την αγροτιά και την εργατική τάξη να μουν στην πρώτη γραμμή της αστικής επανάστασης προκειμένου η τελευταία να ολοκληρωθεί.

Ωστόσο οι προαναφερθέντες αναπροσανατολισμοί δεν σήμαιναν καθόλου την αποχή από οποιοδήποτε θεσμό και σώμα στο οποίο συμμετείχε και η αστική τάξη όσο διαρκούσε η επανάσταση. Το κόμμα των σοσιαλιστών – επαναστατών συμμετείχε πολύ πιο ενεργά από τα υπόλοιπα επαναστατικά κόμματα στα συνέδρια που πραγματοποίησε η νεοσύστατη Πανρωσική Αγροτική Ένωση, ως σώμα εκπροσώπησης των συμφερόντων της υπαίθρου. Στο δεύτερο συνέδριο μάλιστα, τον Νοέμβριο του 1905, οι σοσιαλιστές – επαναστάτες κατάφεραν να περιορίσουν την απόλυτη κυριαρχία των φιλελεύθερων και να κατευθύνουν τις αποφάσεις του υπέρ του μποϊκοτάζ στις αρχαιρεσίες της Δούμας που πρόταξε νωρίτερα το καθεστώς και της σύγκλησης Συντακτικής Συνέλευσης για την επίλυση του ζητήματος της γης. Αυτή όμως η συμμετοχή δεν εμπόδιζε καθόλου τα μέλη του κόμματος να συμμετάσχουν ένα μήνα αργότερα στην εξέγερση της Μόσχας, γεγονός που δείχνει ότι στα πλαίσια της επανάστασης του 1905 οι σοσιαλιστές – επαναστάτες ήξεραν να εκμεταλλεύονται κάθε νόμιμη ευκαιρία προώθησης των θέσεων τους χωρίς να υποκλίνονται όμως και στην απαρέγκλιτη νομιμότητα.

Ωστόσο το κόμμα εξακολουθούσε να μην έχει ένα κοινά αποδεκτό και ψηφισμένο πρόγραμμα, παρότι έκλεινε τον τέταρτο χρόνο ύπαρξης του στο κλείσιμο του 1905. Το ζήτημα αυτό προσπάθησε επακριβώς να το λύσει το Α' Συνέδριο των σοσιαλιστών – επαναστατών τον Ιανουάριο του 1906.

Κεφάλαιο III Δ

ΣΔΕΚΡ (1900-1906): Μπολσεβίκοι και Μενσεβίκοι

III Δα. Η Ίσκρα γίνεται ο συλλογικός οργανωτής της σοσιαλδημοκρατίας.

Στα τέλη του 1899 ο τριετής εκτοπισμός του Ουλιάνοφ στη Σιβηρία λαμβάνει τέλος. Όπως προαναφέραμε, ο κύκλος των «παλιών» που είχε συλληφθεί το 1895-1896 και οδηγήθηκε σε εκτοπισμό, δεν αγνοούσε τις εξελίξεις του σοσιαλδημοκρατικού

κινήματος στις μεγάλες πόλεις και συχνά παρέμβαινε με παράνομα άρθρα εναντίον των οικονομιστών. Η ύπαρξη του ΣΔΕΚΡ στα χαρτιά, η έλλειψη κοινού συντονιστικού κέντρου και η δράση των οικονομιστών υπογράμμιζε την ανάγκη ουσιαστικής ανασυγκρότησης του κόμματος.

Το 1900 ο Ουλιάνοφ, γνωστός πλέον ως «Λένιν», ψευδώνυμο που δημιούργησε προς ανάμνηση του ποταμού Λένα που βρισκόταν στον τόπο εξορίας του, φεύγει στην Ελβετία και έρχεται σε επαφή με την «Απελευθέρωση της Εργασίας». Μετά τη λήξη της εξορίας του οι τσαρικές αρχές δεν δυσκόλεψαν την παροχή διαβατηρίου για έξοδο του από τη χώρα, πάγια τακτική που προσέβλεπε στην απομάκρυνση κάθε επικίνδυνου στοιχείου. Κατόπιν συμφωνίας αποφασίζεται η έκδοση μιας εφημερίδας που θα λειτουργούσε προοδευτικά ως ενοποιητικό στοιχείο όλων των Ρώσων σοσιαλδημοκρατών με απώτερο σκοπό την επανασύσταση του ΣΔΕΚΡ. Όλοι οι Ρώσοι ριζοσπάστες συμφωνούσαν ότι ο τύπος ήταν το πιο αποτελεσματικό μέσο προώθησης της επιρροής τους, τόσο στη μορφωμένη κοινωνία όσο και στον ευρύτερο πληθυσμό. Οι αγράμματοι θα μπορούσαν να προσεγγιστούν έμμεσα, διαμέσω των φοιτητών και των «προχωρημένων» εργατών που ήταν πρόθυμοι να βοηθήσουν στη διάδοση του ευαγγελίου της επανάστασης²³⁵. Η εφημερίδα αυτή πήρε τον τίτλο «Ίσκρα» (μτφ. Σπίθα) και μέλη της συντακτικής της επιτροπής ορίστηκαν οι Λένιν, Μάρτοφ και Ποτρεσόφ, εκ μέρους των ρωσικών σοσιαλδημοκρατικών ομάδων, και οι Πλεχάνοφ, Αξελρόντ και Ζασούλιτς, εκ μέρους της «Απελευθέρωσης της Εργασίας».

Κατά τον Λένιν, που ήταν και ο ιθύνων νους πίσω από την Ίσκρα, η εργατική εφημερίδα είχε μια σειρά καθηκόντων που ιεραρχούνταν ανάλογα με τις απαιτήσεις οικοδόμησης του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος.

Από που ν' αρχίσουμε – Μάιος 1901 (απόσπασμα).

Μας χρειάζεται κατά πρώτο λόγο μια εφημερίδα· χωρίς αυτή είναι αδύνατο να διεξάγεται συστηματική, βασισμένη σε αρχές και ολόπλευρη προπαγάνδα και ζύμωση, πράγμα που αποτελεί μόνιμο και κύριο καθήκον της σοσιαλδημοκρατίας γενικά και ένα εξαιρετικά επιτακτικό καθήκον της σημερινής στιγμής, τώρα που μέσα στα πιο πλατιά στρώματα του πληθυσμού έχει ζυπνήσει το ενδιαφέρον για την πολιτική, για τα ζητήματα του σοσιαλισμού²³⁶.

²³⁵ Keep, J. L. H., *The Rise of social democracy in Russia*, Clarendon Press, Oxford 1963, σελ. 67.

²³⁶ Λένιν Β.Ι., *Άπαντα– Τόμος 5*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1986, σελ. 9.

Σ' ένα πρώτο επίπεδο λοιπόν η Ίσκρα εξυπηρετούσε τις ανάγκες της προπαγάνδας και της επαφής με τις εργατικές μάζες, που δεν ήταν ιδιαίτερα εύκολη δεδομένων των συνθηκών. Παράλληλα όμως λειτουργούσε και ως μέσο ευρύτερης πολιτικής αφύπνισης του λαού στη δοσμένη περίοδο, που διακρινόταν από οικονομική κρίση (α΄μισό δεκαετίας 1900) και από την αδυναμία του τσαρικού καθεστώτος να την αντιμετωπίσει.

Βασικό ζητούμενο όμως της έκδοσης της Ίσκρα είναι κυρίως η προσπάθεια ανασυγκρότησης του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος:

Ο ρόλος όμως της εφημερίδας δεν περιορίζεται μόνο στη διάδοση ιδεών, μόνο στην πολιτική διαπαιδαγώγηση και στην προσέλκυση πολιτικών συμμάχων. Η εφημερίδα δεν είναι μόνο συλλογικός προπαγανδιστής και συλλογικός διαφωτιστής, μα και συλλογικός οργανωτής²³⁷.

Η ανασυγκρότηση του ΣΔΕΚΡ συνιστούσε τον κυρίαρχο στόχο των σοσιαλδημοκρατών αλλά για να φτάσουν ως εκεί δεν αρκούσε η έκδοση της Ίσκρα. Βασικό ζήτημα αυτοκαθορισμού ήταν η χάραξη των ορίων μεταξύ σοσιαλδημοκρατίας και ναροντικισμού, που πλέον εκπροσωπούνταν πολιτικά από το κόμμα των Σοσιαλιστών-Επαναστατών. Μέσα από την Ίσκρα πλέον ο Λένιν εκκίνησε την πολεμική εναντίον του ναροντικισμού, στρέφοντας τα πυρά του ιδίως εναντίον εκείνων των θεωρητικών και πρακτικών σημείων που απέκλειαν τη σύγχυση μεταξύ ναροντικισμού και σοσιαλδημοκρατίας.

Το πρώτο ζήτημα αφορούσε την αντίληψη των σοσιαλιστών-επαναστατών αναφορικά με το δίπολο «θεωρία-πράξη».

Επαναστατικός τυχодиωκτισμός – Αύγουστος 1902 (απόσπασμα).

Κατά τη γνώμη μας, η έλλειψη θεωρίας αφαιρεί από την επαναστατική κατεύθυνση το δικαίωμα ύπαρξης και την καταδικάζει αναπόφευχτα, αργά ή γρήγορα, σε πολιτική χρεωκοπία. Ενώ, κατά τη γνώμη των σοσιαλιστών-επαναστατών, η έλλειψη θεωρίας είναι πολύ καλό πράγμα, ιδιαίτερα κατάλληλο «για την ενοποίηση». Όπως βλέπετε, δεν μπορούμε να συνεννοηθούμε μαζί τους γιατί μιλάμε δυο διαφορετικές γλώσσες²³⁸.

---

²³⁷ Στο ίδιο, σελ. 11.

²³⁸ Λένιν Β.Ι., *Επαναστατικός Τυχодиωκτισμός*, εκδόσεις Πρόγκρες, Μόσχα 1985, σελ. 12-13.

Με άλλα λόγια η υποτίμηση της θεωρίας μέσω της σύγχυσης μαρξισμού, φιλελευθερισμού και ναρόντικης παράδοσης όπως και η συνακόλουθη συσπείρωση των σοσιαλιστών-επαναστατών δίχως ευδιάκριτες προγραμματικές αρχές ήταν κάτι, που κατά τον Λένιν δεν μπορούσε να αντιπροσωπεύσει την σοσιαλδημοκρατική αντίληψη. Κατόπι έμπαινε το ζήτημα των τάξεων που διατεινόταν ότι εκπροσωπούσε το κόμμα των σοσιαλιστών-επαναστατών, που δεν ήταν άσχετο με την προηγούμενη επισήμανση της ένωσης δίχως αρχές.

Ενάντια στη διδασκαλία του Μαρξ για τη μοναδική πραγματικά επαναστατική τάξη της σύγχρονης κοινωνίας οι σοσιαλιστές-επαναστάτες προβάλλουν την τριάδα: «διανόηση, προλεταριάτο κι αγροτιά», φανερώνοντας έτσι μια απελπιστική σύγχυση εννοιών. Όταν εσείς αντιπαραβάλλετε τη διανόηση με το προλεταριάτο και την αγροτιά, αυτό σημαίνει πως, λέγοντας διανόηση, εννοείτε ένα ορισμένο κοινωνικό στρώμα, μια ομάδα ατόμων που κατέχουν μια εξίσου καθορισμένη κοινωνική θέση, όπως καθορισμένη είναι η κοινωνική θέση των μισθωτών εργατών και των αγροτών. Αλλά σαν τέτοιο στρώμα η ρωσική διανόηση είναι ακριβώς αστική και μικροαστική διανόηση²³⁹.

Η ελευθεριάζουσα πρόσληψη του μαρξισμού και της πρωτοπόρας τάξης εκ μέρους των σοσιαλιστών-επαναστατών, σήμαινε πρακτικά τόσο τη νόθευση του παραδοσιακού μαρξισμού όσο και την ψευδαίσθηση ότι η μικροαστική διανόηση, η εργατική τάξη και η αγροτιά στο σύνολο τους είχαν κοινά συμφέροντα πέρα από την αποτίναξη της τσαρικής απολυταρχίας. Αυτό στηλιτεύει ουσιαστικά ο Λένιν στο σημείο αυτό.

Στη συνέχεια όμως η λενινιστική κριτική δεν ξεχνούσε να αναφερθεί και στην τυπολατρία της αγροτικής κοινότητας από τους σοσιαλιστές-επαναστάτες, που την ίδια ώρα παραγνώριζαν την ανάπτυξη των καπιταλιστικών σχέσεων και των ανισοτήτων εντός της.

Στο όνομα της ναρόντικης πρόληψης για την «κοινοτική αρχή» και την «ισοπεδωτική αρχή» αρνούνται στον αγρότη ένα τέτιο «στοιχειωδέστατο δικαίωμα του πολίτη», σαν το δικαίωμα της διάθεσης της γης του, κλείνουν τα μάτια μακάρια μπροστά στον χαρακτήρα κάστας που έχει η πραγματική κοινότητα, γίνονται υπέρμαχοι των αστυνομικών

---

²³⁹ Στο ίδιο, σελ. 22-23.

απαγορεύσεων που επιβάλλονται και υποστηρίζονται από το «κράτος» ... των τοπαρχών²⁴⁰.

Την ίδια ώρα όμως τα πυρά του Λένιν στρέφονταν και εντός των σοσιαλδημοκρατικών κύκλων, με εμφανή τους στόχο τους οικονομιστές. Η πολεμική του Λένιν εναντίον των οικονομιστών σαφέστατα λάμβανε υπόψη τις «οικονομίστικες» και αναθεωρητικές θέσεις που είχαν αναπτυχθεί εδώ και καιρό εντός του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος της Γερμανίας²⁴¹, δίχως ουσιαστική κριτική ή καταδίκη, και ενίσχυαν το θεωρητικό οπλοστάσιο του ρωσικού οικονομισμού. Για τον Λένιν, η ανασυγκρότηση του ΣΔΕΚΡ απαιτούσε πρώτα απ' όλα το ξεκαθάρισμα των γραμμών της σοσιαλδημοκρατίας και μπορούμε να πούμε ότι ήταν ίσως ο μόνος ιθύνοντας της που πολέμησε τον οικονομισμό με συνέπεια, αντιλαμβανόμενος ότι η διατήρηση του θα προσέδιδε πολύ συγκεκριμένα χαρακτηριστικά στο υπό γενέσει κόμμα. Ο Πλεχάνοφ αρκέστηκε στο να θεωρήσει την νέα αίρεση ως διανοητική εκτροπή, ως θεμελιώδη παρεξήγηση του ρόλου των «αντικειμενικών» παραγόντων στην ιστορία. Ο Αξελρόντ είχε σπύσει να διαγνώσει τον οικονομισμό ως μια προσπάθεια απελευθέρωσης της διάνοησης από το κουβάρι της, από το καθήκον και την υποχρέωση προς το προλεταριάτο και είχε θεωρήσει την προσπάθεια αυτή ως επικίνδυνη μόνο επειδή θα μπορούσε να εμποδίσει την προετοιμασία της εργατικής τάξης για τον αγώνα ενάντια στην απολυταρχία²⁴².

Η κριτική του Λένιν απέναντι στον οικονομισμό επικεντρωνόταν στο επιχείρημα ότι η συγκρότηση της σοσιαλιστικής συνείδησης μέσα στην εργατική τάξη δεν εξασφαλίζεται από τη συμμετοχή στους οικονομικούς αγώνες αλλά σε ένα πρώτο επίπεδο έρχεται έξω από την εργατική τάξη, με φορείς τους αστούς διανοούμενους που είχαν προδώσει την τάξη τους και πήγαν προς τους εργάτες, ακριβώς όπως ο Καρλ

---

²⁴⁰ Στο ίδιο, σελ. 31.

²⁴¹ Το 1898, στην 50^η επέτειο της δημοσίευσης του Κομμουνιστικού Μανιφέστου, η εξέχουσα μορφή του γερμανικού σοσιαλδημοκρατικού κόμματος, Καρλ Κάουτσκι, δημοσίευσε στο επίσημο κομματικό όργανο «Die Neue Zeit» ένα άρθρο που υποστήριζε πως η μαρξιστική θεωρία δεν απηχούσε πλέον στην οικονομική και πολιτική πραγματικότητα. Κατ' αυτόν η διεύρυνση των μεσαίων στρωμάτων και η αυτορρύθμιση του καπιταλισμού το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα επέτασσε την επικέντρωση των σοσιαλδημοκρατών στη βελτίωση των όρων ζωής της εργατικής ζωής (λ.χ. μισθοί) και στην παραπομπή της σοσιαλιστικής επανάστασης σ' ένα αιώτερο μέλλον. Η στάση αυτή που συνοψιζόταν στο σύνθημα: «Ο τελικός σκοπός δεν είναι τίποτα – το κίνημα είναι το παν» σταδιακά κυριάρχησε στο σοσιαλδημοκρατικό κόμμα και το κατέστησε ουρά της γερμανικής αστικής τάξης, όπως φάνηκε ιδίως στο διάστημα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Λένιν Β.Ι., *Η προλεταριακή επανάσταση κι ο αποστάτης Κάουτσκι*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1976, σελ. 111-139.

²⁴² Haimson H., *The Russian marxists and the origins of bolshevism*, Beacon Press, Boston 1966, σελ. 132.

Μαρξ και ο Φρίντριχ Ένγκελς. Εφόσον λοιπόν η σοσιαλιστική συνείδηση δεν είναι εσωτερικό αλλά εξωτερικό κεκτημένο για την εργατική τάξη, ο Λένιν επισήμανε ότι η υπόκλιση των οικονομιστών στις αυθόρμητες οικονομικές διεκδικήσεις των εργατών, δίχως να τίθεται σε ημερήσια διάταξη και η πολιτική πάλη, καθιστούσε ουσιαστικά το εργατικό κίνημα ουρά της αστικής τάξης, ακριβώς όπως λειτουργούσε ο βρετανικός τρέιντ-γιουνιονισμός²⁴³.

Η αντίληψη του Λένιν για το επαναστατικό κόμμα – 1902 (απόσπασμα).

Γι' αυτό το λόγο το καθήκον μας, το καθήκον της σοσιαλδημοκρατίας, είναι να αγωνιστούμε ενάντια στο αυθόρμητο, για να αποτραβήξουμε το εργατικό κίνημα απ' αυτή την αυθόρμητη τάση του τρέιντ-γιουνιονισμού να μπει κάτω από τα φτερά της αστικής τάξης, και να το τραβήξουμε κάτω από τα φτερά της επαναστατικής σοσιαλδημοκρατίας²⁴⁴.

Υπό αυτούς τους όρους λοιπόν επεσήμαινε ότι το εργατικό κίνημα στα πλαίσια του μαρξισμού (σοσιαλδημοκρατία) περνάει μέσα από το «αυθόρμητο» αλλά ο τελικός σκοπός του είναι η συνειδητή και οργανωμένη πάλη της εργατικής τάξης για την ανατροπή του καπιταλισμού και της αστικής τάξης πραγμάτων, προκειμένου να καταστήσει τα μέσα παραγωγής κοινωνική ιδιοκτησία και να εγκαθιδρύσει τις σοσιαλιστικές σχέσεις παραγωγής στην οικονομία. Η μαρξιστική θεωρία, λοιπόν, ως ο ακρογωνιαίος λίθος της σοσιαλιστικής συνείδησης, ήταν η θεωρητική έκφραση της προλεταριακής αλληλεγγύης και των ιστορικών συνθηκών για την εμφάνιση και τον θρίαμβο της σε μια διαλεκτική διαδικασία πάλης και οργάνωσης που κινείται σε ορισμένα στάδια: η υπάκουη υποταγή των πρώιμων εργατών δίνει χώρο στις σποραδικές και ατομικές δράσεις αντίστασης κι από εκεί σε όλο και πιο ολοκληρωμένους, πειθαρχημένους, αποφασιστικούς και συνειδητούς τρόπους πάλης²⁴⁵.

III Δβ. Το 2^ο Συνέδριο του ΣΔΕΚΡ (1903).

---

²⁴³ Από το trade union (αγγλ. το συνδικάτο), εδώ υπό το πρίσμα της διαρκούς άρνησης των αγγλικών συνδικάτων κατά το 19^ο αιώνα να πολιτικοποιήσουν ριζικά τους αγώνες τους, εμμένοντας κυρίως στην διεκδίκηση οικονομικών μέτρων και βελτίωση των αμοιβών για τους εργάτες.

²⁴⁴ Dmytryshyn B. (ed.), *Imperial Russia: A source book, 1700-1917*, The Dryden Press, Hinsdale IL 1974, σελ. 371.

²⁴⁵ Shandro, A., *Lenin and the logic of hegemony*, Haymarket Books, Chicago 2014, σελ. 68.

Ενώ λοιπόν ο Λένιν έθετε τους αναγκαίους διαχωρισμούς του σοσιαλδημοκρατικού κινήματος τόσο προς τα έξω όσο και προς τα μέσα, η Ίσκρα κατόρθωνε σιγά σιγά να ομογενοποιεί τις επιμέρους σοσιαλδημοκρατικές ομάδες εντός Ρωσίας, όπου κι έφτανε ασφαλώς παράνομα. Ο στόχος ανασυγκρότησης του ΣΔΕΚΡ δεν ήταν πια μακριά. Σε αυτό το κλίμα συγκλήθηκε το 2^ο Συνέδριο του ΣΔΕΚΡ το καλοκαίρι του 1903 (17 Ιουλίου-10 Αυγούστου). Οι παράνομες συνεδριάσεις του ξεκίνησαν στις Βρυξέλλες και κατόπιν διώξεων από τη βέλγικη αστυνομία μεταφέρθηκαν στο Λονδίνο. Συμμετείχαν 57 σύνεδροι που εκπροσωπούσαν σοσιαλδημοκρατικές ομάδες της Ρωσίας και του εξωτερικού, είτε με άμεση είτε με συμβουλευτική ψήφο. Η ομάδα της Ίσκρα πλειοψηφούσε (33 ψήφοι) ενώ μετά ακολουθούσε το λεγόμενο «κέντρο» (10 ψήφοι), η Μπουντ (5 ψήφοι) και η εφημερίδα των οικονομιστών «Ραμπότσαγιε Ντιέλο» (μτφ. Εργατική Υπόθεση) με 3 ψήφους, γεγονός που πιστοποιούσε την αποδυνάμωση του οικονομισμού το διάστημα 1900-1903.

Το Συνέδριο ψήφισε σταδιακά ένα πρόγραμμα που δομούνταν σε δυο επίπεδα, μάξιμουμ και μίνιμουμ, και είχε προκύψει μετά από την αντιπαράβολή και τη σύνθεση του προτεινόμενου προγράμματος του Πλεχάνοφ κι εκείνου του Λένιν, χωρίς όμως αυτό να αποκλείει προηγουμένως την διατύπωση διαφωνιών. Το πρόγραμμα που παρουσίασε ο Πλεχάνοφ αντιμετώπισε αντιρρήσεις από τον Λένιν και τον Μάρτοφ. Με τη σειρά του, ο Πλεχάνοφ αντιπαθούσε τόσο πολύ το πρόγραμμα του Λένιν, ώστε την 1-2 Μαρτίου 1902, έγραψε στον Αξελρόντ για το έργο του Λένιν: «Δεν μπορώ να το δεχτώ για θεωρητικούς λόγους. Εάν υιοθετηθεί, θα πρέπει να δηλώσω ότι εξακολουθώ να το θεωρώ μη ικανοποιητικό. Κάτι σαν μια νέα διάσπαση θα εμφανιστεί»²⁴⁶. Απώτερος προγραμματικός σκοπός του κόμματος ήταν η σοσιαλιστική επανάσταση (πρόγραμμα μάξιμουμ) ενώ τα πιο άμεσα αιτήματα αφορούσαν την ανατροπή της τσαρικής απολυταρχίας, την αναγνώριση των αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων στο ρωσικό λαό, την οικονομική ελάφρυνση της αγροτιάς και τη λήψη μέτρων για την βελτίωση της θέσης της εργατικής τάξης (πρόγραμμα μίνιμουμ). Η απόφαση που αφορούσε το κόμμα των Σοσιαλιστών-Επαναστατών και υπερψηφίστηκε, αντανάκλωνε την κριτική που είχε διατυπωθεί από τον Λένιν όλο το προηγούμενο διάστημα: «...με την τρομοκρατία και την προπαγάνδα του προς όφελος ενός σοσιαλισμού 'έξω από τάξεις', εμπόδιζε την εργατική τάξη από το να συγκεντρωθεί

---

²⁴⁶ Урилов Ильягу Ханукаевич, *История Российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 3 (Ιστορία της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας – μενσεβικισμού, μέρος 3^ο)*, Собрание, Санкт-Петербург 2005, σελ. 172.

όλη ενωμένη σε ένα ανεξάρτητο κόμμα, την ίδια στιγμή που διαμέσω των ουτοπικών του συνθημάτων, αποκλειόταν η πιθανότητα μετατροπής του δημοκρατικού μικροαστικού στοιχείου σε μια επαναστατική δύναμη»²⁴⁷.

Σημείο τριβής ωστόσο για τη διαδικασία του Συνεδρίου στάθηκε το άρθρο αναφορικά με το ποιος μπορούσε να οριστεί μέλος του ΣΔΕΚΡ, σημείο στο οποίο υπήρξε έντονη διαφωνία μεταξύ Μάρτοφ και Λένιν και διαμόρφωσε προοδευτικά δυο αντιτιθέμενους εσωκομματικούς πόλους αλλά και δυο αντιτιθέμενες κομματικές αντιλήψεις για το ΣΔΕΚΡ. Η διατύπωση του Μάρτοφ είχε ως εξής: «*Μέλος του ΣΔΕΚΡ είναι εκείνος που αποδέχεται το πρόγραμμα του, το στηρίζει οικονομικά και προσφέρει τακτική προσωπική βοήθεια υπό την καθοδήγηση μιας εκ των κομματικών οργανώσεων*²⁴⁸» ενώ η θέση του Λένιν ήταν η εξής: «*Μέλος του κόμματος είναι εκείνος που αναγνωρίζει το πρόγραμμα του και το υποστηρίζει τόσο οικονομικά όσο και μέσω της προσωπικής τους συμμετοχής σε μια από τις κομματικές οργανώσεις*²⁴⁹». Φαινομενικά οι δυο θέσεις δεν έδειχναν να διαφοροποιούνται δραματικά αλλά αν τις εξετάσει κανείς πιο προσεκτικά διαπιστώνει ότι η θέση του Μάρτοφ αφήνει περιθώρια για μια πιο ελεύθερη σχέση του μέλους προς το κόμμα (στηρίζει οικονομικά και προσφέρει τακτική προσωπική βοήθεια υπό την καθοδήγηση μιας εκ των κομματικών οργανώσεων) εν αντιθέσει με εκείνη του Λένιν που προσδιορίζει πιο στενή σύνδεση μέλους και κόμματος (το υποστηρίζει τόσο οικονομικά όσο και μέσω της προσωπικής τους συμμετοχής σε μια από τις κομματικές οργανώσεις). Υπάρχει ωστόσο και μια συμπληρωματική ανάγνωση της συγκεκριμένης διαφωνίας. Ο Λένιν και ο Μάρτοφ γνώριζαν ο ένας το τι εννοούσε ο άλλος με ευρείς όρους. Ο Μάρτοφ ήθελε ένα ελαφρώς πιο «ανοιχτό» κόμμα από τον Λένιν. Η τρέχουσα προτεραιότητα του ήταν να μεγιστοποιήσει την στράτευση εργοστασιακών εργατών στο κόμμα ενώ του Λένιν ήταν να λάβει προφυλάξεις απέναντι στην διείσδυση ατόμων με κανένα σκοπό ενεργού συμμετοχής στην κομματική ζωή²⁵⁰. Εντέλει υπερψηφίστηκε η πρόταση του Μάρτοφ (28 υπέρ – 22 κατά) στην οποία συνηγόρησαν το «Ραμπότσαγιε Ντιέλο», η Μπουντ, μέρος του κέντρου καθώς και το μέρος της Ίσκρα που ταυτιζόταν με τον Μάρτοφ.

---

²⁴⁷ Martov J., Dan F., *Storia Della Socialdemocrazia Russa*, Feltrinelli, Milano 1973, σελ. 63.

²⁴⁸ Ralph, Carter Elwood (ed.), *Resolutions and Decisions of the Communist Party of the Soviet Union Volume 1_ The Russian Social Democratic Labour Party 1899-October 1917*, University of Toronto Press, Toronto 1974, σελ. 45.

²⁴⁹ Στο ίδιο, σελ. 38.

²⁵⁰ Service, R., *Lenin: A political life: 1*, Indiana University Press/Macmillan, Bloomington Indiana: Basingstoke 1985, σελ. 103.

Η προσωρινή σύμπλευση της Μπουντ, των οικονομιστών και της ομάδας του Μάρτοφ αποδείχτηκε όμως σύντομα θνησιγενής. Όταν λίγο αργότερα καταψηφίστηκε η αρχή της ομοσπονδίας που ζητούσε η Μπουντ, για να εξασφαλίσει την αυτονομία της, οι πέντε αντιπρόσωποι της αποχώρησαν από το συνέδριο. Πιο μετά αποχώρησαν και οι δυο αντιπρόσωποι του «Ραμπότσαγιε Ντιέλο» όταν ως μόνη επίσημη οργάνωση εξωτερικού του ΣΔΕΚΡ αναγνωρίστηκε εκείνη της Ίσκρα και όχι η «Ένωση των Ρώσων σοσιαλδημοκρατών του εξωτερικού» που ελεγχόταν από τους οικονομιστές.

Όταν μπήκε λοιπόν στην ημερήσια διάταξη η εκλογή των κεντρικών οργάνων (Κεντρική Επιτροπή και Ίσκρα) οι υποστηρικτές του Λένιν είχαν πλέον την πλειοψηφία. Στην πρόταση των τελευταίων η σύνταξη της Ίσκρα να ανατεθεί στους Λένιν, Μάρτοφ και Πλεχάνοφ, η ομάδα περίξ του Μάρτοφ εισηγήθηκε τη διατήρηση της παλιάς συντακτικής ομάδας. Στη διεύθυνση της Ίσκρα, το συνέδριο ορίζει με πλειοψηφία είκοσι πέντε ψήφων υπέρ, δύο ψήφους εναντίον και δεκαεπτά αποχές (δεν έχουν απομείνει πια παρά σαράντα τέσσερις ψηφίζοντες), τον Λένιν, τον Πλεχάνοφ και τον Μάρτοφ²⁵¹. Η ομάδα του Μάρτοφ αρνήθηκε να συμμετάσχει στην εκλογή της Κεντρικής Επιτροπής και δίχως να αναγνωρίσει τη θέση του Μάρτοφ στη σύνταξη της Ίσκρα, αποχώρησε.

Η ίδια λοιπόν η ανασύσταση του ΣΔΕΚΡ έκρυβε μέσα της μια βαθιά διάσπαση σε δυο πόλους. Ο ένας, περίξ του Λένιν, έλεγχε την Κεντρική Επιτροπή και σταδιακά πήρε το προσωνύμιο «μπολσεβίκου» (μτφ. πλειοψηφούντες) επειδή πλειοψήφησε στην εκλογή των κεντρικών οργάνων. Ο άλλος πόλος, περίξ του Μάρτοφ, συγκρότησε δική του Οργανωτική Επιτροπή και συνάμα έλαβε αργότερα το προσωνύμιο «μενσεβίκου» (μτφ. μειοψηφούντες) επειδή μειοψήφησε στην εκλογή των κεντρικών κομματικών οργάνων. Κάθε φράζια επιχειρούσε να θεμελιώσει τις κατηγορίες αλλά και την εικόνα της, αναπτύσσοντας θεωρητικά επιχειρήματα. Τόσο οι μπολσεβίκου όσο και οι μενσεβίκου υποστήριζαν ότι μιλούν εκ μέρους της εργατικής τάξης και απέρριπταν τους αντιπάλους τους σαν διανοούμενους²⁵².

Η νίκη της πλειοψηφίας δεν είχε ωστόσο διάρκεια. Με παρέμβαση του Πλεχάνοφ προωθήθηκε η επαναφορά της παλιάς σύνταξης της Ίσκρα, όπως επιθυμούσαν οι μενσεβίκου που πλέον είχαν ενωθεί με τους οικονομιστές, για να αποφευχθεί –κατά τον

²⁵¹ Καρέν ντ' Ενκός Ελέν, *Λένιν*, εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2004, σελ. 93.

²⁵² Liebig André, «The Mensheviks» στο συλλογικό τόμο *Russia under the last tsar: Opposition and subversion, 1897-1917*, Blackwell Publishers, Malden MA, σελ. 20. Επιμέλεια από Geifman, A.

Πλεχάνοφ πάντα-η διάσπαση. Η διάσπαση όμως δεν αποφεύχθηκε γιατί η αναίρεση της απόφασης της πλειοψηφίας οδήγησε τον Λένιν στο να αποχωρήσει από τη σύνταξη της Ίσκρα ενώ σταδιακά αντίστοιχοι χειρισμοί έθεσαν και την Κεντρική Επιτροπή κάτω από τον έλεγχο των μενσεβίκων. Οι μενσεβίκοι κατηγορούσαν τον Λένιν ότι απαιτούσε ολοκληρωτικό έλεγχο του κόμματος ενώ οι μπολσεβίκοι επέρριπταν στον κύκλο του Μάρτοφ ελευθεριότητα στην κομματική συγκρότηση και προδοσία. Η προσπάθεια του Πλεχάνοφ να συμβιβάσει τις δυο πλευρές σε μια σύγκλιση δίχως αρχές και διατήρηση των δικών του πεπραγμένων που αναιρούσαν την «πλειοψηφία», ήταν το λιγότερο άστοχο και όπως ήταν λογικό δεν οδήγησε πουθενά. Ο Πλεχάνοφ ήταν ένας από τους πιο καταρτισμένους θεωρητικούς της εποχής του, ψυχρό, λογικό μυαλό. Ήταν ο πρώτος που εφάρμοσε τη θεωρία του Μαρξ στις ρωσικές συνθήκες, αλλά να μετατρέψει τη θεωρία σε πράξη του ήταν εντελώς ξένο²⁵³. Άλλωστε λίγο αργότερα ο Πλεχάνοφ συντάχθηκε ξεκάθαρα με τους μενσεβίκοις.

Τι να μην κάνουμε – Νοέμβριος 1903 (απόσπασμα).

Στην παρούσα συγκυρία κατά την οποία το κόμμα μας έχει εγκαταλείψει ή τουλάχιστον ετοιμάζεται να εγκαταλείψει την παιδική του ηλικία, καλά θα κάναμε αν ρίχναμε μια κριτική ματιά στις πολιτικές μας θέσεις και να αναρωτηθούμε μήπως δεν υπήρχαν μεταξύ μας ζητήματα που αρμόζουν στα παιδιά. Ας υποδείξουμε ένα από αυτά. Έχουμε συνηθίσει να σκεφτόμαστε ότι ένας Σοσιαλδημοκράτης πρέπει να είναι ασυμβίβαστος, αν δεν θέλει να αμαρτήξει με οπορτουνισμό. [...] Με το να μην συμβιβάζουμε τις σχέσεις μας μ' εκείνους που θα μπορούσαν να γίνουν σύντροφοι μας, γινόμαστε λιγότερο δυνατοί απέναντι σ' εκείνους τους εχθρούς που δε θα γίνουν ποτέ σύντροφοι μας. Αυτοί οι εχθροί όμως θα αξιοποιήσουν την αδυναμία μας για να κατακτήσουν εκείνες τις θέσεις που δικαιωματικά μας ανήκουν²⁵⁴.

Ο διαχωρισμός εντός του ΣΔΕΚΡ ήταν σαφέστατα ένα γεγονός που διαίρεσε έντονα το κόμμα, μόνο που αυτό αφορούσε κυρίως τις κορυφές του και τα στελέχη που βρίσκονταν κυρίως στο εξωτερικό. Εντός της Ρωσίας όμως η διάκριση σε «μπολσεβίκοις» και «μενσεβίκοις» ήταν συνήθως ακατανόητη στη βάση, ιδίως από τη στιγμή που και οι δυο παρατάξεις χρησιμοποιούσαν τον κομματικό όρο ΣΔΕΚΡ. Από αυτήν ακριβώς τη βάση εκκίνησε αρχικά το αίτημα ενοποίησης των δυο κέντρων

²⁵³ Λάσζλο Γκιούρκο, *Ο Λένιν τον Οκτώβρη*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2014, σελ. 92.

²⁵⁴ Richard Mullin (ed.), *The Russian Social-Democratic Labour Party, 1899–1904_ Documents of the 'Economist' Opposition to Iskra and Early Menshevism*, Brill, Leiden: Boston 2015, σελ. 491-492.

που αργότερα θα εντεινόταν. Μάλιστα οι δυνάμεις των δυο τάσεων στο διάστημα αυτό φαίνεται ότι ήταν και σχετικά ισοδύναμες. Για το 1905, ο S.G. Strumilin έχει εκτιμήσει ότι υπήρχαν περίπου 8.400 'οργανωμένοι μπολσεβίκοι'. Πιθανότατα οι μενσεβίκοι είχαν περίπου τον ίδιο αριθμό μελών²⁵⁵.

III Δγ. Μπολσεβίκοι και Μενσεβίκοι.

Τον Απρίλιο του 1905 οι μπολσεβίκοι πραγματοποίησαν το 3^ο Συνέδριο του ΣΔΕΚΡ στο Λονδίνο, όπου και δεν συμμετείχε καμία οργάνωση που πρόσκεινταν στους μενσεβίκους. Το συνέδριο οριζόταν κυρίως από τα γεγονότα εντός της Ρωσίας και την κλιμάκωση των εργατικών και των αγροτικών κινητοποιήσεων. Αρχικά υπερψηφίστηκε η θέση του Λένιν για το ποιος θεωρείται μέλος του ΣΔΕΚΡ αλλά οι αποφάσεις του συνεδρίου αφορούσαν κυρίως την τρέχουσα κατάσταση εντός της χώρας. Πέρα από τις αποφάσεις για την προετοιμασία της ένοπλης εξέγερσης σε περίπτωση που το τσαρικό καθεστώς αντεπιτίθετο σε μαζική κλίμακα, στην ημερήσια διάταξη μπήκε το ζήτημα της προσωρινής επαναστατικής κυβέρνησης, την οποία αναμενόταν ότι θα συγκροτούσε η αστική τάξη για να ανατρέψει την απολυταρχία. Η εκτίμηση αυτή έφερνε απέναντι στο ΣΔΕΚΡ και την εργατική τάξη δυο σοβαρά ενδεχόμενα: είτε τη συμμετοχή του ΣΔΕΚΡ στην προσωρινή κυβέρνηση είτε την στήριξη της χωρίς τη συμμετοχή του κόμματος σ' αυτήν. Στην πρώτη περίπτωση το προγραμματικό κείμενο όριζε τα εξής:

Το 3^ο Συνέδριο του ΣΔΕΚΡ επομένως αποφασίζει ότι:

[...]

β) δεδομένης της συστράτευσης των δυνάμεων καθώς και άλλων παραγόντων που δεν μπορούν να καθοριστούν εκ των προτέρων, οι εκπρόσωποι του κόμματος μας ίσως να έχουν το δικαίωμα να συμμετάσχουν στην προσωρινή επαναστατική κυβέρνηση προκειμένου να διεξάγουν αμείλικτη πάλη εναντίον όλων των αντεπαναστατικών αποπειρών και να υποστηρίξουν τα ανεξάρτητα συμφέροντα της εργατικής τάξης.

γ) ως βασική προϋπόθεση μιας τέτοιας συμμετοχής, το κόμμα μας θα διατηρήσει αυστηρό έλεγχο πάνω στους αντιπροσώπους του και διαρκώς θα εξασφαλίζει την ανεξαρτησία του

---

²⁵⁵ Lane S. David, *The Roots of Russian Communism – A Social and Historical Study of Russian Social-Democracy, 1898-1907*, Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania 1975, σελ. 12.

*ΣΔΕΚΡ, που παλεύει για μια πλήρη σοσιαλιστική επανάσταση και ως εκ τούτου αντιτίθεται δίχως συμβιβασμούς σε όλα τα αστικά κόμματα*²⁵⁶.

Εδώ λοιπόν φαίνεται ότι παρόλη την υπόθεση συμμετοχής στην προσωρινή επαναστατική κυβέρνηση οι μπολσεβίκοι δεν την έβλεπαν ως ένα ζήτημα που μπορούσε να αναιρέσει την αυτόνομη δράση τους και την διακριτή τους πολιτική και ιδεολογική παρουσία. Απεναντίας την αντιμετώπιζαν ως έναν ελιγμό για να μπλοκάρουν οποιαδήποτε ανάληψη αντεπαναστατικής δράσης από το τσαρικό καθεστώς, ακόμη κι αν η επαναστατική κυβέρνηση αποτελούνταν από εκπροσώπους της φιλελεύθερης αστικής τάξης ή των σοσιαλιστών επαναστατών. Ακόμη όμως και σε περίπτωση μη συμμετοχής στην αναμενόμενη προσωρινή επαναστατική κυβέρνηση, οι μπολσεβίκοι ήταν εξίσου σαφείς στους προσανατολισμούς τους:

*δ) ανεξάρτητα του αν οι Σοσιαλδημοκράτες θα μπορούν να συμμετέχουν στην προσωρινή επαναστατική κυβέρνηση, εμείς οφείλουμε να προπαγανδίζουμε στα ευρεία στρώματα του προλεταριάτου την ιδέα ότι η εργατική τάξη, εξοπλισμένη και καθοδηγούμενη από το ΣΔΕΚΡ, πρέπει να ασκεί διαρκή πίεση στην προσωρινή κυβέρνηση με στόχο τη διατήρηση, την παγίωση και τη διεύρυνση των οφελών της επανάστασης*²⁵⁷.

Την ίδια στιγμή το προγραμματικό κείμενο άφηνε περιθώριο για τη συνεργασία μεταξύ σοσιαλδημοκρατών και σοσιαλιστών-επαναστατών αναφορικά με τα επαναστατικά τεκταινόμενα, με τον όρο όμως ότι η Κεντρική Επιτροπή των μπολσεβίκων θα είχε πλήρη επίβλεψη της. Στο κλείσιμο των συζητήσεων υπερψηφίστηκε και μια απόφαση για την επιδίωξη ενότητας μεταξύ μπολσεβίκων και μενσεβίκων αν και δίπλα σ' αυτή οριζόταν η διάλυση όσων μενσεβικικών οργανώσεων δεν θα αναγνώριζαν το τρέχον συνέδριο.

Μέσα στον Απρίλιο πραγματοποιήθηκε και η 1^η Πανρωσική Συνεδρίαση των Μενσεβίκων, που αντανακλούσε την στάση των μενσεβίκων απέναντι στα επαναστατικά γεγονότα εντός της χώρας. Οι μενσεβίκοι ψήφισαν κι εκείνοι αποφάσεις αναφορικά με την προετοιμασία της ένοπλης εξέγερσης, αν και όχι τόσο διεξοδικά όσο την προσδιόριζαν οι μπολσεβίκοι, την επιδίωξη ενότητας κ.α. Η θέση τους όμως απέναντι στην αναμενόμενη επαναστατική κυβέρνηση των αστών ήταν αρκετά διαφορετική από εκείνη των μπολσεβίκων:

---

²⁵⁶ Ralph, Carter Elwood (ed.), *ό.π.*, σελ. 60-61.

²⁵⁷ Στο ίδιο, σελ. 61.

Υπό αυτές τις συνθήκες, η σοσιαλδημοκρατία πρέπει να διατηρήσει για τον εαυτό της, εν μέσω ολόκληρης της αστικής επανάστασης, μια θέση που θα της προσέφερε την ευκαιρία να διευρύνει την επανάσταση, που δε θα της έδενε τα χέρια στην πάλη ενάντια στις ασυνεπείς και ιδιοτελείς επιδιώξεις των αστικών κομμάτων και που δεν θα την απέτρεπε από το να χάσει την ταυτότητα της στην αστική δημοκρατία.

Ωστόσο, η σοσιαλδημοκρατία δεν θα πρέπει να θέσει το στόχο της κατάκτησης ή του μοιράσματος της εξουσίας στην προσωρινή κυβέρνηση αλλά πρέπει να παραμείνει το κόμμα της ακραίας επαναστατικής αντιπολίτευσης²⁵⁸.

Βλέπουμε λοιπόν ότι ενώ οι μενσεβίκοι αναγνωρίζουν την αναγκαιότητα αυτόνομης ύπαρξης της σοσιαλδημοκρατίας στην επανάσταση, όπως ακριβώς και οι μπολσεβίκοι, το συμπέρασμα τους για τα καθήκοντα που γεννά η συγκυρία κινείται σε εντελώς αντίθετη κατεύθυνση. Οι μενσεβίκοι αρνούνται δηλαδή κάθε συμμετοχή στην προσωρινή επαναστατική κυβέρνηση ως «κόμμα της ακραίας επαναστατικής αντιπολίτευσης» και πρακτικά αφήνουν το περιθώριο τόσο στην τσαρική αντεπανάσταση όσο και στην αστική τάξη να μονοπωλήσουν τα γεγονότα και να μην επιτρέψουν στο ΣΔΕΚΡ να διευρύνει την επανάσταση, όπως υποστήριζαν λίγο παραπάνω.

Οι αντιφάσεις και τα αδιέξοδα της συλλογιστικής των μενσεβίκων κορυφώνονται ωστόσο όταν καταθέτουν την εκτίμηση τους για τον μόνο όρο υπό τον οποίο η σοσιαλδημοκρατία πρέπει να αναλάβει την αγωνιστική πρωτοβουλία.

Μόνο σε μια περίπτωση πρέπει η σοσιαλδημοκρατία να αναλάβει την πρωτοβουλία και να κατευθύνει τις προσπάθειες της προς την κατάληψη και στον έλεγχο της εξουσίας όσο το δυνατόν περισσότερο – στην περίπτωση που η επανάσταση θα εξαπλωνόταν στις αναπτυγμένες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, όπου οι συνθήκες για την πραγματοποίηση του σοσιαλισμού έχουν ήδη αποκτήσει μια βαθιά ωριμότητα²⁵⁹.

Η θέση αυτή πέρα από το ότι παγιώνει πρακτικά την πρωτοβουλία στην πλευρά της αστικής τάξης και της χαρίζει το μονοπώλιο της επαναστατικής ηγεμονίας, καλλιεργεί έντονα την ηττοπάθεια στις γραμμές της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας, εφόσον μια γενικευμένη επανάσταση στην Δυτική Ευρώπη εκείνη την περίοδο ήταν πρακτικά και θεωρητικά αδύνατη. Αυτή ειδικά η θέση ίσως και να αντανακλά την βαθύτερη

---

²⁵⁸ Στο ίδιο, σελ. 73.

²⁵⁹ Στο ίδιο, σελ. 73.

απροθυμία των μενσεβίκων να αναλάβουν η εργατική τάξη και το ΣΔΕΚΡ την πρωτοβουλία μέσα στην επαναστατική κατάσταση, κατηγορία που τους την απέδιδαν έντονα οι μπολσεβίκοι.

Ενώ λοιπόν οι εργατικές και αγροτικές κινητοποιήσεις εκρήγνυταν και καταστέλλονταν διαρκώς στο πρώτο εξάμηνο του 1905, η αστική τάξη της Ρωσίας δεν έδειξε καμία αξιοσημείωτη πρωτοβουλία σθεναρής αμφισβήτησης του τσαρισμού και ανατροπής του. Αντικειμενικά η κατάσταση αυτή έφερνε τους σοσιαλδημοκράτες, μενσεβίκους και μπολσεβίκους, μπροστά στην ανάληψη πιο αναβαθμισμένων καθηκόντων από εκείνα που έθεσαν τον Απρίλιο προκειμένου να μην κατασταλεί το επαναστατικό κίνημα από την τσαρική αντίδραση. Η πραγματικότητα επιβεβαίωνε πλήρως τη θέση του 1^{ου} Συνεδρίου του ΣΔΕΚΡ (1898) που όπως προαναφέραμε, δήλωνε: *Όσο κινείται κανείς ανατολικότερα στην Ευρώπη, τόσο πιο δειλή, μικροπρεπής και πολιτικά ασθενής είναι η αστική τάξη, ενώ μεγαλύτερα είναι τα πολιτιστικά και πολιτικά καθήκοντα που αντιμετωπίζει το προλεταριάτο [...] Το ρωσικό προλεταριάτο θα αποτινάξει το ζυγό της απολυταρχίας, κι έτσι, με μεγαλύτερη ενεργητικότητα θα συνεχίσει την πάλη ενάντια στον καπιταλισμό και την αστική τάξη για την ολοκληρωτική νίκη του σοσιαλισμού*²⁶⁰.

Οι αντιδράσεις των σοσιαλδημοκρατικών παρατάξεων ήταν σχεδόν αναμενόμενες στη συγκυρία αυτή. Οι μενσεβίκοι παρέμειναν σταθεροί στις αποφάσεις της συνεδρίασης τους ενώ ο Λένιν εμπλούτισε θεωρητικά τις αποφάσεις του 3^{ου} Συνεδρίου, επικρίνοντας έντονα την προσήλωση των μενσεβίκων στην «ακραία επαναστατική αντιπολίτευση». Κατ' αυτόν η πρωτοβουλία για την καθοδήγηση της επανάστασης έπρεπε ξεκάθαρα να περάσει στα χέρια της εργατικής τάξης και της φτωχής αγροτιάς για να μπορέσει να ανατραπεί η απολυταρχία στη χώρα.

Δυο ταχτικές της Σοσιαλδημοκρατίας στη Δημοκρατική Επανάσταση – Ιούλιος 1905 (απόσπασμα).

Όχι, η δύναμη η ικανή να κερδίσει την «αποφασιστική νίκη πάνω στον τσαρισμό», μπορεί να είναι μόνο ο λαός, δηλ. το προλεταριάτο και η αγροτιά, αν πρόκειται να πάρουμε τις βασικές, τις μεγάλες δυνάμεις και να κατανείμουμε ανάμεσα τους τη μικροαστική τάξη του χωριού και της πόλης (που είναι κι αυτή λαός). Η «αποφασιστική νίκη της

---

²⁶⁰ Στο ίδιο, σελ. 35.

επανάστασης πάνω στον τσαρισμό» είναι η επαναστατική δημοκρατική δικτατορία του προλεταριάτου και της αγροτιάς²⁶¹.

Κατά τον Λένιν η «επαναστατική δημοκρατική δικτατορία του προλεταριάτου και της αγροτιάς» ήταν ξεκάθαρα μια τακτική κίνηση που θα έσωζε την επανάσταση και ίσως να πετύχαινε την ολοκλήρωση της, χωρίς όμως να αμφισβητείται ο χαρακτήρας της επανάστασης που ήταν πρακτικά «αστική» (με στόχο την ανατροπή της απολυταρχίας και την εγκαθίδρυση αστικού πολιτικού καθεστώτος) κι όχι προλεταριακή (με στόχο την ανατροπή της αστικής τάξης από την εργατική τάξη και την οικοδόμηση του σοσιαλισμού). Η παγίωση του αστικού καθεστώτος μέσω αυτής της πρωτοβουλίας μόνο θα ευνοούσε το πρόγραμμα και την πορεία της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας, όπως δήλωνε ο Λένιν:

Εμείς δεν μπορούμε να βγούμε έξω από τα αστικοδημοκρατικά πλαίσια της ρωσικής επανάστασης, μπορούμε όμως να διευρύνουμε σε τεράστιο βαθμό αυτά τα πλαίσια, μπορούμε και πρέπει να παλαίβουμε μέσα σ' αυτά τα πλαίσια για τα συμφέροντα του προλεταριάτου, για τις άμεσες ανάγκες του και για τους όρους που θα επιτρέψουν την προετοιμασία των δυνάμεων του για τη μελλοντική ολοκληρωτική νίκη²⁶².

Η συμμαχία εργατικής τάξης και αγροτιάς ήταν, κατά τον Λένιν, η μόνη πορεία που μπορούσαν να πάρουν τα γεγονότα προκειμένου να διαχωριστεί η μεγάλη από τη μεσαία και τη μικρή αστική τάξη, να μεγαλώσει το μέτωπο εναντίον του τσαρισμού ως την τελική του κατάρρευση, με την εργατική τάξη να βρίσκεται σε καλύτερη θέση μάχης για την πάλη υπέρ του σοσιαλισμού και της ανατροπής της κυριαρχίας της αστικής τάξης στο κλείσιμο αυτής της ιστορικής διαδικασίας. Βέβαια με τον όρο «συμμαχία» δεν εννοούνταν κάποια ρητή συμφωνία μεταξύ αγροτών-εργατών ή σοσιαλδημοκρατών και σοσιαλιστών-επαναστατών αλλά η καθοδήγηση της εργατικής επαναστατικότητας στο μέγιστο δυνατό σημείο όξυνσης της από το ΣΔΕΚΡ την ίδια ώρα που η ύπαιθρος βρισκόταν σε γενικευμένη επαναστατική αναταραχή. Αυτή η ενδεχόμενη επαναστατική κατάσταση ήταν ό,τι απευχόταν περισσότερο το τσαρικό κατεστημένο. Η αποφασιστική νίκη της επανάστασης θα απαιτούσε εξέγερση «του [οπλισμένου] λαού, δηλαδή του προλεταριάτου και της αγροτιάς», με αποκορύφωμα μια προσωρινή κυβέρνηση με τη θέληση να χρησιμοποιήσει τα δικτατορικά μέτρα που

---

²⁶¹ Λένιν Β. , *Δυο Τακτικές της Σοσιαλδημοκρατίας στη Σοσιαλιστική Επανάσταση*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1975, σελ. 41.

²⁶² Στο ίδιο, σελ. 37.

απαιτούνται για να σπάσει η αντεπαναστατική αντίσταση των γαιοκτημόνων και της μεγάλης αστικής τάξης, να διασφαλίσει «ριζική ανακατανομή της γης υπέρ της αγροτιάς», να καθιερώσει «συνεπή και πλήρη δημοκρατία, συμπεριλαμβανομένης μιας αστικής δημοκρατίας» και να εξαλείψει «όλα τα καταπιεστικά χαρακτηριστικά της ασιατικής δουλείας» στο εργοστάσιο, καθώς και στην ύπαιθρο, έτσι ώστε να «τεθούν τα θεμέλια για μια ενδελεχή βελτίωση των συνθηκών των εργαζομένων» και να εξαπλωθεί η σπίθα της επανάστασης στην Ευρώπη²⁶³.

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει προηγουμένως, το δεύτερο εξάμηνο του 1905 σηματοδεύτηκε από μια κλιμάκωση των εργατικών κινητοποιήσεων, στις οποίες πλέον οι μπολσεβίκοι έδιναν το παλμό με βάση τα όσα όριζε ο Λένιν. Πρώτο σημαντικό δείγμα αυτής της κλιμάκωσης ήταν η σύμπλευση της εργατικής τάξης εναντίον της προτεινόμενης από το τσαρικό καθεστώς Δούμας τον Αύγουστο. Η Δούμα αυτή έγινε γνωστή ως «Δούμα Μπουλίγκιν», από το επίθετο του τότε υπουργού Εσωτερικών, Αλεξάντερ Μπουλίγκιν που την εισηγήθηκε. Παρά τις μερικές διαφοροποιήσεις των μενσεβίκων η ροπή των πραγμάτων τους ανάγκασε να συνηγορήσουν υπέρ του μποϊκοτάζ της Δούμας, ακριβώς όπως πρότειναν και προωθούσαν οι μπολσεβίκοι. Μετά και την επιτυχία της πολιτικής απεργίας του Οκτωβρίου φάνηκε ότι η γραμμή των μπολσεβίκων ήταν σωστή ενώ συσπείρωνε ολοένα και μεγαλύτερο μέρος της εργατικής τάξης.

Όταν όμως προέκυψε το Σοβιέτ της Αγίας Πετρούπολης οι μενσεβίκοι φάνηκαν να το αντιλαμβάνονται πιο ορθά από μια σημαντική μερίδα των μπολσεβίκων. Οι μενσεβίκοι εξ αρχής συμμετείχαν στα σοβιέτ, τόσο της Αγίας Πετρούπολης όσο και της Μόσχας, έχοντας ως σταθερό τους προσανατολισμό την επιρροή της εργατικής γνώμης υπέρ τους, μέσα από τους πρωτόγνωρους αυτούς εργατικούς θεσμούς. Το Σοβιέτ της Αγίας Πετρούπολης μάλιστα επηρεαζόταν και κατευθυνόταν κυρίως από τους μενσεβίκους για όσο καιρό διατηρήθηκε. Απεναντίας κάποιοι μπολσεβίκοι δεν μοιράζονταν την ίδια αντίληψη και έβλεπαν τα σοβιέτ με καχυποψία και φορμαλισμό, ταυτίζοντας τα συνδικαλιστικά συλλογικά σώματα με τους φορείς της επαναστατικής εργατικής εξουσίας, όπως ακριβώς έκανε ο μπολσεβίκος Μεντελέγιεφ: *Το Σοβιέτ των Εργατών Αντιπροσώπων δεν πρέπει να υπάρχει ως πολιτικός οργανισμός και οι σοσιαλδημοκράτες πρέπει να αποχωρήσουν από αυτό, δεδομένου ότι η ύπαρξη του δρα*

---

²⁶³ Shandro, A., *ό.π.*, σελ. 210-211

*αρνητικά στην ανάπτυξη του εργατικού κινήματος. Το Σοβιέτ μπορεί να υπάρξει ως συνδικαλιστική οργάνωση ή δεν μπορεί να υπάρξει καθόλου*²⁶⁴.

Στην κορύφωση των εργατικών κινητοποιήσεων του 1905, δηλαδή στην εξέγερση της Μόσχας η πρωτοβουλία άνηκε ξεκάθαρα στους μπολσεβίκους, οι οποίοι έλεγχαν και το σοβιέτ της πόλης. Το γεγονός αυτό όμως δεν απέκλειε τη συμμετοχή των μενσεβίκων καθώς και των σοσιαλιστών-επαναστατών στις ένοπλες ομάδες που διεξήγαγαν σκληρή πάλη εναντίον των τσαρικών σωμάτων ασφαλείας. Η καταστολή της εξέγερσης στα τέλη του Δεκεμβρίου μπορεί να αποτέλεσε ένα οριακό σημείο για τη ρωσική σοσιαλδημοκρατία αλλά την ίδια ώρα έφερε ξανά στο προσκήνιο το ζήτημα της ενότητας, που κυριαρχούσε πλέον τόσο στη βάση των μπολσεβίκων όσο και σε εκείνη των μενσεβίκων. Οι κορυφές πλέον δεν μπορούσαν να προσποούνται πως δεν άκουγαν. Η εξέλιξη αυτή δρομολογήθηκε με μεγαλύτερη ταχύτητα τον Ιανουάριο του 1906.

Κεφάλαιο III Ε

Πλημμυρίδα και άμπωτη: το κόμμα των σοσιαλιστών – επαναστατών το διάστημα 1906-1912

III Εα. Υιοθέτηση επίσημου προγράμματος και νέες προβληματικές.

Το Α' Συνέδριο των σοσιαλιστών – επαναστατών πραγματοποιήθηκε λίγες μέρες μετά την καταστολή της εξέγερσης της Μόσχας, στη Φινλανδία (29 Δεκεμβρίου 1905 – 3 Ιανουαρίου 1906). Σε αυτό συμμετείχαν 95 σύνεδροι από 51 κομματικές οργανώσεις των πόλεων και της υπαίθρου. Βασικό αντικείμενο του συνεδρίου ήταν η συγκρότηση του καταστατικού του κόμματος, του οποίου οι βασικές αρχές είχαν εδώ και καιρό αποτυπωθεί στην αρθρογραφία του Τσερνόφ στα δυο επίσημα κομματικά όργανα, την «Ριβολιουτσιόναγια Ροσίγια» και τη «Βέστνικ Ρούσκαϊ Ρεβολιούτσι».

Βασικό χαρακτηριστικό του καταστατικού που ψηφίστηκε μέσα από διαδοχικές ψηφοφορίες ήταν ο διαχωρισμός του σε μίνιμουμ (ανατροπή της τσαρικής απολυταρχίας και κοινωνικοποίηση της γης) και μάξιμουμ (κολεκτιβοποίηση όλης της παραγωγής). Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί ότι το καταστατικό που ψηφίστηκε στο συνέδριο παρέμεινε ακριβώς το ίδιο μέχρι και το 1917.

---

²⁶⁴ Γουντς Άλαν, *Η Ιστορία του Μπολσεβικισμού-Τόμος Α'*, Μαρξιστική Φωνή, Αθήνα 2017, σελ. 253.

Η διατύπωση και η στοχοθεσία του μίνιμουμ προγράμματος των σοσιαλιστών – επαναστατών σε αρκετά σημεία συγκλίνει με εκείνη των σοσιαλδημοκρατών (1898). *Το βάρος του αγώνα με την απολυταρχία, ανεξάρτητα από τη φιλελεύθερη – δημοκρατική αντιπολίτευση, που κυρίως περιλαμβάνει στοιχεία της μεσαίας τάξης «της μορφωμένης κοινωνίας», πέφτει πάνω στις πλάτες του προλεταριάτου, της εργαζόμενης αγροτιάς και της επαναστατικής διανοήσης. Το άμεσο καθήκον του Σοσιαλιστικού – Επαναστατικού Κόμματος, που κατέχει τον πρώτο ρόλο στην πάλη του, είναι να διευρύνει και να βαθύνει τις κοινωνικές και ιδιοκτησιακές αλλαγές προκειμένου να κατευθύνει την κατάσταση προς την ανατροπή της απολυταρχίας*²⁶⁵.

Πέρα όμως από τη μερική σύγκλιση στο ζήτημα του ποιες κοινωνικές τάξεις μπορούν να ολοκληρώσουν την αστική επανάσταση στη Ρωσία, οι σοσιαλιστές – επαναστάτες τηρούν την αρχή, όπως είδαμε κι από νωρίτερα, της αντίληψης ότι ο όρος «προλεταριάτο» ή «εργάτες» (με πολύ απλουστευτικούς όρους) συγκεντρώνει το σύνολο των εργατών, των αγροτών και των μικροαστών, επαναστατών - διανοούμενων, θέση που δεν συμμερίζονταν οι σοσιαλδημοκράτες. Μεταξύ άλλων τα μέτρα που πρότειναν οι σοσιαλιστές – επαναστάτες προς την ανατροπή της απολυταρχίας ήταν τα εξής: αυτονομία των περιφερειακών αρχών και των αγροτικών κοινοτήτων, απόδοση πλήρων πολιτικών δικαιωμάτων σε όλους τους πολίτες ανεξαρτήτως φύλου, εθνικότητας ή κοινωνικής τάξης, προοδευτική φορολόγηση εισοδήματος κι όχι έμμεσους φόρους, αναγνώριση των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, λήψη μέτρων για την βελτίωση της θέσης της εργατικής τάξης (λ.χ. δωρο, ασφάλιση των εργαζόμενων, δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι κ.α.), κοινωνικοποίηση όλης της ιδιωτικής γης και πέρασμα της στις αγροτικές κοινότητες αλλά και δικαίωμα αυτοδιάθεσης των υπόδουλων λαών.

Το μάζιμουμ πρόγραμμα των σοσιαλιστών – επαναστατών προσανατολιζόταν υπέρ ενός σοσιαλισμού που δεν ήταν ακριβώς εκείνος που πριμοδοτούσαν οι σοσιαλδημοκράτες, μιας κι εδώ οι αγροτικές κοινότητες είχαν περισσότερο ειδικό βάρος ενώ για πρώτη φορά διατυπωνόταν από το κόμμα η θέση περί «προσωρινής δικτατορίας», που από ορισμένους συνέδρους αντιμετωπίστηκε ως προδοσία της αποκεντρωτικής παράδοσης του κόμματος. Ορισμένοι συνέδροι, αντίθετοι σε κάθε αντίληψη δικτατορίας, υπό οποιαδήποτε πρόφαση κι αν τίθεται αυτή, αποκήρυξαν τον

---

²⁶⁵ Dmytryshyn Basil (ed.), *Imperial Russia – A Source Book, 1700 – 1917*, Dryden Press, Hinsdale IL 1974, σελ. 403.

εμφανή παραλογισμό της εγκαθίδρυσης από το λαό μιας δικτατορίας πάνω στον ίδιο το λαό²⁶⁶. Εντέλει η θέση αυτή υπερψηφίστηκε: *Προκειμένου να υλοποιήσει πλήρως το πρόγραμμά του, δηλαδή [να εφαρμόσει] την απαλλοτρίωση της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας και την εκ νέου οργάνωση της παραγωγής και όλου του κοινωνικού συστήματος σε σοσιαλιστικά θεμέλια, είναι σημαντικό να υπάρξει μια ολοκληρωτική νίκη της εργατικής τάξης, οργανωμένης από το Κόμμα των Σοσιαλιστών – Επαναστατών και σε περίπτωση ανάγκης να εγκαθιδρυθεί μια προσωρινή επαναστατική δικτατορία²⁶⁷.*

Ένα ακόμη σημαντικό στοιχείο που τέθηκε επί τάπητος στο συνέδριο ήταν κι εκείνο της τρομοκρατίας και της ένοπλης εξέγερσης. Οι σχετικές αποφάσεις, ακριβώς λόγω του περιεχομένου τους φαίνεται ότι συμπλήρωσαν το καταστατικό αλλά δεν εντάχθηκαν επίσημα σ' αυτό. Σημαντικό ρόλο στη διατύπωση των αρχών της τρομοκρατίας έπαιξε η ηγεσία της «Οργάνωσης Μάχης».

Απόφαση που υιοθετήθηκε στο 1^ο συνέδριο του κόμματος Σ-Ε αναφορικά με τη γενική τακτική του κόμματος και την πολιτική τρομοκρατία – Ιανουάριος 1905 (απόσπασμα).

1. 1. Αναφορικά με το ζήτημα της ένοπλης εξέγερσης, να ακολουθήσουμε την παλιά τακτική: να μην την υποκινήσουμε αλλά να προετοιμαστούμε ως προς την τεχνική πλευρά, την στρατηγική πτυχή κ.α. σε περίπτωση που η πρώτη θα ξεσπούσε αυθόρμητα.

2. Να συνεχίσουμε την ενεργητική εργασία οργάνωσης των εργατικών μαζών.

3. Να έχουμε ιδιαίτερη προσοχή αναφορικά με την αγκιτάτσια και την οργάνωση των στρατιωτών.

4. Να συνεχίσουμε την τακτική της τρομοκρατίας [...]

Η άσκηση πολιτικής τρομοκρατίας στην ύπαιθρο θα έπρεπε να ασκείται υπό τον υποχρεωτικό έλεγχο των επιτροπών ενώ σε περίπτωση που οι επιτροπές είναι πράγματι αποδυναμωμένες, πρέπει να εμπιστευτούμε αυτό τον έλεγχο στις περιφερειακές επιτροπές²⁶⁸.

Με απλά λόγια παρά την ροπή στην τρομοκρατία το κόμμα φαίνεται ότι δεν υποτιμούσε καθόλου την ανάγκη οργάνωσης πλατύτερων μαζών, ιδίως στο στρατό

²⁶⁶ Baynac Jacques, *Les Socialistes – Révolutionnaires*, Éditions Robert Laffont, Paris 1979, σελ. 140

²⁶⁷ Dmytryshyn Basil (ed.), *ό.π.*, σελ. 403.

²⁶⁸ Baynac Jacques, *ό.π.*, σελ. 315.

όπου το αγροτικό στοιχείο υπερτερούσε στις μονάδες του πεζικού. Άλλωστε οι δυνάμεις του κόμματος τη διετία 1905-1907 γνώρισαν εξαιρετική ανάπτυξη. Μόλις το 1907 [το κόμμα] μπορούσε να περηφανεύεται για τα 50.000 ενεργά μέλη του και την περιφερειακή στήριξη περισσότερων από 300.000 συμπαθούντων. Σύμφωνα με υπολογισμούς βασισμένους σε αρχειακό υλικό η συμμετοχή στο κόμμα των Σοσιαλιστών-Επαναστατών στις πόλεις αντιπροσώπευε περίπου το μισό ποσοστό των 50.000²⁶⁹. Η αντίληψη περί συνδυασμού δουλειάς στις μάζες και τρομοκρατίας συνδύαζε τους προσανατολισμούς της Ναρόντναγια Βόλια με τις οργανωτικές-προπαγανδιστικές αρχές τόσο του ναροντικισμού όσο και της σοσιαλδημοκρατίας στα νεότερα δεδομένα. Επίσης το ζήτημα της τρομοκρατίας συνέχιζε να μην αντιμετωπίζεται ως μέσο και μάλιστα υποκείμενο στη συλλογικότητα και τους πολιτικούς σκοπούς της. Με την εξέλιξη αυτή δεν ήταν άσχετος, ως αντιπρότυπο, ο εκφυλισμός αρκετών ένοπλων ομάδων (σοσιαλεπαναστατικής και σοσιαλδημοκρατικής αφετηρίας) που μετά την κατάπνιξη των μεγάλων επαναστατικών γεγονότων του 1905 μετατράπηκαν σε ομάδες παρανόμων ληστών δίχως πολιτικό αντικείμενο. Το θέμα όμως είναι, όπως θα δούμε και παρακάτω, ότι οι προσπάθειες ελέγχου της τρομοκρατίας από τους σοσιαλιστές – επαναστάτες εν καιρώ αποδείχτηκαν άκαρπες και προξένησαν μεγάλη ζημιά στο ίδιο το κόμμα. Δίπλα σε όλα αυτά οι σοσιαλιστές – επαναστάτες τάχθηκαν υπέρ του μποϊκοτάζ της Α' Δούμας.

Την ίδια ώρα όμως που το συνέδριο ενοποιούσε τις κομματικές δυνάμεις γύρω από ένα ρητό καταστατικό, δημιουργούσε ένα πλέγμα ιδεών και πρακτικών που έβρισκαν αντίθετες ορισμένες ομάδες και που τελικά τις οδήγησαν εκτός κόμματος. Την ίδια ώρα που ολοκληρώνονταν το συνέδριο, αποχώρησε από το κόμμα η ομάδα των μαξιμαλιστών σοσιαλιστών – επαναστατών που κυριαρχούσε στις επιτροπές της περιοχής της Μόσχας λόγω της έντονης διαφωνίας τους με τον νόμιμο προσανατολισμό του κόμματος το τελευταίο διάστημα. Αυτοί οι τελευταίοι ήταν υπέρμαχοι της τρομοκρατικής δράσης, της πλήρους παρανομίας ενώ επιθυμούσαν την τοποθέτηση της κοινωνικοποίησης της βιομηχανίας στο μίνιμουμ πρόγραμμα. Μια πολύ κατοπινή μελέτη του Παβλόφ με βάση τα βιογραφικά 254 μελών της οργάνωσης της Μόσχας, μας προσφέρει μια βοηθητική ματιά στην ταξική σύνθεση των Σοσιαλιστών-Επαναστατών. Με βάση αυτά τα δεδομένα, περίπου τα ¾ όλων των διαφωνούντων

---

²⁶⁹ Rice, Christopher, *Russian Workers and the Socialist-Revolutionary Party through the Revolution of 1905–07*, The Macmillan Press Ltd, London 1988, σελ. 63.

(72%) προερχόταν από χωρικούς και μικροαστούς, δηλαδή από τα κατώτερα στρώματα της πόλης και του χωριού και μόνο το 11,7% από αριστοκράτες ή οικογένειες γραφειοκρατών. Σε δεύτερο επίπεδο (κοινωνική υπαγωγή-είδος απασχόλησης) η πιο σημαντική κατηγορία της εσωτερικής αντιπολίτευσης ήταν οι σπουδαστές (56,5%), κατόπι ακολουθούσαν οι κατώτεροι υπάλληλοι (27,2%) και οι εργάτες (15,2%). Η μέση ηλικία τους δεν ξεπερνούσε τα 24 έτη²⁷⁰. Αυτή η ομάδα που αποτελούσε την ακραία αριστερή πτέρυγα των σοσιαλιστών – επαναστατών μετά την διάσπαση της από το κόμμα δεν επιβίωσε πολιτικά καθώς δέχτηκε σοβαρά πλήγματα από τις διώξεις και τις συλλήψεις του τσαρικού μηχανισμού. Ελάχιστοι μαξιμαλιστικοί πυρήνες εξακολούθησαν να υφίστανται μετά το 1907, αποκλειστικά ως ομάδες τρομοκρατών.

Από την άλλη πλευρά, μέσα στην άνοιξη του 1906 αποχώρησε από το κόμμα και η δεξιά πτέρυγα, που ήταν υπέρμαχη της νόμιμης δράσης, αποκήρυττε πλήρως την τρομοκρατία και υποστήριζε τη συνεργασία με τους αστούς φιλελεύθερους εναντίον της απολυταρχίας. Η τάση αυτή συγκρότησε το κόμμα των λαϊκών σοσιαλιστών το οποίο δεν είχε μακρά πορεία καθώς μέσα στο 1908 διαλύθηκε. Ορισμένοι από τους ιθύνοντες του επέστρεψαν στους σοσιαλιστές – επαναστάτες ενώ οι υπόλοιποι εντάχθηκαν στο συνασπισμό των τρουντοβίκων²⁷¹.

Η πραξικοπηματική διάλυση της Α' Δούμας από το τσαρικό καθεστώς στις 8 Ιουλίου 1906 έθεσε ξανά επί τάπητος το ζήτημα της συμμετοχής ή μη σ' αυτήν για τους σοσιαλιστές – επαναστάτες. Αυτή τη φορά το κόμμα αποφάσισε να συμμετάσχει στις αρχαιρεσίες και να μην υποτιμήσει τη νόμιμη δράση. Την ίδια ώρα που εξέλεγε 37 αντιπροσώπους στη Β' Δούμα, το κόμμα εκκινούσε το Β' Συνέδριο του στο Τάμπερφορς της Φινλανδίας (12 – 15 Φεβρουαρίου 1907), όπου μετείχαν 68 σύνεδροι με άμεση ψήφο και 49 με συμβουλευτική. Στις διαδικασίες προέδρευε ο Γκουερτσούνι που είχε προηγουμένως δραπετεύσει από τη φυλακή.

---

²⁷⁰ Павлов Д.Б., *Эсеры-максималисты в первой российской революции (Οι Εσέροι-μαξιμαλιστές στην πρώτη ρωσική επανάσταση)*, Издательство Всесоюзного заочного политехнического института, Москва 1989, σελ. 72.

²⁷¹ Κόμμα των τρουντοβίκων (λαϊκών σοσιαλιστών). Πρόκειται για ένα κόμμα της μικροαστικής τάξης και διάνοξης που προέκυψε μετά το 1905, υποστήριζε τον «αγροτικό σοσιαλισμό» και ουσιαστικά δεν διέφερε αρκετά από τη νόμιμη φράξια των Σοσιαλιστών-Επαναστατών. Παρότι τοποθετούνταν στην αριστερά εντός της Δούμας συχνά εξέφραζε εθνικιστικές θέσεις και στις τέσσερις Δούμες, όπου και είχε διαρκή εκπροσώπηση. Για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με το κόμμα των τρουντοβίκων (λαϊκών σοσιαλιστών) βλ. Hildermeier, M., *The Russian Socialist Revolutionary Party Before the First World War*, St Martin's Press, New York 2000, σελ. 293-336.

Οι βασικές παράμετροι που έθεσε το συνέδριο ήταν η δράση εντός της Δούμας και το ζήτημα των «απαλλοτριώσεων», δηλαδή των ληστειών τραπεζών ή κρατικών υπηρεσιών για τη χρηματοδότηση των τοπικών επιτροπών, που είχε ξεφύγει πλέον από τον έλεγχο του κόμματος παρά τις αρχές του Α' Συνεδρίου. Αναφορικά με την δράση στη Δούμα το συνέδριο υπερψήφισε την συμμαχία του κόμματος με την φιλελεύθερη παράταξη απέναντι στην απολυταρχία και την προώθηση νομοσχεδίων που θα ευνοούσαν τους αγρότες και τις αγροτικές κοινότητες, την ίδια ώρα που είχε εκκινήσει η μεταρρύθμιση του Στολίπιν.

Το ζήτημα όμως της παρανομίας και των απαλλοτριώσεων είχε μεγαλύτερη βαρύτητα στη δεδομένη στιγμή, εφόσον το κόμμα επιχειρούσε να αξιοποιήσει τις νόμιμες μορφές πάλης και εκπροσώπησης. Την αφορμή την έδινε η ληστεία μεγάλου πιστωτικού ιδρύματος της Μόσχας στις 7 Μαρτίου 1906, από το οποίο κάποιοι «αριστεροί» σοσιαλιστές – επαναστάτες απέσπασαν 800.000 ρούβλια για τρομοκρατικούς σκοπούς. Ο Γκουερτσούνι, παρ' ότι ο ίδιος ήταν ιθύνων νους της σοσιαλεπαναστατικής τρομοκρατίας, καταδίκασε το γεγονός εφόσον δεν είχε σαφή πολιτικό σκοπό αλλά εξασφάλιζε πόρους σε αυτόκλητες τρομοκρατικές ομάδες και σπύλωνε τη νόμιμη δράση των σοσιαλιστών – επαναστατών.

Εισήγηση του Γκουερτσούνι αναφορικά με το γεγονός στο Β' Συνέδριο του κόμματος Σ Ε – Φεβρουάριος 1907 (απόσπασμα).

Εδώ και λίγο καιρό φτάνουν σ' εμάς ψίθυροι για τις καταστροφικές μορφές που παίρνουν οι απαλλοτριώσεις εν είδει εκφυλισμού . Αλλά αυτά που ακούσαμε εδώ από τους συντρόφους που δουλεύουν επιτόπια ξεπερνά όλα εκείνα που θα μπορούσε να εφεύρει ο δόλιος νους του εχθρού της επανάστασης. Βλέπουμε με τρόμο αυτόν τον εκφυλισμό του επαναστατικού πνεύματος, βλέπουμε την επανάσταση, η οποία λίγο νωρίτερα ήταν ένα ιερό πράγμα για τα μάτια των μεγάλων μαζών του πληθυσμού, να καλύπτεται από τις αποδοκιμασίες εξαιτίας των απαλλοτριώσεων²⁷².

Στα πλαίσια της Β' Δούμας οι σοσιαλιστές – επαναστάτες υποστήριζαν την υπόθεση της αγροτιάς και της εργατικής τάξης αλλά δίχως ιδιαίτερο αποτέλεσμα μιας και η τσαρική κυβέρνηση έθετε πολλαπλά εμπόδια. Η κορύφωση της κατάστασης αυτής

---

²⁷² Baynac Jacques, *ό.π.*, σελ. 210-211.

ήρθε στις 3 Ιουνίου 1907 όταν η κυβέρνηση διέλυσε πραξικοπηματικά τη Β' Δούμα και συνέλαβε τους σοσιαλδημοκράτες και σοσιαλιστές – επαναστάτες αντιπροσώπους.

Η επίσημη ρεβάνς της αντεπανάστασης ταρακούνησε συθέμελα το κόμμα των σοσιαλιστών – επαναστατών με πλήθος συλλήψεων, διωγμών και διάλυσης των οργανώσεων του. Η εθνική οργάνωση που δημιουργήθηκε τόσο προσεκτικά μεταξύ 1904 και 1907 είχε εξαφανιστεί. Όπως αναγνώρισε ο Τσέρνοφ το 1908, « Η Κεντρική Επιτροπή [στην εξορία] έρχεται αντιμέτωπη με οργανώσεις σε διάφορες πόλεις, που δεν συνδέονται μεταξύ τους, οι οποίες έχουν μη κανονικές σχέσεις με τις κατάλληλες μαζικές οργανώσεις»²⁷³. Η νέα κατάσταση ώθησε την ηγεσία να οργανώσει μέσα στον Ιούλιο του 1907 το 3^ο Συμβούλιο (και όχι Συνέδριο) του κόμματος στο οποίο αποφασίστηκε το μοϊκοτάζ για την Γ' Δούμα, η ανάγκη συνέχισης του επαναστατικού αγώνα ενάντια στην απολυταρχία καθώς και η καταδίκη των απαλλοτριώσεων που δυσχέραιναν οποιοδήποτε περιθώριο νόμιμης δράσης. Παράλληλα γι' ακόμη μια φορά καταδικάστηκε η δράση τρομοκρατικών ομάδων που επικαλούνταν το κόμμα αλλά δεν ελέγχονταν από αυτό και προέβαιναν σε απαλλοτριώσεις για ίδιους σκοπούς. Γι' ακόμη μια φορά επισημαινόταν ότι η βία δεν ήταν αυτοσκοπός αλλά μέσο πάλης αυστηρά υποκείμενο στις πολιτικές αποφάσεις του κόμματος.

Πρακτικά 3^{ου} Συμβουλίου του κόμματος Σ-Ε – Ιούλιος 1907 (απόσπασμα).

Η ενίσχυση των τακτικών μάχης πρέπει να στοχεύει στην εισαγωγή της απογοήτευσης και της αποθάρρυνσης στις τάξεις των εχθρών και την απελευθέρωση της επαναστατικής ενέργειας των μαζών. Λαμβάνοντας υπόψη την ανάγκη συστηματοποίησης και καθοδήγησης του τρομοκρατικού αγώνα σε μεγαλύτερα καθήκοντα, το Συμβούλιο κρίνει απαραίτητο το να συγκεντρώσει τις ειδικές δυνάμεις μάχης του κόμματος εντός των περιφερειών και να τις αφήσει να εκδηλωθούν το συντομότερο δυνατό, σύμφωνα με ένα κοινό σχέδιο, σε πολλά μέρη²⁷⁴.

Τα στενά περιθώρια νόμιμης δράσης μετά τη διάλυση της Β' Δούμας και η ανάγκη αναπροσανατολισμού της τρομοκρατικής δραστηριότητας, μιας και η παρανομία ήταν πλέον μονόδρομος, ώθησε το κόμμα σε μια αναδιοργάνωση της «Οργάνωσης μάχης»

²⁷³ Melancon, Michael S., *The socialist revolutionaries and the Russian anti-war movement, 1914-1917*, Ohio State University Press, Columbus 1990, σελ. 10.

²⁷⁴ Ерофеев Н.Д., Шелухаев В.В. (ed.), *Партия социалистов-революционеров. Документы и материалы. 1900—1922 Т. 2 (Το κόμμα των σοσιαλιστών-επαναστατών, ντοκουμέντα και τεκμήρια. 1900-1922 2ος τόμος)*, Росспэн, Москва 1996, σελ. 27.

τον Οκτώβριο του 1907. Πλέον στόχος ήταν ο ίδιος ο τσάρος ενώ στην κορυφή της ηγεσίας τοποθετήθηκαν δύο στελέχη (Κάρποβιτς και Άζεφ) χωρίς όμως να χαλαρώνει η ήδη προϋπάρχουσα συγκεντρωτική δομή. Τότε όμως ακριβώς ξεκίνησε ένα μαζικό συλλήψεων και παρεμβάσεων στις παράνομες δομές των σοσιαλιστών-επαναστατών από τις τσαρικές αρχές, που άμεσα αποδυνάμωσε τις ένοπλες ομάδες που δρούσαν εντός της χώρας ή επιχειρούσαν να μπουν σ' αυτήν από τους πυρήνες του εξωτερικού. Πρακτικά σε λίγους μήνες η «Οργάνωση μάχης» σχεδόν είχε εξαλειφθεί δίχως να υποτιμάται η συνωμοτικότητα που έπρεπε να ακολουθεί για να προστατεύεται από τις δυνάμεις κατασκοπίας και καταστολής του τσαρικού καθεστώτος. Η εξέλιξη αυτή παγίωσε την πεποίθηση ότι κάποιος εντός της οργάνωσης πρόδιδε τους συντρόφους του στις αρχές ενώ δεν άργησαν να διατυπώνονται κατηγορίες περί προδοσίας και συνεργασίας με τις αρχές για κάποιες από τις κορυφές της «Οργάνωσης μάχης».

III Εβ. Οι Σοσιαλιστές-Επαναστάτες εν μέσω σοβαρών τριγμών.

Σύντομα οι αιτιάσεις στοχοποίησαν τον Άζεφ ως πράκτορα της Οχράνα, της μυστικής πολιτικής αστυνομίας, ενώ η απόσυρση του το καλοκαίρι του 1908, με την αιτιολογία της ανάγκης απόσυρσης του λόγω της αποτυχίας του να εξοντώσει τον τσάρο, τις ενίσχυσαν ακόμη περισσότερο.

Ο πρώτος που στοχοποίησε τεκμηριωμένα τον Άζεφ ήταν ο Ρώσος δημοσιογράφος και εμικρές στο Παρίσι Γκούρτσεφ, τον οποίο χρηματοδοτούσαν υπόγεια οι Σοσιαλιστές-Επαναστάτες για την άσκηση προπαγάνδας στο εξωτερικό. Με βάση μια μυστική και διεξοδική έρευνα που πραγματοποίησε ο Γκούρτσεφ μεταξύ πρώην πληροφοριοδοτών της Οχράνα στο Παρίσι, σκιαγραφήθηκε ο Άζεφ ως ο νούμερο ένα υπαίτιος της διοχέτευσης πολύ ευαίσθητων πληροφοριών της εσωτερικής ζωής των σοσιαλιστών-επαναστατών στις τσαρικές αρχές ασφαλείας όλο το προηγούμενο διάστημα. Έτσι έμαθε ότι το Υπουργείο Εσωτερικών γνώριζε την παρουσία των Γκουερτσούνι και της Μπρετσκόφσκαγια στο δεύτερο μυστικό συνέδριο του κόμματος των Σοσιαλιστών-Επαναστατών στο Τάμμερφορς (Φινλανδία), ενώ οι ίδιοι οι σύνεδροι δεν το γνώριζαν ακόμη. Τα ψηφίσματα του συνεδρίου αναφέρθηκαν στον Στολίπιν σχεδόν αμέσως μετά την ψήφιση τους²⁷⁵. Ο Τσερνόφ που μέχρι τότε δεν αποδεχόταν τις αιτιάσεις εναντίον του, συμφώνησε στην σύγκληση επαναστατικού δικαστηρίου

---

²⁷⁵ Лонге Роберт-Жан, Зильбер Георгий, *Террористы и охранка (Οι τρομοκράτες και η Οχράνα)*, Советская Россия, Москва 1991, σελ. 34.

στο Παρίσι τον Οκτώβριο του 1908, το οποίο απαρτιζόταν από παλαιμάχους ναρόντικους και σοσιαλιστές – επαναστάτες και θα έκρινε τον Άζεφ για τις εναντίον του κατηγορίες.

Τα αποδεικτικά στοιχεία που συγκεντρώθηκαν αποκάλυπταν ότι ο Άζεφ πριν ακόμη την ίδρυση του κόμματος ήταν πράκτορας της Οχράνα ενώ τα τελευταία χρόνια έπαιζε διπλό παιχνίδι τόσο έναντι της Οχράνα όσο και του κόμματος. Για τους σοσιαλιστές-επαναστάτες, Ρώσους και Εβραίους, η υπόθεση του Άζεφ ήταν το μεγαλύτερο αίσχος του κόμματος, για μερικούς από αυτούς, π.χ. τον Σαβίνκοφ ήταν μια μεγάλη προσωπική καταστροφή. Πολύ περισσότερο οι Ρώσοι επαναστάτες ήθελαν τον θάνατο του προδότη²⁷⁶. Το επαναστατικό δικαστήριο τον καταδίκασε σε θάνατο αλλά εκείνος πρόλαβε να αποδράσει λίγο πριν την εκτέλεση της ποινής του από το Παρίσι, όπου είχε προηγουμένως μεταβεί για να προσδώσει στην όλη διαδικασία μια ένδειξη της αθωότητας του. Για αρκετά χρόνια έζησε ως φυγάς σε διάφορες χώρες και πέθανε εντέλει στη Γερμανία το 1918. Το κόμμα λίγους μήνες αργότερα κοινοποίησε ευρέως την συνταρακτική αποκάλυψη ότι στην ηγεσία της τρομοκρατικής του πτέρυγας βρισκόταν εδώ και χρόνια ένας καταδότης της ασφάλειας.

Κεντρική Επιτροπή του κόμματος των σοσιαλιστών – επαναστατών

Ανακοίνωση της προβοκάτσιας του Ε. Φ. Άζεφ

Η Κεντρική Επιτροπή ενημερώνει τους συντρόφους του κόμματος ότι ο μηχανικός Εβγκένι Φιλίποβιτς Άζεφ, 38 ετών (γνωστός με τα κομματικά ψευδώνυμα: Παχύς, Ιβάν Νικολάγιεβιτς και Βαλεντίν Κούζμιτς) που υπήρξε μέλος του Σοσιαλιστικού – Επαναστατικού Κόμματος από την ίδρυση του και που εκλέχτηκε επανειλημμένα στα κεντρικά κομματικά όργανα, μέλος της Οργάνωσης μάχης και της ΚΕ, καταδικάστηκε για σχέσεις με την ρωσική πολιτική αστυνομία και κηρύχθηκε προβοκάτορας.

Εφόσον απέκρυπτε το ρόλο του ως το τέλος της έρευνας για τον ίδιο, ο Άζεφ, ενόψει των προσωπικών του ιδιαιτεροτήτων είναι ένα άτομο εξαιρετικά επικίνδυνο κι επιβλαβές για το κόμμα. Λεπτομέρειες για τις προκλητικές δραστηριότητες του Άζεφ και οι σχετικές αποκαλύψεις θα δημοσιευτούν σύντομα.

---

²⁷⁶ Прайсман Леонид Григорьевич, *Террористы и революционеры, охранники и провокаторы (Τρομοκράτες και επαναστάτες, άνθρωποι της Οχράνα και προβοκάτορες)*, Российская политическая энциклопедия, Москва 2001, σελ. 374.

Η ευρεία δημοσιοποίηση του γεγονότος εξέθεσε ανεπανόρθωτα την τσαρική κυβέρνηση που αποδείχτηκε ότι γνώριζε τη στοχοποίηση ορισμένων μελών της από τους τρομοκράτες κι όμως δεν έκανε τίποτα για να μη διαλύσει το δίκτυο των πληροφοριοδοτών της. Ο αντίκτυπος ήταν όμως χειρότερος για τους σοσιαλιστές – επαναστάτες. Η συνειδητοποίηση ότι η Οχράνα είχε πληροφοριοδότες στην κορυφή του κόμματος ενέτεινε τις διαλυτικές τάσεις από τα μέσα την ίδια ώρα που οι συλλήψεις και οι διώξεις από το τσαρικό καθεστώς την ενέτειναν από τα έξω. Τα φαινόμενα απελπισίας και ανημποριάς εκδηλώθηκαν συχνά με καταστροφικό τρόπο. Ο Μπόρις Σαβίνκοφ βαθύτατα πληγωμένος αποκηρύσσει τις τρομοκρατικές του δραστηριότητες. Η Μπέλλα Λάπινα, ένθερμη επαναστάτρια, ιδεαλίστρια που πίστεψε στον Άζεφ, αυτοκτονεί²⁷⁸. Λίγο αργότερα, το 1909, διαχωρίζεται από την ηγεσία του Τσερνόφ μια μεγάλη ομάδα παλαίμαχων ηγετών των σοσιαλιστών-επαναστατών (λ.χ. Αργκούνοφ, Σλιέτοφ, Βισνιάκ και Μπρετσκόφσκαγια) που από τη μία απαιτεί καταδίκη της τρομοκρατικής δράσης και από την άλλη προωθεί σθεναρά την νομιμότητα διαμέσω της συμμετοχής στις αρχαιρεσίες για την ανάδειξη Δούμας, συγκροτώντας «κόμμα» μέσα στο κόμμα των σοσιαλιστών-επαναστατών. Κατόπιν, ονομάζοντας εαυτόν «Ποτσίν» (μτφ. Πρωτοβουλία) αυτή η ρεφορμιστική ομάδα, έχοντας υπέρ του δέοντος ηγέτες, απέτυχε να προσελκύσει αρκετή υποστήριξη μεταξύ των ακτιβιστικών στελεχών των Σ.Ε. και πολύ λιγότερη μεταξύ των εργατών, στρατιωτών και αγροτών που ακολουθούσαν το κόμμα²⁷⁹. Πρακτικά η «Ποτσίν» συνιστούσε έκτοτε την δεξιά πτέρυγα των σοσιαλιστών-επαναστατών.

Το κόμμα θα επιχειρήσει να διευθετήσει το ζήτημα της τρομοκρατίας αρχικά με την υιοθέτηση ενός αποκεντρωτικού πλάνου και κατόπι μέσω της αναδιοργάνωσης της «Οργάνωσης μάχης». Και τα δυο όμως αυτά βήματα δεν είχαν αποτελέσματα όσο οι κομματικές δυνάμεις (τόσο πολιτικές όσο και τρομοκρατικές) φυλλορροούσαν. Ουσιαστικά η τρομοκρατική πτέρυγα των σοσιαλιστών – επαναστατών κατέστη σχεδόν ανύπαρκτη μετά το 1911.

²⁷⁷ Ерофеев Н.Д., Шелохаев В.В. (ed.), *ό.π.*, σελ. 309.

²⁷⁸ Fenner Jocelyne, *Les terroristes russes*, Éditions Ouest-France, Rennes 1989, σελ. 126.

²⁷⁹ Melancon Michael, «Neo-Populism in Early Twentieth-Century Russia: The Socialist-Revolutionary Party from 1900 to 1917» στο συλλογικό τόμο *Russia under the last tsar: Opposition and subversion, 1897-1917*, Blackwell Publishers, Malden MA 1999, σελ. 83. Επιμέλεια από Geifman, A.

Δίπλα όμως σε αυτές τις εξελίξεις υπήρχε ένα ακόμη μέτωπο στο οποίο οι σοσιαλιστές – επαναστάτες δεν μπόρεσαν να απαντήσουν με καίριο και αποτελεσματικό τρόπο. Η μεταρρύθμιση του Στολίπιν που είχε ως σκοπό τη διάλυση της αγροτικής κοινότητας και την ανάπτυξη των καπιταλιστικών σχέσεων στην ύπαιθρο δεν απαντήθηκε καίρια από τους σοσιαλιστές – επαναστάτες και σταδιακά περιόρισε την επιρροή των θέσεων τους. Η αντίληψη του κόμματος περί μιας αδιάσπαστης αγροτιάς, παρά τις ταξικές διαφοροποιήσεις εντός της, δεν οδηγούσε σε ιεράρχηση καθηκόντων και κινητοποίηση ομάδων πίεσης στην συγκεκριμένη συγκυρία. Οι θέσεις του Τσερνόφ αναφορικά με το ζήτημα ήταν καθοριστικής σημασίας στην αδυναμία συγκρότησης συγκεκριμένης και ρεαλιστικής αντιπρότασης την ίδια ώρα που βαλλόταν το πιο κομβικό σημείο αναφοράς τόσο της ναρόντικης παράδοσης όσο και της πολιτικής και οικονομικής ατζέντας των σοσιαλιστών-επαναστατών.

Η ταξική πάλη στην ύπαιθρο – Ιούνιος 1907 (απόσπασμα)

Γι' αυτό εξάλλου οι σοσιαλιστές – επαναστάτες εκτιμούν ότι η διαφορά ανάμεσα στον αγρότη προλετάριο και τον μικρό, αυτόνομο καλλιεργητή είναι περισσότερο μια εξωτερική διαφορά εν σχέση με την θεμελιώδη τους ομοιότητα. Λέμε λοιπόν ότι τα συμφέροντα τους είναι αλληλέγγυα τόσο λόγω της κοινωνικής τους θέσης όσο και από την λειτουργία που επιτελούν στον οικονομικό μηχανισμό της καπιταλιστικής μπουρζουαζίας [...]

Επομένως οι σοσιαλιστές – επαναστάτες ζητούν μόνο από τους εργάτες γης, τα προλεταριακά στοιχεία της υπαίθρου αλλά και από τους αυτόνομους καλλιεργητές – που είναι περισσότεροι κι ανάμεσα τους οι εργάτες γης δεν συνιστούν παρά ένα κλάσμα, να αντιληφθούν εαυτούς ως μια τάξη²⁸⁰.

Κι ήταν αυτή ακριβώς η αντίληψη που οδηγούσε στο φετιχισμό της αγροτικής κοινότητας και στο σύνθημα της «κοινωνικοποίησης της γης», που δεν μπορούσαν πρακτικά να κινητοποιήσουν μαζικά και δυναμικά τις φτωχές αγροτικές μάζες γιατί αντιμετώπιζαν ως όλον τους άκληρους εργάτες γης, τη φτώχη και την αγροτιά των μικροϊδιοκτητών, έχοντας βαθιά άρνηση να εξετάσουν τα αντικρουόμενα συμφέροντα εντός της. Ο μόνος ιδεολογικός ελιγμός που επιχειρήσε να κάνει επί του συγκεκριμένου

---

²⁸⁰ Baynac Jacques, *ό.π.*, σελ. 319.

θέματος ο Τσερνόφ ήταν να υποστηρίξει το ότι ο κάθε εργαζόμενος άνθρωπος έπρεπε να έχει δικαίωμα στη νομή γης, επί ίσοις όροις με όλους τους άλλους ανθρώπους, ενώ για την αγροτική κοινότητα συμπλήρωνε ότι έπρεπε να γίνεται αντιληπτή ως ένα πεδίο σχέσεων που μπορούσε υπό όρους πλέον να γεννήσει τον αγροτικό σοσιαλισμό. Για τον Τσερνόφ η αγροτική κοινότητα, παρά τις μεταρρυθμίσεις του Στολίπιν, εξακολουθούσε να είναι ένας χώρος στον οποίον ακόμη κυοφορούνταν ο εξισωτισμός μεταξύ των εργαζόμενων ανθρώπων. Αν αποδεσμευόταν από τη σκλήρυνση των οπισθοδρομικών μορφών και επεκτεινόταν σε ένα περιθώριο πέρα από τα στενά όρια της αγροτικής κοινότητας, αυτός ο εξισωτισμός θα μπορούσε να γίνει η βάση του αγροτικού σοσιαλισμού και τότε η κολεκτιβιστική αρχή θα εμφανιζόταν, όχι σαν υπόλειμμα ενός θεσμού καταδικασμένου σε εξαφάνιση αλλά σαν το μόνο εφικτό μέσο τήρησης της εξισορροπημένης χρήσης της γης μετά την αναδιανομή²⁸¹.

Παρά τις επιμέρους αντιδράσεις των φτωχών και άκληρων αγροτών και την μικρή εντέλει επιτυχία της μεταρρύθμισης οι σοσιαλιστές – επαναστάτες λόγω αρχών δεν μπόρεσαν να απαντήσουν στη συγκυρία διεξοδικά κι απέτυχαν να αναζωπυρώσουν το επαναστατικό παρελθόν των φτωχών αγροτικών μαζών που περιθωριοποιήθηκαν ακόμη περισσότερο κατά την παρούσα περίοδο. Παρότι ο Τσερνόφ και οι υπόλοιποι θεωρητικοί των σοσιαλιστών-επαναστατών είχαν καταφέρει παλιότερα να συνδυάσουν με σχετική επιτυχία ορισμένα στοιχεία του ναροντικισμού (έμφαση στην αγροτική κοινότητα, τρομοκρατία κ.α.) και του μαρξισμού (δουλειά στο εργατικό κίνημα) στην παρούσα συγκυρία απέτυχαν.

Η αποκάλυψη της προβοκάτσιας του Άζεφ, η αδυναμία στοχευμένης απάντησης στη συγκυρία της μεταρρύθμισης του Στολίπιν αλλά και η υποχώρηση του επαναστατικού πνεύματος από το 1907 και μετά επέφεραν σοβαρό πλήγμα στους Σοσιαλιστές-Επαναστάτες, που όπως προαναφέρθηκε, είχαν ήδη χαλαρούς εσωκομματικούς δεσμούς και ήταν ευκολότερο να αποσυγκροτηθούν σε μια τέτοια συγκυρία. Αθροιστικά το διάστημα 1906-1909 οι σοσιαλιστές – επαναστάτες έχασαν μεγάλο μέρος της επιρροής που είχαν παλιότερα ενώ οι γραμμές τους σε γενικές γραμμές αποψιλώθηκαν. Από την αυγή του 1908 οι περιοχές όπου δραστηριοποιούνται ακόμη οι οργανώσεις του κόμματος σοσιαλιστών – επαναστατών μπορούσαν να μετρηθούν στα δάχτυλα. Στην Αγία Πετρούπολη, το Μπακού, το Σαράτοφ, το Αστραχάν, το Νίζνι

---

²⁸¹ Radkey H., *The agrarian foes of bolshevism: Promise and default of the Russian socialist revolutionaries February to October 1917*, Columbia University press, New York 1958, σελ. 84.

Νόβγκοροντ, το Ριαζάν και το Οριέλ φυτοζωούσαν λίγο πολύ κάποιες παράνομες σοσιαλιστικές-επαναστατικές δομές²⁸². Αναφέροντας την τάση επανεκκίνησης του κόμματος των Σοσιαλιστών-Επαναστατών μέχρι το 1910, ο Σοβιετικός ιστορικός Κ. Γκούσεφ σημειώνει, σίγουρα με κάποια υπερβολή, την ύπαρξη δώδεκα περιφερειακών επιτροπών, τριάντα εννέα επαρχιακών επιτροπών και πολλών επιτροπών και ομάδων χαμηλότερου επιπέδου, συμπεριλαμβανομένων αρκετών στρατιωτικών οργανώσεων²⁸³. Η ισχυρότατη παρουσία αντιπροσώπων στο 5^ο Συμβούλιο του κόμματος στο Λονδίνο το 1909 ωστόσο επικύρωνε την οργανωτική κρίση στους κόλπους των σοσιαλιστών-επαναστατών. Ο μαρξιστής ιστορικός Μασλόφ είναι αδιαμφισβήτητα σωστός στην απεικόνιση της ταχείας ανάπτυξης του κόμματος των σοσιαλιστών-επαναστατών μέχρι το 1907 και την απότομη έκτοτε υποχώρηση του σαν μια απλή αντανάκλαση της άρσης και της βύθισης του γενικού επαναστατικού πνεύματος των καιρών, περισσότερο σαν μια στοιχειώδης παλίρροια παρά σαν μια συνειδητή διαδικασία στράτευσης και αποχώρησης εκ μέρους των εγγράμματων προσώπων²⁸⁴. Η προώθηση νέων ανθρώπων στην ΚΕ στα πλαίσια του συνεδρίου δεν διόρθωσε την κατάσταση με τις τάσεις υπέρ της υποτίμησης της νόμιμης δράσης να ενισχύονται.

Η δουλειά στα συνδικάτα και την εργατική τάξη, αντίθετα, είχε καλύτερες προοπτικές μιας και το κόμμα έλεγχε κυρίως τα συνδικάτα των σιδηροδρομικών και ασκούσε μια μικρή αλλά σταθερή επιρροή στο βιομηχανικό προλεταριάτο. Σύμφωνα με τα δεδομένα του Κεντρικού Γραφείου των συνδικάτων της Αγίας Πετρούπολης, το 1907 υπό σ.ε. διοίκηση ήταν τα 9 στα 36 ενώ το 1909 τα 6 από τα 25²⁸⁵. Ωστόσο στο συνδικαλιστικό κίνημα οι σοσιαλιστές-επαναστάτες ακολουθούσαν κυρίως τη νόμιμη οδό, δηλαδή λειτουργούσαν εντός των νόμιμων συνδικάτων, εν αντιθέσει με τις τάσεις της πλειοψηφίας υπέρ της παρανομίας και της τρομοκρατίας στην κεντρική πολιτική σκηνή. Το παράδειγμα τους στο νόμιμο συνδικαλιστικό κίνημα θυμίζει αρκετά εκείνο των λικβινταριστών-μενσεβίκων, για τους οποίους θα γίνει λόγος στο επόμενο κεφάλαιο. «Η γραμμή διαχείρισης των διοικητικών οργάνων εκείνων των συνδικάτων

---

²⁸² Baynac Jacques, *ό.π.*, σελ. 248.

²⁸³ Melancon, Michael S., *The socialist revolutionaries and the Russian anti-war movement, 1914-1917*, Ohio State University Press, Columbus 1990, σελ. 14.

²⁸⁴ Radkey H., *ό.π.*, σελ. 64.

²⁸⁵ Абрамченко М.Е., «Социалисты-революционеры и рабочее движение начало XX века» (Οι Σοσιαλιστές-επαναστάτες και το εργατικό κίνημα, αρχές 20^{ου} αιώνα), *Республиканская научная конференция "Грамадскія рухі і палітычныя партыі ў Беларусі (апошняя чвэрць XIX – пачатак XXI ст.)"*, Гродно 2009, σελ. 89.

που βρίσκονταν διαρκώς στα χέρια των αριστερών ναρόντικων» έγραφε η σοσιαλιστική-επαναστατική εφημερίδα *Βέρναγια Μισλ*, «δεν διέφερε σε καμία περίπτωση από τη γραμμή διαχείρισης των επονομαζόμενων λικβινταριστικών συνδικάτων²⁸⁶. Το 1912 ενόψει των αρχαιρεσιών για τη Δ' Δούμα, η πλειοψηφία του κόμματος αποφάσισε ξανά την αποχή.

Κεφάλαιο III ΣΤ

ΣΔΕΚΡ (1906-1912): Μια διαρκώς ετοιμόρροπη ενότητα

III ΣΤα. Κοινό κόμμα – διαφορετικοί προσανατολισμοί.

Οι διεργασίες ενοποίησης των δυο κέντρων του ΣΔΕΚΡ κλιμακώθηκαν το α' τρίμηνο του 1906 και πρακτικά κορυφώθηκαν τον Απρίλιο του 1906, κυρίως λόγω των τάσεων που προϋπήρχαν στη βάση. Αυτή η τελευταία είχε διευρυνθεί ιδιαίτερα μέσα στην πάλη του 1905 και τόσο η ηγεσία των μπολσεβίκων όσο κι εκείνη των μενσεβίκων δεν μπορούσαν να την αγνοήσουν.

Κορύφωση της προσπάθειας ενοποίησης στάθηκε το Ενοποιητικό ή 4^ο Συνέδριο (10-25 Απριλίου 1906) στο οποίο υπήρχε σαφής πλειοψηφία των μενσεβίκων αντιπροσώπων (66 έναντι 46). Εκπροσωπούσαν 57 κομματικές οργανώσεις από 112 αντιπροσώπους με δικαίωμα ψήφου²⁸⁷. Το Συνέδριο πήρε μια σειρά αποφάσεις αναφορικά με τα τρέχοντα καθήκοντα που όριζε η περίοδος μετά την εξέγερση της Μόσχας ως την προετοιμασία για τις αρχαιρεσίες της Α' Δούμας. Υπερψηφίστηκε η εκπόνηση προπαγανδιστικής δουλειάς στο αγροτικό προλεταριάτο προκειμένου αυτό να μη συρθεί πίσω από την πλούσια αγροτιά, η συμμετοχή των κομματικών μελών στα συνδικάτα αλλά και η προσπάθεια αναδιοργάνωσης της επαναστατικής δράσης μέσω προπαγάνδας, προσωρινών συμμαχιών με τα άλλα αντιπολιτευτικά κόμματα και προετοιμασίες ένοπλου αγώνα - αν και με πιο ήπια διατύπωση από εκείνη του 1905. Στο κόμμα εντάχτηκαν η Μπουντ, το πολωνικό και το λετονικό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα.

---

²⁸⁶ Гусев Кирилл Владимирович, *Партия эсеров: От мелкобуржуазного революционаризма к контрреволюции, Исторический очерк (Το Κόμμα των Σοσιαλιστών-Επαναστατών: Από τον μικροαστικό επαναστατισμό στην αντεπανάσταση, Ιστορικό Δοκίμιο)*, Мысль, Москва 1975, σελ. 72.

²⁸⁷ Service, R., *Lenin: A political life: 1*, Indiana University Press/Macmillan, Bloomington, Indiana: Basingstoke 1985, σελ. 151.

Αναφορικά με το ζήτημα της γης υπερψηφίστηκε η μενσεβικική θέση για δημοτικοποίηση της γης του στέμματος, των αριστοκρατών και της εκκλησίας, προκειμένου αυτή να διαχειριστεί από τις αγροτικές κοινότητες και την τοπική αυτοδιοίκηση, με εισηγητή τον Μασλόφ. Η θέση των μπολσεβίκων, που μειοψήφησε, μιλούσε για εθνικοποίηση όλης της γης – ακόμη και των φτωχών αγροτών, με εισηγητή τον Λένιν. Τόσο όμως η μία όσο και η άλλη θέση έδειχναν να μην αντιλαμβάνονται την τάση των αγροτών να θέλουν να οικειοποιηθούν περισσότερη γη, στάση και αντίληψη που δεν ταυτιζόταν ιδιαίτερα με τη «δημοτικοποίηση» ή την «εθνικοποίηση». Η συγκεκριμένη αντίθεση πρακτικά έκρυβε από πίσω τις δυο διαφορετικές προσεγγίσεις για τα πολιτικά τεκταινόμενα μετά από την κατάπνιξη της εξέγερσης της Μόσχας. Ως μενσεβίκος, ο Μασλόφ ανέμενε την άμεση εγκαθίδρυση μιας «αστικής κυβέρνησης». Ούτε όμως και απέκλειε την πιθανότητα μιας μοναρχικής αντεπανάστασης. Ο Λένιν, ως μπολσεβίκος, προέβλεπε ένα διαφορετικό σενάριο. Την ανατροπή της δυναστείας των Ρομανόφ έπρεπε να ακολουθήσει μια προσωρινή δικτατορία που θα εκκινούσε κοινωνικο-οικονομικές μεταρρυθμίσεις που θα απομάκρυναν τις πιθανότητες αντεπανάστασης²⁸⁸.

Παράλληλα υπερψηφίστηκε η θέση του Λένιν αναφορικά με τον ορισμό του κομματικού μέλους, στοιχείο που ενίσχυε τον κομματικό συγκεντρωτισμό αλλά και η μενσεβικική προέλευσης «καταδίκη των απαλλοτριώσεων», των ληστειών δηλαδή που διέπρατταν παράνομες ομάδες μπολσεβίκων στον Καύκασο και τα Ουράλια προκειμένου να γεμίζουν τα κομματικά ταμεία.

Για το ζήτημα της συμμετοχής στην Α' Δούμα η ίδια η χρονική συγκυρία του συνεδρίου δεν άφηνε και πολλές επιλογές, μιας και οι περισσότερες περιφέρειες και πόλεις είχαν ήδη ολοκληρώσει τις αρχαιρεσίες τους. Οι μπολσεβίκοι, εμφορούμενοι από την πεποίθηση ότι η επανάσταση δεν είχε κριθεί ακόμη, τάχθηκαν πλειοψηφικά υπέρ του μποϊκοτάζ – όπως είχαν κάνει και τον προηγούμενο Αύγουστο. Απεναντίας οι μενσεβίκοι τάχθηκαν υπέρ της συμμετοχής στις εκλογές του Καυκάσου, που δεν είχαν πραγματοποιηθεί ακόμη και όπου οι ίδιοι διέθεταν ισχυρές βάσεις. Η απόφαση του συνεδρίου όμως αναφορικά με την γενική δράση του κόμματος εν σχέση με την Α' Δούμα ήταν εξαιρετικά σαφής.

---

²⁸⁸ Στο ίδιο, σελ. 152.

Το Συνέδριο επομένως αναγνωρίζει ότι η σοσιαλδημοκρατία πρέπει:

1) να εκμεταλλευτεί μεθοδικά όλες τις συγκρούσεις που προκύπτουν ανάμεσα στην κυβέρνηση και τη Δούμα αλλά και εντός της ίδιας της Δούμας, προκειμένου να διευρύνει και να βαθύνει το επαναστατικό κίνημα, και μ' αυτό το σκοπό:

A) πρέπει να παλέψει προκειμένου να διευρύνει και να εντείνει αυτές τις συγκρούσεις ως το σημείο που θα γίνουν το σημείο εκκίνησης για γενικά και μαζικά κινήματα με στόχο την ανατροπή της σημερινής, πολιτικής τάξης πραγμάτων.

B) πρέπει να αγωνιστεί σε κάθε ειδικό στάδιο να συνδυάζει τα πολιτικά καθήκοντα του κινήματος με τα κοινωνικο-οικονομικά αιτήματα των εργατικών και αγροτικών μαζών.

[...]

2) να διεξάγει την παρέμβαση του με τέτοιο τρόπο όπου οι συγκρούσεις αυτές:

A) θα ξεκαθαρίσουν στις μάζες την ασυνέπεια όλων των αστικών κομμάτων τα οποία εντός της Δούμας καπηλεύονται τον ρόλο του εκπροσώπου της λαϊκής θέλησης²⁸⁹.

Επομένως το συνέδριο έθετε ξεκάθαρα ότι το κόμμα δεν έπρεπε να φετιχοποιήσει τη συμμετοχή και τη δράση εντός της Δούμας αλλά όφειλε να την αντιμετωπίσει μόνο ως ένα πεδίο δράσης που έπρεπε να συνδεθεί με το κίνημα εκτός της Δούμας. Βασική παράμετρος αυτή της στάσης ήταν η άρνηση τήρησης πολιτικής ουράς έναντι των αστικών κομμάτων αλλά το ξεσκεπάσμα τους. Όπως όμως θα δούμε παρακάτω η συγκεκριμένη στάση δεν τηρήθηκε από όλους τους σοσιαλδημοκράτες.

Κατόπιν όλων των παραπάνω μπορούμε να αντιληφθούμε ότι η σοσιαλδημοκρατική συμμετοχή στην Α' Δούμα ήταν αναιμική, μιας και οι λιγοστοί εκλεγμένοι της αντιπρόσωποι προέρχονταν κυρίως από τον Καύκασο. Ωστόσο, παρά τις πρόσφατες αποφάσεις αναφορικά με τη στάση που έπρεπε να κρατήσει το κόμμα απέναντι στα αστικά κόμματα, η πλειοψηφία των μενσεβίκων έδειχνε ξεκάθαρα να υποστηρίζει την άτυπη σύμπραξη με τους Καντέτους, άσχετα αν ένα χρόνο πριν διατεινόταν ότι απέναντι στην αστική τάξη ακολουθεί τη γραμμή της «ακραίας πολιτικής αντιπολίτευσης». Ενδεικτική ήταν η τοποθέτηση του μενσεβίκου Ραχμέτοβ: *Η πίεση της κοινής γνώμης στους Καντέ μπορεί να επιτύχει πολύ περισσότερα (με την αποστολή*

---

²⁸⁹ Ralph, Carter Elwood (ed.), *Resolutions and Decisions of the Communist Party of the Soviet Union Volume 1_ The Russian Social Democratic Labour Party 1899-October 1917*, University of Toronto Press, Toronto 1974, σελ. 101.

στη Δούμα ψηφισμάτων, αιτημάτων, με την οργάνωση συγκεντρώσεων διαμαρτυρίας, τις διαπραγματεύσεις ανάμεσα στην Εργατική Ομάδα και τους Καντέ) παρά με το άμυαλο, και γι' αυτό άχρηστο, υβρεολόγιο²⁹⁰.

Υπήρχαν όμως και πιο ηχηρά ονόματα πλησίον των μενσεβίκων που καλούσαν έμμεσα σε σύμπνοια και όχι ρήξη με τους Καντέτους. Στο 4^ο φύλλο του εντύπου «Κούριερ» ο Πλεχάνοφ απευθύνεται στους εργάτες με μια ανοιχτή επιστολή, στην οποία τους επιστούσε την προσοχή απέναντι στο σοβαρότατο, πολιτικό ρίσκο που απειλούσε το κίνημα από την απρόσεκτη στάση της άκρας αριστεράς. Από τη μία ο Πλεχάνοφ ενθάρρυνε τους εργάτες να αποτιμήσουν τη Δούμα ως μέσο κινητοποίησης των μαζών ενώ από την άλλη τους πρότεινε να μην ενισχύουν τη θέση των αντιδραστικών με απερίσκεπτες επιθέσεις ενάντια στη φιλελεύθερη αντιπολίτευση²⁹¹.

Η διάλυση της Α' Δούμας από την τσαρική εξουσία με πραξικοπηματικό τρόπο τον Ιούλιο του 1906 μπορεί προσωρινά να πάγωσε τις μενσεβικικές συμπάθειες για τους Καντέτους αλλά έφερε στην επιφάνεια βαθύτερα ζητήματα που προέκυπταν από τη στάση αυτή. Αναλυτικότερα οι «δεξιοί μενσεβίκοι» με επίκεντρο τους Νταν και Αξελρόντ άρχισαν να προωθούν ολοένα και περισσότερο τη διάλυση του ΣΔΕΚΡ και την αντικατάσταση του από ένα «Εργατικό Συνέδριο» που θα συνένωνε σοσιαλδημοκράτες, σοσιαλεπαναστάτες και μια σειρά ριζοσπάστες αντιπολιτευόμενους. Στην πραγματικότητα η θέση περί ενός «εργατικού συνεδρίου» είχε προκύψει από τη βάση των εργατών ένα χρόνο νωρίτερα αλλά με εντελώς διαφορετικό περιεχόμενο. Στην περίπτωση αυτή επιχειρούνταν μια τόνωση του εργατικού και συνδικαλιστικού κινήματος το οποίο είχε αρχικά αναιμική παρουσία στα επαναστατικά γεγονότα του 1905. Η ιδέα να διορθωθεί αυτό συγκαλώντας ένα εργατικό συνέδριο παρουσιάστηκε για πρώτη φορά το καλοκαίρι του 1905 στους οργανωτές του συνδικαλιστικού κινήματος που μόλις είχε προκύψει σε όλη τη Ρωσία. Άρχισαν να μιλούν για ένα εθνικό συνέδριο συνδικάτων-όχι τόσο για να ενώσουν τα αδύναμα νέα συνδικάτα όσο για να επιταχύνουν την πανεθνική οργάνωση του κινήματος²⁹². Η αντίληψη όμως των δεξιών μενσεβίκων για το «εργατικό συνέδριο» πέρναγε μέσα από τη διάλυση του ΣΔΕΚΡ και την μεταμόρφωση του σε κόμμα γενικά

²⁹⁰ Κλιφ Τόνι, *Τρότσκι 1879-1917: Προς τον Οκτώβρη*, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Αθήνα 2009, σελ. 198.

²⁹¹ Martov J., Dan F., *Storia Della Socialdemocrazia Russa*, Feltrinelli, Milano 1973, σελ. 159.

²⁹² Schwarz, S. M., *The Russian Revolution of 1905: The workers' movement and the formation of Bolshevism and Menshevism*, University of Chicago Press, Chicago 1969, σελ. 230.

αντιπολιτευτικό και όχι απαραίτητα μαρξιστικό ή σοσιαλδημοκρατικό, εφόσον απευθυνόταν και στους Σοσιαλιστές-Επαναστάτες. Η άποψη του Αξελρόντ για ένα εργατικό συνέδριο ήταν ευρύτερη, πιο σύνθετη και στενά συνδεδεμένη με την ιδέα είτε δημιουργίας ενός νέου μεγάλου εργατικού κόμματος είτε διαμόρφωσης του ΣΔΕΚΡ σε τέτοιο κόμμα²⁹³. Η θέση αυτή πέρα από το ότι απειλούσε την αυτόνομη ύπαρξη του ΣΔΕΚΡ, στην πράξη άφηνε ελεύθερο το πεδίο στους Καντέτους να ενδυναμώσουν τη θέση τους ως εμπροσθοφυλακή της αντιπολίτευσης στο τσαρικό καθεστώς μέσα από την αναίρεση των θέσεων του Ενοποιητικού Συνεδρίου. Άλλωστε μια τέτοια κατεύθυνση έφερνε δυνητικά σύγχυση και στη βάση του κόμματος που έξι μήνες μετά την καταστολή της εξέγερσης της Μόσχας, διαπίστωνε στην πράξη τα στενά όρια δράσης εντός της Δούμας. Οι θέσεις αυτές αντικρούστηκαν ιδιαίτερα από τους μπολσεβίκους και δεν προχώρησαν στην πράξη.

Οι εξαγγελίες για τη σύγκληση της Β' Δούμας επανάφεραν στους κόλπους του ΣΔΕΚΡ το ζήτημα της συμμετοχής ή μη στις αρχαιρεσίες. Το Νοέμβριο του 1906 (3-7 Νοεμβρίου) συγκλήθηκε η 1^η Πανρωσική Συνεδρίαση, η οποία εντέλει αποφάσισε την αυτόνομη κάθοδο του κόμματος στην εργατική κουρία της Δούμας αλλά και τη συνεργασία με τους φιλελεύθερους ή τα αντιπολιτευτικά κόμματα στις υπόλοιπες κουρίες, μόνο σε περίπτωση που υπήρχε σαφής κίνδυνος εκλογικής επιτυχίας των φιλομοναρχικών δυνάμεων, όπως οι Οκτωβριστές²⁹⁴. Στη θέση αυτή αναμφίβολα οδήγησε η συνειδητοποίηση όλων των σοσιαλδημοκρατών ότι πλέον η αναζωπύρωση της επανάστασης ήταν αδύνατη.

Οι εκλογές για τη Β' Δούμα, που πραγματοποιήθηκαν στις 20 Φεβρουαρίου 1907, ήταν πράγματι μεγάλη έκπληξη. Από τους 518 αντιπροσώπους οι 222 ανήκαν στα αριστερά του πολιτικού φάσματος (65 σοσιαλδημοκράτες, 104 τρουνοβίκοι, 37 σοσιαλεπαναστάτες και 16 λαϊκοί σοσιαλιστές). Η δύναμη των καντέτων από 184 αντιπροσώπους στην Α' Δούμα έπεσε στους 98, αποδεικνύοντας πως αν οι σοσιαλδημοκράτες συμμετείχαν στις εκλογές για την Α' Δούμα, οι συσχετισμοί για

---

²⁹³ Στο ίδιο, σελ. 231.

²⁹⁴ Το κόμμα των Οκτωβριστών ήταν ένα δεξιό, φιλομοναρχικό κόμμα που συγκροτήθηκε πάνω στις αρχές που εξήγγειλε ο τσάρος Νικόλαος ο Β' με το μανιφέστο του Οκτώβρη του 1905. Κατ' ουσίαν επρόκειτο για ένα κόμμα της αριστοκρατίας και της συντηρητικής αστικής τάξης, το οποίο στις πρώτες δύο Δούμες δεν εξασφάλισε σημαντική εκπροσώπηση ενώ με την μεταρρύθμιση του εκλογικού νόμου πολλαπλασίασε σημαντικά τα ποσοστά του στη Γ' Δούμα και ουσιαστικά συγκρότησε την κυβέρνηση στη Δούμα αυτή. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Geifman, A. (ed.), *Russia under the last tsar: Opposition and subversion, 1897-1917*, Blackwell Publishers, Malden MA 1999, σελ. 179-197.

τους καντέτους δε θα ήταν τόσο ευνοϊκοί. Αναλυτικότερα στη Β' Δούμα εκλέχτηκαν 64 σοσιαλδημοκράτες, εκ των οποίων οι 53 ήταν μέλη του κόμματος ενώ οι 11 συνεργαζόμενοι, με την πλειοψηφία να ανήκει στους μενσεβίκους.

Η είσοδος του κόμματος στη Δούμα και οι διαλυτικές τάσεις που εμφανίζονταν στην μενσεβικική πτέρυγα ήδη από το 1906, έφεραν στο προσκήνιο την ανάγκη για ένα νέο κομματικό συνέδριο. Το συνέδριο αυτό (5^ο) πραγματοποιήθηκε εντέλει στο Λονδίνο την άνοιξη του 1907, αφού η πρόθεση να συγκληθεί στην Κοπεγχάγη βρήκε την σθεναρή αντίσταση της δανέζικης αστυνομίας. Στο συνέδριο αυτή τη φορά οι μπολσεβίκοι ήταν εκείνοι που διέθεταν ισχυρή πλειοψηφία έναντι των μενσεβίκων (89 έναντι 88), η οποία όμως ενισχυόταν έντονα από τη φιλομπολσεβικική στάση των Πολωνών (45 ψήφοι) και των Λετονών σοσιαλδημοκρατών (26 ψήφοι) έναντι των 55 ψήφων της φιλομενσεβικικής Μπουντ. Πάνω από 300 σύνεδροι με δικαίωμα ψήφου ήταν παρόντες. Ανακοινώθηκε ότι το κόμμα είχε αυξήσει τον αριθμό των μελών του στα 150.000²⁹⁵.

Υπερψηφίστηκαν οι μπολσεβικικές θέσεις που απαιτούσαν την ανάγκη ξεσκεπάσματος τόσο των φιλελεύθερων (Καντέτοι) όσο και των «αριστερών» κομμάτων (σοσιαλεπαναστάτες και τρουντοβικοί κ.α.) μέσα στη Δούμα, με σκοπό την αυτονομία του κόμματος και την άρση της πολιτικής ουράς που ευνοούσαν οι μενσεβικικοί κύκλοι. Στο ίδιο πνεύμα καταδικάστηκε η θέση περί «Εργατικού Συνεδρίου» και ευνοήθηκε η λήψη άμεσων μέτρων για την οργανωτική ανάπτυξη του κόμματος και η διεύρυνση της επιρροής του. Την ίδια ώρα προωθούνταν η συμμετοχή των μελών σε μη κομματικές εργατικές ενώσεις, αρκεί αυτή να εξυπηρετούσε τους σκοπούς του κόμματος.

Η φιλομπολσεβικική πλειοψηφία παρ' όλα αυτά δεν συνηγόρησε σε όλο το φάσμα της δράσης των μπολσεβίκων. Η υπερψήφιση της καταδίκης των απαλλοτριώσεων για ακόμη μια φορά, από τη μία έδειχνε ότι οι μπολσεβίκοι δεν είχαν ξεκόψει με την παράνομη δράση ενώ από την άλλη η κομματική πλειοψηφία κινούνταν σταθερά υπέρ της νομιμότητας και της αποφυγής οποιασδήποτε τριβής με το τσαρικό καθεστώς. Το ζήτημα της παρανομίας, που αντανακλούνταν στις αποφάσεις των δυο τελευταίων συνεδρίων, έφερε στην επιφάνεια δυο διαφορετικές αντιλήψεις για το εύρος της πολιτικής δράσης του ΣΔΕΚΡ και υπογράμμισε την σχετική ενότητα εντός του. Την

---

²⁹⁵ Service, R., *ό.π.*, σελ. 165.

ίδια ώρα που ο πυρήνας των μπολσεβίκων έτεινε σε ένα συνδυασμό νόμιμης και παράνομης δουλειάς, ο μενσεβικικός πυρήνας και οι συνεργαζόμενες εθνικές ομάδες προσανατολιζόνταν σταθερά προς τη νομιμότητα. Η διάσταση αυτή σταδιακά θα ενισχύεται και με την αφορμή άλλων παραγόντων και ουσιαστικά θα κορυφωθεί ως το 1912.

Η μοίρα της Β΄ Δούμας δεν απέκλινε τρομερά από εκείνη της Α΄. Στις 3 Ιουνίου η τσαρική κυβέρνηση υπό τον Στολίπιν ξαναδιέλυσε πραξικοπηματικά τη Δούμα και συνέλαβε όλη τη σοσιαλδημοκρατική ομάδα. Όπως έχει προαναφερθεί η εξέλιξη αυτή πρακτικά σήμανε μια ένταση της καταστολής εναντίον των εργατικών οργανώσεων και πρακτικά σήμανε το τέλος της περιόδου σχετικής ανοχής του καθεστώτος μετά την καταστολή της εξέγερσης της Μόσχας. Το γεγονός αυτό ενίσχυσε εκείνες τις τάσεις που έβλεπαν εξαρχής θετικά την παράνομη δράση και δεν φετιχοποιούσαν τη Δούμα ως οριακό σημείο της πολιτικής παρέμβασης.

Σε αυτό ακριβώς το κλίμα συγκροτήθηκε η παράνομη φράξια των μπολσεβίκων εντός του ΣΔΕΚΡ το 1907, η οποία μάλιστα διέθετε και το δικό της έντυπο, την εφημερίδα *Προλετάρι* (μτφ. Προλετάριος). Την ίδια ώρα από την πλευρά των μενσεβίκων αναδύθηκε ξανά το αίτημα για ένα «Εργατικό Συνέδριο» ενώ πλέον γινόταν λόγος για ουδετερότητα στα εναπομείναντα συνδικάτα και τις εργατικές ενώσεις εν γένει.

Παρά τις μη ευνοϊκές συνθήκες που επήλθαν με τη μεταρρύθμιση του εκλογικού νόμου το ΣΔΕΚΡ κατάφερε να εκλέξει στη Γ΄ Δούμα 19 αντιπροσώπους (4 μπολσεβίκοι – 15 μενσεβίκοι και συνεργαζόμενοι) το Νοέμβριο του 1907. Είχε ωστόσο προηγηθεί η υποστήριξη αρκετών μπολσεβίκων υπέρ του μποϊκοτάζ. Το γεγονός ότι οι περισσότεροι μπολσεβίκοι δεν ήθελαν να λάβουν μέρος στη Γ΄ Δούμα απαιτούσε από τον Λένιν να ασκήσει στο μέγιστο την πειθώ του. Το βασικό του όπλο στην καμπάνια ήταν ένα φυλλάδιο 32 σελίδων, το «Ενάντια στο Μποϊκοτάζ»²⁹⁶. Στην τάση αυτή συνηγορούσε πρακτικά η ολοένα εντεινόμενη δυσκολία φανερός και αποτελεσματικής δράσης στα νόμιμα συνδικάτα, που γεννούσε απογοήτευση αλλά και απόλυτες θέσεις έναντι της νόμιμης δράσης στις γραμμές των μπολσεβίκων. Απεναντίας οι μενσεβίκοι που τάσσονταν πλήρως υπέρ της νόμιμης δράσης έδιναν μεγάλη βαρύτητα στη

---

²⁹⁶ Nimitz, A. H., *Lenin's electoral strategy from Marx and Engels through the Revolution of 1905: The ballot, the streets - or both*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2016, σελ. 2.

συμμετοχή σε αυτά. Ωστόσο και για τις δύο τάσεις τα νόμιμα συνδικάτα ήταν ένας χώρος στον οποίο τα πολιτικά οφέλη παρέμβασης ήταν στην πράξη περιορισμένα. Δεν μπορούσαν και όντως δεν παρείχαν μια ευρεία λαϊκή βάση είτε για το σχέδιο των μενσεβίκων για ένα ανοικτό, πραγματικά μαζικό, προλεταριακό ΣΔΕΚΡ είτε για το μακιαβελικό σχήμα των μπολσεβίκων περί τοποτηρητών για το αποδυναμωμένο παράνομο κίνημα²⁹⁷. Την ίδια στιγμή οι μπολσεβίκοι, ως υποστηρικτές της παρανομίας, αντιμετώπιζαν ισχυρές διώξεις. Οι οργανώσεις τους στην Αγ. Πετρούπολη αντιμετώπισαν 15 μαζικές συλλήψεις ηγετικών στελεχών σε εκείνη την περίοδο. Η ηγεσία του συνελήφθη έξι φορές. Στη Μόσχα η Τοπική Επιτροπή συνελήφθη 11 φορές²⁹⁸. Για να συνοψίσουμε, η τάση υπέρ του μποϊκοτάζ εντός των μπολσεβίκων, με εκπροσώπους τον Μπογκντάνοφ κ.α. έμεινε γνωστή ως «οτζοβιστές», από το ρωσικό ρήμα «οτζβάτ» που σημαίνει «ανακαλώ», ήταν η βάση περαιτέρω διαφωνιών εντός των μπολσεβίκων, όπως θα δούμε και στη συνέχεια.

Την ίδια ώρα η κομματική ενότητα του ΣΔΚΕΡ εξακολουθούσε να είναι ζητούμενο κι όχι δεδομένο. Μενσεβίκοι, όπως ο Πλεχάνοφ, συνεργάζονταν πλέον ανοιχτά με τον τύπο των Καντέτων και έμμεσα τους υποστήριζαν ως την κυρίαρχη φωνή της αντιπολίτευσης ενώ την ίδια ώρα η ύπαρξη της παράνομης μπολσεβικικής φράξιας είχε γίνει γνωστή στους μενσεβίκους. Στην 3^η Πανρωσική Σύσκεψη του ΣΔΕΚΡ, που πραγματοποιήθηκε τον ίδιο μήνα στο Ελσίνκι με μπολσεβικική πλειοψηφία, οι αποφάσεις για επανέκδοση του κοινού κομματικού οργάνου Σοσιαλντεμοκράτ (μτφ. Σοσιαλδημοκράτης), της οριστικής ένωσης των επιμέρους οργανώσεων μπολσεβίκων – μενσεβίκων αλλά και η απόφαση για τόνωση της κομματικής πειθαρχίας ακούγονταν περισσότερο ως ειρωνεία και λιγότερο ως ρεαλιστική εκτίμηση της κατάστασης. Το ΣΔΕΚΡ παρά τις επικλήσεις για ενότητα ήταν τυπικά και όχι ουσιαστικά ενοποιημένο κόμμα.

Οι προσανατολισμοί των μενσεβίκων στην νομιμότητα και την πολιτική ουράς των καντέτων έγινε πλέον πασιφανέστατη με το άρθρο του Νταν με τίτλο: «*Το προλεταριάτο και η ρωσική επανάσταση*» που δημοσιεύτηκε το Μάρτιο του 1908: *Στη ρωσική πόλη το προλεταριάτο εμφανίζεται ως η κύρια επαναστατική δύναμη. Αλλά η δυνατότητα μιας νέας, ευρείας επαναστατικής δράσης του προλεταριάτου σε μια*

---

²⁹⁷ Mckean, R. B., *St Petersburg between the revolutions: workers and revolutionaries, June 1907 - February 1917*, Yale University Press, New Haven: London 1990, σελ. 78.

²⁹⁸ Γουντς Άλαν, *Η Ιστορία του Μπολσεβικισμού-Τόμος Α΄*, Μαρξιστική Φωνή, Αθήνα, 2017, σελ. 375.

κατάσταση που δημιουργήθηκε από την κρίση της ρωσικής επανάστασης, οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην αστική τάξη, Είναι πρακτικό αδύνατο απέναντι στην κυβέρνηση και τους φεουδάρχες. Αλλά είναι ακριβώς αυτή η αδυναμία [της] προς το παλιό καθεστώς, σε κάθε της προσπάθεια να απελευθερωθεί απ' αυτό, που την αναγκάζει να ζητήσει την υποστήριξη του ταξικού της ανταγωνιστή – του προλεταριάτου. Ενώ με τη σειρά του ο οικονομικός αγώνας του προλεταριάτου «εξευρωπαϊζοντας» τις εσωτερικές σχέσεις της ρωσικής καπιταλιστικής βιομηχανίας, ενισχύει την επιθυμία της αστικής τάξης για εξευρωπαϊσμό²⁹⁹ [...]

Αφού λοιπόν αφήνεται στην αστική τάξη και στα κόμματα της η πρωτοβουλία των κινήσεων απέναντι στο τσαρικό καθεστώς, ο Νταν φροντίζει να σημειώσει και τα καθήκοντα του προλεταριάτου στη συνεπή πολιτική ουράς που προτείνει σε μια ενδεχόμενη αστική επανάσταση: Αυτή η νέα άνοδος θα πραγματοποιηθεί σε νέες κοινωνικές συνθήκες, εκφράζοντας τη μεγάλη ωριμότητα των ταξικών σχέσεων που επιτεύχθηκαν κατά τη διάρκεια της επανάστασης. Στα πρώτα στάδια της – η άνοδος του επαναστατικού εργατικού κινήματος δε θα προκαλέσει αστικό φιλιςταϊσμό ούτε και η ανάπτυξη της αστικής επανάστασης θα φέρει ταραχή στο χωριό – όσο οι κυρίαρχες τάξεις θα έρχονται αντιμέτωπες με το προλεταριάτο και την αστική τάξη. Η διάταξη αυτή πρέπει και μπορεί να χρησιμοποιηθεί από το προλεταριάτο για μια τέτοια εξέλιξη της επανάστασης, που θα ξεπεράσει το σημείο εκκίνησης της νέας [επαναστατικής] ανόδου και θα οδηγήσει σε πλήρη εκδημοκρατισμό της κοινωνίας³⁰⁰.

Με απλά λόγια δηλαδή σε μια δυνητική αστική επανάσταση, κατά τον Νταν, το προλεταριάτο όφειλε να συνεργαστεί με την αστική τάξη για να μην ξεσηκωθεί η αγροτιά και υπονομευτεί ο «εξευρωπαϊσμός» της Ρωσίας. Επιστέγασμα αυτής της σύμπραξης θα είναι ο πλήρης εκδημοκρατισμός της κοινωνίας, αν και ο Νταν μάλλον ξεχνά ότι τέτοιες πρωτοβουλίες δεν έδειξε ποτέ ως τότε η ρωσική αστική τάξη πέραν της νόμιμης δράσης εντός της Δούμας. Αντίστοιχη πλάγια στήριξη στους Καντέτους και την φιλελεύθερη αστική τάξη παρείχαν κάποιοι μενσεβίκοι και με διαφορετική επιχειρηματολογία. Ένα άλλο μέρος των μενσεβίκων, ο Λάριν π.χ. προπαγάνδιζε ότι στη Ρωσία είχε προκύψει μετασχηματισμός του τσαρισμού σε αστική μοναρχία. Έτσι,

---

²⁹⁹ Тютюкин С. В. (ed.) , *Меньшевики. Документы и материалы. 1903 — февраль 1917 гг.* (Μενσεβίκοι. Ντοκουμέντα και τεκμήρια. 1903-Φεβρουάριος 1917), Росспэн, Москва 1996, σελ. 296.

³⁰⁰ Στο ίδιο, σελ. 296.

κατά τη γνώμη τους, δεν υπήρχε ανάγκη νέας επανάστασης. Αυτές οι οπτικές συνέκλιναν με τις ιδέες των Καντέτων³⁰¹.

III ΣΤΒ. «Διαλυτισμός» και «Θεοπλασία».

Τα απόνερα της ευνοϊκής στάσης των Μενσεβίκων έναντι των Καντέτων και της νόμιμης δράσης έγιναν εμφανή με τη σταδιακή αυτοδιάλυση αρκετών μενσεβικικών οργανώσεων και τη σαφή στροφή του μενσεβικισμού στη «νόμιμη» και την «ουδέτερη» δουλειά στις εργατικές ενώσεις από το 1908 και μετά. Η τάση αυτή έμεινε γνωστή ως «κλικβιντάτσια», δηλαδή ως διαλυτισμός, μιας και συνέβαλε στην εξάχνωση του αυτόνομου εργατικού κινήματος που είχε ανάγκη και την παράνομη λειτουργία στις νέες συνθήκες. Οι «κλικβινταριστές» συγκεντρώνονταν, κυρίως, στην ηγεσία του μεγάλου και σημαίνοντος συνδικάτου μεταλλεργατών της Αγίας Πετρούπολης, όπου και είχαν τον έλεγχο μέχρι την άνοιξη του 1913. Η προσέγγιση τους τους έκανε να φοβούνται τις απεργίες που θα απειλούσαν το νομικό καθεστώς του συνδικάτου και αντίθετα επικέντρωναν τις προσπάθειες τους σε οργανωτικά ζητήματα, προγράμματα αλληλοβοήθεια και νόμιμες μεθόδους επίλυσης των εργοστασιακών διαφορών³⁰². Απέναντι στον «διαλυτισμό» που ήταν ισχυρός στις γραμμές των μενσεβίκων αλλά δεν αφορούσε το σύνολο των ανθρώπων του, η στάση των μπολσεβίκων ήταν σκληρή και επιθετική ενώ αντίθετα η μενσεβικική ηγεσία έδειχνε σχετική αδιαφορία ή και έμμεση αποδοχή. Για τον Λένιν τέτοιες πρωτοβουλίες θα απέτρεπαν τους μαρξιστές από το να επωφεληθούν σωστά από την αναζωπύρωση της εργατικής αναταραχής. Ο Γιούλι Μάρτοφ, ο Φιόντορ Νταν και οι άλλοι μενσεβίκοι εξέφραζαν την ίδια άποψη αλλά μόνο ιδιωτικά³⁰³.

Ούτε όμως και οι μπολσεβίκοι γλίτωσαν από τις διαλυτικές τάσεις που υποθάλλονταν από την αντεπαναστατική νέα περίοδο και το διάχυτο αίσθημα απελπισίας που ενέτεινε η σύλληψη των μπολσεβίκων αντιπροσώπων (μπολσεβικική φράξια) της Δούμας την άνοιξη του 1908. Μέσα από τις γραμμές των «οτζοβιστών», που κατευθύνονταν από τους μπολσεβίκους διανοούμενους Λουνατσάρσκι και Μπογκντάνοφ άρχισε να ανακύπτει η ιδεολογική τάση που έμεινε γνωστή ως «θεοπλασία». Το βιβλίο του

³⁰¹ Касаров ГГ, *Меньшевики 1903- февраль 1917, Курс Лекции (Οι Μενσεβίκοι το διάστημα 1903- Φεβρουάριος 1917, κύκλος διαλέξεων)*, ΜΓΠΥ, Москва 2010, σελ. 99.

³⁰² Bonnell E. Victoria, *Roots of Rebellion: Workers' Politics and Organizations in St. Petersburg and Moscow, 1900-1914*, University of California Press, Berkeley California 1983, σελ. 343-344.

³⁰³ Service, R., *Lenin: A political life: v2*, Indiana University Press/Macmillan, Bloomington Indiana: Basingstoke 1995, σελ. 9.

Λουννατσάρκσι *Θρησκεία και Σοσιαλισμός*, υποστήριζε πως οι «ψυχρές και απρόσωπες» θεωρίες του μαρξισμού δεν μπορούσαν να γίνουν κατανοητές από τις μάζες και πρότεινε τη δημιουργία μιας «νέας θρησκείας», η οποία δεν θα είχε θεό-μια «θρησκεία της εργασίας» κλπ.³⁰⁴. Πίσω από αυτή την στροφή στον πνευματισμό και τον ιδεαλισμό, που την υποστήριζε και ο Μπογκντάνοφ, βρισκόταν η προσέγγιση της φιλοσοφίας του εμπειριοκριτικού Αυστριακού Έρνστ Μαχ αναφορικά με τις αισθήσεις και την υποκατάσταση της αντικειμενικής πραγματικότητας από αυτές³⁰⁵.

Η θεωρία του Μαχ αναφορικά με τις αισθήσεις μπορεί να συνοψιστεί ως εξής: *Ό,τι ονομάζουμε ύλη δεν είναι παρά μια ορισμένη νομοτελειακή αλληλουχία των στοιχείων («αισθημάτων»)*³⁰⁶. Υπό αυτό το πρίσμα λοιπόν ο εμπειριοκριτικισμός του Μαχ υπονοούσε ότι δεν υπάρχουν αντικειμενική πραγματικότητα, αντικειμενική αλήθεια και αντικειμενικοί φυσικοί νόμοι αλλά απεναντίας υπάρχει μια ατομική πραγματικότητα που ο καθένας τη βιώνει ξεχωριστά μέσω των αισθήσεων και της εμπειρίας του. Η συγκεκριμένη όμως αντίληψη ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με την φιλοσοφία του μαρξισμού που είναι ο διαλεκτικός υλισμός, όπως τον διαμόρφωσαν οι Μαρξ και Ένγκελς³⁰⁷. «Διαλεκτικός» γιατί εξετάζει τα διάφορα στοιχεία της πραγματικότητας στη σύνθεση, τη διαπάλη και την εξέλιξη τους και όχι απομονωμένα ή ξεκομμένα από όλα τα άλλα στοιχεία της πραγματικότητας, όπως κάνει λ.χ. η μεταφυσική, και «υλισμός» γιατί αντιλαμβάνεται την ύλη ως βάση της ύπαρξης, της αντίληψης και της ζωής με βάση αντικειμενικούς κανόνες σε αντίθεση με τον ιδεαλισμό που θεωρεί τις ιδέες ως απαρχή των πάντων, ανάγοντας συνήθως την γένεση τους σε μια ανώτερη δύναμη (λ.χ. πλατωνική θεωρία, θρησκεία κ). Αν επικρατούσε η θεοπλασία και ο εμπειριοκριτικισμός στις γραμμές των μπολσεβίκων, ανατρέποντας την κυριαρχία του διαλεκτικού υλισμού, στις δοσμένες συνθήκες αντεπανάστασης οι διαλυτικές τάσεις εντός του ΣΔΕΚΡ θα πολλαπλασιάζονταν ενώ στην πράξη το κόμμα της εργατικής τάξης δεν θα διέφερε ούτε θεωρητικά αλλά ούτε και πρακτικά, από ένα

---

³⁰⁴ Γουντς Άλαν, *ό.π.*, σελ. 386.

³⁰⁵ Για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με τη θεωρία του Μαχ βλ. Mach Ernst, *L' analyse des sensations*, éditions Jacqueline Chambon, Paris 1998, σελ. 195-287.

³⁰⁶ Λένιν Β.Ι., *Απαντα-Τόμος 18*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1978, σελ. 151.

³⁰⁷ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον διαλεκτικό υλισμό των Μαρξ-Ένγκελς και τις βασικές του αρχές βλ. Engels, Friedrich, *Ουτοπιστικός σοσιαλισμός και επιστημονικός σοσιαλισμός*: Θεμέλιο, Αθήνα 1975, σελ. 38-153; Engels Friedrich, *Διαλεκτική της φύσης*. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2001, σελ. 189-220; Engels, Friedrich. *Ο Λουδοβίκος Φόιερμπαχ και το τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1995, σελ. 33-64; Engels Friedrich. *Αντι-Ντύρινγκ: ή η ανατροπή της επιστήμης από τον κύριο Ούγκεν Ντύρινγκ*. Αναγνωστίδης, Αθήνα 1962, σελ. 244-397; Engels Friedrich, *Αρχές του κομμουνισμού*, Μαρξιστική Φωνή, Αθήνα 1945, σελ. 15-32.

σημείο και μετά, από τα υπόλοιπα αστικά και μικροαστικά κόμματα, φιλελεύθερα ή μη.

Οι θέσεις της «θεοπλασίας μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

1. Ο σοσιαλισμός αγωνίζεται ενάντια στις θρησκευτικές προκαταλήψεις που βασίζονται πάνω στην εμπειρική γνώση της αντικειμενικής και υποκειμενικής επιστήμης.
2. Ο σοσιαλισμός αγωνίζεται ενάντια στους θρησκευτικούς διανοούμενους που υπηρετούν την αστική τάξη, όπως και τους κοσμικούς διανοούμενους που υποστηρίζουν την αστική τάξη.
3. Ο σοσιαλισμός δεν έχει καμία σχέση με τον μαχητικό αθεϊσμό, που βασίζεται στην εναντίωση απέναντι στην προκατάληψη και την βία εναντίον των ανθρώπων.
4. Η σοσιαλιστική ελευθερία συνεπάγεται την θρησκευτική ελευθερία και την αβίαστη αναζήτηση της αλήθειας για τον καθένα.
5. Ο σοσιαλισμός δεν μπορεί να επιμείνει δογματικά στις θέσεις «Υπάρχει Θεός» ή «Δεν υπάρχει Θεός» και λαμβάνει μια θέση υπέρ του αγνωστικισμού ή των «ανοικτών πιθανοτήτων».
6. Ο σοσιαλισμός ενώνει τους κοσμικούς και τους θρησκευτικούς ιδεολογικούς κύκλους στον αγώνα για την πάλη του προλεταριάτου³⁰⁸.

Επιχειρώντας να σχολιάσουμε τις αρχές αυτές, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η πρώτη συνιστά λογικό σφάλμα των «θεοπλαστών» και αναιρεί έμμεσα τις εμπειριοκριτικές τους βάσεις, καθώς ενώ δηλώνει ότι ο σοσιαλισμός αντιμάχεται τις προκαταλήψεις που πηγάζουν από την εμπειρική γνώση της επιστήμης, αντικειμενικής και υποκειμενικής, την ίδια στιγμή αποτελεί προϊόν μιας καθαρά υποκειμενικής και εμπειρικής προσέγγισης, που δεν είναι άλλη από τον εμπειριοκριτικισμό. Εστιάζοντας τώρα από την δεύτερη ως και την τέταρτη αρχή, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι αντιπροσωπεύουν ένα φιλικό προς τη θρησκεία πνεύμα χωρίς αυτό να σημαίνει ότι υποκαθίσταται η ιδεολογία του μαρξισμού από τον πνευματισμό και τον ιδεαλισμό,

---

³⁰⁸ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη θεωρία και την ιδεολογία της θεοπλασίας βλ. Boer Roland, «Religion and Socialism», *Political Theology*, 15:2, London 2015, σελ. 188-209; Boer Roland (2016), «Between Old and New: On Socialism and Revolutionary Religion», *International Journal of Žižek Studies* 10 (2), Leeds 2016, σελ. 9-18; Sochor Zenovia, *Revolution and Culture_ The Bogdanov-Lenin Controversy*, Cornell University Press, New York 1988, σελ. 3-20.

ωστόσο η τομή των Λουνατσάρσκι-Μπογκντάνοφ αποτυπώνεται ξεκάθαρα στις δυο τελευταίες αρχές της προσέγγισης τους (5^η και 6^η). Με βάση την πέμπτη αρχή, ο σοσιαλισμός χάνει την υλιστική του βάση και αποκτά σχετικισμό (αγνωστικισμό) απέναντι στο ζήτημα της θρησκείας και ιδίως σε εκείνο της ύπαρξης ή μη θεού. Έτσι όμως παύει να είναι μαρξιστικός γιατί έχει προηγουμένως πάψει να είναι «υλικός» και «διαλεκτικός». Έτσι λοιπόν καταλήγει στην έκτη αρχή του ο σοσιαλισμός των Λουνατσάρσκι-Μπογκντάνοφ να διεκδικεί την ένωση των κοσμικών και των θρησκευτικών ιδεολογικών κύκλων στον αγώνα για την πάλη του προλεταριάτου, ξεχνώντας ότι αντίστοιχο παράδειγμα είχε ήδη η τσαρική Ρωσία στην ιστορία της, εκείνο του παπά Γκαπόν, το οποίο κατευθυνόταν από τους υπερσυντηρητικούς καθεστωτικούς κύκλους του κρατικού ιδεαλισμού και οδηγούσε όχι σε αγώνα για πάλη αλλά σε καθεστωτικούς ατροπούς και οικονομισμό το εργατικό κίνημα. Μόνο όταν φάνηκε ξεκάθαρα η στυγνότητα του τσαρικού καθεστώτος την Ματωμένη Κυριακή, μπόρεσε το εργατικό κίνημα που ελεγχόταν από τον Γκαπόν και την Οχράνα να φτάσει σε πραγματικό αγώνα για την πάλη του προλεταριάτου, ξεμπλέκοντας στην πράξη με τον φιλοκαθεστωτικό ιδεαλισμό αλλά και τη θρησκοληψία.

Η προσπάθεια νόθευσης του διαλεκτικού υλισμού από την ομάδα των «θεοπλαστών» είχε γίνει ήδη εμφανής στο έργο του Μπογκντάνοφ: «Εμπειριομονισμός» που εκδόθηκε σε τρεις τόμους το διάστημα 1905-1906. Στο συγκεκριμένο έργο ο Μπογκντάνοφ δηλώνει ότι επιχειρεί να απομακρυνθεί από τα δίπολα «ύλη-πνεύμα» και «υλισμός-ιδεαλισμός», καταφεύγοντας στον σχετικισμό μέσα από την φетиχοποίηση της αίσθησης, που μέσα από τα λεγόμενα του υποκαθιστά την αντικειμενική πραγματικότητα, ακριβώς κατά το φιλοσοφικό πρότυπο του Μαχ. Σε αντίθεση με την λενινιστική απολυτότητα, ο Μπογκντάνοφ ήταν ένας σχετικιστής διανοούμενος που πίστευε ότι ο σοσιαλισμός ήταν ένας χρήσιμος μύθος που οργάνωνε τη μαζική εμπειρία. Οι ιδέες ήταν εξίσου σημαντικές με τις οικονομικές τάξεις και τις δυνάμεις της παραγωγής³⁰⁹.

Με τυπικούς όρους, η διαφορά μεταξύ της υλιστικής και της ιδεαλιστικής άποψης περιορίζεται συνήθως στο ζήτημα της συσχέτισης μεταξύ «ύλης» και «πνεύματος»: τι θεωρείται πρωταρχικό και τι θεωρείται παράγωγο;

---

³⁰⁹ Williams C. Roberts, «The Bolsheviks» στο συλλογικό τόμο *Russia under the last tsar: Opposition and subversion, 1897-1917*, Blackwell Publishers, Malden MA 1999, σελ. 39. Επιμέλεια από Geifman, A.

Για μένα προφανώς, η ίδια η αντίθεση είναι απολύτως περιττή. Είναι περιττή όχι μόνο επειδή και οι δύο αυτές έννοιες είναι ασαφείς και αόριστες αλλά και επειδή, καθώς η διερεύνηση της προέλευσης τους τις καθιστά πιο συγκεκριμένες, αποδεικνύονται αυταρχικός διϊσμός-αντανάκλαση του κατώτερου κοινωνικού σχηματισμού. Υπό αυτή την έννοια, η θέση μου μπορεί να χαρακτηριστεί ως εξίσου ξένη τόσο προς τον υλισμό όσο και προς τον ιδεαλισμό³¹⁰.

Αφού λοιπόν ο Μπογκντάνοφ δεν επιθυμούσε να επιλέξει ανάμεσα στον «υλισμό» και τον «ιδεαλισμό» βούλιαξε μέσα στη σχετικότητα της «αίσθησης», την οποία διέκρινε σε «φυσική» και «ψυχική», κάνοντας μια διανοητική στροφή που είναι πέρα για πέρα ιδεαλιστική αφού αντιμετωπίζει την ύλη ως εντύπωση της ψυχής, ως αίσθηση και ατομικό-υποκειμενικό βίωμα και όχι ως αντικειμενική πραγματικότητα, όπως την αντιμετωπίζει ο υλισμός. Με άλλα λόγια, ο Μπογκντάνοφ θεωρεί ότι η ατομική ιδέα περί κόσμου που γεννά η εξίσου ατομική εμπειρία, υποκαθιστά την αντικειμενική πραγματικότητα που όμως φιλτράρεται αλλά δεν ορίζεται από την ατομική οπτική και εμπειρία. Κι αυτό δεν είναι ταυτόχρονη άρση του ιδεαλισμού και του υλισμού αλλά ξεκάθαρος ιδεαλισμός.

Η ψυχική εμπειρία οργανώνεται ατομικά· η φυσική εμπειρία οργανώνεται κοινωνικά, δηλαδή είναι διαφορετικές φάσεις της οργανωτικής διαδικασίας από τις οποίες η «ψυχική» είναι σχετικά πρωτεύουσα³¹¹.

Η προσπάθεια του μαρξιστή Μπογκντάνοφ να άρει εαυτόν από το δίπολο «ύλη-πνεύμα» τον οδηγούσε νομοτελειακά στον πνευματισμό και τον ιδεαλισμό, ακριβώς όπως το είχε προβλέψει ο Φρίντριχ Ένγκελς για κάθε αντίστοιχη προσπάθεια, στο έργο του με τίτλο: «Η διαλεκτική της φύσης» το 1883: *Το μόνο ζήτημα είναι να μάθουμε μονάχα αν η σκέψη κάποιου είναι σωστή ή όχι και προφανώς το πιο σίγουρο μέσο για να σκέφτεται κανείς νατουραλιστικά, δηλαδή στραβά, είναι η περιφρόνηση της θεωρίας. Αλλά σύμφωνα με ένα παλιό, πολύ γνωστό νόμο της διαλεκτικής, η λαθεμένη σκέψη, όταν ωθείται ως το λογικό της συμπέρασμα καταλήγει αναπόφευκτα στο αντίθετο από την αφετηρία της. Έτσι η εμπειρική περιφρόνηση της διαλεκτικής οδηγεί μερικούς από τους*

---

³¹⁰ Bogdanov, Aleksandr A., Vladimir A. Bazarov, and David G. Rowley, *Empiriomonism: essays in philosophy, books 1-3*, Brill, Leiden; Boston 2020, σελ. 405.

³¹¹ Στο ίδιο, σελ. 406.

πιο προσγειωμένους εμπειριστές στον πιο άγονο παραλογισμό όλων των δεισιδαιμονιών, στο σύγχρονο πνευματισμό³¹².

Στο ίδιο πνεύμα κινήθηκε και η πολεμική του Λένιν εναντίον της «θεοπλασίας» αλλά και του «εμπειριοκριτισμού», που τροφοδοτούσε ιδεολογικά την πρώτη, εστιάζοντας στην ταύτιση της «αίσθησης» με τον πιο βαθύ ιδεαλισμό, παρά την αντίθετη ρητορική του Μπογκντάνοφ. Η επίθεση αυτή πραγματοποιήθηκε σε θεωρητικό επίπεδο μέσω του μόνου καθαρά φιλοσοφικού έργου του Λένιν με τίτλο: «Υλισμός και Εμπειριοκριτικισμός», που εκδόθηκε το 1909: *Το σόφισμα της ιδεαλιστικής φιλοσοφίας βρίσκεται στο γεγονός ότι θεωρεί το αίσθημα όχι σαν σύνδεσμο της συνείδησης μας με τον εξωτερικό κόσμο, αλλά σαν φράγμα, σαν τείχος που χωρίζει τη συνείδηση από τον εξωτερικό κόσμο, όχι σαν εικόνα του εξωτερικού φαινομένου που αντιστοιχεί στο αίσθημα, αλλά σαν το «μοναδικά υπάρχον»*³¹³.

Σε πρακτικό επίπεδο οι απόψεις των Μπογκντάνοφ-Λουνατσάρσκι περί «θεοπλασίας» και «εμπειριοκριτικισμού» καταδικάστηκαν στην συνδιάσκεψη της μπολσεβικικής φράξιας στο Παρίσι, τον Ιούνιο του 1909. Οι προαναφερθέντες μαζί με τους συνεργάτες και τους οπαδούς των μπολσεβίκων που ενστερνίζονταν τις θέσεις τους, αποχώρησαν από το κόμμα.

III ΣΤγ. Η πορεία προς την οριστική διάσπαση.

Μέσα στη δίνη της αντίδρασης το ΣΔΕΚΡ βρισκόταν ίσως στη χειρότερη κατάσταση του το διάστημα 1908-1910. Από τη μία είχε δημιουργηθεί ένα μενσεβικικό κέντρο υπό τους Άξελροντ, Μάρτοφ και Πλεχάνοφ που συνεργαζόταν με την Μπουντ και τον Τρότσκι³¹⁴, διαθέτοντας το δικό του κομματικό όργανο – την εφημερίδα «Γκόλος Σοτσιαλντεμοκράτα» (μτφ. Φωνή του Σοσιαλδημοκράτη). Οι μενσεβίκοι πρακτικά υπέθαλπαν τη λικβιντάτσια φτάνοντας στο σημείο να ζητήσουν ακόμη και τη διάλυση της Κεντρικής Επιτροπής του ΣΔΕΚΡ την άνοιξη του 1908. Από την άλλη οι μπολσεβίκοι συνέχισαν να λειτουργούν την παράνομη τους φράξια, δείχνοντας πολύ πιο άμεσα αντανακλαστικά στη διατήρηση του κόμματος με κάθε τίμημα (συνδυασμός

³¹² Φρήντριχ Ένγκελς, *Διαλεκτική της φύσης*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2001, σελ. 42.

³¹³ Λένιν Β.Ι., *Απαντα-Τόμος 18*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1978, σελ. 46.

³¹⁴ Ο Λεφ Νταβίντοβιτς Μπρονστέιν ή Λέων Τρότσκι υπήρξε σημαίνων Ρώσος σοσιαλδημοκράτης ιδίως από το ξεκίνημα του 20^{ου} αιώνα. Το διάστημα 1903-1904 συντάχτηκε με τους μενσεβίκους ενώ αργότερα αποστασιοποιήθηκε από το δίπολο μπολσεβίκων – μενσεβίκων, συνεργαζόμενος ωστόσο κυρίως με τους δεύτερους ως το 1913. Μόλις το καλοκαίρι του 1917 έγινε μέλος των μπολσεβίκων. Το 1905 είχε εκλεγεί πρόεδρος του σοβιέτ της Αγίας Πετρούπολης. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Κλιφ Τόνι, *Τρότσκι 1879-1917: Προς τον Οκτώβρη*, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Αθήνα 2009, σελ. 238-365.

νόμιμης και παράνομης δουλειάς). Η διαφοροποίηση αυτή αποτυπώνεται ξεκάθαρα μέσα από τα κατοπινά συμπεράσματα του μενσεβίκου ηγέτη Νταν: *Εντωμεταξύ η μπολσεβικική φράζια του κόμματος μεταμορφωνόταν σε μια φάλαγγα μάχης που διακρινόταν από σιδηρά πειθαρχία και ενιαία κατεύθυνση ενώ στους μενσεβίκους ολοένα και περισσότερο διαχέονταν η αδιαφορία και η εξάντληση*³¹⁵.

Το 1909 ο Πλεχάνοφ, εκπροσωπώντας ορισμένους μενσεβίκους που αντιτίθονταν στο διαλυτισμό, αποχώρησε από την «Γκόλος Σοσιαλντεμοκράτα». Ο Λένιν προώθησε εντός των μπολσεβίκων την ανάγκη συνεργασίας μ' αυτούς τους «κομματικούς μενσεβίκους», προκειμένου να μη συνεχιστεί ο πολυπολιτισμός και με σαφέστατο προσανατολισμό τη συγκράτηση δυνάμεων στο κόμμα – ακόμη κι αν αυτό απαιτούσε μικρά βήματα δίχως άμεσα αποτελέσματα.

Για τον Λένιν, τον ιθύνοντα νου των μπολσεβίκων, σημασία στην τρέχουσα φάση είχε η πάση θυσία συγκράτηση των κομματικών δυνάμεων.

Η εξάλειψη του λικβινταρισμού – 11 Ιουλίου 1909, άρθρο στην «Προλετάρι» (απόσπασμα).

*Μάθαμε στην περίοδο της επανάστασης «να μιλάμε στα γαλλικά», δηλαδή να προβάλλουμε στο κίνημα συνθήματα που ωθούν σε μέγιστο βαθμό προς τα μπρος, να ξεσηκώνουμε τη δραστηριότητα και την ορμή της άμεσης, μαζικής πάλης. Οφείλουμε τώρα, στα χρόνια του μαρασμού, της αντίδρασης, της αποσύνθεσης, να μάθουμε «να μιλάμε στα γερμανικά» δηλ. να ενεργούμε αργά (αλλιώς δεν μπορεί να γίνει, ωστόσο σημειωθεί νέα άνοδος), συστηματικά, επίμονα, προχωρώντας βήμα προς βήμα, κατακτώντας έδαφος σπιθαμή προς σπιθαμή [...] Οι μπολσεβίκοι οφείλουν τώρα να οικοδομήσουν κόμμα, να οικοδομήσουν από την ομάδα κόμμα, να οικοδομήσουν κόμμα μ' αυτές τις θέσεις που κατακτήθηκαν με την φραξιονιστική πάλη*³¹⁶.

Η τελευταία προσπάθεια ενοποίησης εντός του ΣΔΕΚΡ έγινε τον Ιανουάριο του 1910 με την Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής στο Παρίσι. Οι μπολσεβίκοι συμφώνησαν να πάψουν την έκδοση της «Προλετάρι» ενώ οι μενσεβίκοι συνηγόρησαν στην άρση της έκδοσης της «Γκόλος». Το νέο κοινό κομματικό όργανο θα ήταν η εφημερίδα «Πράβντα» (μτφ. Αλήθεια) που μέχρι τότε την εξέδιδε ο Τρότσκι στη Βιέννη. Η ολομέλεια γι' ακόμη μια φορά καταδίκασε ωστόσο τις παράνομες δραστηριότητες των

³¹⁵ Martov J., Dan F., *ο.π.*, σελ. 192.

³¹⁶ Λένιν Β.Ι, *Απαντα-Τόμος 15*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1976, σελ. 19.

μπολσεβίκων (δηλ. απαλλοτριώσεις), πρακτικά λοιπόν επαναλάμβανε την ίδια φόρμουλα ενοποίησης των τελευταίων χρόνων, που από καιρό είχε δείξει τα όρια της και δεν εξασφάλιζε το ζητούμενο της.

Το διάστημα 1910-1912 οι μπολσεβίκοι όντως προχώρησαν στη διακοπή της έκδοσης της «Προλετάρι» ενώ οι μενσεβίκοι δεν τήρησαν καμία από τις δεσμεύσεις της Ολομέλειας του Παρισιού. Αυτό ακριβώς έπεισε τον Λένιν ότι η επιδίωξη της ενότητας ήταν πλέον εντελώς αδύνατη. Οι μενσεβίκοι και οι μπολσεβίκοι δεν μπορούσαν πλέον να συνυπάρχουν εντός του ίδιου μηχανισμού γιατί ουσιαστικά ολοένα και περισσότερο απόκλιναν στις θέσεις και τις πρακτικές.

Τον Ιανουάριο του 1912 οι μπολσεβίκοι συγκάλεσαν κομματική συνδιάσκεψη στην Πράγα, η οποία και λειτούργησε ως συνέδριο πλήρους διαχωρισμού από τους μενσεβίκους. Υπήρχαν 18 αντιπρόσωποι. Σχεδόν όλοι ήταν μπολσεβίκοι. Δύο αντιπρόσωποι από τους Κομματικούς Μενσεβίκους του Πλεχάνοφ παρουσιάστηκαν και παρέμειναν ενώ ο Ορτζονίκιτζε χρησιμοποιήθηκε από τον Λένιν ως «πραγματογνώμονας» του στο χειρισμό τους κατά τη συνδιάσκεψη³¹⁷. Ο Πλεχάνοφ, μολονότι καλεσμένος, δεν παρέστη αποδεικνύοντας ότι οι διαχωρισμοί του από τους μενσεβίκους και η επίκληση του στην ανάγκη «κομματικότητας» ήταν κούφια λόγια. Η συνδιάσκεψη εξέλεξε νέα Κεντρική Επιτροπή, πλήρως απαρτιζόμενη από μπολσεβίκους, ανέλαβε την έκδοση νέου κομματικού οργάνου και ψήφισε μια σειρά θέσεων που υποστήριζαν το συνδυασμό νόμιμης και παράνομης δράσης. Την ίδια ώρα αποφασίστηκε η συμμετοχή των μπολσεβίκων στις αρχαιρεσίες της Δ' Δούμας με κύριο σύνθημα: «Δημοκρατία – δωρο – Δήμευση της γης των ευγενών». Στα πλαίσια του προεκλογικού αγώνα ιδιαίτερη σημασία δινόταν στην κατάκτηση και των έξι εργατικών κουριών στις μεγάλες εργατουπόλεις της αυτοκρατορίας (Αγία Πετρούπολη, Μόσχα, Βλαντίμιρ, Κοστρομά, Χάρκοβο και Εκατερινοσλάβ).

---

³¹⁷ Service, R., *ό.π.*, σελ. 19.

Κεφάλαιο III Z

Οι μπολσεβίκοι το διάστημα 1912-1917

III Ζα. Νόμιμη και παράνομη δουλειά.

Στις αρχαιρεσίες για τη Δ' Δούμα οι μπολσεβίκοι κατάφεραν να κερδίσουν και τις 6 εργατικές κουρίες, αποδεικνύοντας ότι το κόμμα τους έχαιρε της εκτίμησης και της υποστήριξης της πλειοψηφίας της εργατικής τάξης. Τα δεδομένα όπως καταγράφονται από τον μπολσεβίκο αντιπρόσωπο Μπαντάγιεφ είναι άκρως αποκαλυπτικά της κατάστασης και υπογραμμίζουν την ορθή διάσπαση τους από τους μενσεβίκους λίγους μήνες νωρίτερα. Στις έξι επαρχίες με εργατικές κουρίες υπήρχαν 1.008.000 (σε εργοστάσια και ορυχεία) ενώ στις οχτώ επαρχίες που έδωσαν μενσεβίκους αντιπροσώπους, υπήρχαν 214.000 εργάτες ή αν εντάξουμε και την επαρχία του Μπακού, όπου και οι εργάτες είχαν αποκλειστεί, υπήρχαν 246.000 εργάτες³¹⁸.

Βασικό στοιχείο της μπολσεβικικής φράξιας στη Δούμα ήταν η σύνδεση της με την ηγεσία του κόμματος (Λένιν, Κάμενεφ, Αρμάν κ.α.), που εκείνο το διάστημα βρισκόταν στην Κρακοβία της Πολωνίας, η οποία τότε βρισκόταν υπό αυστρουγγρικό έλεγχο. Η πρώτη συνδιάσκεψη της φράξιας και της ηγεσίας έγινε στην Κρακοβία το Δεκέμβριο του 1912 ενώ το Σεπτέμβριο του 1913 ακολούθησε η συνδιάσκεψη στο χωριό Πορόνιν της Κρακοβίας, που είχαν σαν σκοπό την ευθυγράμμιση της φράξιας με τις θέσεις του κόμματος και τον συντονισμό της νόμιμης και παράνομης δράσης.

Οι εκτιμήσεις του Λένιν εκκινούσαν από την σαφή διάσταση συμφερόντων μεταξύ ευγενών και αστών, που αναδυόταν μετά την οικονομική ευημερία των τελευταίων αρχής γενομένης από το 1912 αλλά και από την σημαντική ανάπτυξη του απεργιακού κινήματος. Εκεί ακριβώς η δράση των μπολσεβίκων έπρεπε να είναι ιδιαίτερα στοχευμένα.

ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΣΚΕΨΗΣ ΤΗΣ ΚΕ ΤΟΥ ΣΛΕΚΡ ΜΕ ΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΚΟΜΜΑΤΙΚΩΝ ΣΤΕΛΕΧΩΝ ΠΟΥ ΕΓΙΝΕ ΤΟ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ ΤΟΥ 1913 (απόσπασμα).

---

³¹⁸ Badayev A, *The Bolsheviks in the Tsarist Duma*, The Co-operative Publishing Society of Foreign Workers in the USSR, Moscow 1929. Το τεκμήριο είναι ολόκληρο διαθέσιμο στο διαδίκτυο. Ημερομηνία ανάκτησης: 7/9/2021.

<https://www.marxists.org/archive/badayev/1929/duma/index.html>

Σε μια τέτια γενική κατάσταση η σοσιαλδημοκρατία έχει καθήκον να εξακολουθήσει να διεξάγει πλατιά επαναστατική ζύμωση στις μάζες για την ανατροπή της μοναρχίας και την αστική δημοκρατία. Πρέπει να αποδείχνει ακούραστα με ζωντανά παραδείγματα από την πραγματικότητα όλη τη βλαβερότητα του ρεφορμισμού, δηλ. της τακτικής, που αντί των επαναστατικών συνθημάτων προωθεί στην πρώτη γραμμή τη διεκδίκηση των επιμέρους βελτιώσεων³¹⁹.

Με απλά λόγια λοιπόν η νέα κατάσταση υποχρέωνε το προλεταριάτο να μπει στην πρώτη γραμμή και να παλέψει για την ολοκλήρωση της αστικής επανάστασης, διαδικασία για την οποία η αστική τάξη είχε ξεκάθαρα αποδείξει ότι δεν επιθυμούσε να φέρει εις πέρας μόνη της. Άλλωστε η θέση των μπολσεβίκων για την συμμαχία αγροτών κι εργατών δεν είχε διαφοροποιηθεί από το 1905 και συνιστούσε πάγια θέση τους για την υλοποίηση της αστικής επανάστασης στη χώρα που θα μπορούσε να δημιουργήσει πιο θετικούς όρους δράσης και ζύμωσης για το εργατικό κίνημα.

Απότοκο αυτής της κατεύθυνσης, όπως όριζε το κείμενο της συνδιάσκεψης, ήταν για τη μπολσεβικική ομάδα της Δούμας η συνεπής υποστήριξη των συμφερόντων των φτωχών στρωμάτων της πόλης και του χωριού. Αν μάλιστα ένα σχετικό, προτεινόμενο νομοθέτημα προερχόταν από τα υπόλοιπα αντιπολιτευτικά κόμματα, η μπολσεβικική ομάδα όφειλε να το υποστηρίξει, διατυπώνοντας ωστόσο επερωτήσεις για να γίνει εμφανής η ενδεχόμενη μερικότητα των αιτημάτων ή αιτιολογώντας την ψήφο εμπιστοσύνης της, για να κατοχυρώνεται πάντα η αυτόνομη κίνηση των μπολσεβίκων, προκειμένου να αποφευχθεί η πολιτική ουράς έναντι των φιλελευθέρων. Οι μπολσεβίκοι συμμετείχαν άλλωστε και στην καμπάνια των κοινωνικών ασφαλίσεων για την εργατική τάξη το 1912 συσπειρώνοντας ολοένα και μεγαλύτερες μάζες εργατών μαζί τους. Σοβαρή βοήθεια στους βουλευτές των μπολσεβίκων παρείχε η επιτροπή εργασίας που δημιουργήθηκε στο πλαίσιο της σοσιαλδημοκρατικής παράταξης τον Ιανουάριο του 1913: τα μέλη της επιτροπής που συνδέονταν με τις εργατικές οργανώσεις, πραγματοποίησαν μια μεγάλη «υπόγεια» εργασία για την εφαρμογή των οδηγιών της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος. Μαζί με αυτήν την επιτροπή, οι βουλευτές μπολσεβίκοι τον Νοέμβριο του 1913 ετοίμασαν ένα νομοσχέδιο για την δωρη εργάσιμη ημέρα, το οποίο βασίστηκε στις οδηγίες του Β. Ι. Λένιν³²⁰. Με βάση

³¹⁹ Λένιν Β., *Απαντα – Τόμος 24*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1976, σελ. 52.

³²⁰ Рудь Александр Степанович, *Депутаты-большевики в IV Государственной думе (Οι αντιπρόσωποι-μπολσεβίκοι στην 4^η Κρατική Δούμα)*, Просвещение, Москва 1980, σελ. 31.

λοιπόν τις κατευθύνσεις της Συνδιάσκεψης του Πορόνιν, η μπολσεβικική ομάδα της Δούμας διαχειρίστηκε την κατάσταση της νομιμότητας υπέρ των εργατικών και δημοκρατικών αιτημάτων ενώ σύντομα διαχωρίστηκε εντελώς από τη μενσεβικική ομάδα της Δούμας (7 αντιπρόσωποι).

Σημαντικό στοιχείο του κειμένου της συνδιάσκεψης ήταν και η προώθηση της προπαγανδιστικής δουλειάς στις νόμιμες εργατικές οργανώσεις (λ.χ. σύλλογοι και συνδικάτα) χωρίς όμως να υποτιμάται η σημασία διατήρησης των παράνομων οργανώσεων. Άλλωστε οι μπολσεβίκοι παρέμεναν σταθερά προσηλωμένοι στο συνδυασμό νόμιμης και παράνομης δράσης εδώ και χρόνια.

Το πως μπορούσε να δρομολογηθεί η νόμιμη δουλειά των μπολσεβίκων στα πλαίσια της Δούμας υπέρ των εργατικών συμφερόντων μπορεί να αποτυπωθεί στο παράδειγμα των εργατών του εργοστασίου Ομπουκόφσκι στην Αγία Πετρούπολη. Στις 29 Ιουλίου 1913, ξεκίνησε μια απεργία στο εργοστάσιο αυτό με αφορμή τις δύσκολες συνθήκες εργασίας και διαβίωσης των εργατών. Η απεργία διήρκεσε περίπου δύο μήνες και έληξε στις 26 Σεπτεμβρίου 1913. Όταν το εργοστάσιο ξαναμπήκε σε λειτουργία, η διοίκηση απέλυσε 100 άτομα ενώ ήδη κατά τη διάρκεια της απεργίας είχαν συλληφθεί 30 άτομα, εκ των οποίων 14 άτομα εκδιώχθηκαν από την Αγία Πετρούπολη και 4 δικάστηκαν. Μιλώντας υπέρ των απεργών στις 15 Νοεμβρίου 1913, οι Μπολσεβίκοι βουλευτές υπέβαλαν αίτημα στη Δούμα σχετικά με τις συνθήκες εργασίας των εργαζομένων στο εργοστάσιο Ομπουκόφσκι και ζήτησαν την κατάργηση της 12ωρης εργάσιμης ημέρας, την επαναπρόσληψη όλων των απολυμένων για να εργαστούν, την κατάργηση προστίμων, υπερωριών κ.λπ.³²¹. Όπως ήταν αναμενόμενο, κι εκεί ακριβώς βρίσκονταν τα όρια της νόμιμης δουλειάς, η πλειοψηφία της Δούμας δεν ευνόησε την διευθέτηση των ζητημάτων που τέθηκαν.

Μια άλλη διάσταση της νόμιμης δουλειάς των μπολσεβίκων αφορούσε την έκδοση και την κυκλοφορία της εφημερίδας «Πράβντα» που η θεματολογία της αφορούσε αποκλειστικά τα ζητήματα που άπτονταν της ζωής και των αιτημάτων της εργατικής τάξης. Η κυκλοφορία και οι συνδρομές της «Πράβντα» εκτοξεύτηκαν μέσα στο α' εξάμηνο του 1914, εν μέσω εντεινόμενων απεργιακών αγώνων των εργατών. Η διασωθείσα αναφορά της σύνταξης για την περίοδο από τις 15 έως τις 26 Ιουνίου δείχνει ότι αυτές τις ημέρες η ημερήσια κυκλοφορία της εφημερίδας έφτασε τα 42-43

---

³²¹ Στο ίδιο, σελ. 26.

χιλιάδες και τις Κυριακές τα 44,4 - 45,3 χιλιάδες αντίτυπα. Επιπλέον, αυτή η κυκλοφορία έγινε ο κανόνας στις αρχές Μαΐου, όταν κάποια τεύχη κυκλοφόρησαν ακόμη και σε 95 χιλιάδες αντίτυπα. Εν τω μεταξύ, η κυκλοφορία των κυριακάτικων τευχών της εφημερίδας των λικβινταριστών δεν ξεπερνούσε τότε τα 17.000 και της σοσιαλιστικής-επαναστατικής εφημερίδας τα 9-11 χιλιάδες αντίτυπα³²². Το πως κατάφερε η «Πράβντα» να ανταποκριθεί στην ολοένα και μεγαλύτερη ανάγκη των εργατών για αυτομόρφωση και κινητοποίηση το αποδεικνύει το παράδειγμα της Μόσχας το 1914. Έτσι, στη Μόσχα, μετά το άνοιγμα του υποκαταστήματος της εφημερίδας, οι λιανικές πωλήσεις της «Πράβντα» διπλασιάστηκαν - από 3.000 τον Απρίλιο σε 6.000 αντίτυπα τον Ιούλιο. Στο τέλος Απριλίου, ο αριθμός των συνδρομητών της εφημερίδας ήταν 8.858. Κατά τους επόμενους δύο μήνες, αυξήθηκε κατά 30% και έφτασε τους 11.534 έως την 1η Ιουλίου³²³. Την ίδια ώρα το κόμμα των μπολσεβίκων εξέδιδε και το έντυπο «Ραμπόντισσα» (μτφ. Εργάτρια) που απευθυνόταν στις γυναίκες εργάτριες με μεγάλη επιτυχία.

Το ίδιο διάστημα όμως η συγκρότηση της παράνομης δράσης δεν ήταν καθόλου εύκολη για τους μπολσεβίκους και ειδικά για την πόλη της Αγίας Πετρούπολης, τα πράγματα μέσα στο 1913 μόνο αισιόδοξα δεν μπορούσαν να χαρακτηριστούν. Δεν υφίσταται καμία τεκμηρίωση περί της ύπαρξης επιτροπών [στην Αγία Πετρούπολη] το διάστημα από τα μέσα του καλοκαιριού του 1913 ως το τέλος της χρονιάς. Υπήρχε μια διαρκής αναζήτηση ακτιβιστών ως αντικαταστατών. Προς το τέλος του Σεπτεμβρη η συνάντηση των κομματικών μελών στο σωματείο των μεταλλεργατών υπογράμμισε «την έλλειψη ισχυρών κομματικών οργανώσεων στην Αγία Πετρούπολη, ικανών να καθοδηγήσουν μια γενική απεργία» και αποφάσισε ότι οι ίδιοι θα έπρεπε να αναλάβουν αυτό το καθήκον³²⁴. Χαρακτηριστικά είναι τα όσα καταγράφει η Ναζντέζντνα Κρούπσκαγια, σύζυγος του Λένιν, που βρίσκεται μαζί του στην εξορία αλλά γνωρίζει πολύ καλά τι συμβαίνει στις γραμμές των «παράνομων» μπολσεβίκων πίσω στη Ρωσία. Τον Φεβρουάριο του 1914, ο Κρούπσκαγια έγραψε ανοιχτά: «Η παράνομη οργάνωση κονιορτοποιείται». Τα περιφερειακά κέντρα είχαν εξαφανιστεί, οι τοπικές οργανώσεις

---

³²² Логинов Владлен Терентьевич, *Ленинская "Правда" (Η Λενινιστική Πράβντα)*, Государственное издательство политической литературы, Москва 1972, σελ. 368-369.

³²³ Στο ίδιο, σελ. 368.

³²⁴ McKean Robert, *St Petersburg between the revolutions*, Yale University Press, New Haven: London 1990, σελ.104.

των πόλεων αποκόπηκαν μεταξύ τους. Σχεδόν όλοι οι έμπειροι ακτιβιστές είχαν «απομακρυνθεί από την κυκλοφορία»³²⁵.

Το κόμμα των μπολσεβίκων σταθερά προσανατολισμένο στις αρχές της Συνδιάσκεψης του Πορόνιν , είχε την καθοδήγηση των απεργιακών αγώνων που ξέσπασαν με μεγάλη ένταση μέσα στο α' εξάμηνο του 1914. Ως το καλοκαίρι της ίδιας χρονιάς οι μπολσεβίκοι έλεγχαν την πλειοψηφία των συνδικάτων, νόμιμων και παράνομων, στις δυο μεγαλύτερες πόλεις (Αγία Πετρούπολη και Μόσχα). Μέχρι το καλοκαίρι του 1914 16 από τα 20 συνδικάτα στην Αγία Πετρούπολη και όλα τα 13 συνδικάτα στην Μόσχα μετακινήθηκαν προς τις μπολσεβικικές θέσεις³²⁶. Η εξέλιξη αυτή όμως πολλαπλασίασε τις επεμβάσεις των τσαρικών αρχών και είχε ακριβώς σαν συνέπεια το κλείσιμο της «Πράβντα», τη σύλληψη αρκετών μελών και στελεχών και κυρίως τη διάλυση περαιτέρω παράνομων κομματικών οργανώσεων μέσα στα αμέσως επόμενα χρόνια. Οι τσαρικές αρχές πήραν ενάντια στους μπολσεβίκους πρωτοφανή καταδιωκτικά μέτρα . Δεν έμεινε ούτε μια κομματική επιτροπή που να μη δέχτηκε συντριπτικά χτυπήματα. Στο διάστημα του πολέμου πάνω από 30 φορές έγιναν συλλήψεις των μελών της επιτροπής Πετρούπολης³²⁷. Η σκλήρυνση της στάσης των αρχών τον Ιούλιο του 1914 έναντι του εργατικού κινήματος, λίγο πριν την επίσημη κήρυξη του Α΄Π.Π. δεν έμεινε όμως αναπάντητη. Παρ'όλα αυτά, δεν υπήρχαν σημάδια χαλάρωσης και το κίνημα συνέχισε να αυξάνεται τις επόμενες ημέρες έως τις 12 Ιουλίου. Ο αριθμός των απεργών αυξήθηκε σε 150.000 και τον Ιούλιο εμφανίστηκαν οδοφράγματα στους δρόμους της Αγίας Πετρούπολης. Τραμ, βαρέλια, στύλοι κ.λπ., χρησίμευαν ως υλικό για την κατασκευή οδοφραγμάτων που χτίστηκαν κυρίως στην περιοχή του Βίμποργκ. Όλη η κυκλοφορία διακόπηκε και σε πολλές περιοχές οι εργάτες είχαν τον πλήρη έλεγχο των δρόμων³²⁸.

Ωστόσο λίγο πριν το καλοκαίρι του 1914, συνέβη κάτι που σε ένα πρώτο επίπεδο αποδυνάμωσε σχετικά την μπολσεβίκικη ομάδα στη Δούμα αλλά σε ένα δεύτερο και πιο σημαντικό επίπεδο απέδειξε ότι το κόμμα ήταν διαβλητό από πράκτορες της

---

³²⁵ Service, R., *Lenin: A political life: v2*, Indiana University Press/Macmillan, Bloomington Indiana: Basingstoke 1995, σελ. 63.

³²⁶ Гусев Кирилл Владимирович, *Партия эсеров: От мелкобуржуазного революционаризма к контрреволюции, Исторический очерк (Το Κόμμα των Σοσιαλιστών-Επαναστατών: Από τον μικροαστικό επαναστατισμό στην αντεπανάσταση, Ιστορικό Δοκίμιο)*, Мысль, Москва 1975, σελ. 72.

³²⁷ Συλλογικό, *Ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1976, σελ. 198. Επιμέλεια από Πονομάριος Μπ. Ν.

³²⁸ Nimitz, A. H., *Lenin's electoral strategy from Marx and Engels through the Revolution of 1905: The ballot, the streets - or both*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2016, σελ. 95-96.

Οχράνα. Το Μάιο του 1914 αποχώρησε από την ομάδα της Δούμας ο μπολσεβίκος αντιπρόσωπος της Μόσχας Ρόμαν Μαλινόφσκι. Ο Μαλινόφσκι, ο οποίος έχαιρε της απόλυτης εμπιστοσύνης του Λένιν, είχε ήδη δεχτεί σωρεία κατηγοριών για προβοκατόρική δράση και συνεργασία με την Οχράνα το διάστημα 1912-1914. Εκείνοι που εκκίνησαν τις κατηγορίες εναντίον του ήταν οι μενσεβίκοι αλλά σταδιακά αντίστοιχες φωνές εναντίον του άρχιζαν να ορθώνονται κι εντός των μπολσεβίκων. Η ηγετική ομάδα των μπολσεβίκων στο εξωτερικό τις απέρριπτε ως ψεύτικες, έχοντας εδώ και καιρό την ψευδαίσθηση ότι το κόμμα ήξερε να προστατεύεται από τους πράκτορες. Ακόμα και όταν ο Μαλινόφσκι διέφυγε το 1914, ο Λένιν αρνήθηκε να αναγνωρίσει την πραγματικότητα. Θα ήταν ένα δυσάρεστο εγχείρημα. Ο Λένιν, στη Διάσκεψη της Πράγας, είχε υπερηφανευτεί για τις αντι-αστυνομικές του προφυλάξεις³²⁹. Ωστόσο, όταν οι μπολσεβίκοι πήραν την εξουσία και βρήκαν όντως το όνομα του στις λίστες των πρακτόρων της Οχράνα, τον κάλεσαν να επιστρέψει στη Ρωσία για να απολογηθεί. Εκείνος γύρισε αλλά δεν γλίτωσε την καταδίκη και την εκτέλεση ως προδότης το 1918.

III Ζβ. Οι μπολσεβίκοι απέναντι στον ιμπεριαλιστικό πόλεμο.

Η κήρυξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου τον Ιούλιο του 1914 πέρα από μια δοκιμασία για τα εμπλεκόμενα κράτη, συνιστούσε κι ένα «κρας τεστ» των επιμέρους σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων της Ευρώπης. Στα συνέδρια της Σοσιαλιστικής Διεθνούς τόσο στη Στουτγκάρδη (1907) όσο και στη Βασιλεία (1912) όλα τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα είχαν δεσμευτεί να μην δώσουν τη συγκατάθεση τους σε ένα κατακτητικό (ιμπεριαλιστικό πόλεμο) που ήδη από τότε διαφαινόταν πως πλησίαζε στην Ευρώπη. Ωστόσο με το ξέσπασμα του πολέμου και τη διαμόρφωση των δυο αντίπαλων στρατοπέδων της Αντάντ (Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Ρωσία κ.α) και των Κεντρικών Αυτοκρατοριών (Γερμανία, Αυστροουγγαρία, Βουλγαρία και Οθωμανική αυτοκρατορία), η συντριπτική πλειοψηφία των ευρωπαϊκών σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων συμπαράταχθηκε με τις αντίστοιχες αστικές τους κυβερνήσεις και πρακτικά συνέδραμαν στο εθνικιστικό και κατακτητικό κρεσέντο κάθε επιμέρους αστικού κράτους της ηπείρου. Εξάιρεση αποτελούσαν σε αδρές γραμμές το ΣΔΕΚΡ και το σοσιαλδημοκρατικό κόμμα Σερβίας. Στην πράξη δηλαδή η πλειοψηφία των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων πρόδωσε τις αρχές της ειρήνης και του διεθνισμού και

---

³²⁹ Service, R, *ό.π.*, σελ. 49.

ακολούθησε πολιτική ουράς του αστικού και φεουδαρχικού κατεστημένου, τάση που είχε προθερμαθεί στην κεντρική και τη δυτική Ευρώπη με τις φωνές περί «αναθεώρησης του μαρξισμού» και «νομιμότητας», εκπρόσωπος των οποίων δεν ήταν μόνο ο Γερμανός Καρλ Κάουτσκι.

Οι μπολσεβίκοι μπροστά στην εξέλιξη αυτή τήρησαν κατά κανόνα μια διεθνιστική στάση και καταψήφισαν τις πολεμικές πιστώσεις που έφερε προς ψήφιση το τσαρικό καθεστώς στη Δούμα. Βέβαια αντίστοιχες, αντι-σοβινιστικές θέσεις είχε διατυπώσει ήδη ένα χρόνο πριν ο Λένιν (*Κριτικά σημειώματα για το εθνικό ζήτημα*), όπου στήριζε το αίτημα για εθνική αποκατάσταση των υπόδουλων στη Ρωσία μέχρι το σημείο της κρατικής ανεξαρτητοποίησης των λαών αυτών και καυτηρίαζε τον ρωσικό εθνικισμό. Εκτός της Ρωσίας ωστόσο υπήρξαν μεμονωμένα παραδείγματα μπολσεβίκων που αθέτησαν τις αναφορές τους στον διεθνισμό και συμμετείχαν στον πόλεμο. Μερικοί μπολσεβίκοι, ομολογουμένως λίγοι, απώλεσαν τη συνέπεια τους ως το σημείο να περάσουν στο σοβινισμό, όπως τα μέλη της Παρισινής ομάδας που προσφέρθηκαν να υπηρετήσουν στο γαλλικό στρατό³³⁰.

Με τον πόλεμο να έχει ξεσπάσει για τα καλά, ο Λένιν που είχε προηγουμένως συλληφθεί από τις αυστρουγγρικές αρχές στην Κρακοβία, μετέβη μαζί με τα υπόλοιπα ηγετικά στελέχη των μπολσεβίκων στην ουδέτερη Ελβετία. Εκεί ήταν λοιπόν που συνόψισε μια σειρά θέσεων αναφορικά με τον πόλεμο, θέσεις που θα έπρεπε να διοχετευτούν εντός της Ρωσίας και να κατευθύνουν τόσο τη νόμιμη όσο και την παράνομη δράση των μπολσεβίκων. Βασική αρχή των θέσεων του ήταν η καταδίκη του σοβινισμού και του πολέμου, γεγονός που δεν επέτρεπε καμία πολιτική αποδοχής της κατάστασης. Απεναντίας δινόταν μεγάλη προσοχή προκειμένου το ρωσικό προλεταριάτο να αντιληφθεί το πόσο σημαντικό ήταν η τσαρική Ρωσία να ηττηθεί στον πόλεμο.

Στη δοσμένη κατάσταση δεν μπορεί να καθοριστεί από την άποψη του διεθνούς προλεταριάτου, η ήττα ποιας από τις δυο ομάδες των εμπόλεμων εθνών θα ήταν το μικρότερο κακό για το σοσιαλισμό.. Για εμάς όμως, τους ρώσους σοσιαλδημοκράτες, δεν χωράει αμφιβολία ότι από την άποψη της εργατικής τάξης και των εργαζόμενων μαζών όλων των λαών της Ρωσίας το μικρότερο κακό θα ήταν η ήττα της τσαρικής μοναρχίας,

---

³³⁰ Γουντς Άλαν, *Η Ιστορία του Μπολσεβικισμού-Τόμος Β΄*, Μαρξιστική Φωνή, Αθήνα 2017, σελ. 117.

*της πιο αντιδραστικής και της πιο βάρβαρης κυβέρνησης, που καταπιέζει το μεγαλύτερο αριθμό εθνών και τη μεγαλύτερη μάζα πληθυσμού της Ευρώπης και της Ασίας.*³³¹

Το ζήτημα της ήττας της τσαρικής εξουσίας στον πόλεμο δεν ήταν όμως για τον Λένιν το όριο του συλλογισμού του και δεν την αντιλαμβάνονταν ως μια συνθήκη την οποία το ρωσικό προλεταριάτο έπρεπε να την αντιμετωπίζει παθητικά. Απεναντίας η ήττα ως ζητούμενο έθετε στο ρωσικό προλεταριάτο το καθήκον της ολοκλήρωσης της αστικής επανάστασης στη χώρα, όπως αυτή οριζόταν εκ μέρους των μπολσεβίκων από το 1905 και εμπλουτίστηκε μετά την διάσπαση του 1912.

*Στη Ρωσία, εξαιτίας της πολύ μεγάλης καθυστέρησης αυτής της χώρας, που δεν έχει ολοκληρώσει ακόμη την αστική της επανάσταση, τα καθήκοντα της σοσιαλδημοκρατίας πρέπει να είναι όπως και πρώτα οι τρεις βασικοί όροι για ένα συνεπή δημοκρατικό μετασχηματισμό: λαοκρατική δημοκρατία (με πλήρη ισοτιμία και αυτοδιάθεση όλων των εθνών), δήμευση της γης των τσιφλικιάδων και δωρη εργάσιμη ημέρα*³³².

Κατά τον Λένιν κορύφωση αυτών των θέσεων πρακτικά σήμαινε τη μετατροπή του ιμπεριαλιστικού πολέμου σε εμφύλιο πόλεμο για να εξασφαλιστεί η ήττα και η ανατροπή της απολυταρχίας κι αυτό ήταν κατ' αυτόν το μέγιστο καθήκον τόσο του κόμματος όσο και του ρωσικού προλεταριάτου. Οι θέσεις υπέρ της ήττας και της μετατροπής της σε εμφύλιο πόλεμο απηχούσαν εξολοκλήρου το πνεύμα των αποφάσεων της Σοσιαλιστικής Διεθνούς για τον ιμπεριαλιστικό πόλεμο ενώ το περιεχόμενο τους έμεινε γνωστό ως «ντεφетиζμός» δηλαδή ως υποστήριξη της ήττας. Οι θέσεις αυτές προωθήθηκαν σύντομα εντός της Ρωσίας αλλά φαίνεται ότι δεν βρήκαν στην πράξη την αποδοχή τόσο του κομματικού μηχανισμού των μπολσεβίκων όσο και του μεγαλύτερου μέρους της εργατικής τάξης. Στα απομνημονεύματα του ο Σλιάπνικοφ παραδέχεται ότι το ζήτημα του ντεφетиζμού προκάλεσε σύγχυση. Στο ανυπόγραφο άρθρο του για το 33^ο φύλλο της εφημερίδας Σοτσιαλντεμοκράτ, αναγνώρισε επίσης ότι υπήρχε διάχυτη συμπάθεια μεταξύ των εργατών [...] για τα δεινά των χωρών της Αντάντ και μια επιθυμία για τη νίκη τους³³³.

Με απλά λόγια λοιπόν η αρχική εναντίωση σημαντικού μέρους των εργατών στον πόλεμο δεν σήμαινε ταυτόχρονα και τη δυνατότητα υποστήριξης της ήττας της

³³¹ Λένιν Β., *Άπαντα – Τόμος 26*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1976, σελ. 21.

³³² Στο ίδιο, σελ. 21-22.

³³³ McKean Robert, *ό.π.*, σελ.360.

τσαρικής κυβέρνησης εκ μέρους τους. Παράλληλα και παρά το γεγονός ότι ο πόλεμος ήταν κατακτητικός, φαινόταν ότι τόσο τα κομματικά μέλη όσο και οι απλοί προλετάριοι δεν έμεναν ανεπηρέαστοι από τη ρητορική «υπεράσπισης της πατρίδας». Ο μερικός συμμαρισμός των θέσεων του Λένιν ενάντια στον πόλεμο και υπέρ του ντεφετισμού ακόμη και μεταξύ των μπολσεβίκων της κομματικής κορυφής έγινε εμφανής μόλις λίγους μήνες αργότερα.

Στις 4 Νοεμβρίου 1914 συνελήφθη σε προάστιο της Αγίας Πετρούπολης η μπολσεβικική ομάδα της Δούμας ενώ πραγματοποιούσε μυστική συνδιάσκεψη μαζί με άλλα στελέχη αναφορικά με τις θέσεις του Λένιν για τον πόλεμο. Στη συνδιάσκεψη συμμετείχε και ο Κάμενεφ, που είχε μπει παράνομα στη χώρα από το εξωτερικό. Στη δίκη της ομάδας που πραγματοποιήθηκε το Φεβρουάριο του 1915 ο Κάμενεφ έφτασε να απαρνηθεί δημόσια τις θέσεις και τις αποκήρυξε δίχως όμως να γλιτώσει την καταδίκη και την εξορία στη Σιβηρία μαζί με τα 5 μέλη της ομάδας. Η εξέλιξη αυτή, ακόμη κι αν εξηγηθεί ως ελιγμός για ελαφρύτερη ποινή, είχε τεράστια σημασία αναφορικά με τη συνέπεια της γραμμής εντός των μπολσεβίκων μιας και ο Κάμενεφ δεν ήταν ένα τυχαίο μέλος αλλά στέλεχος πρώτης γραμμής, στον ηγετικό πυρήνα του κόμματος των μπολσεβίκων. Επομένως η κίνηση αυτή αποτύπωνε εμφαντικά την σχετική αποδοχή της θέσης του Λένιν περί «μετατροπής του ιμπεριαλιστικού πολέμου σε εμφύλιο» εντός του κόμματος και σαφέστατα τραβούσε στο ίδιο μήκος κύματος τις φίλα προσκείμενες στους μπολσεβίκους, εργατικές μάζες.

Η σύλληψη της ομάδας της Δούμας σήμανε ένα σημαντικό πλήγμα ενάντια στην νόμιμη δράση των μπολσεβίκων ενώ όπως ήδη είδαμε η παράνομη δραστηριοποίηση τους εξακολουθούσε να βάλλεται από τις τσαρικές αρχές. Κατά τη διετία Φεβρουάριος 1915 - Φεβρουάριος 1917 έχουμε ελλιπέστατα στοιχεία για την παράνομη δράση των μπολσεβίκων εντός της Ρωσίας ενώ με βάση κάποιες πηγές τα οργανωμένα μέλη τους συγκεντρώνονταν κυρίως στην πρωτεύουσα. Στην Πετρούπολη στα τέλη του 1916 υπήρχαν πάνω από δυο χιλιάδες μέλη του κόμματος³³⁴. Την ίδια ώρα όμως μια σειρά ανώτατα στελέχη και μέλη της Κεντρικής Επιτροπής, όπως ο Κάμενεφ, ο Στάλιν και Σβερντλόφ βρίσκονταν εξόριστοι στην Σιβηρία.

Την ίδια περίοδο, στο εξωτερικό ο υπόλοιπος ηγετικός πυρήνας των μπολσεβίκων συνέβαλε τα μέγιστα στην σύγκληση δυο μεγάλων συνδιασκέψεων όλων εκείνων των

---

³³⁴ Συλλογικό, *ό.π.*, σελ. 203. Επιμέλεια από Πονομάριοφ Μπ. Ν.

σοσιαλδημοκρατικών ομάδων της Ευρώπης που δεν συνηγόρησαν στον ιμπεριαλιστικό πόλεμο, στο Τσίμερβαλντ (Σεπτέμβριος 1915) και το Κιένταλ της Ελβετίας (Απρίλιος 1916). Σκοπός των κινήσεων αυτών ήταν η ανασυγκρότηση μιας νέας Διεθνούς απαλλαγμένης από τον οπορτουνισμό και την πολιτική ουράς στη φιλοπόλεμη ρητορική των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων με ορίζοντα τη συνεργασία για τη μετατροπή του ιμπεριαλιστικού πολέμου σε εμφύλιο. Και στις δυο συνδιασκέψεις ωστόσο επικρατούσε μια «κεντρίστικη» αντίληψη, με βάση την οποία οι Ευρωπαίοι σοσιαλδημοκράτες-συμμετέχοντες να μεν καταδίκασαν τον ιμπεριαλιστικό πόλεμο αλλά την ίδια ώρα δεν προδιατίθεντο να ρίξουν το σύνθημα για ήττα της αστικής τους τάξης και μετατροπής του ιμπεριαλιστικού πολέμου σε εμφύλιο. Ο Λένιν παρουσιάστηκε εκεί ως ο αρχηγός μια ασήμαντης αντιπολίτευσης «της αριστεράς», της οποίας το κύριο σύνθημα ήταν η πάλη μέχρι εσχάτων ενάντια στον «κεντρισμό»³³⁵.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι μπολσεβίκοι δεν υποστήριξαν τη συγκρότηση των συμβουλίων εργατών της πολεμικής βιομηχανίας μέσα στο 1915. Αυτό δεν σήμαινε όμως ότι σε όλες τις περιπτώσεις άφησαν αναξιοποίητες τις αρχαιρεσίες για την ανάδειξη τους, προκειμένου να προπαγανδίσουν τις θέσεις τους, όπως ακριβώς έκαναν στην Αγία Πετρούπολη. Προέκυψαν εκατόν ενενήντα εκλέκτορες. Μετά από μια παρατεταμένη συζήτηση που διήρκεσε πάνω από 12 ώρες, η τελική ψήφος ευνόησε την μπολσεβικική θέση με 91 έναντι 81 ψήφων³³⁶. Στη συνέχεια όμως κι ενώ έγινε εμφανής η προσπάθεια των αρχών να φιμώσουν οποιαδήποτε μπολσεβικική, δηλαδή ντεφετιστική, πλειοψηφία στη συνέλευση, τόσο οι μπολσεβίκοι όσο και οι ντεφετιστές σοσιαλιστές-επαναστάτες αποχώρησαν, καταγγέλλοντας την επιτροπή της Πετρούπολης ως «πλαστογράφηση της θέλησης της εργατικής τάξης».

---

³³⁵ Martov J., Dan F., *Storia Della Socialdemocrazia Russa*, Feltrinelli, Milano 1973, σελ. 227.

³³⁶ McKean Robert, *ό.π.*, σελ.383.

Κεφάλαιο III Η

Οι σοσιαλιστές – επαναστάτες το διάστημα 1912 – 1917

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, τα πλήγματα που δέχτηκε το κόμμα των σοσιαλιστών – επαναστατών το προηγούμενο διάστημα και η σταθερή προσήλωση της πλειοψηφίας στην παρανομία δίχασαν τους κομματικούς κύκλους και έθεσαν εν αμφιβόλω την αποτελεσματικότητα της παλιάς φρουράς περίξ του Τσερνόφ.

Ήδη από το καλοκαίρι του 1912 η ομάδα της «Ποτσίν» με εκπροσώπους τους Αυξέντιεφ, Λέμπεντεφ, Σλιέτοφ κ.α. έβγαζε διαφορετικά συμπεράσματα απ' όλη την προηγούμενη περίοδο. Η τάση αυτή που σύντομα απέκτησε το δικό της, ομώνυμο με την οργάνωση, έντυπο προπαγάνδιζε την αναγκαιότητα της πλήρους στροφής στη νομιμότητα που πρακτικά σήμαινε ριζική αποποίηση της τρομοκρατίας και τη συμμετοχή του κόμματος στις αρχαιρεσίες για τη Δ' Δούμα. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της τάσης αυτής ήταν ότι πλέον έδινε μεγαλύτερο ειδικό βάρος στην εργατική τάξη απ' ό,τι στην αγροτιά. Την ίδια ώρα όμως, όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, οι Σοσιαλιστές-Επαναστάτες έχαναν τα ερείσματα τους στην εργατική τάξη, της οποίας την προτίμηση είχαν αρχίσει να κερδίζουν οι μπολσεβίκοι.

Όπως έγινε σε όλα τα κόμματα της Σοσιαλιστικής Διεθνούς με το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου το καλοκαίρι του 1914, έτσι κι εντός των σοσιαλιστών – επαναστατών σημειώθηκε διάσταση απόψεων έναντι του πολέμου. Παρ' ό,τι το κόμμα είχε συμμετάσχει στη Συνδιάσκεψη στη Βασιλεία της Σοσιαλιστικής Διεθνούς το 1912 και είχε συνυπογράψει το ψήφισμα της για την αποτροπή ενός επικείμενου ιμπεριαλιστικού (κατακτητικού) πολέμου, μια σημαντική μερίδα των στελεχών του στο εξωτερικό τάχθηκε ξεκάθαρα υπέρ του πολέμου σχεδόν από την αρχή. Ήδη από τα μέσα του Αυγούστου του 1914, εκατοντάδες Ρώσοι πολιτικοί εμιγκρέδες κατατάχτηκαν στο στρατό και μεταξύ αυτών τα εξέχοντα στελέχη των σοσιαλιστών-επαναστατών, όπως ο Σλιέτοφ, ο Λέμπεντεφ, ο Νεστέροφ (παλιός αντιπρόσωπος στη Β' Δούμα), ο Φεντόροφ (γνωστός ως ο Βίκτωρ ο στρατιωτικός) κ.α.³³⁷. Είχαν ήδη εγκαταλείψει την ιδέα της επανάστασης στη Ρωσία και προτιμούσαν τις μεταρρυθμιστικές πολιτικές. Μόλις ξεκίνησε ο πόλεμος, βρήκαν φυσικά την προοπτική της επανάστασης ακόμη πιο δυσάρεστη από πριν και θεώρησαν θετικά κατακριτέα κάθε σκόπιμο βήμα για να κάνει μια επανάσταση ή να εμποδίσει με οποιονδήποτε

---

³³⁷ Baynac Jacques, *Les Socialistes – Révolutionnaires*, Éditions Robert Laffont, Paris 1979, σελ. 273.

τρόπο την πολεμική προσπάθεια³³⁸. Οι υπέρμαχοι του πολέμου και της υπεράσπισης της Ρωσίας προέρχονταν κυρίως από την ομάδα της «Ποτσίν» ενώ οι φιλειρηνικές και διεθνιστικές θέσεις κυριαρχούσαν στην παλιά φρουρά (Τσερνόφ και Νάτανσον).

Ακόμη κι έτσι όμως το κόμμα των σοσιαλιστών – επαναστατών δεν διασπάστηκε αλλά παρέμενε τυπικά ενιαίο. Σε αυτήν ακόμα την πρώιμη χρονική στιγμή υπήρχε ακόμη ένας τομέας διαφωνίας: όλοι παραδέχτηκαν ότι ο πόλεμος ήταν ένα ανυπολόγιστο κακό, όλοι ένιωθαν ότι ένας συμμαχικός θρίαμβος θα ήταν το μικρότερο κακό και όλοι αντιτίθονταν σε μια εκδικητική ειρήνη εναντίον του γερμανικού λαού. Αλλά πέρα από αυτό το σημείο υπήρχε ήδη μια έντονη διαίρεση απόψεων που θα μπορούσε να τονιστεί μόνο με την πρόοδο του πολέμου. Για ορισμένους τα συμφέροντα της εθνικής άμυνας υπερέβαιναν όλα τα άλλα ζητήματα. Για άλλους όμως οι ορθόδοξες αρχές του σοσιαλισμού διατηρούσαν την πλήρη ισχύ τους³³⁹.

Λίγο καιρό μετά την κήρυξη του πολέμου οργανώθηκε μάλιστα συνάντηση των δυο τάσεων στην ελβετική κωμόπολη Beauvy sūr Clarens, προκειμένου να επιτευχθεί μια ελάχιστη ενότητα θέσεων και πρακτικών στη συγκυρία, δίχως όμως επιτυχία. Οι διεθνιστές συνέχισαν να προωθούν τις θέσεις τους μέσω της εφημερίδας «Μισλ» (μτφ. Σκέψη) με έδρα το Παρίσι και συμμετείχαν στις προσπάθειες ανασύστασης της Σοσιαλιστικής Διεθνούς σε φιλειρηνική – διεθνιστική κατεύθυνση, στο Τσίμερβαλντ (1915) και το Κιένταλ (1916) της ουδέτερης Ελβετίας. Το αντίπαλο δέος εντός του κόμματος (Ομάδα της Ποτσίν) ήδη από το Σεπτέμβριο του 1914 συμμετείχε στις συναντήσεις των εμικρέδων Ρώσων ντεφενσιστών (υπέρμαχων της υπεράσπισης της πατρίδας και της συμμετοχής στον πόλεμο) και αποκήρυτταν άλλοτε ωμά και άλλοτε ήπια το διεθνισμό των συντρόφων τους. Η συγκεκριμένη διχογνωμία έγινε πασιφανέστατη όταν το κόμμα των Σοσιαλιστών-Επαναστατών παρουσίασε δυο θέσεις για τον πόλεμο στη Συνδιάσκεψη των σοσιαλδημοκρατών της Αντάντ, που πραγματοποιήθηκε στο Λονδίνο το Φεβρουάριο του 1915. Η δήλωση της «μισής αντιπροσωπείας» που υπέγραψαν οι Α. Κουμπόφ και Ι. Ρουμπινόβιτς αρνήθηκε τον ιμπεριαλιστικό χαρακτήρα του πολέμου και δήλωνε ότι «σε έναν πραγματικό πόλεμο τα συμφέροντα της ρωσικής δημοκρατίας συμπίπτουν πλήρως με τα συμφέροντα της ευρωπαϊκής δημοκρατίας. Η νίκη της Γερμανίας και της Αυστρίας θα σήμαινε έναν

³³⁸ Melancon, Michael S., *The socialist revolutionaries and the Russian anti-war movement, 1914-1917*, Ohio State University Press, Columbus 1990, σελ. 20.

³³⁹ Radkey H., *The agrarian foes of bolshevism: Promise and default of the Russian socialist revolutionaries February to October 1917*, Columbia University press, New York 1958, σελ. 92.

διαρκή θρίαμβο του милитарισμού, το θρίαμβο της δύναμης έναντι του νόμου... Η νίκη της τριπλής συμφωνίας θα ενισχύσει τις προηγμένες ευρωπαϊκές δημοκρατίες, θα καταστείλει μια από τις κύριες αντιδραστικές δυνάμεις στην Ευρώπη... την ίδια στιγμή αυτή η νίκη μπορεί να χρησιμεύσει ως αφετηρία για τον ενεργητικό αγώνα των μαζών ενάντια στον милитарισμό»³⁴⁰. Η συγκεκριμένη ρητορική των σοσιαλιστών-επαναστατών (ντεφενσιστών) δεν διέφερε σε τίποτα από τη συνολική ρητορική των μαρξιστών και σοσιαλδημοκρατών ντεφενσιστών των χωρών της Αντάντ, δαιμονοποιώντας τη συμμαχία των Κεντρικών Δυνάμεων (Γερμανία και Αυστροουγγαρία) ως λίκνο του милитарισμού και προωθώντας την τριπλή συμφωνία ή Αντάντ (Μ. Βρετανία, Γαλλία και Ρωσία) ως προπύργιο της δημοκρατίας. Ξεχνώντας κάπως βολικά ότι στην εποχή του ιμπεριαλισμού, δηλαδή του διεθνοποιημένου καπιταλισμού, όλες οι μεγάλες δυνάμεις έφεραν ευθύνη για τον πόλεμο, δεδομένων των κατακτητικών τάσεων των αστικών τους τάξεων αλλά και των κατάλοιπων της τάξης των φεουδαρχών. Όσο πιο «δημοκρατική» ή «μилитарιστική» κι αν εμφανιζόταν η κάθε χώρα και η κάθε αστική τάξη, δεν μπορούσε να απαλειφθεί η προδοσία των διεθνιστικών αρχών της Β' (Σοσιαλιστικής Διεθνούς) από την πλειοψηφία των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων της Ευρώπης. Σ' αυτή την κατεύθυνση κινούνταν, αν και κάπως δειλά, η δήλωση της υπόλοιπης μισής αντιπροσωπείας με εισηγητές τον Τσερνόφ και τον Νάτανσον. Το ψήφισμα, μέρος του οποίου εμφανίστηκε στη Μισλ, προειδοποίησε ενάντια σε αυτό που αποκάλεσε ως ψευδαίσθηση ότι η ήττα της Γερμανίας θα παράγει δημοκρατία και τέλος στον милитарισμό· καμία πλευρά του πολέμου δεν άξιζε εξιδανίκευση, επέμεινε το αριστερό κείμενο. Αντ' αυτού, οι σοσιαλιστές θα πρέπει να εργάζονται για την αποκατάσταση της εργατικής και σοσιαλιστικής ενότητας μέσω μιας νέας Διεθνούς³⁴¹.

Οι διαχωριστικές γραμμές των δυο τάσεων δεν σήμαιναν ωστόσο και δυο ξεκάθαρες τοποθετήσεις για το ζήτημα του ιμπεριαλιστικού πολέμου. Οι δυο υπέρμαχοι του διεθνισμού, ο Τσερνόφ και ο Νάτανσον, συμφωνούσαν στο ζήτημα της παύσης του πολέμου και της συμφιλίωσης των λαών έναντι των συμφερόντων των εμπόλεμων κυβερνήσεων αλλά διαφωνούσαν στην πρακτική απόληξη αυτής της θέσης. Η προσήλωση του Τσερνόφ στον διεθνισμό δεν σήμαινε επ' ουδενί λόγω την αποδοχή

---

³⁴⁰ Гусев Кирилл Владимирович, *Партия эсеров: От мелкобуржуазного революционаризма к контрреволюции, Исторический очерк (Το Κόμμα των Σοσιαλιστών-Επαναστατών: Από τον μικροαστικό επαναστατισμό στην αντεπανάσταση, Ιστορικό Δοκίμιο)*, Мысль, Москва 1975, σελ. 75-76.

³⁴¹ Melancon, Michael S., *ό.π.*, σελ. 33.

της θέσης περί μετατροπής του ιμπεριαλιστικού πολέμου σε εμφύλιο πόλεμο με σκοπό την ανατροπή της τσαρικής απολυταρχίας, όπως λ.χ. πρότεινε ο Λένιν. Στον προβληματισμό του κυριαρχούσε το ζήτημα της γερμανικής πλευράς που υποχρέωνε τους Ρώσους σοσιαλιστές να συνεχίσουν την άμυνα ακόμη κι αν ανέτρεπαν το τσαρικό καθεστώς όσο η Γερμανία εξακολουθούσε να επιτίθεται εναντίον της Ρωσίας. Μόλις οι σοσιαλιστές έπαιρναν την εξουσία, θα έπρεπε να συνεχίσουν τον πόλεμο μέχρι που δε θα μπορεί να τίθεται ζήτημα ανακωχής με την αυτοκρατορική Γερμανία³⁴². Πρακτικά δηλαδή ο Τσερνόφ έβλεπε τη συνέχιση ή μη του πολέμου ως μια αμοιβαία κίνηση της Γερμανίας και της Ρωσίας στο ανατολικό μέτωπο της Ευρώπης, όσο δεν ερχόταν η παύση πυρός από τη γερμανική πλευρά άλλο τόσο η ρωσική πλευρά ήταν υποχρεωμένη να συνεχίσει να μάχεται. Ο δεύτερος εταίρος της διεθνιστικής τάσης, δηλαδή ο Νάτανσον, στο ζήτημα της πρακτικής απόληξης της παύσης του ιμπεριαλιστικού πολέμου προσέγγιζε περισσότερο τη θέση των μπολσεβίκων. Ο Νάτανσον θεωρούσε ότι οι σκέψεις περί αμοιβαιότητας έπρεπε να μουν στην άκρη προς όφελος της υιοθέτησης της ανατροπής του τσαρισμού με κάθε μέσο που ήταν εφικτό, ανεξάρτητα από την επίδραση που θα είχε στον πόλεμο³⁴³.

Από την πλευρά των ντεφενσιστών υπήρχε μεγαλύτερη σύγκλιση, γεγονός που εν μέρει μπορεί να εξηγηθεί κι από την ίδια τη φύση του ναροντικισμού, που ήταν η βάση των θέσεων των σοσιαλιστών – επαναστατών³⁴⁴. Με άλλα λόγια η συνεπής προσκόλληση των σοσιαλιστών-επαναστατών στην ιδιομορφία των αγροτικών παραγωγικών σχέσεων της Ρωσίας, η εξιδανίκευση της αγροτικής κοινότητας αλλά και ο συγκρητισμός μεταξύ μαρξισμού και μικροαστικού φιλελευθερισμού έκαναν πιο εύκολη την χαλαρή υποστήριξη του προλεταριακού διεθνισμού, αν δεν την εξοβέλιζαν εντελώς στις ιδεολογικές ζυμώσεις της συγκεκριμένης συγκυρίας. Βασικό στοιχείο των τοποθετήσεων τους όσο εξελισσόταν ο πόλεμος, γινόταν, πέρα από την υπεράσπιση της πατρίδας, ολοένα και περισσότερο η ελπίδα στη νίκη των συμμαχικών δυνάμεων της Αντάντ (Μεγάλη Βρετανία και Γαλλία) δίχως όμως να δίνουν και το χέρι στον τσαρισμό. Πρακτικά όμως η θέση αυτή επικύρωνε την μετατόπιση του διεθνισμού σε δευτερεύουσα συνισταμένη της πολιτικής τους, αν δεν τον εξαφάνιζε εντελώς

---

³⁴² Baynac Jacques, *ό.π.*, σελ. 276.

³⁴³ Radkey H., *ό.π.*, σελ. 93.

³⁴⁴ Στο ίδιο, σελ. 94.

ιδεολογικά, παρότι οι ντεφενσιστές είχαν συμμετοχή κι αυτοί στη Β΄ Διεθνή και μέχρι το 1914 δεν είχαν ρητά αποκηρύξει τις αρχές της Στουτγκάρδης και της Βασιλείας.

Οι σοσιαλιστές και ο πόλεμος – 30 Δεκεμβρίου 1914 (απόσπασμα).

Η νίκη της Αυστρίας και της Γερμανίας θα ήταν θρίαμβος του милитарισμού, των αντιδραστικών – μοναρχικών καθώς και των ταξικών αρχών· θα αποτελούσε εξαιρετικό κίνδυνο για την ελεύθερη ανάπτυξη του ευρωπαϊκού πολιτισμού, της δημοκρατίας και του σοσιαλισμού ενώ θα συνέβαλε στην υποδούλωση των αδύναμων εθνών και στην υπερβολική επιδείνωση των εθνικών ζητημάτων [...]

Η νίκη της Τριμερούς Συμφωνίας [Αντάντ], παρά τα εμπόδια που μπορούν να προκύψουν από τη συμμετοχή του τσαρισμού σ' αυτήν θα ενισχύσει τις κορυφαίες ευρωπαϊκές δημοκρατίες, θα καταστείλει μια από τις σημαντικότερες αντιδραστικές δυνάμεις στην Ευρώπη και θα διευκολύνει έτσι την κατάκτηση δημοκρατικών μορφών σε πολιτικά καθυστερημένες χώρες ενώ θα δημιουργήσει ευνοϊκότερες συνθήκες για την επίλυση των εθνικών ζητημάτων³⁴⁵.

Η δαίμονοποίηση των Κεντρικών Δυνάμεων (Γερμανία και Αυστροουγγαρία) παρά την επίκληση προοδευτικών ερεισμάτων έφερνε τους δεξιούς σοσιαλιστές – επαναστάτες πίσω από τις γραμμές της ρωσικής, φιλελεύθερης αστικής τάξης, που είχε ακριβώς την ίδια ρητορική για να δικαιολογήσει τη θετική της στάση απέναντι στον πόλεμο. Ακριβώς την ίδια τάση επέτεινε η απατηλή προσδοκία προοδευτικών αλλαγών στην Ευρώπη μετά από μια νίκη της Αντάντ, επιχείρημα που αναμασούσαν διαρκώς οι Ρώσοι φιλελεύθεροι στη Δούμα. Πρακτικά βλέπουμε λοιπόν ότι οι ντεφενσιστές – δεξιοί σοσιαλιστές-επαναστάτες, όσο συνεχιζόταν ο πόλεμος, υιοθετούσαν ολοένα και περισσότερο τις θέσεις της αστικής τάξης και απομακρύνονταν από οποιοσδήποτε επαναστατικές θέσεις εναντίον της. Με απλά λόγια δηλαδή ο ντεφενσισμός ήταν, όπως και για άλλες πολιτικές δυνάμεις – εντός κι εκτός Ρωσίας, το πρώτο σκαλί στην μεταμόρφωση των «επαναστατικών» δυνάμεων σε φερέφωνα της τάξης που υποτίθεται ότι κάποτε πολεμούσαν, αν βέβαια αυτό δεν ήταν παρά η έσχατη απόδειξη της μεταμόρφωσης τους.

---

³⁴⁵ Ерофеев Н.Д., Шелохаев В.В. (ed.), *Партия социалистов-революционеров. Документы и материалы. 1900—1922 Т. 2 (Το κόμμα των σοσιαλιστών-επαναστατών, ντοκουμέντα και τεκμήρια. 1900-1922 2ος τόμος)*, Росспэн, Москва 1996, σελ. 27.

Η σύγκλιση όμως με τις θέσεις της αστικής τάξης για τον πόλεμο ήταν μόνο ένα στάδιο στις γραμμές του ντεφενσισμού. Λίγο αργότερα η σύγκλιση με την αστική τάξη θα ερχόταν και στο ζήτημα των Επιτροπών της Πολεμικής Βιομηχανίας για τους ντεφενσιστές σοσιαλιστές – επαναστάτες. Οι ντεφενσιστές δέχθηκαν πλήρως την συγκρότηση των επιτροπών των εργατών, όπως αυτές σχεδιάστηκαν από την αστική τάξη, προπαγάνδισαν έντονα την εργατική συμμετοχή σ' αυτές και δικαιολόγησαν την επιλογή τους αυτή ως ένδειξη πατριωτισμού αλλά και ως μια νίκη για τη δημοκρατική εκπροσώπηση των εργατών. Πρακτικά όμως, πλέον αποτελούσαν ξεκάθαρα τα φερέφωνα της αστικής τάξης μέσα στο εργατικό κίνημα.

Το έτος της πάλης – Νικολάι Αυξέντιεφ, 1/10/1916 (απόσπασμα).

Ένα πράγμα θα μπορούσε να σώσει τη Ρωσία από την ήττα – οι προσπάθειες μιας οργανωμένης συλλογικότητας, οι προσπάθειες της δημοκρατίας, της μεγάλης, αποφασιστικής δύναμης στη σύγχρονη διαμάχη των λαών.

Όμως η ρωσική δημοκρατία στη δύσκολη κοινωνικο-πολιτική κατάσταση της Ρωσίας δεν μπόρεσε ακόμη να βρει τη θέση της κι αργούσε ακόμη να αυτονομηθεί [...]

Σε μια τέτοια στιγμή ήταν αδύνατο να καθυστερήσουμε. Τα πατριωτικά στοιχεία μεταξύ των Ρώσων σοσιαλιστών συνειδητοποίησαν ότι ήταν απαραίτητο να χρησιμοποιήσουν όλη την επιρροή τους για να πείσουν τη ρωσική δημοκρατία έτσι ώστε να της δείξουν το σωστό δρόμο. Και οι εμικρέδες σοσιαλιστές θεώρησαν καθήκον τους να αναλάβουν την πρωτοβουλία³⁴⁶.

Συνοψίζοντας λοιπόν, η κορυφή των ντεφενσιστών σοσιαλιστών – επαναστατών, είτε στη Γαλλία (εμικρέδες) είτε στη Ρωσία, υποστήριξε αρχικά τον πόλεμο με κάθε τρόπο για να καταλήξει να στηρίζει έμμεσα την ρωσική αστική τάξη αργότερα, αποδεικνύοντας ότι η αποκήρυξη του διεθνισμού (ντεφενσισμός) έφερνε το επαναστατικό κίνημα σε συστημικές ατραπούς ακόμη κι αν κατακρινόταν έντονα το τσαρικό καθεστώς, ακόμη κι αν επικαλούνταν η συμμετοχή των εργατών στις βιομηχανικές επιτροπές ως ο «σωστός δρόμος». Απέναντι σ' αυτήν βρισκόταν η «κεντρίστικη» τάση του Τσερνόφ, που τασσόταν κατά του ιμπεριαλιστικού πολέμου αλλά δεν τον αποκήρυττε ρητά σε περίπτωση που ανατρεπόταν ο τσαρισμός, ακόμα και από τους σοσιαλιστές. Υπήρχε όμως και μια ακόμα τάση, εκείνη των διεθνιστών,

---

³⁴⁶ Στο ίδιο, σελ. 514.

υπό τους Νάτανσον, Σπυριδόνοβα και Καμκόβ, η οποία βρισκόταν αρκετά κοντά με τους μπολσεβίκους αναφορικά με τον χαρακτήρα του πολέμου αλλά και τα καθήκοντα που προέκυπταν απέναντι σ' αυτόν.

Την ίδια ώρα κι εντός Ρωσίας οι συλλήψεις και οι διώξεις εναντίον των Σοσιαλιστών-Επαναστατών είχαν γι' ακόμη μια φορά αρνητική επίδραση στη διατήρηση των δυνάμεων του. Οι αναφορές των αρχών, μέσα στην υπερβολή τους, είναι ενδεικτικές για το μέγεθος της διάλυσης. Η τσαρική Οχράνα, καυχόμενη για τα «πλεονεκτήματα» τους, ανέφερε σε μια έκθεση για το 1916: «Όσον αφορά το κόμμα των σοσιαλιστών-επαναστατών, σύμφωνα με το τμήμα της αστυνομίας, αυτό δεν υφίσταται στη Ρωσία»³⁴⁷.

Κεφάλαιο III Θ

Οι μενσεβίκοι το διάστημα 1912-1917

Η συνδιάσκεψη της Πράγας (Ιανουάριος 1912) αιφνιδίασε τους μενσεβίκους και λειτούργησε ως στοιχείο συσπείρωσης τους με τα υπόλοιπα μειοψηφικά ρεύματα της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας. Οι διαδικασίες της συσπείρωσης εκκίνησαν τον Φεβρουάριο και κορυφώθηκαν τον Αύγουστο του ίδιου έτους με τη συνδιάσκεψη της Βιέννης. Μεταξύ αυτών συμμετείχαν η «Γκόλος Σοτσιαλντεμοκράτα», η ομάδα του Τρότσκι, η Μπουντ, οι λικβινταριστές μενσεβίκοι κ.α. Η συνδιάσκεψη καταδίκασε τους μπολσεβίκους ως «διασπαστές» και τάχθηκε υπέρ της «ενότητας», συγκροτώντας το λεγόμενο «μπλοκ του Αυγούστου» μεταξύ λικβινταριστών, της ομάδας του Τρότσκι και της «Γκόλος» με επίσημο όργανο την εφημερίδα «Λουτς» (μτφ. Ηλιαχτίδα).

Παρά τις θερμές αναφορές στην ενότητα και την ανασυγκρότηση των δυνάμεων της σοσιαλδημοκρατίας το μπλοκ του Αυγούστου δεν κόμισε κάτι το νέο στις σοσιαλδημοκρατικές ομάδες εντός κι εκτός Ρωσίας. Κοινό σημείο του ήταν η επιθετική κριτική εναντίον του Λένιν και των μπολσεβίκων κι όχι η ζύμωση και ο επαναπροσδιορισμός της δράσης των εμπλεκόμενων δυνάμεων. Πρακτικά δεν τέθηκε καμία σοβαρή κριτική και αυτοκριτική για τα πεπραγμένα των μενσεβίκων όλο το προηγούμενο διάστημα (λ.χ. πολιτική ουράς των Καντέτων, λικβινταρισμός κ.α). Μέσα στο 1913 η ομάδα του Τρότσκι αποχώρησε³⁴⁸ και το μπλοκ του Αυγούστου

³⁴⁷ Гусев Кирилл Владимирович, *ό.π.*, σελ.83.

³⁴⁸ Η ομάδα του Τρότσκι έκτοτε συνεργάστηκε με ορισμένους κύκλους σοσιαλδημοκρατών της Αγίας Πετρούπολης και συγκρότησε την ομάδα των «μεσραγιόντσι», που δεν συντασσόταν ούτε υπέρ των

διατηρήθηκε ως μια αμελητέα συσπείρωση σοσιαλδημοκρατών, κυρίως μενσεβίκων, με σαφή τοποθέτηση υπέρ της νομιμότητας.

Στις εκλογές για τη Δ' Δούμα οι μενσεβίκοι κατάφεραν να εκλέξουν επτά αντιπροσώπους (3 εξ' αυτών από την περιοχή του Καυκάσου, ισχυρό προπύργιο του μενσεβικισμού) χωρίς όμως να κερδίσουν ούτε μια από τις έξι εργατικές κουρίες, γεγονός που αποτύπωνε ξεκάθαρα την καθίζηση της επιρροής τους στην εργατική τάξη. Πρακτικά οι μενσεβίκοι συνέχιζαν να υποστηρίζουν την πλήρη νόμιμη δράση και την πολιτική ουράς έναντι της αστικής τάξης, παρά ορισμένες φωνές εντός που υπογράμμιζαν την ανάγκη για το συνδυασμό νόμιμων και παράνομων μορφών πάλης με σαφείς προεκτάσεις και στα ζητήματα τακτικής. Το μοντέλο του Μάρτοφ για το κόμμα στην κατάσταση αυτή προσομοίαζε εκείνου των Γερμανών σοσιαλδημοκρατών κατά την περίοδο των αντισοσιαλιστικών νόμων (1878-1890) όταν ένας υποτυπώδης, παράνομος κομματικός σκελετός συνέχισε να υφίσταται την ίδια ώρα που η κομματική προσπάθεια είχε μετακυλιστεί στις νόμιμες δραστηριότητες μέσα στο Reichstag, τα συνδικάτα, τους συνεταιρισμούς και διάφορα σωματεία³⁴⁹. Παρά τις επιμέρους διαφορές και τη διάσπαση του 1912, μενσεβίκοι και μπολσεβίκοι συγκροτούσαν ωστόσο μια ενιαία κοινοβουλευτική ομάδα μέσα στη Δούμα. Η κατάσταση αυτή τερματίστηκε οριστικά το 1913, όταν οι μπολσεβίκοι συγκρότησαν δική τους, ξεχωριστή ομάδα. Έκτοτε οι μενσεβίκοι δε θα ξανασυνδεθούν ποτέ με τους μπολσεβίκους κι εφεξής θα μιλάμε για δυο ΣΔΕΚΡ, ένα μενσεβικικό κι ένα μπολσεβικικό.

Η κήρυξη του Α' Π.Π. το καλοκαίρι του 1914 και η άμεση συμμετοχής της Ρωσίας σ' αυτόν έθεσε επί τάπητος για τους μενσεβίκους το ζήτημα της καταδίκης του ιμπεριαλιστικού πολέμου, όπως αυτό είχε τεθεί στις συλλογικές διαδικασίες της Σοσιαλιστικής Διεθνούς λίγα χρόνια πριν. Αρχικά επικράτησαν τα διεθνιστικά αντανακλαστικά των μενσεβίκων. Το κόμμα καταδίκασε τον ιμπεριαλιστικό πόλεμο, αρνήθηκε να ψηφίσει τις πολεμικές πιστώσεις που έφερε η τσαρική κυβέρνηση στη Δούμα ενώ σε συνεργασία με τους μπολσεβίκους εξέδωσε καταγγελία κατά του

μενσεβίκων ούτε υπέρ των μπολσεβίκων αν και έκανε διαρκώς αναφορές στην επίτευξη της σοσιαλδημοκρατικής ενότητας. Το καλοκαίρι του 1917 οι μενσεβίκοι εντάχθηκαν στους μπολσεβίκους.

³⁴⁹ Getzler Israel, *Martov_ Political Biography of a Russian Social Democrat*, Cambridge University Press, Cambridge 2008, σελ. 124.

πολέμου στρέφοντας τα πυρά τους εναντίον της απολυταρχίας και της επιδιωκόμενης εθνικής ενότητας.

Δεν μπορεί να υπάρξει ενότητα του λαού με την κυβέρνηση όταν αυτή δεν αντιπροσωπεύει τη συνειδητή βούληση του λαού, όταν αυτός ο τελευταίος υποδουλώνεται από τις αρχές, όταν η μάζα του λαού υποφέρει όλο το βάρος του πολέμου δεν έχει δικαιώματα, όταν ο τύπος των εργατών καταδιώκεται, όταν ισοπεδώνονται οι εργατικές οργανώσεις, όταν οι φυλακές είναι γεμάτες από μαχητές για την ελευθερία και την ευτυχία των ανθρώπων όταν μάλιστα, μόλις που επιβιώσαμε από τα πυρά του στρατού και της αστυνομίας απέναντι στους εργάτες της Αγίας Πετρούπολης³⁵⁰.

Η προσήλωση των μενσεβίκων στα διεθνιστικά συνθήματα δεν στάθηκε ωστόσο μακρόχρονη. Το ζήτημα της υπεράσπισης της πατρίδας γρήγορα κλυδώνισε τις όποιες κοινές προσεγγίσεις στο ζήτημα του πολέμου και καθόρισε διαφορετικά μενσεβικικά στρατόπεδα δίχως όμως ποτέ να διασπαστεί το κόμμα. Χαρακτηριστικότερη ήταν η περίπτωση του Πλεχάνοφ που σχεδόν αμέσως βρέθηκε να υποστηρίζει τον πόλεμο ενάντια στη Γερμανία. Στα διαβήματα και τις επιστολές του στη σοσιαλδημοκρατική ομάδα της Δούμας και τους Ρώσους εργάτες, ο Πλεχάνοφ επέμενε για την ανακωχή με τον τσαρισμό και με τη ρωσική αστική τάξη προς όφελος της νίκης της Αντάντ, η οποία ήταν η μόνη που μπορούσε να εξασφαλίσει τη Ρωσία απέναντι στο οικονομικό και πολιτικό δέος της αντιδραστικής Γερμανίας³⁵¹. Από την μενσεβικική ομάδα της Δούμας ο Μπουριάνοφ σχεδόν αμέσως συντάχτηκε με τον πόλεμο ενώ οι Τσκενκέλι και Κανστόφ υποστήριζαν σταδιακά την υπεράσπιση της πατρίδας (ντεφενσισμός). Ωστόσο, πολλοί μενσεβίκοι ντεφενσιστές κατάλαβαν ότι οι απόψεις του Πλεχάνοφ ήταν εσφαλμένες για το ρωσικό εργατικό περιβάλλον, οπότε προτάθηκε η «ιδέα ενός αναίμακτου ντεφενσισμού», που μετεξελέγχθηκε το 1915-1916 στην ιδέα της «αυτοάμυνας»: η μεταφορά της άμυνας της χώρας από τα χέρια του τσαρισμού στα χέρια των εργαζομένων και της αστικής τάξης, η άρνηση του προλεταριάτου από τακτικές μοϊκοτάς³⁵². Ακόμα κι έτσι όμως δεν αναιρούνταν η προδοσία των αρχών

---

³⁵⁰ Тютюкин С. В. (ed.), *Меньшевики. Документы и материалы. 1903 — февраль 1917 гг. (Μενσεβίκοι. Ντοκουμέντα και τεκμήρια. 1903-Φεβρουάριος 1917)*, Росспэн, , Москва 1996, σελ. 350-351.

³⁵¹ Martov J., Dan F., *Storia Della Socialdemocrazia Russa*, Feltrinelli, Milano 1973, σελ. 225.

³⁵² Щукина Т.В., «Деятельность меньшевиков в рабочих организациях Дона (июль 1914 - февраль 1917 г.)» (Η δραστηριότητα των Μενσεβίκων στις εργατικές οργανώσεις του Ντον, Ιούλιος 1914-Φεβρουάριος 1917), *Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. Общественные науки*, no. 2, Ростов-на-Дону 2004, σελ. 27.

του προλεταριακού διεθνισμού, όπως διατυπώθηκαν στις αποφάσεις της Στουτγκάρδης και της Βασιλείας, που τις είχαν υποστηρίξει και οι μενσεβίκοι ως το 1914.

Υπήρχε βέβαια και η περίπτωση του πρώην μενσεβίκου Αλέξανδρου Λαζάρεβιτς Πάρβους (Ισραήλ Λέιζεροβιτς Γκελφάντ) και νυν μέλους του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος Γερμανίας, ο οποίος ήταν ντεφενσιστής όχι της Αντάντ και της Ρωσίας αλλά της Γερμανίας. Το 1915 στην Κοπεγχάγη, ο Πάρβους ίδρυσε την «Εταιρεία για τη Μελέτη των Κοινωνικών Επιπτώσεων του Πολέμου», ως μια σχολή που επιδίωκε να συσπειρώσει τους σοσιαλδημοκράτες που ζούσαν στη Γερμανία και τις Σκανδιναβικές χώρες αλλά στην πραγματικότητα έπαιζε το παιχνίδι του γερμανικού επιτελείου. Στα μέσα Μαρτίου 1915, ο Πάρβους έγινε ο κύριος σύμβουλος της γερμανικής κυβέρνησης για το επαναστατικό κίνημα στη Ρωσία. Το καθήκον του ήταν να οργανώσει ένα ενιαίο μέτωπο των ευρωπαϊκών σοσιαλιστικών δυνάμεων, το οποίο στρεφόμενο κατά του τσαρικού καθεστώτος θα βοηθούσε τις σοσιαλιστικές οργανώσεις στη Ρωσία να φέρουν τη χώρα πιο κοντά στην κατάρρευση μέσω της προπαγάνδας των αντιπολιτευτικών απόψεων, των απεργιών και του σαμποτάζ³⁵³.

Οι υπόλοιποι της κοινοβουλευτικής ομάδας συντάχτηκαν με τον εγκατεστημένο στο Παρίσι Μάρτοφ, του οποίου ο διεθνισμός αφορούσε κυρίως το αίτημα για μια ειρήνη δίχως αποζημιώσεις και προσαρτήσεις, στη βάση της ελεύθερης αυτοδιάθεσης των λαών. Η πλατφόρμα αυτής της ομάδας ήταν σε επαφή με την ντεφετιστική πλατφόρμα των μπολσεβίκων, αλλά οι μενσεβίκοι διεθνιστές και ο Τρότσκι, που κατείχε μια μη κομματική θέση, αντιτάχθηκαν στα συνθήματα των λενινιστών σχετικά με τη μετατροπή του ιμπεριαλιστικού πολέμου σε εμφύλιο και την ήττα της κυβέρνησής τους³⁵⁴. Το έντυπο τους όργανο έγινε η ρωσόφωνη εμικρέδικη εφημερίδα «Γκόλος» (‘Νάσε Σλόβο’ από το Γενάρη του 1915), η θεματολογία της οποίας έφερε έναν ξεκάθαρα εκπεφρασμένο αντιιμπεριαλιστικό, επαναστατικό-पाσιφιστικό χαρακτήρα³⁵⁵. Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί ότι μια σειρά επιφανών μενσεβίκων – διεθνιστών είχε συλληφθεί με την κήρυξη του πολέμου και είχε εκτοπιστεί στη Σιβηρία, μεταξύ αυτών ο Νταν και ο Τσερετέλι. Εξακολουθούσαν όμως να υπάρχουν

---

³⁵³ Костяев Э.В., «Деятельность меньшевиков в «Обществе для изучения социальных последствий войны» в 1915-1916 годах» (Η δραστηριότητα των μενσεβίκων στην εταιρεία για τη μελέτη των κοινωνικών συνεπειών του πολέμου), *Гуманитарный научный журнал*, no. 1, Саратов 2014, σελ. 16.

³⁵⁴ Щукина Т.В., *ό.π.*, σελ. 27.

³⁵⁵ Тютюкин С. В., *Меньшевизм: страницы истории (Μενσεβικισμός: σελίδες ιστορίας)*, Росспэн, Москва 2002, σελ. 287.

και οι «κλικβινταριστές» μενσεβίκοι, πάντα στραμμένοι στη νόμιμη δράση, οι οποίοι συνεργάζονταν τόσο με τους ντεφενσιστές όσο και με τους διεθνιστές-μενσεβίκοις.

Η σύλληψη της μπολσεβικικής ομάδας της Δούμας στα τέλη του 1914 δεν άφησε αδρανείς τους μενσεβίκοις, οι οποίοι παρά τις διαφορές και το παρελθόν που είχαν με τους μπολσεβίκοις, τους υποστήριξαν δημόσια και καταδίκασαν απερίφραστα το τσαρικό καθεστώς για την κατηγορία περί «τρομοκρατίας» που τους επέρριψε.

Φυλλάδιο της Οργανωτικής Επιτροπής του ΣΔΕΚΡ (μενσεβίκοι) αναφορικά με τη σύλληψη των μπολσεβικών αντιπροσώπων – 16/11/1914 (απόσπασμα).

Αυτή η κατηγορία περί «εγκληματικής ομάδας» δεν είχε ασκηθεί εναντίον των σοσιαλδημοκρατών αντιπροσώπων από τον καιρό της Β' Δούμας, εδώ και 7 χρόνια. Τώρα όμως φαίνεται ότι να συνδέεται με τη συνάντηση πέντε [αντιπροσώπων]. Γιατί; Μήπως επειδή αυτοί οι πέντε, κατ' εξαίρεση, είναι ένοχοι για μια συγκεκριμένη πράξη; Μήπως έκαναν αυτό που δεν έκαναν οι άλλοι; Όχι. Ωστόσο η κυβέρνηση θεώρησε κατάλληλη την παρούσα στιγμή για να ξεκινήσει μια περαιτέρω επίθεση στη ρωσική εργατική τάξη, σε όλους τους πολίτες της Ρωσίας και στους αντιπροσώπους τους στη Δούμα και ο πρώτος λόγος που εμφανίστηκε ήταν αρκετός για να κλείσει η πόρτα της φυλακής για πέντε αντιπροσώπους³⁵⁶.

Στην περίοδο του πολέμου η οργανωτική κατάσταση των μενσεβικών έδειξε μεγαλύτερα σημάδια αποσύνθεσης απ' ότι πριν τον πόλεμο. Η ήδη υπάρχουσα οργανωτική χαλαρότητα και η επιμονή στη νομιμότητα δεν δυνάμωσαν τις γραμμές των μενσεβικών – απεναντίας ευνοούσαν την πολιτική αποστράτευση, ιδίως όσο η τσαρική αστυνομία επενέβαινε εναντίον των διεθνιστών. Οι παράνομες μενσεβικικές οργανώσεις ήταν μεμονωμένες και απέτασσαν τον ντεφετισμό. Το μεγαλύτερο μέρος όλων αυτών των λεγόμενων «ομάδων πρωτοβουλίας» - κάποιες παράνομες, τοπικές οργανώσεις, οι οποίες στις δοσμένες συνθήκες του πολέμου αναγκάστηκαν σε μια μίζερη ύπαρξη και περιόριζαν τη δράση τους στην έκδοση ενός φυλλαδίου κάθε τόσο – ή όπως η μενσεβικική «Οργανωτική Επιτροπή», έτειναν να συμερίζονται τη διεθνιστική στάση. Απεναντίας οι οπαδοί του Πλεχάνοφ και οι ντεφενσιστές – μενσεβίκοι δεν έβρισκαν κανένα εμπόδιο από τις αρχές στο να προπαγανδίζουν τις

---

³⁵⁶ Тютюкин С. В. (ed.), *Меньшевики. Документы и материалы. 1903 — февраль 1917 гг. (Μενσεβίκοι. Ντοκουμέντα και τεκμήρια. 1903-Φεβρουάριος 1917)*, Росспэн, Москва 1996, σελ. 350-351.

θέσεις τους. Ουσιαστικά όμως οι σχέσεις των μενσεβίκων με την εργατική τάξη βρίσκονταν πλέον στο ναδίρ, γεγονός το οποίο αναγνώριζε εδώ και καιρό, έστω και ιδιωτικά, η κορυφή του κόμματος. Σε μια ιδιωτική συνάντηση της νέας ομάδας των μενσεβίκων στη Δούμα στις 31 Ιανουαρίου [1914] ο Α. Ι. Τσκενκέλι (μέλος της Δούμας για τις περιοχές Καρς και Μπατούμ) παραπονέθηκε ότι «έχουμε χάσει όλους μας τους δεσμούς με την εργατική τάξη»³⁵⁷. Το 1914 από τα 20 συνδικάτα μόνο 3 ελέγχονταν από τους μενσεβίκους (υπάλληλοι, φαρμακοποιοί, σχεδιαστές). Από το 1913 οι οργανώσεις των συνδικάτων της Μόσχας ολοένα και περισσότερο κερδίζονταν από τους μπολσεβίκους³⁵⁸. Η εμμονή στη νομιμότητα σε συνδυασμό με την έμμεση στήριξη των Καντέτων και την κατακερματισμένη τους εσωτερική συγκρότηση φαίνεται ότι δεν επέτρεπαν πλέον στους μενσεβίκους να προσεγγίσουν την βιομηχανική εργατική τάξη, οι αγώνες της οποίας, αρχής γενομένης από το 1912, εκδηλώνονταν με ολοένα και περισσότερη οξύτητα.

Η εμφάνιση των επιτροπών πολεμικής βιομηχανίας με πρωτοβουλία της αστικής τάξης το καλοκαίρι του 1915 ενέτεινε ακόμη περισσότερο τις διαχωριστικές γραμμές που προϋπήρχαν εντός του κόμματος. Οι εκτοπισμένοι στη Σιβηρία διεθνιστές Νταν και Τσερετέλι υποστήριζαν αναφανδόν τη συμμετοχή των εργατών σ' αυτές με τη δικαιολογία ότι αυτές οι επιτροπές έδιναν ένα ελάχιστο ποσοστό εργατικής εκπροσώπησης εφόσον τα συνδικάτα εν πολλοίς φυτοζωούσαν ή είχαν διαλυθεί με την κήρυξη του πολέμου. Στην ίδια κατεύθυνση κινήθηκαν, όπως ήταν φυσικό, και οι ντεφενσιστές. Οι διεθνιστές πέριξ του Μάρτοφ, οι οποίοι συμμετείχαν παράλληλα στη συνδιάσκεψη του Τσίμερβαλντ και του Κιένταλ, εναντιώθηκαν στη συμμετοχή στις επιτροπές αυτές και υπερθεμάτισαν έντονα τη σύνδεση τους με το ζήτημα του πολέμου. Οι μενσεβίκοι-διεθνιστές ήταν ενάντια στη συμμετοχή εκπροσώπων του ΣΔΕΚΡ στις πολεμικές-βιομηχανικές επιτροπές και ασκούσαν οξεία κριτική στον Πλεχάνοφ, τον Ποτρεσόφ και άλλους ντεφενσιστές, αλλά αντίθετα από τον Λένιν, δεν έσπευσαν να θέσουν το ζήτημα του οργανωτικού διαχωρισμού από τις ομάδες αυτές³⁵⁹.

---

³⁵⁷ McKean Robert, *St Petersburg between the revolutions - Workers and Revolutionaries, June 1907-February 1917*, Yale University Press, New Haven: London, 1990, σελ.360.

³⁵⁸ Касаров ГГ, *Меньшевики 1903- февраль 1917, Курс Лекции (Οι Μενσεβίκοι το διάστημα 1903-Φεβρουάριος 1917, κύκλος διαλέξεων)*, ΜΓΠΥ, Москва 2010, σελ. 115.

³⁵⁹ Тютюкин С. В., *Меньшевизм: страницы истории (Μενσεβικισμός: σελίδες ιστορίας)*, Росспэн, Москва 2002, σελ. 298-299.

Επιστολή της γραμματείας εξωτερικού της Οργανωτικής Επιτροπής του ΣΛΕΚΡ (μενσεβίκοι) προς τους συντρόφους στη Ρωσία. Τα καθήκοντα του ρωσικού προλεταριάτου – 21/8/1915 (απόσπασμα).

Το σύνθημα της «κινητοποίησης της βιομηχανίας» ως μέσου οργάνωσης της νίκης της Ρωσίας είναι επομένως το μεγαλύτερο ψέμα. Ένα ψέμα, υπό την κάλυψη του οποίου οι Οκτωβριστές και οι φιλελεύθεροι πολιτικοί θέλουν να κρύψουν το ζήτημα της δικής τους ευθύνης στον τρέχοντα πόλεμο και τις καταστροφές που προκλήθηκαν από αυτόν και να αποφύγουν να εγείρουν πλήρως το ζήτημα του αγώνα ενάντια στην τρέχουσα κυβέρνηση. Ένα ψέμα, κάτω από την κάλυψη του οποίου η μεγαλοαστική τάξη ελπίζει να πλουτίσει πάνω σε μια εθνική καταστροφή, αναζητώντας εκατοντάδες εκατομμύρια από τον κρατικό προϋπολογισμό μέσα σε λίγους μήνες³⁶⁰.

Γεγονός είναι ωστόσο ότι οι μενσεβίκοι, τόσο ντεφενσιστές όσο και διεθνιστές, συμμετείχαν κανονικά στις αρχαιρεσίες για τις επιτροπές αυτές και εξέλεξαν μάλιστα και αντιπροσώπους. Αναμφίβολα η μέχρι τότε σταθερή τους προσήλωση στη νομιμότητα και την πολιτική ουράς απέναντι στην φιλελεύθερη αστική τάξη δεν άφησε και διαφορετικά ενδεχόμενα δράσης.

Όσο εντός του 1916 τα όρια δράσης των εργατικών επιτροπών γίνονταν εμφανή και η τσαρική καταστολή δοκίμαζε τόσο εκείνα όσο και τις αντοχές της εργατικής τάξης, οι μενσεβίκοι – διεθνιστές τόνιζαν όλο και περισσότερο την ανάγκη ανατροπής της απολυταρχίας. Η ανατροπή αυτή ωστόσο δεν είχε καμία σχέση με την μπολσεβικική φόρμουλα (μετατροπή του ιμπεριαλιστικού πολέμου σε εμφύλιο) αλλά αφορούσε την στήριξη των φιλελεύθερων αστών όσο αυτοί οι τελευταίοι θα πάλευαν για την ανατροπή της απολυταρχίας. Θεωρούσαν ότι η επιτυχία του προοδευτικού μπλοκ ήταν η μόνο δυνατή για την υποστήριξη της ρωσικής δημοκρατίας³⁶¹. Όσο οι εργατικές κινητοποιήσεις και οι απεργίες κορυφώνονται στα τέλη του 1916 και τις αρχές του 1917, οι προθέσεις των μενσεβίκων είναι σαφείς. Το εργατικό κίνημα και η εργατική τάξη πρέπει να συρθούν πίσω από τους φιλελεύθερους αστούς προκειμένου να ανατραπεί η τσαρική απολυταρχία και να υλοποιηθούν αρκετά από τα εργατικά αιτήματα.

---

³⁶⁰ Тютюкин С. В. (ed.), *Меньшевики. Документы и материалы. 1903 — февраль 1917 гг. (Μενσεβίκοι. Ντοκουμέντα και τεκμήρια. 1903-Φεβρουάριος 1917)*, Росспэн, Москва 1996, σελ. 386.

³⁶¹ Касаров ГГ, *ό.π.*, σελ. 115.

Ομιλία στη συνάντηση των οργανωμένων εργαζομένων των σοσιαλδημοκρατών του Πέτρογκραντ προς τους εργαζομένους όλων των εργαστηρίων και εργοστασίων της πόλης - πρώτο μισό του Ιανουαρίου 1917 (απόσπασμα).

Αλλά η αντίθεση των συμφερόντων της εργατικής τάξης και της αστικής τάξης δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να μας κάνει - εμάς τους εργαζόμενους – να ξεχάσουμε ότι το άμεσο και το πιο επείγον καθήκον, το καθήκον της στιγμής είναι να εξαλείψουμε αποφασιστικά την απολυταρχία. Η αστική κοινωνία δεν μπορεί να κάνει αυτό το έργο με τις δικές της δυνάμεις με τον ίδιο τρόπο όπως και η εργατική τάξη δεν μπορεί να το κάνει μόνη της. Το προλεταριάτο πρέπει να εκμεταλλευτεί τη διαμάχη των ιδιοκτητριών τάξεων με την κυβέρνηση. Είναι η τρέχουσα σύγκρουση της αστικής κοινωνίας με την εξουσία που δημιουργεί την πιο ευνοϊκή στιγμή για την ενεργή παρέμβαση της εργατικής τάξης³⁶².

Για άλλη μια φορά οι μενσεβίκοι άφηναν την πρωτοβουλία των κινήσεων στην φιλελεύθερη αστική τάξη, αφήνοντας για το εργατικό κίνημα συμπληρωματικό ρόλο δίπλα στην τελευταία.

---

³⁶²Тютюкин С. В. (ed.), *ό.π.*, σελ. 455-456.

Συμπεράσματα

Η Ρωσία στα τέλη του 19^{ου} καθώς και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα είναι μια χώρα εντυπωσιακών αντιφάσεων. Η βάση της οικονομίας της είναι κατ' ουσίαν αγροτική με τις φεουδαρχικές και ημι-φεουδαρχικές σχέσεις στην γαιοκτησία να μην έχουν υποχωρήσει πλήρως. Την ίδια ώρα η ουσιαστική εκβιομηχάνιση της χώρας εκκινεί κάπως αργά, ουσιαστικά στο β' μισό της δεκαετίας του 1890, και γνωρίζει μια μη ευθύγραμμη ανάπτυξη το διάστημα 1900-1917. Η Ρωσία πρακτικά δεν κατέστη ποτέ βιομηχανική υπερδύναμη καθώς η εκβιομηχάνιση της ήταν κατά τόπους περιορισμένη ενώ εξαρτιόταν ιδιαίτερα από τις ροές ξένων κεφαλαίων και την λήψη τεχνογνωσίας και ειδικών από το εξωτερικό. Ο σχετικά στενός έλεγχος της εκβιομηχάνισης από το κράτος, είτε με τη μορφή των επενδύσεων (λ.χ. σιδηροδρομικό δίκτυο) είτε με την γραφειοκρατική επιστασία κάθε επένδυσης στη βιομηχανία και την τραπεζική πίστη, δυσχέραινε έντονα κάθε προσπάθεια περαιτέρω εκβιομηχάνισης. Την ίδια όμως στιγμή η βιομηχανική παραγωγή και η τραπεζική πίστη ήταν συγκεντρωμένες στα χέρια λίγων τραπεζών και βιομηχανικών συνδικάτων, που ελέγχονταν κυρίως από ξένα πιστωτικά ιδρύματα, ιδίως γαλλικών συμφερόντων.

Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω μπορούμε να πούμε ότι η τσαρική Ρωσία λίγο πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο συγκαταλεγόταν μεταξύ των αδύναμων κρίκων ανάμεσα στις μεγάλες καπιταλιστικές δυνάμεις της Ευρώπης, αν μάλιστα σ' αυτές δεν ξεχάσουμε να συμπεριλάβουμε την Ιταλία, την Αυστροουγγαρία κ.α. Η αδυναμία του κρατικού μηχανισμού, ως προϊόν των προαναφερθεισών αντιφάσεων, αντισταθμιζόταν με την πιο ωμή εσωτερική καταστολή, η οποία όμως δεν μπορούσε πάντα να εξομαλύνει τα αδιέξοδα. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο το τσαρικό καθεστώς σε οριακές καταστάσεις, όπως τη διετία 1905-1906 αλλά και στα χρόνια του Α' Π.Π., έδειξε ότι δεν μπορούσε να αντέξει τους σοβαρούς κλυδωνισμούς κι έτσι οδηγήθηκε με μαθηματική ακρίβεια στη διάλυση του το 1917. Η οικονομική καθυστέρηση εν συγκρίσει με τη Δυτική Ευρώπη, η βαθιά εξάρτηση από τα ξένα πιστωτικά – χρηματοδοτικά κέντρα και ο πανταχού παρών τσαρισμός δεν άφηναν ιδιαίτερα περιθώρια πετυχημένης και αυτόνομης πορείας της χώρας στις νέες συνθήκες του παγκοσμιοποιημένου, μονοπωλιακού καπιταλισμού, δηλαδή του ιμπεριαλισμού. Δίπλα σε αυτά η αστική τάξη της χώρας δεν επιχειρούσε καμία ανατροπή αυτής της πραγματικότητας αλλά προτιμούσε να συνυπάρχει με τον τσαρισμό και τα φεουδαρχικά κατάλοιπα στην οικονομία, τουλάχιστον μέχρι και το 1917.

Η στρεβλή επιβίωση των φεουδαρχικών και ημιφεουδαρχικών σχέσεων στη γαιοκτησία και τη γεωργία συνάμα με την φρενήρη εκβιομηχάνιση μόνο δυσχέρειες θα μπορούσαν να επιφέρουν στο κοινωνικό επίπεδο. Η συντριπτική πλειοψηφία των αγροτών δεν κατάφερε να αποδεσμευτεί από την παραδοσιακή αγροτική κοινότητα και τα στεγανά της συλλογικής γαιοκτησίας του χωριού. Η «δίψα για γη» της φτωχής αγροτιάς σε συνδυασμό με την αργή απάλειψη των προκλητικά μεγάλων και ευφορότερων ιδιοκτησιών των ευγενών δημιουργούσαν το κατάλληλο κλίμα για το ξέσπασμα οξέων ταξικών συγκρούσεων στην ύπαιθρο, που ζημίωναν περαιτέρω την κοινωνική συνοχή αλλά και την οικονομία, ακριβώς όπως συνέβη κατά τη διετία 1905-1906. Οι μεταρρυθμίσεις του Στολίπιν, που ακολούθησαν, δεν κατάφεραν ούτε να διαλύσουν τις αγροτικές κοινότητες ούτε και να δημιουργήσουν μια μαζική και συμπαγή τάξη ιδιοκτητών αγροτών που θα υποστήριζε το τσαρικό καθεστώς, γεγονός που επέτεινε τη δυσφορία των φτωχών και των άκληρων αγροτών.

Την ίδια περίοδο η εκβιομηχάνιση που γνώριζε η χώρα διακρινόταν από μικρές περιόδους φρενήρους ανάπτυξης (λ.χ. β' μισό δεκαετίας 1890 και 1911-1914) καθώς και από μια περίοδο μακράς ύφεσης (1900-1910 περίπου) που δημιουργούσαν έντονα επισφαλείς συνθήκες εργασίας και διαβίωσης για την νεόκοπη εργατική τάξη. Η σχετικά καθυστερημένη μετατροπή των αγροτών σε εργάτες, η απουσία θεσμών εκπροσώπησης τους και η σταθερή υιοθέτηση μέτρων ωμής καταστολής από το τσαρικό καθεστώς καθιστούσαν την εργατική τάξη αστάθμητο παράγοντα των βιομηχανικών πόλεων της Ρωσίας. Ακόμα κι αν η εργατική τάξη ήταν ολιγάριθμη σε σχέση με τις υπόλοιπες κοινωνικές τάξεις και ομάδες, η υψηλή της συγκέντρωση σε ορισμένες πόλεις-κλειδιά (λ.χ. Αγία Πετρούπολη, Μόσχα κ.α.) όπως και σε μεμονωμένες περιοχές (λ.χ. Ουράλια και ανατολική Ουκρανία) της έδιναν εντυπωσιακή ισχύ σε περιόδους αναταραχών.

Ο συνδυασμένος ξεσηκωμός της φτωχής αγροτιάς και της εργατικής τάξης τη διετία 1905-1906 έδειξε ότι ο τσαρισμός δεν ήταν τόσο ισχυρός όσο ήθελε να δείχνει ενώ η οργή των απόκληρων κοινωνικών τάξεων της χώρας μπορούσε να τον οδηγήσει στην ανυπαρξία. Οι αναταραχές των ετών 1915-1917 στην ύπαιθρο, οι μαζικές λιποταξίες των αγροτών-στρατιωτών το ίδιο διάστημα στο άκουσμα μιας πιθανής αναδιανομής των γαιών και οι εργατικές κινητοποιήσεις πριν και μετά την κήρυξη του πολέμου καθώς και οι πιέσεις που βίωσαν οι απόκληροι εργάτες και αγρότες στις συνθήκες του Α΄ Π.Π. επιβεβαίωσαν το διαρκή φόβο του καθεστώτος για μια

επανάληψη της επανάστασης του 1905 και εντέλει συνέβαλαν καθοριστικά στην απονομιμοποίηση και τον αποσυντονισμό του με τα γνωστά αποτελέσματα.

Εντός αυτού του οικονομικού και κοινωνικού πλαισίου και με τον ναροντικισμό να περνάει σοβαρή κρίση κατά τις δεκαετίες του 1880 και 1890 εμφανίστηκε στη Ρωσία το σοσιαλδημοκρατικό κίνημα. Ουσιαστικά μέχρι το 1903 δεν αποτελούσε σημαντική δύναμη και περιοριζόταν σε μικρούς κύκλους διανοουμένων που από τη μία πάσχιζαν να μη συλληφθούν από τις αρχές ενώ από την άλλη προσπαθούσαν να χτίσουν γέφυρες με την εργατική τάξη, που τότε σιγά σιγά άρχιζε να βγαίνει στο προσκήνιο της ρωσικής κοινωνίας. Το έτος 1903 μπορεί να σήμανε την οριστική συγκρότηση του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος Ρωσίας αλλά συνάμα σηματοδεύτηκε από τη διχοτόμηση του σε δύο ρεύματα σκέψης και δράσης, τους μπολσεβίκους και τους μενσεβίκους, τα οποία όμως αποκρυσταλλώθηκαν καλύτερα στα χρόνια αμέσως μετά την επανάσταση του 1905. Οι μπολσεβίκοι τάσσονταν υπέρ της χρήσης νόμιμων και παράνομων μορφών πάλης ενάντια στην τσαρισμό, είχαν σταθερά επιθετική στάση απέναντι στην αστική τάξη και τα κόμματα της ενώ μέσω του Λένιν, από το καλοκαίρι του 1905, τάσσονταν θετικά στην ενεργητική τους συμμετοχή στην αστική επανάσταση σε συνεργασία με τη φτωχή αγροτιά. Απεναντίας οι μενσεβίκοι έκλιναν σχεδόν μονόπλευρα στις νόμιμες μορφές οργάνωσης και πάλης, δεν έδειχναν την παραμικρή πρόθεση να αναλάβουν ενεργό ρόλο στην αστική επανάσταση και στη συνεργασία με τη φτωχή αγροτιά κι έτσι κατέληξαν μετά το 1905 να είναι η ουρά της φιλελεύθερης αστικής τάξης και του κόμματος των καντέτων.

Το ίδιο διάστημα ο ναροντικισμός ξεπέρασε τη μακρά περίοδο κρίσης του και κατάφερε να συγκροτήσει το δικό του κόμμα, εκείνο των σοσιαλιστών-επαναστατών. Ο ναροντικισμός του 20^{ου} αιώνα δεν ήταν όμως ο ίδιος με εκείνον του 19^{ου}. Η προσήλωση στην άσκηση τρομοκρατίας εναντίον του τσαρισμού και η αφοσίωση στην αγροτιά ήταν οι μόνες σταθερές που έμειναν ίδιες ενώ το άνοιγμα στην εργατική τάξη και η συμμετοχή σε εργατικούς αντιπροσωπευτικούς θεσμούς συνιστούσαν την καινοτομία του στη νέα περίοδο. Η έλλειψη ωστόσο διακριτών ιδεολογικών αρχών, η αδυναμία του κόμματος να διαβάσει σωστά τις ταξικές αντιθέσεις της ρωσικής κοινωνίας και η διείδυση πρακτόρων στις γραμμές του ζημίωσαν βαθύτατα την επιρροή και την αξιοπιστία του κόμματος μετά την επανάσταση του 1905.

Αρχής γενομένης από το 1912 η μόνη δύναμη που φαίνεται να κερδίζει σταθερά έδαφος είναι το κόμμα των μπολσεβίκων μιας και διατηρεί ακέραιη την επιρροή του στην εργατική τάξη, αξιοποιώντας τόσο τις νόμιμες όσο και τις παράνομες μορφές αντιπροσώπευσης και πάλης. Με το ξέσπασμα του Α΄ Π.Π. τα όρια της νομιμότητας ολοένα και στενεύουν για τους μπολσεβίκους με αποκορύφωμα τη δίκη και τον εκτοπισμό των αντιπροσώπων τους από τη Δ΄ Δούμα. Οι μενσεβίκοι και οι ντεφενσιστές σοσιαλιστές επαναστάτες καταφέρνουν λόγω της τοποθέτησης τους στη συγκυρία να κινούνται νόμιμα με εξαίρεση τις διεθνιστικές τους πτέρυγες που διώχθηκαν ακριβώς όπως οι μπολσεβίκοι. Συνηγορούν στον πόλεμο, είναι υπέρμαχοι της συμμετοχής στους θεσμούς που δημιουργεί η φιλελεύθερη αστική τάξη, όπως τα συμβούλια πολεμικής βιομηχανίας, και συνεχίζουν πρακτικά την πολιτική ουράς που ακολουθούσαν οι μενσεβίκοι μετά το 1905. Γι' αυτούς ακριβώς τους λόγους δεν είναι τυχαίο ότι με το ξέσπασμα της Φεβρουαριανής επανάστασης του 1917 οι μενσεβίκοι και οι σοσιαλιστές- επαναστάτες ελέγχουν το σοβιέτ της Αγίας Πετρούπολης, παρ' όλη τη συμβιβαστική και στρογγυλεμένη τοποθέτηση τους σε μια σειρά ζητήματα.

Η εκ νέου επιστροφή των μπολσεβίκων με την αμνηστία που δόθηκε στα πλαίσια της Φεβρουαριανής Επανάστασης του 1917 θα ανατρέψει σιγά σιγά τα μέχρι τότε δεδομένα μεταξύ των επαναστατικών κομμάτων. Το τι συνέβη όμως και γιατί ακριβώς συνέβη από τον Μάρτιο ως τον Οκτώβριο του 1917 είναι μια άλλη ιστορία.

Επίλογος

Στις 25 Φεβρουαρίου 1917, μόλις δυο μέρες μετά τη διαδήλωση των εργατριών της Αγίας Πετρούπολης, κηρύχθηκε γενική απεργία στην πόλη. Η εντολή του τσάρου προς τις δυνάμεις καταστολής ήταν ωμή: «Πυροβολήστε τους». 2 μέρες μετά κι ενώ οι νεκροί κι οι τραυματίες από τα κυβερνητικά πυρά είναι αρκετοί, στασιάζει η φρουρά της πόλης και ενώνεται με τους διαδηλωτές ενώ σύντομα οι τελευταίοι ανοίγουν τις φυλακές και απελευθερώνουν τους πολιτικούς κρατούμενους. Το ημερολόγιο έγραφε 27 Φεβρουαρίου 1917.

Στις 28 Φεβρουαρίου κι ενώ οι κινητοποιήσεις εντείνονται, συγκροτείται στη Δούμα το «Προσωρινό Συμβούλιο» με έντεκα μέλη από το κόμμα των καντέτων, των τρουνοβίκων κ.α. Πρόθεση τους είναι η βολιδοσκόπηση της επανάστασης και η προσπάθεια ελέγχου της λαϊκής αντίδρασης όσο ο τσαρισμός δείχνει να μην μπορεί να ελέγξει τα τεκταινόμενα. Λίγες μέρες αργότερα το «Προσωρινό Συμβούλιο» αυτοανακηρύσσεται σε «Προσωρινή Κυβέρνηση» καθώς την 1η Μαρτίου ο Νικόλαος ο Β' παραιτείται υπέρ του αδερφού του, μεγάλου δούκα Μιχαήλ. Μια μέρα αργότερα κι ο Μιχαήλ αποποιείται το θρόνο κι ο τσαρισμός καταρρέει σαν πύργος από τραπουλόχαρτα μπροστά στη γενικευμένη αναταραχή. Πρακτικά το κυβερνητικό κενό σπεύδει να το καλύψει η ρωσική φιλελεύθερη αστική τάξη μέσω της Προσωρινής Κυβέρνησης.

Εκείνες ακριβώς τις ημέρες η εργατική τάξη της Αγίας Πετρούπολης ανασυγκροτεί το Σοβιέτ, το οποίο ελέγχεται εξ αρχής από τους μενσεβίκους και τους σοσιαλιστές-επαναστάτες. Με το Διάταγμα υπ' αριθμόν 1 του Σοβιέτ ορίζεται ότι ο στρατός μπορεί να διοικείται μόνο από εκλεγμένα συμβούλια στρατιωτών ενώ οι αξιωματικοί νομιμοποιούνται να διατάζουν μόνο σε περίπτωση εκστρατείας. Η υποστήριξη του Σοβιέτ προς την Προσωρινή Κυβέρνηση και η ανοχή της Προσωρινής Κυβέρνησης απέναντι στο Σοβιέτ, ανοίγει πια την περίοδο της δυαδικής εξουσίας, όσο ο πόλεμος συνεχίζεται.

Παράρτημα πηγών

Πηγή 1η

Απόφαση των χωρικών του Romashkino (επαρχία Samara) – 15 Ιουνίου 1906

Εμείς, οι υπογράφωντες χωρικοί του χωριού Romashkino (αυτοδιοίκηση Romashkino, περιφέρεια Buzulukskii, επαρχία Samara), που αποτελείται από τους επικεφαλής 420 νοικοκυριών, διεξήγαμε σήμερα συνέλευση του χωριού με την παρουσία του πρεσβύτερου του χωριού μας, Stepanishchev, και παρόντες 298 επικεφαλής νοικοκυριών. Αναφορικά με την υλική μας κατάσταση, καταλήξαμε στα ακόλουθα συμπεράσματα:

1. Πρέπει να διαθέτουμε γη και ελευθερία: όπως ένας άνθρωπος δεν μπορεί να ζήσει δίχως αέρα και νερό, έτσι είναι ακατόρθωτο και για εμάς να ζήσουμε δίχως γη.
2. Επιπλέον, όλη η μοναστηριακή, εκκλησιαστική, βασιλική και ιδιωτική γη πρέπει να δημευθεί. Αυτή η τελευταία θα πρέπει να αποσπαστεί προκειμένου να δημιουργήσει μια δεξαμενή γης για όλη την τάξη των μεροκαματιάρηδων.
3. Να αποδοθεί πλήρης αμνηστία σε όλους τους πολιτικούς [κρατούμενους].
4. Να καταργηθεί η θανατική ποινή και να θεσπιστεί ένα νόμιμο δικαστήριο.
5. Επιπροσθέτως, να καταργηθούν όλοι οι έμμεσοι φόροι και να αντικατασταθούν με ένα φόρο εισοδήματος.
6. Όλες οι τοπικές αρχές του χωριού θα πρέπει να λαμβάνουν μισθό, όχι από την κοινότητα των χωρικών αλλά από το Κρατικό Θησαυροφυλάκιο.
7. Να καταργηθούν τα δικαστήρια στα πλαίσια της τοπικής αυτοδιοίκησης και να αντικατασταθούν από επιδιαιτητές.
8. Καθολική δημόσια εκπαίδευση και πλήρης πρόσβαση σε όλα τα εκπαιδευτικά ιδρύματα για τα παιδιά μας, με τις σπουδές να καλύπτονται από το δημόσιο ταμείο.
9. Απαιτούμε την εφαρμογή όλων των ελευθεριών που προκηρύχθηκαν στο μανιφέστο της 17ης Οκτωβρίου 1905.
10. Βρισκόμαστε σε απελπιστική κατάσταση! Μας είναι αδύνατο να μετακινηθούμε δίχως να καταπατήσουμε γη τρίτων! Εκμεταλλευόμενοι την έλλειψη δικαιωμάτων και

την απελπισία μας, οι γαιοκτήμονες μας καταπιέζουν απαιτώντας απίθανες τιμές και από καπρίτσιο [μερικές φορές] δεν μας νοικιάζουν τη γη τους για οποιοδήποτε χρηματικό ενοίκιο. Είμαστε καταδικασμένοι να λιμοκτονήσουμε!

Εμπιστευόμαστε την εντολή αυτή για παράδοση στον νόμιμο εκπρόσωπο μας, Maksim Afanas'ev Chursin, και ακολούθως υποβάλλουμε τις υπογραφές μας προς επιβεβαίωση αυτού του γεγονότος.

34 εγγράμματοι χωρικοί υπογράφουν οι ίδιοι για τον εαυτό τους ενώ 260, εξαιτίας του αναλφαβητισμού τους, καταχωρήθηκαν σε λίστα από γραμματέα.

[Πηγή: Freeze Gregory (ed.), *From Supplication to Revolution – A Documentary Social History of Imperial Russia*, Oxford University Press, Oxford 1988, σελ. 277-278].

Πηγή 2η

Απόφαση των χωρικών του Nogutsk (επαρχία Stavropol) – 29 Ιουνίου 1906.

Εμείς, οι υπογράφωντες κρατικοί χωρικοί του χωριού του Nogutsk (αυτοδιοίκηση Nogutsk, περιφέρεια Aleksandron, επαρχία Stavropol), που αποτελείται από 900 επικεφαλής νοικοκυριών με δικαίωμα ψήφου στη συνέλευση του χωριού, συγκαλέσαμε συνέλευση (παρόντες: 840). Η συνέλευση συγκλήθηκε υπό τον πρεσβύτερο Iosif Kolesnikov, ο οποίος (κατά το άρθρο 66 του Γενικού Κανονισμού των Χωρικών) αντικατέστησε τον πρεσβύτερο του χωριού, όπου και πληροφορηθήκαμε τα εξής:

Έχουν περάσει ήδη 2 μήνες από τότε που συγκλήθηκε η Κρατική Δούμα, αλλά δεν είναι ξεκάθαρο το κατά πόσο έχει επιλύσει έστω ένα ζήτημα. Μόνο που η αποκατάσταση της γαλήνης στη χώρα βασίζεται στην επίλυση ενός ζητήματος: άμεση διανομή της γης στους χωρικούς που δεν διαθέτουν επαρκή γη ή δεν διαθέτουν καθόλου γη. Από τις εφημερίδες που λαμβάνουμε στο χωριό μας είναι εμφανές ότι παρόλο που η Δούμα κατέθεσε αυτό το ζήτημα στην πολιτική ατζέντα, δεν κατέληξε σε μια τελική απόφαση επί αυτού ενώ αντίθετα καταπιάστηκε με άλλα θέματα, όπως π.χ. την αμνηστία, την εθνική αυτονομία καθώς και άλλα που είναι αχρείαστα για το ρωσικό κράτος και δεν οδηγούν στη γαλήνη αλλά σε περαιτέρω ανομία και φόνους, που οι επαναστάτες ως τώρα δεν έχουν πάψει να διεξάγουν. Από μερικές εφημερίδες, είναι ξεκάθαρο ότι μόνο μερικοί αντιπρόσωποι μόνοι τους τρέχουν τις εργασίες της Δούμας ενώ οι χωρικοί δεν έχουν λόγο, ωστόσο μόνο οι χωρικοί μπορούν να πουν τι

χρειάζεται για τη χώρα και τι μπορεί να επαναφέρει τη γαλήνη. Μπορεί κανείς να υποθέσει ότι δεν θέλουν από τους χωρικούς να μιλούν και αν κάποιος από αυτούς αρθρώσει λόγο, τότε ακριβώς τον περιγελούν άμεσα και μετά οι υπόλοιποι σιωπούν. Οι μόνοι που εκφωνούν λόγους στη Δούμα είναι εκείνοι που ξέρουν πως να μιλούν εύγλωττα χρησιμοποιώντας ξένες λέξεις. Ως συνέπεια όλων αυτών, συζητήσαμε μεταξύ μας και ομόφωνα αποφασίσαμε όπως παρουσιαστεί η απόφαση αυτή στον πρόεδρο της Κρατικής Δούμας και όπως ερωτηθεί να προτείνει σε μια διαδικασία της Δούμας τα ακόλουθα ερωτήματα, η επίλυση των οποίων θα οδηγήσει στην επαναφορά της ηρεμίας στη χώρα.

1. Δε θα πρέπει να δοθεί καθόλου αμνηστία στους πολιτικούς εγκληματίες υπόψη του γεγονότος ότι ως τώρα οι δολοφονίες δεν έχουν σταματήσει.
2. Να μην παραχωρηθούν δικαιώματα αυτονομίας σε κανέναν γιατί κάτι τέτοιο θα οδηγήσει σε νέες θυσίες από την πλευρά των αγροτών.
3. Σε καμία περίπτωση να μη δοθούν ίσα δικαιώματα στους Εβραίους, εφόσον οι άνθρωποι αυτοί επιδιώκουν να κερδίσουν ισχύ εις βάρος μας· επιθυμούν να καταστρέψουν το παρόν έννομο καθεστώς στη Ρωσία και να διευθετήσουν έτσι τα πράγματα ώστε να κυβερνήσουν τη Ρωσία παρακάμπτοντας τον Θεό.
4. Η θανατική ποινή πρέπει να επιβάλλεται μόνο κατόπιν δικαστικής απόφασης.
5. Ο στρατιωτικός νόμος και τα μέτρα έκτακτης ανάγκης θα πρέπει να διατηρηθούν μέχρι να ηρεμήσει η κατάσταση στη χώρα.
6. Το Συμβούλιο του Κράτους θα πρέπει να διατηρηθεί (καθώς είναι πιο εξοικειωμένο με τους νόμους και ικανό στο να διορθώσει τα λάθη της Κρατικής Δούμας).
7. Είναι επείγοντως απαραίτητο να ξεκινήσει μια αναθεώρηση του ζητήματος της παραχώρησης της γης και των δασών του κράτους, του στέμματος, του αυτοκρατορικού γραφείου, των μοναστηριών, της εκκλησίας και των ευγενών γαιοκτημόνων. Η γη θα πρέπει να διανεμηθεί σε χωρικούς που έχουν πολύ λίγη ή καθόλου γη και δικαιώματα υλοτομίας.
8. Η κοινότητα του Nogutsk αιτείται τον αποκλεισμό από την Κρατική Δούμα όλων των μη Ρώσων και των ατόμων εβραϊκής καταγωγής που έχουν προσηλυτιστεί από τον ιουδαϊσμό στην πίστη μας· να αποκλειστούν επίσης όλα τα πρόσωπα που έχουν

τιμωρηθεί είτε με ετυμηγορία δικαστηρίου είτε με διοικητική εντολή, εφόσον το Ρωσικό κράτος υποστηρίζεται από τους χωρικούς, που έχυσαν το αίμα τους για να εξασφαλίσουν την ισχύ του στη βάση του ότι ο Σλαβικός πληθυσμός έχει την υπεροχή.

9. Να καταργηθεί η κρατική πώληση (κρατικό μονοπώλιο) αλκοολούχων ποτών ή να σχεδιαστεί ένας νόμος που θα υποχρεώνει το κρατικό θησαυροφυλάκιο να πληρώνει τις κοινότητες το ποσό που προέκυψε από ιδιώτες εμπόρους. Τα χρήματα αυτά θα έδιναν τη δυνατότητα στις κοινότητες να χτίσουν σχολεία και εκκλησίες, που οι χωρικοί τα έχουν ανάγκη (όπως γίνονταν πριν από την εγκαθίδρυση του κρατικού μονοπωλίου στο αλκοόλ).

10. Να τεθεί ένας κρατικός μισθός για τον κλήρο των ενοριών, με τον όρο ότι δεν θα προσδιορίζουν τέλη για την διεξαγωγή των θρησκευτικών τελετών.

11. Να θεσπιστεί καθολική και δωρεάν εκπαίδευση.

12. Να εγκαθιδρυθεί ένα σύστημα γενεαλογίας για τα οικόσιτα ζώα και τα άλογα.

13. Να οριστεί η διεξαγωγή των συνεδριάσεων της Κρατικής Δούμας μόνο σε εργάσιμες μέρες και όχι σε αργίες, όπως έχει ορίσει η Δούμα.

14. Να ζητήσουμε από τον Ηγεμόνα Αυτοκράτορα να καταργήσει τις θέσεις των κτηνιάτρων και του παραϊατρικού προσωπικού όπως και των υπαλλήλων για τους ειδικούς φόρους κατανάλωσης, εφόσον οι δαπάνες για την υποστήριξη τους διαμορφώνουν ένα βαρύ φορτίο πάνω στις μη ιδιοκτήτριες τάξεις του πληθυσμού. Την ίδια ώρα, οι άνθρωποι αυτοί δεν έχουν κανένα σημαντικό όφελος για το κράτος.

15. Να εκδοθεί νόμος, σύμφωνα με τον οποίο οι χρηματικές χορηγίες που δίνονται στις εκκλησίες να χρησιμοποιούνται για τη συντήρηση τους αλλά και για την κατασκευή νέων. Τα έσοδα και τα έξοδα θα πρέπει να ελέγχονται από λογιστές, εκλεγμένους από την κάθε κοινότητα.

16. Να καταστούν τα ζεμιστβό υπεύθυνα για όλα τα ταχυδρομεία, καθώς τα έξοδα για τη λειτουργία τους είναι βαρύ φορτίο για την κοινότητα.

17. Να προετοιμαστεί ένας νόμος με τον οποίο η ασφαλιστική εκτίμηση από κάθε κοινότητα (για ιδιωτικές και δημόσιες δομές) θα πηγαίνει στις κοινότητες, όχι στο κράτος, και με βάση τον ίδιο νόμο οι κοινότητες θα αναλαμβάνουν την ευθύνη για τα απανθρακωμένα κτίρια.

18. Τόσο οι στρατιωτικοί όσο και οι πολιτικές αρχές θα πρέπει να αποτελούνται από Ορθόδοξους Ρώσους – όχι ξένους ή μη Ορθόδοξους ή ανθρώπους εβραϊκής καταγωγής που προσηλυτίστηκαν στην Ορθοδοξία ή Πολωνούς.

19. Τα πρόσωπα που βρέθηκαν ένοχα για την κλοπή οικόσιτων ζώων ή άλλου είδους ιδιοκτησίας θα πρέπει να απολύονται από το κράτος· εκείνοι που υπέστησαν απώλειες από τις πράξεις τους θα πρέπει να λάβουν αποζημίωση από το κράτος.

20. Να εκδοθεί νόμος αναφορικά με την ισότητα όλων των πολιτών.

Εκφράζουμε την πεποίθηση ότι το αίτημα μας δεν θα αποτελέσει βοή εν τη ερήμω.

Υπογράφηκε από 41 εγγράμματους χωρικούς, τα ονόματα των υπόλοιπων 599 αναλφάβητων χωρικών βρίσκονται στη λίστα.

[Πηγή: Freeze Gregory (ed.), *From Supplication to Revolution – A Documentary Social History of Imperial Russia*, Oxford University Press, Oxford 1988, σελ. 278-280].

Πηγή 3η

Η λίστα αιτημάτων του πατέρα Γκαπόν προς τον Νικόλαο τον Β' – 22 Ιανουαρίου 1905.

Ηγεμόνα!

«Εμείς, οι εργαζόμενοι και οι κάτοικοι, μέλη διαφόρων τάξεων της πόλης της Αγ. Πετρούπολης, οι γυναίκες, τα παιδιά μας και οι ανήμποροι ηλικιωμένοι γονείς μας, ήρθαμε σε εσάς, Ηγεμόνα, για να ζητήσουμε δικαιοσύνη και προστασία. Είμαστε εξαθλιωμένοι, οι εργοδότες μας μας καταπιέζουν, μας παραφορτώνουν με δουλειά, μας προσβάλλουν, δεν μας αντιμετωπίζουν ανθρώπινα αλλά σαν σκλάβους που πρέπει να υποστούν μια πικρή μοίρα και να σιωπήσουν. Παρά το γεγονός ότι έχουμε υποφέρει, μας σπρώχνουν όλο και πιο βαθιά σε ένα χάσμα δυστυχίας, έλλειψης δικαιωμάτων και άγνοιας. Ο δεσποτισμός και η αυθαιρεσία μας πνίγουν και κοιτάμε να πάρουμε ανάσα. Ηγεμόνα, δεν μας έχει μείνει δύναμη. Φτάσαμε στο όριο της υπομονής μας. Έχουμε φτάσει σε εκείνη τη φοβερή στιγμή που είναι καλύτερο να πεθάνουμε παρά να συνεχίσουμε τα αφόρητα βάσανα.

Και έτσι αφήσαμε τη δουλειά μας και δηλώσαμε στους εργοδότες μας ότι δεν θα επιστρέψουμε στη δουλειά μέχρι να ικανοποιήσουν τα αιτήματά μας. Δεν ζητάμε πολλά, θέλουμε μόνο αυτό που είναι απαραίτητο για τη ζωή και χωρίς το οποίο η ζωή

δεν είναι παρά σκληρή εργασία και αιώνια βάσανα. Το πρώτο μας αίτημα ήταν οι εργοδότες μας να συζητήσουν τις ανάγκες μας μαζί μας. Αλλά αρνήθηκαν να το κάνουν, μας αρνήθηκαν το δικαίωμα να μιλήσουμε για τις ανάγκες μας, με το σκεπτικό ότι ο νόμος δεν μας παρέχει τέτοιο δικαίωμα. Επίσης παράνομα ήταν τα άλλα αιτήματά μας: να μειώσουμε την εργάσιμη ημέρα σε οκτώ ώρες, να καθορίσουν τους μισθούς μαζί μας και κατόπιν συμφωνίας μαζί μας, να εξετάσουν τις διαφορές μας με τους διαχειριστές του χαμηλότερου επιπέδου στο εργοστάσιο, να αυξήσουν τους μισθούς των ανειδίκευτων εργαζομένων και των γυναικών σε ένα ρούβλι την ημέρα, να καταργηθεί η υπερωριακή εργασία, να παρέχουν ιατρική φροντίδα με προσοχή και χωρίς προσβολή, να φτιάξουν εργαστήρια τέτοια έτσι ώστε να είναι δυνατό να δουλεύουμε εκεί και να μην αντιμετωπίζουμε τον θάνατο από τα φοβερά ρεύματα, τη βροχή και το χιόνι.

Οι εργοδότες μας και οι διαχειριστές του εργοστασίου θεώρησαν ότι όλα αυτά ήταν παράνομα: κάθε αίτημά μας ήταν έγκλημα και η επιθυμία μας να βελτιώσουμε την κατάστασή μας ήταν συκοφαντική αυθάδεια.

Ηγεμόνα, είμαστε χιλιάδες εδώ, εξωτερικά είμαστε άνθρωποι, αλλά στην πραγματικότητα, ούτε εμείς ούτε ο ρωσικός λαός στο σύνολό του δεν έχουμε κανένα ανθρώπινο δικαίωμα, ακόμη και το δικαίωμα να μιλάμε, να σκεφτόμαστε, να συγκεντρωνόμαστε, να συζητάμε τις ανάγκες μας ή να λαμβάνουμε μέτρα για να βελτιώσουμε τις συνθήκες [ζωής] μας. Μας έχουν υποδουλώσει και το έκαναν υπό την προστασία των υπαλλήλων σας, με τη βοήθειά τους και με τη συνεργασία τους. Φυλακίζουν και στέλνουν εξορία όποιον από εμάς έχει το θάρρος να μιλήσει για τα συμφέροντα της εργατικής τάξης και του λαού. Μας τιμωρούν για την καλοκαρδοσύνη και τη συμπόνοια μας σαν να ήταν έγκλημα. Το να λυπάσαι ένα τσακισμένο και βασανισμένο άτομο χωρίς δικαιώματα σημαίνει να διαπράττεις ένα σοβαρό έγκλημα. Όλοι εργαζόμενοι και οι αγρότες υπόκεινται στο σύνολό τους στο έλεος μιας γραφειοκρατικής διοίκησης που αποτελείται από καταχραστές δημοσίων πόρων και κλέφτες που όχι μόνο δεν ενδιαφέρονται καθόλου για τα συμφέροντα του ρωσικού λαού αλλά βλάπτουν αυτά τα συμφέροντα. Η γραφειοκρατική διοίκηση έχει οδηγήσει τη χώρα σε πλήρη εξαθλίωση, την έχει οδηγήσει σε έναν επαίσχυντο πόλεμο και φέρνει τη Ρωσία ακόμη περισσότερο προς την καταστροφή. Εμείς, οι εργαζόμενοι και ο λαός, δεν έχουμε κανένα λόγο για τις δαπάνες για τα τεράστια ποσά που εισπράττονται από εμάς. Δεν ξέρουμε καν πού πηγαίνουν τα χρήματα που συλλέγονται από τους

εξαθλιωμένους ανθρώπους. Ο λαός στερείται κάθε δυνατότητας να εκφράσει τις επιθυμίες και τις απαιτήσεις του ή να συμμετάσχει στη θέσπιση φόρων και στις δαπάνες του. Οι εργαζόμενοι στερούνται τη δυνατότητα να οργανωθούν σε συνδικάτα για να υπερασπιστούν τα συμφέροντά τους.

Ηγεμόνα! Συμβιβάζονται όλα αυτά με το νόμο του Θεού, με τη χάρη του οποίου βασιλεύετε; Και είναι δυνατόν να ζούμε κάτω από τέτοιους νόμους; Δεν θα ήταν καλύτερο να πεθάναμε όλοι εμείς, οι εργαζόμενοι όλης της Ρωσίας; Αφήστε τους καπιταλιστές - εκμεταλλευτές της εργατικής τάξη, τους γραφειοκράτες – καταχραστές δημοσίων κεφαλαίων και τους ληστές του ρωσικού λαού - να ζήσουν και να διασκεδάσουν. Ηγεμόνα, αυτό αντιμετωπίζουμε και αυτός είναι ο λόγος που συγκεντρωθήκαμε μπροστά στα τείχη του παλατιού σας. Εδώ αναζητούμε την τελευταία μας σωτηρία. Μην αρνηθείτε να έρθετε σε βοήθεια των ανθρώπων σας, βγάλτε τους από τον τάφο της φτώχειας, της άγνοιας και της έλλειψης δικαιωμάτων, δώστε τους την ευκαιρία να καθορίσουν τη μοίρα τους και απαλλάξτε τους από τον αφόρητο ζυγό των γραφειοκρατών. Γκρεμίστε τον τοίχο που σας χωρίζει από τους ανθρώπους σας και αφήστε τους να κυβερνήσουν τη χώρα μαζί με εσάς. Έχετε τοποθετηθεί [στο θρόνο] για την ευτυχία των ανθρώπων. Ωστόσο, οι γραφειοκράτες αρπάζουν αυτή την ευτυχία από τα χέρια μας και αυτή δεν φτάνει ποτέ σε εμάς. παίρνουμε μόνο θλίψη και ταπείνωση. Ηγεμόνα, εξετάστε τα αιτήματά μας προσεκτικά και χωρίς κανένα θυμό, δεν κλίνουν προς το κακό, αλλά προς το καλό, τόσο για εμάς όσο και για εσάς. Η δική μας δεν είναι η φωνή της αλαζονείας αλλά της συνειδητοποίησης ότι πρέπει να βγούμε από μια κατάσταση που είναι δυσβάσταχτη για όλους. Η Ρωσία είναι πολύ μεγάλη, οι ανάγκες της είναι ποικίλες και πολλές, για να την κυβερνούν μόνο οι γραφειοκράτες. Χρειαζόμαστε λαϊκή εκπροσώπηση, είναι απαραίτητο για τους ανθρώπους να βοηθήσουν τον εαυτό τους και να αυτοδιοικηθούν. Μόνο αυτοί γνωρίζουν τις πραγματικές τους ανάγκες. Μην απορρίψετε τη βοήθεια τους, δεχτείτε την, θεσπίστε αμέσως τη σύγκληση εκπροσώπων απ' όλη τη ρώσικη γη, απ' όλες τις τάξεις, απ' όλα τα στρώματα, συμπεριλαμβανομένων και εργατικών αντιπροσώπων. Ας είναι παρόντες εκεί ο καπιταλιστής, ο εργάτης, ο γραφειοκράτης, ο ιερέας, ο γιατρός και ο δάσκαλος – ας είναι [παρών] ο καθένας ανεξάρτητα του ποιος είναι [ή ποιους εκλέγει αντιπρόσωπους]. Ας είναι όλοι ίσοι και ελεύθεροι να εκλέγουν ή να εκλέγονται και προς το σκοπό αυτό ορίστε έτσι ώστε οι εκλογές για τη Συντακτική Συνέλευση να διεξάγονται στη βάση της καθολικής, μυστικής και της ίσης ψήφου.

Αυτό είναι και το βασικό μας αίτημα επειδή τα πάντα βασίζονται σ' αυτό και πάνω σ' αυτό, αυτό είναι το βασικό και το μόνο βάλαμο για τις φοβερές πληγές μας, χωρίς αυτό θα αιμορραγήσουν έντονα και θα μας οδηγήσουν στο θάνατο.

Ένα μέτρο, ωστόσο, δεν μπορεί να γιατρέψει όλες τις πληγές μας. Άλλα μέτρα είναι αναντικατάστατα και, Ηγεμόνα, μιλάμε γι' αυτά σε εσάς άμεσα και ανοικτά, σαν στον πατέρα μας, εκ μέρους όλης της εργαζόμενης τάξης της Ρωσίας.

Τα κάτωθι αιτήματα είναι απαραίτητα:

1. Μέτρα για την εξάλειψη της άγνοιας και της έλλειψης πολιτικών δικαιωμάτων του ρωσικού λαού

Α. Άμεση απελευθέρωση και επιστροφή από την εξορία όσων υπέφεραν εξαιτίας των πολιτικών ή θρησκευτικών τους πιστεύω ή λόγω απεργιών και αγροτικών ταραχών.

Β. Άμεση ανακήρυξη της ελευθερίας και του απαραβίαστου του ατόμου, ελευθερία λόγου και τύπου, ελευθερία συνέρχεσθαι καθώς και ελευθερία συνείδησης.

Γ. Καθολική και υποχρεωτική δημόσια εκπαίδευση.

Δ. Υπουργική ευθύνη απέναντι στο λαό και εγγύηση νομοταγούς διοίκησης.

Ε. Ισότητα όλων απέναντι στο νόμο, δίχως εξαιρέσεις.

Στ. Διαχωρισμός εκκλησίας-κράτους.

2. Μέτρα για την εξάλειψη της φτώχειας του λαού.

Α. Κατάργηση των έμμεσων φόρων και αντικατάσταση τους από άμεσο προοδευτικό φόρο εισοδήματος.

Β. Κατάργηση των πληρωμών εξόφλησης, θέσπιση χαμηλών τόκων και σταδιακή μεταφορά της γης στο λαό.

Γ. Τοποθέτηση των στρατιωτικών και ναυτικών δυνάμεων εντός Ρωσίας κι όχι εκτός.

Δ. Τερματισμός του πολέμου βάσει της λαϊκής θέλησης.

3. Μέτρα για την εξάλειψη της καταπίεσης της εργασίας από το κεφάλαιο.

Α. Κατάργηση του θεσμού των εργοστασιακών επιτροπών.

Β. Καθιέρωση διαρκών επιτροπών, εκλεγμένων από τους εργάτες, σε εργοστάσια και εργαστήρια, που θα λαμβάνουν υπόψη τα εργατικά παράπονα σε συνεργασία με τη διοίκηση. Η απόλυση ενός εργάτη δε θα λαμβάνει χώρα παρά μόνο κατόπιν απόφασης της επιτροπής αυτής.

Γ. Άμεση ελευθερία για τους συνεταιρισμούς και τα σωματεία.

Δ. δωρη ημερήσια εργασία και θεσμοθέτηση της υπερωρίας.

Ε. Άμεση ελευθερία για την ταξική πάλη.

ΣΤ. Άμεση θέσπιση του κατώτατου μισθού.

Ζ. Άμεση και συνεχής συμμετοχή των εργατικών εκπροσώπων στην προετοιμασία της νομοθεσίας για μια κρατική ασφάλιση των εργατών.

Αυτές, Ηγεμόνα, είναι οι κύριες ανάγκες μας, για τις οποίες ήρθαμε σε εσάς. Μόνο εάν και όταν εκπληρωθούν θα είναι δυνατό να ελευθερωθεί η χώρα μας από τη σκλαβιά και τη φτώχεια. Θα είναι δυνατόν να ανθίσει, θα είναι δυνατόν οι εργαζόμενοι να οργανωθούν για να προστατεύσουν τα συμφέροντά τους ενάντια στην αυθάδη εκμετάλλευση των καπιταλιστών και της ληστρικής κυβέρνησης των γραφειοκρατών που στραγγαλίζουν τον λαό. Δώστε την εντολή και ορκιστείτε ότι θα υλοποιήσετε αυτά τα αιτήματα και θα κάνετε τη Ρωσία ευτυχισμένη, ξακουστή και θα αποτυπώσετε για πάντα το όνομα σας στις καρδιές μας αλλά και στις καρδιές των απογόνων μας. Αλλά αν δεν δώσετε την εντολή, αν δεν ανταποκριθείτε στην έκκληση μας, τότε θα πεθάνουμε εδώ, σε αυτήν την πλατεία, μπροστά από το παλάτι σας. Δεν έχουμε πουθενά αλλού να πάμε και είναι άνευ λόγου το να φύγουμε. Υπάρχουν μόνο δύο δρόμοι για εμάς, ο ένας προς την ελευθερία και την ευτυχία, ο άλλος προς τον τάφο. Ας θυσιάσουμε τη ζωή μας για τη Ρωσία που υποφέρει. Δεν μετανιώνουμε για τη θυσία, την αγκαλιάζουμε πρόθυμα.

Γεώργιος Γκαπόν, Ιερέας

Ιβάν Βασίμοφ, Εργάτης

[Πηγή: Dmytryshyn Basil (ed.), *Imperial Russia – A Source Book, 1700 – 1917*, Dryden Press, Hinsdale IL 1974, σελ.379-383].

Πηγή 4η

Απόφαση των εργατών του Reval [Ρίγα] στους εκπροσώπους των εργατών στη Δούμα – 7 Ιουνίου 1906.

Προς τη διαδικασία αρχαιρεσιών των εργατών.

Εμείς, εργάτες στο εργοστάσιο «Motor» [Dvigatel'] έχοντας συγκροτηθεί την 7η Ιουνίου 1906 ως συλλογικό σώμα άνω των 1.000 εργατών, σας χαιρετίζουμε για τη σθεναρή σας απεύθυνση προς όλη την εργατική τάξη της Ρωσίας. Διαμαρτυρόμαστε ενάντια στην μαυρο-εκατονταρχίτικη σύγχυση εν σχέσει με τους επαναστάτες, η οποία ισχυρίστηκε ότι το κίνημα χειραφέτησης υποκινήθηκε από μεμονωμένους αγκιτάτορες και επιβεβαιώνουμε ότι αυτό προκλήθηκε από την απελπιστική και καταπιεσμένη μας θέση. Σύντροφοι, απαιτούμε τα ακόλουθα:

1. Δικαστική δίωξη των αξιωματούχων που άσκησαν βία ενάντια στο λαό.
2. Πλήρη αμνηστία για εκείνους που υπέφεραν για πολιτικούς, αγροτικούς και θρησκευτικούς λόγους.
3. Άμεση κατάργηση της θανατικής ποινής.
4. Κατάργηση του στρατιωτικού νόμου και των μέτρων έκτακτης ανάγκης.
5. Σύγκληση συντακτικής εθνοσυνέλευσης στη βάση της καθολικής, ίσης, άμεσης και μυστικής ψηφοφορίας ανεξαρτήτως φύλου, θρησκείας ή εθνικότητας.
6. Εγκαθίδρυση ενός μόνο νομοθετικού σώματος.
7. Θέσπιση τοπικής αυτοδιοίκησης με ευρείες, δημοκρατικές αρχές.
8. Ευθύνη των αξιωματούχων απέναντι στους νόμους (όπως και για τους άλλους πολίτες).
9. Ελευθερία λόγου, τύπου, συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι, της απεργίας και των θρησκευτικών πεποιθήσεων.
10. Καθολική, υποχρεωτική εκπαίδευση ως την ηλικία των 16 ετών.
11. Εργάσιμη ημέρα 8 ωρών.
12. Κρατική ασφάλιση των εργατών απέναντι στην ασθένεια, τα γηρατειά και την ανεργία.

13. Άμεση συγκρότηση των τοπικών αγροτικών επιτροπών προς επίλυση του αγροτικού ζητήματος.
14. Κατάργηση των μόνιμων στρατευμάτων και αντικατάσταση τους από μόνιμη πολιτοφυλακή.
15. Αποδέσμευση των τωρινών υπουργών και διορισμό ενός νέου υπεύθυνου υπουργείου από τη Δούμα, εφόσον αυτό είναι μια από τις προϋποθέσεις που θα συμβάλλουν στη σύγκληση μιας συντακτικής συνέλευσης.

Σύντροφοι υπερασπιστείτε τα αιτήματα μας! Αν προκύψουν συγκρούσεις με την κυβέρνηση λόγω αυτών των αιτημάτων, να ξέρετε ότι εμείς που ατσαλωθήκαμε σε μάχες κατά τους προηγούμενους μήνες, είμαστε ξανά έτοιμοι, μαζί με όλο το Ρωσικό προλεταριάτο, να υψώσουμε το ανάστημά μας προς υπεράσπιση των αιτημάτων μας.

[Πηγή: Freeze Gregory (ed.), *From Supplication to Revolution – A Documentary Social History of Imperial Russia*, Oxford University Press, Oxford 1988, σελ. 290-291].

Κατάλογος χαρτών

Χάρτης 1. Ζώνες βλάστησης στα εδάφη της τέως Σοβιετικής Ένωσης, σελ. 32

Χάρτης 2. Οι εκτάσεις μαύρης γης στα ευρωπαϊκά εδάφη της τσαρικής Ρωσίας, σελ. 33

Χάρτης 3. Κάτοψη μιας υποτυπώδους ρωσικής αγροτικής κοινότητας κατά τα τελευταία χρόνια ύπαρξης της τσαρικής Ρωσίας, σελ. 83

Χάρτης 4. Η εξορυκτική ζώνη του Ντονμπάς στην ανατολική Ουκρανία, σελ. 100

Παράρτημα πινάκων

Πίνακας 1. Διακύμανση της τιμής γης ανά ντεσιατίνες σε 47 κυβερνεία της ευρωπαϊκής Ρωσίας (1882-1887), σελ. 35

Πίνακας 2. Μεταβολές στη γαιοκτησία σε ιδιοκτησίες και ντεσιατίνες ανά κοινωνική τάξη το διάστημα 1877 – 1905 σε 50 κυβερνεία της ευρωπαϊκής Ρωσίας, σελ. 36

Πίνακας 3. Στρατιωτική απογραφή των αλόγων σε 49 κυβερνεία της ευρωπαϊκής Ρωσίας το διάστημα 1888-1891 (του κυβερνείου Άρχαγγελσκ συμπεριλαμβανομένου), σελ. 37

Πίνακας 4. Στρατιωτική απογραφή των αλόγων σε 48 κυβερνεία της ευρωπαϊκής Ρωσίας το διάστημα 1896-1900 (πλην του κυβερνείου Άρχαγγελσκ), σελ. 37-38

Πίνακας 5. Παραγωγή βασικών σιτηρών ανά πενταετία το διάστημα 1885-1910 σε 50 κυβερνεία της ευρωπαϊκής Ρωσίας, σελ. 43

Πίνακας 6. Μέσος αγρός κατ' άτομο σε ντεσιατίνες (1 ντεσιατίνα: 10,925 στρέμματα) σε συγκεκριμένα κυβερνεία της ευρωπαϊκής Ρωσίας, σελ. 48

Πίνακας 7. Ρωσικοί δασμοί σε διάφορες κατηγορίες εισαγωγών, σελ. 52

Πίνακας 8. Άμεσες επενδύσεις γαλλικών κεφαλαίων στη Ρωσία σε εκατομμύρια φράγκα (ιδιωτικές εταιρείες), σελ. 55

Πίνακας 9. Παραγωγή της εξορυκτικής βιομηχανίας στη Ρωσία το διάστημα 1860 – 1910 σε πουντ (1 πουντ = 16,380 κιλά), σελ. 55

Πίνακας 10. Διακυμάνσεις στην εξόρυξη σιδήρου – άνθρακα και στην παραγωγή χάλυβα (σε πουντ/1 πουντ = 16,380 κιλά) το διάστημα 1900 – 1907, σελ. 61

Πίνακας 11. Παραγωγή ρεύματος και κατανάλωση, εθνική σύγκριση, σελ. 62

Πίνακας 12. Διανομή των πολεμικών παραγγελιών, Ιούλιος 1914-Μάιος 1916, σελ. 65

Πίνακας 13. Ρωσικές επιχειρήσεις ανάλογα με το μέγεθος του μετοχικού τους κεφαλαίου το 1911, σελ. 66-67

Πίνακας 14. Μεγάλα ρωσικά δάνεια που συνάφθηκαν με γαλλικούς τραπεζικούς οίκους το διάστημα 1888 – 1909, σελ. 73

Πίνακας 15. Αριθμός αγροτικών ταραχών τη διετία 1905-1906, σελ. 89

Πίνακας 16. Αγροτικός πληθυσμός ανά είδος ιδιοκτησίας κατά το πρώτο εξάμηνο του 1917, σελ. 95-96

Πίνακας 17. Έκδοση εσωτερικών διαβατηρίων ανά δεκαετία το διάστημα 1881-1910, σελ. 97

Πίνακας 18. Διακυμάνσεις του συνολικού αριθμού εργατών στην εξόρυξη και την μεταλλουργία το διάστημα 1901 – 1907, σελ. 103

Πίνακας 19. Αριθμός απεργιών, απεργών και συνολικών ημερών χαμένων από απεργία το διάστημα 1912-1914 σε πολιτικές και οικονομικές απεργίες, σελ. 116

Πίνακας 20. Ποσοστό πορνείας ανά κοινωνική τάξη το 1894, σελ. 120

Βιβλιογραφία

Α. Δημοσιευμένες πηγές

Α.1. Στην ελληνική γλώσσα

Λένιν Β.Ι., *Άπαντα – Τόμος 3*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2012.

Λένιν Β.Ι., *Άπαντα - Τόμος 5*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1976.

Λένιν Β.Ι., *Άπαντα – Τόμος 15*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1976.

Λένιν Β.Ι., *Άπαντα-Τόμος 18*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1978.

Λένιν Β.Ι., *Άπαντα – Τόμος 26*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1976.

Λένιν Β.Ι., *Δυο ταχτικές της σοσιαλδημοκρατίας στη σοσιαλιστική επανάσταση*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1977.

Λένιν Β.Ι., *Επαναστατικός Τυχοδιωκτισμός*, εκδόσεις Πρόγκρες, Μόσχα 1985.

Α.2. Στη ρωσική γλώσσα

Ерофеев Н.Д., Шелухаев В.В. (ed.), *Партия социалистов-революционеров. Документы и материалы. 1900—1922 Том 1*, Росспэн, Москва 1996.

<http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/12289-partiya-sotsialistov-revoljutsionerov-dokumenty-i-materialy-1900-1922-gg-v-3-h-t-t-1-1900-1907-gg>

Ерофеев Н.Д., Шелухаев В.В. (ed.), *Партия социалистов-революционеров. Документы и материалы. 1900—1922 Том 2*, Росспэн, Москва 1996.

<http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/14606-partiya-sotsialistov-revoljutsionerov-dokumenty-i-materialy-1900-1925-gg-v-3-h-t-t-2-iyun-1907-g-fevral-1917-g>

Министерство внутренних дел, Труды Центрального Статистического Управления, *Поездные итоги Всероссийской Сельско-Хозяйственной и Поземельной переписи 1917 года по 57 губерниям и областям Том V*, Москва 1923.

<http://istmat.info/node/29782>

Министерство внутренних дел, Центральный Статистический Комитет,
Ежегодник России 1904 г, С.Петербург 1905.

<http://istmat.info/node/24137>

Министерство внутренних дел, Центральный Статистический Комитет,
Ежегодник России 1905 г, Типо-Литография Н.Л. Ныркина, С.Петербург 1906.

<http://istmat.info/node/23902>

Министерство внутренних дел, Центральный Статистический Комитет,
Ежегодник России 1906 г, Тип. тва Андерсена и Лойцянского, С.Петербург 1907.

<http://istmat.info/node/24185>

Министерство внутренних дел, Центральный Статистический Комитет,
Ежегодник России 1907 г, С.Петербург 1908.

<http://istmat.info/node/24999>

Министерство внутренних дел, Центральный Статистический Комитет,
Ежегодник России 1908 г, С.Петербург 1909.

<http://istmat.info/node/25014>

Министерство внутренних дел, Центральный Статистический Комитет,
Ежегодник России 1909 г, С.Петербург 1910.

<http://istmat.info/node/25037>

Министерство внутренних дел, Центральный Статистический Комитет,
Ежегодник России 1910 г, С.Петербург 1911.

<http://istmat.info/node/25071>

Министерство внутренних дел, Центральный Статистический Комитет,
*Юбилейный сборник Центрального Статистического Комитета
Министерства Внутренних Дел 1863-30.04.1913*, С.Петербург 1913.

<http://istmat.info/node/23854>

Министерство юстиции, *Полное собрание законов Российской Империи.
Собрание Третье. Том XXVI. Отделение 1.*, С.Петербург 1906 г.

<https://runivers.ru/lib/book3139/10028/>

Гютюкин С. В. (ed.), *Меньшевики. Документы и материалы. 1903 — февраль 1917 гг.*, Росспэн, Москва 1996.

<http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/12296-menshevik-dokumenty-i-materialy1903-fevral-1917-gg>

A.3. Στην αγγλική γλώσσα

Dmytryshyn Basil (ed.), *Imperial Russia – A Source Book, 1700 – 1917*, Dryden Press, Hinsdale IL 1974.

Freeze Gregory (ed.), *From Supplication to Revolution – A Documentary Social History of Imperial Russia*, Oxford University Press, Oxford 1988.

Lenin I.V, *A Protest by Russian Social-Democrats*, Progress Publishers, Moscow 1964.

<https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1899/sep/protest.htm>

Mullin Richard (ed.), *The Russian Social-Democratic Labour Party, 1899–1904_ Documents of the 'Economist' Opposition to Iskra and Early Menshevism*, Brill, Leiden: Boston 2015.

Paxton John, *Imperial Russia - A Reference Handbook*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2001.

Ralph Carter Elwood (ed.), *Resolutions and Decisions of the Communist Party of the Soviet Union Volume I_ The Russian Social Democratic Labour Party 1899-October 1917*, University of Toronto Press, Toronto 1974.

B. Μονογραφίες

B.1. Στην ελληνική γλώσσα

Γουντς Άλαν, *Η Ιστορία του Μπολσεβικισμού-Τόμος Α΄*, Μαρξιστική Φωνή, Αθήνα 2017.

Γουντς Άλαν, *Η Ιστορία του Μπολσεβικισμού-Τόμος Β΄*, Μαρξιστική Φωνή, Αθήνα 2017.

Καρέρ ντ' Ενκώς Ελέν, *Λένιν*, Εστία, Αθήνα 2004.

Κατσόβσκα-Μαλιγκούδη Γιάννα, *Η αυτοκρατορική Ρωσία (1613-1917)*, Gutenberg, Αθήνα 2008.

Κλιφ Τόνι, *Τρότσκι 1879-1917: Προς τον Οκτώβρη*, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Αθήνα 2009.

Κολοντάι Αλεξάνδρα, *Το Γυναικείο Ζήτημα-Από την Πρωτόγονη Κοινωνία στη Σύγχρονη Εποχή*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2016.

Λάσζλο Γκιούρκο, *Ο Λένιν τον Οκτώβρη*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2014.

Φίγκνερ Βέρα, *Νύχτα πάνω από τη Ρωσία-Ελευθερία ή Θάνατος*, εκδόσεις Υπερσιβηρικός, Αθήνα 2013.

Φρήντριχ Ένγκλες, *Διαλεκτική της φύσης*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2001.

Bushkovitch Paul, *Ιστορία της Ρωσίας*, εκδόσεις Αιώρα, Αθήνα 2016.

Β.2. Στη ρωσική γλώσσα

Бердяев Николай Александрович, *Русская идея (Η Ρωσική Ιδέα)*, Азбука-классика, Санкт-Петербург 2008.

Гринин Леонид Ефимович, Коротаев Андрей Витальевич, *Глобальный кризис в ретроспективе: Краткая история подъемов и кризисов: от Лукурга до Алана Гринспена (Η παγκόσμια κρίση εκ των υστέρων. Σύντομο ιστορικό ανάπτυξης και κρίσεων. Από τον Λυκούργο στον Άλαν Γκρίνσπαν)*, Книжный дом «Либроком», Москва 2010.

Гусев Кирилл Владимирович, *Партия эсеров: От мелкобуржуазного революционаризма к контрреволюции, Исторический очерк (Το Κόμμα των Σοσιαλιστών-Επαναστατών: Από τον μικροαστικό επαναστατισμό στην αντεπανάσταση, Ιστορικό Δοκίμιο)*, Мысль, Москва 1975.

Ерусалимский Аркадий Самсонович, Германский империализм, *История и современность (Ο γερμανικός ιμπεριαλισμός. Ιστορία και νεωτερικότητα)*, Наука, Москва 1964.

Касаров ГГ, *Меньшевики 1903- февраль 1917, Курс Лекции (Οι Μενσεβίκοι το διάστημα 1903- Φεβρουάριος 1917, κύκλος διαλέξεων)*, МГПУ, Москва 2010.

Лобок Д. В., *История социально-трудовых отношений в России (Ιστορία των κοινωνικών-εργατικών σχέσεων στη Ρωσία)*, Редакционно-издательский совет СПбГУП, Санкт-Петербург 2020.

Логинов Владлен Терентьевич, *Ленинская “Правда” (Η Λενινιστική Πράβντα)*, Государственное издательство политической литературы, Москва 1972.

Лонге Роберт-Жан, Зильбер Георгий, *Террористы и охранка (Οι τρομοκράτες και η Οχράνα)*, Советская Россия, Москва 1991.

Лысков, Дмитрий Юрьевич, *Великая русская революция, 1905-1922 (Η μεγάλη ρωσική επανάσταση 1905-1922)*, Либроком, Москва 2012.

Невский, Владимир Иванович, *Очерки по истории Российской Коммунистической Партии Т.1 (Δοκίμια στην ιστορία του Ρωσικού Κομμουνιστικού Κόμματος τόμος 1)*, Рабочее издательство Прибой, Ленинград 1925.

Павлов Д.Б., *Эсеры-максималисты в первой российской революции (Οι Εσέροι-μαξιμαλιστές στην πρώτη ρωσική επανάσταση)*, Издательство Всесоюзного заочного политехнического института, Москва 1989.

Панкратова А.М., *Первая русская революция 1905 – 1907 гг. (Η πρώτη ρωσική επανάσταση 1905-1907)*, Политиздат при ЦК ВКП, Москва 1951.

Панькина Мария, *Ночь после битвы - Дегаевщина и кризис в партии “Народная воля” (Η νύχτα μετά τη μάχη – Η περίοδος ηγεσίας του Ντεγκάεβ και η κρίση στο κόμμα Нарόντναγια Βόλια)*, Common place, Москва 2018.

Прайсман Леонид Григорьевич, *Террористы и революционеры, охранники и провокаторы (Τρομοκράτες και επαναστάτες, άνθρωποι της Οχράνα και προβοκάτορες)*, Российская политическая энциклопедия, Москва 2001.

Рашин А. Г., *Формирование рабочего класса России (Η διαμόρφωση της εργατικής τάξης της Ρωσίας)*, Издательство социально-экономической литературы, Москва 1958.

Рудь Александр Степанович, *Депутаты-большевики в IV Государственной думе (Οι αντιπρόσωποι-μολσεβίκοι στην 4η Κρατική Δούμα)*, Просвещение, Москва 1980.

Семанов, Сергей Николаевич, *Петербургские рабочие накануне первой русской революции (Οι εργάτες της Αγίας Πετρούπολης στις παραμονές της πρώτης ρωσικής επανάστασης)*, Наука, Москва 1966.

Троицкий Николай Алексеевич, *"Народная воля" перед царским судом (Η Нарόντναγια Βόλια μπροστά στο τσαρικό δικαστήριο)*, Издательство Саратовского Университета, Саратов 1983.

Тютюкин С. В., *Меньшевизм: страницы истории (Μενσεβικισμός: σελίδες ιστορίας)*, Росспэн, Москва 2002.

Урилов Ильягу Ханукаевич, *История Российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 3 (Ιστορία της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας – μενσεβικισμού, μέρος 3ο)*, Собрание, Санкт-Петербург 2005.

Хальгартен Георг, *Империализм до 1914 года (Ο ιμπεριαλισμός μέχρι το 1914)*, Издательство Иностранной Литературы, Москва 1961.

Якимова-Диковская А.В., Фроленко М.Ф., Попова И.И., Ракитникова Н.И., Леонович-Ангарский В.В., *«Народная воля» в документах и воспоминаниях (Ναρόντναγια Βόλια σε ντοκουμέντα και απομνημονεύματα)*, Общество политкаторжан, Москва 1930.

Якимова-Диковская А.В., Фроленко М.Ф., Попова И.И., Ракитникова Н.И., Леонович-Ангарский В.В., *Народовольцы после 1 марта 1881 года (Οι ναρόντνικοι μετά την 1η Μαρτίου 1881)*, Народное ополчение Питера, Москва 1928.

В.3. Στην αγγλική γλώσσα

Anweiler Oskar, *The Soviets: The Russian Workers, Peasants, and Soldiers Councils, 1905-1921*, Pantheon Books, New York 1975.

Ascher, A., *The revolution of 1905: 1*, Stanford Univ. Press, Stanford: California 1994.

Badayev A, *The Bolsheviks in the Tsarist Duma*, The Co-operative Publishing Society of Foreign Workers in the USSR, Moscow 1929.

<https://www.marxists.org/archive/badayev/1929/duma/index.html>

Barnett Vincent, *The Revolutionary Russian Economy 1890-1940 ~ Ideas, debates and alternatives*, Routledge, London: New York 2004.

Blum Jerome, *Lord and Peasant in Russia from the Ninth to the Nineteenth Century*, Princeton University Press, Princeton 1961.

Blum, J., *The end of the old order in rural Europe*, Princeton University Press, Princeton N.J. 1978.

Bogdanov, Aleksandr A., Vladimir A. Bazarov, David G. Rowley, *Empiriomonism: essays in philosophy, books 1-3*, Brill, Leiden; Boston 2020.

Bonnell E. Victoria, *Roots of Rebellion: Workers' Politics and Organizations in St. Petersburg and Moscow, 1900-1914*, University of California Press, Berkeley California 1983.

Clements, B. E., *A history of women in Russia: From earliest times to the present*, Indiana Univ. Press, Bloomington Indiana 2012.

Coopersmith Jonathan, *The Electrification of Russia, 1880-1926*, Cornell University Press, Ithaca: New York 2016.

Cox Judy, *The Women's Revolution: Russia 1905–1917*, Haymarket Books, Chicago 2019.

Crisp Olga, *Studies in the Russian Economy before 1914*, Macmillan Press, London: New York 1976.

Edelman, R., *Proletarian Peasants: The Revolution of 1905 in Russia's Southwest*, Cornell University Press, Ithaca: London 2016.

Falcus M. E., *The industrialization of Russia 1700 – 1914*, The Macmillan Press, Hampshire: London 1972.

Fenin Alexander, *Coal and Politics in Late Imperial Russia: Memoirs of a Russian Mining Engineer*, Northern Illinois University Press, DeKalb 1990.

Gatrell Peter, *Government, industry and rearmament in Russia, 1900 – 1914: The last argument of tsarism*, Cambridge University Press, Cambridge 1994.

Gerasimov Ilya, *Modernism and Public Reform in Late Imperial Russia Rural Professionals and Self-Organization 1905–30*, Palgrave Macmillan, London 2009.

Getzler Israel, *Martov_ Political Biography of a Russian Social Democrat*, Cambridge University Press, Cambridge 2008.

- Glickman, R. L., *Russian factory women: Workplace and society, 1880-1914*, University of California Press, Berkeley 1984.
- Grant A. Jonathan, *Big Business in Russia – The Putilov Company in Late Imperial Russia, 1868-1917*, University of Pittsburg Press, Pittsburg 1999.
- Haimson H., *The Russian marxists and the origins of bolshevism*, Beacon Press, Boston 1966.
- Harcave, S., *The Russian Revolution of 1905*, Collier-Macmillan, London 1970.
- Keep, J. L. H., *The Rise of social democracy in Russia*, Clarendon Press, Oxford 1963.
- Kindleberger, Charles Poor, *Comparative political economy: a retrospective*, Mass: MIT Press, Cambridge 2000.
- Kotsonis Yanni, *States of Obligation – Taxes and Citizenship in the Russian Empire and Early Soviet Republic*, University of Toronto Press, Toronto 2014.
- Krupskaya K.N, *The Woman Worker*, Manifesto Press, Croydon UK 2017.
- Lane S. David, *The Roots of Russian Communism – A Social and Historical Study of Russian Social-Democracy, 1898-1907*, Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania 1975.
- McCaffray P. Susan, *The Politics of Industrialization in Tsarist Russia: The Association of Southern Coal and Steel Producers, 1874-1914*, Northern Illinois University Press, Dekalb Illinois 1996.
- Mckean, R. B., *St Petersburg between the revolutions: workers and revolutionaries, June 1907 - February 1917*, Yale University Press, New Haven: London 1990.
- Melancon Michael, *The Lena Goldfields Massacre and the Crisis of the Late Tsarist State*, Texas A&M University Press, College Station, Texas 2006.
- Melancon, Michael S., *The socialist revolutionaries and the Russian anti-war movement, 1914-1917*, Ohio State University Press, Columbus 1990.
- Moser Nat, *Oil and the Economy of Russia - From the Late-Tsarist to the Post-Soviet Period*, Routledge, London: New York 2018.

Nimtz, A. H., *Lenin's electoral strategy from Marx and Engels through the Revolution of 1905: The ballot, the streets - or both*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2016.

Offord, D, *The Russian Revolutionary Movement in the 1880s*, Cambridge University Press, Cambridge 1986.

Pipes, R., *Communism: A history*, The Modern Library, New York 2003.

Pipes, R., *Struve, liberal on the left*, Harvard University Press, Cambridge: Mass 1970.

Radkey H., *The agrarian foes of bolshevism: Promise and default of the Russian socialist revolutionaries February to October 1917*, Columbia University press, New York 1958.

Rice, Christopher, *Russian Workers and the Socialist-Revolutionary Party through the Revolution of 1905–07*, The Macmillan Press LTD, London 1988.

Rogger, H., *Russia in the age of modernisation and revolution 1891-1917*, Longman ed., London 1983.

Sablinsky, W., *The road to Bloody Sunday: Father Gapon and St. Petersburg massacre of 1905*, Princeton University Press, Princeton N.J. 1976.

Schwarz, S. M., *The Russian Revolution of 1905: The workers' movement and the formation of Bolshevism and Menshevism*, University of Chicago Press, Chicago 1969.

Semyonova Tian-Shanskaia Olga, *Village Life in Late Tsarist Russia*, Indiana University Press, Bloomington: Indianapolis 1993.

Service, R., *Lenin: A political life: 1*, Indiana University Press/Macmillan, Bloomington, Indiana: Basingstoke 1985.

Service, R., *Lenin: A political life: v2*, Indiana University Press/Macmillan, Bloomington, Indiana: Basingstoke 1995.

Shandro, A., *Lenin and the logic of hegemony*, Haymarket Books, Chicago 2015.

Shanin Teodor, *Russia as a “developing society” – The roots of otherness: Russia’s turn of century volume 1*, Yale University Press, New Haven 1985.

Shanin Teodor, *Russia, 1905-07: volume 2: Revolution as a Moment of Truth*, Yale University Press, New Haven: London 1986.

Siegelbawm H. Lewis, *The Politics of Industrial Mobilization in Russia, 1914-17: A Study of the War-Industries Committees*, Palgrave Macmillan, London 1983.

Steinberg D. Mark, *The Russian Revolution, 1905-1921*, Oxford University Press, Oxford 2017.

Von Laue T. H., *Sergei Witte and the industrialization of Russia*, Atheneum, New York 1974.

Wcislo Francis William, *Tales of imperial Russia the life and times of Sergei Witte, 1849-1915*, Oxford University Press, Oxford, 2011.

Wood Alan, *The Origins of the Russian Revolution, 1861-1917 (Lancaster Pamphlets)*, Routledge, London: New York, 1987.

Wynn, C., *Workers, Strikes, and Pogroms: The Donbass-Dnepr Bend in Late Imperial Russia, 1870-1905*, Princeton University Press, Princeton New Jersey 1992.

Zajončkovskij, *The Russian autocracy under Alexander III*, Academic International Press, Gulf Breeze US 1976.

B.4. Στη γαλλική γλώσσα

Baynac Jacques, *Les Socialistes – Révolutionnaires*, Éditions Robert Laffont, Paris 1979.

Fenner Jocelyne, *Les terroristes russes*, Éditions Ouest-France, Rennes 1989.

Girault René, *Emprunts russes et investissements français en Russie, 1887-1914*, IGPDE, Paris 1991.

Labry Raoul, *Autour du Moujik*, Payot, Paris 1923.

Martov Julius, *Comment je suis devenu marxiste – Textes choisis*, éditions lumpen, Colligis Crandelain 2016.

B.4. Στην ιταλική γλώσσα

Martov J., Dan F., *Storia Della Socialdemocrazia Russa*, Feltrinelli, Milano 1973.

Γ. Συλλογικοί τόμοι

Γ.1. Στην ελληνική γλώσσα

Συλλογικό, *Ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1976. Επιμέλεια από Πονομάριος Μπ. Ν.

Γ.2. Στην αγγλική γλώσσα

Bovykin V. I, Cameron Rondo (ed), *International Banking 1870-1914*, Oxford University Press, Oxford 1992.

Bartlett Roger (ed.), *Land Commune and Peasant Community in Russia*, Palgrave Macmillan, London 1990.

Clements, B. E., Friedman, R., Healey, D. (ed.), *Russian masculinities in history and culture*, Palgrave, Basingstoke 2002.

Crisp Olga, Linda Harriet Edmondson (ed.), *Civil rights in imperial Russia*, Oxford University Press, Oxford 1989.

Edmondson, Waldron (ed.), «*Economy and Society in Russia and the Soviet Union, 1860-1930, essays for Olga Crisp*», St. Martin's Press, New York 1992.

Eklof, B., & Frank, S. (ed.), *The World of the Russian peasant: Post-emancipation culture and society*, Unwin Hyman, Boston 1990.

Geifman, A. (ed.), *Russia under the last tsar: Opposition and subversion, 1897-1917*, Blackwell Publishers, Malden MA 1999.

Haimson H. Leopold, Tilly Charles (ed.), *Strikes, wars, and revolutions in an international perspective Strike waves in the late nineteenth and early twentieth centuries*, Cambridge University Press, Cambridge 1989.

Heywood, A. J., Smele, J., *The Russian Revolution of 1905: Centenary Perspectives*, Taylor and Francis, Hoboken 2013.

Vucinich Wayne S. (ed.), *The Peasant in Nineteenth-Century Russia*, Stanford University Press, Stanford 1968.

Γ.3. Στη γαλλική γλώσσα

Annie Charon, Bruno Delmas, Armelle Le Goff (dir.), *La France et les Français en Russie. Nouvelles approches (1815-1917)*, École nationale des chartes, Paris 2011.

Δ. Άρθρα

Δ.1. Στη ρωσική γλώσσα

Абрамченко М.Е., «Социалисты-революционеры и рабочее движение начало XX века» (Οι Σοσιαλιστές-επαναστάτες και το εργατικό κίνημα, αρχές 20ου αιώνα), *Республиканская научная конференция "Грамадскія рухі і палітычныя партыі ў Беларусі (апошняя чвэрць XIX – пачатак XXI ст.)"*, Гродно 2009, pp. 87-108.

Гаврилов К. В., «Таможенный протекционизм С. Ю. Витте» (Ο δασμολογικός προστατευτισμός του Σ. Γ. Βίτε), *Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина, no. 4 (Экономика)*, Санкт-Петербург 2009, pp. 124-133.

Жильцова Ю.В., Жильцова А.В., «Русско-германская таможенная война и торговые договоры 1893 и 1904 годов. Часть I» (Ο ρωσο-γερμανικός δασμολογικός πόλεμος και οι εμπορικές συμφωνίες των ετών 1893-1904), *Международный бухгалтерский учет, Т. 21, № 7*, Москва 2018, pp. 29-39.

Жильцова Ю.В., Жильцова А.В., «Русско-германская таможенная война и торговые договоры 1893 и 1904 гг. Часть II» (Ο ρωσο-γερμανικός δασμολογικός πόλεμος και οι εμπορικές συμφωνίες των ετών 1893 και 1904 μέρος 2ο), *Международный бухгалтерский учет. 21, № 8*, Москва 2018, pp. 23-32.

Костяев Э.В., «Деятельность меньшевиков в «Обществе для изучения социальных последствий войны» в 1915-1916 годах» (Η δραστηριότητα των μενσεβίκων στην εταιρεία για τη μελέτη των κοινωνικών συνεπειών του πολέμου), *Гуманитарный научный журнал, no. 1*, Саратов 2014, pp. 16-19.

Котов Борис Сергеевич, «Российско-германские торговые отношения на рубеже XIX-XX вв. (на примере хлебной торговли)» (Οι ρωσο-γερμανικές εμπορικές σχέσεις στο μεταίχμιο του 19ου-20ου αιώνα στο παράδειγμα του εμπορίου σιτηρών), *Россия и современный мир, no. 1 (102)*, Москва 2019, pp. 14-31.

Крючков Игорь Владимирович, «Экономическое проникновение Австро-Венгрии и России в Османскую империю в последней трети XIX - начале XX вв» (Η οικονομική διείσδυση της Αυστροουγγαρίας και της Ρωσίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στο τελευταίο τρίτο του 19ου αιώνα – αρχές 20ου αιώνα), *Наука. Инновации. Технологии, no. 4*, Ставрополь 2013, pp. 129-140.

Κυρας Λεονιδ Βλαδιμιροβι, Καλμυνα Λιλιγια Βλαδιμιροβνα, «Система вите: русско-китайский банк и кяхтинское купечество (конец XIX - начало XX В.) » (Το σύστημα Βίτε: η ρωσο-ασιατική τράπεζα και η εμπορική τάξη της Κιάχτα τέλος 19ου – αρχές 20ου αιώνα), *Власть*, no. 8, Μοσκβα 2017, pp. 160-165.

Μυραβьева Л.А., «Банковская система России в первой половине XIX в» (Το τραπεζικό σύστημα της Ρωσίας στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα), *Финансы и кредит*, no. 33 (465), Μοσκβα 2011, pp. 74-83.

Μυραβьева Л.А, «Экономика в период царствования Елизаветы Петровны (1741 - 1761 гг.) » (Η οικονομία την περίοδο της ηγεμονίας της Ελισάβετ Πετρόβνα 1741-1761), *Финансы и кредит*, №34 (322), Μοσκβα 2008, pp. 67-76.

Никулин П.Ф, «Основные направления и итоги Столыпинской аграрной реформы 1906-1916 гг.» (Θεμελιώδεις κατευθύνσεις και αποτελέσματα της αγροτικής μεταρρύθμισης του Στολίπιν 1906-1911), *Вестник Томского Государственного университета №1(17)*, Τομσκ 2012, pp. 5-10.

Петров Юрий Александрович, «Коммерческие банки и экономическое развитие России в конце XIX - начале XX века» (Οι εμπορικές τράπεζες και η οικονομική ανάπτυξη της Ρωσίας στα τέλη του 19ου – αρχές 20ου αιώνα), *Экономическая история*, no. 3, Σαρανσκ 2010, pp. 25-33.

Сиренко Ю. О., «История развития банковского дела, как отражение истории развития экономики страны» (Ιστορία της ανάπτυξης της τραπεζικής δραστηριότητας, σαν αντανάκλαση της ιστορίας της οικονομίας της χώρας), *Экономика и бизнес: теория и практика*, no. 11-2, Νοβοσιбирσκ 2018, pp. 84-88.

Топорнин Николай Борисович, «Особенности институционального развития и правового регулирования банковской системы Российской империи» (Ιδιомορφίες της θεσμικής ανάπτυξης και της διαχείρισης του τραπεζικού συστήματος της Ρωσικής Αυτοκρατορίας), *Журнал российского права*, no. 6 (258), Μοσκβα 2018, pp. 136-146.

Щукина Т.В., «Деятельность меньшевиков в рабочих организациях Дона (июль 1914 - февраль 1917 г.) » (Η δραστηριότητα των Μενσεβίκων στις εργατικές οργανώσεις του Ντον, Ιούλιος 1914-Φεβρουάριος 1917), *Известия высших учебных*

заведений. *Северо-Кавказский регион. Общественные науки*, no. 2, Ростов-на-Дону 2004, pp. 26-31.

Эльчин Гамзаевич Алиев, and Мамишев Вагиф Имамгулаевич, «Причины и влияние торговых пошлин на развитие производства: таможенная война России и Германии (1892–1912)» (Οι αιτίες και η επιρροή των εμπορικών δασμών στην ανάπτυξη της παραγωγής: ο δασμολογικός πόλεμος Ρωσίας και Γερμανίας 1892-1912), *Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Экономические науки*, no. 1 (187), Санкт-Петербург 2014, pp. 157-164.

Α.2. Στην αγγλική γλώσσα

Johnston, Charles, «The Russo-German Tariff War», *The Economic Journal*. 4, no. 13, Oxford 1894, pp. 136-139.

McKay, John P., «Baku Oil and Transcaucasian Pipelines, 1883-1891: a Study in Tsarist Economic Policy», *Slavic Review Vol. 43, No. 4*, Cambridge 1984, pp. 604-623.

Plaggenborg S., «Tax policy and the question of peasant poverty in tsarist Russia, 1881-1905», *Cahiers du monde russe: Russie, Empire russe, Union soviétique, États indépendants*) vol. 36, no. ½, Lyon 1995, pp. 53-69.

Sicotte, J., «Baku and its oil industry through war and revolution: 1914-1920», *The Extractive Industries and Society*, 5, 3, Amsterdam 2018.

Smith, S. A. «The Historiography of the Russian Revolution 100 Years On», *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, vol. 16 no. 4, Bloomington, Indiana 2015, p. 733-749.

Wade, Rex A., «The Revolution at One Hundred: Issues and Trends in the English Language Historiography of the Russian Revolution of 1917», *Journal of Modern Russian History and Historiography* 9.1, Leiden, Netherlands 2016, pp. 9-38.

Α.3. Στη γαλλική γλώσσα

Renouvin Pierre, «Les relations franco-russes à la fin du XIXe siècle et au début du XXe siècle», *Cahiers du monde russe et soviétique*, vol. 1, n°1, Lyon 1959, pp. 128-147.

